

Doktori (Ph.D) értekezés

SCHREK KATALIN

A KELETI KÉRDÉS VÁLSÁGAINAK KEZELÉSE AZ ANGOL–OROSZ
KAPCSOLATOK VISZONYRENDSZERÉBEN:

KONCEPCIÓK, MECHANIZMUSOK ÉS AZOK SZÍNTEREI, 1821–1838

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

2018

A KELETI KÉRDÉS VÁLSÁGAINAK KEZELÉSE AZ ANGOL–OROSZ KAPCSOLATOK
VISZONYRENDSZERÉBEN:

KONCEPCIÓK, MECHANIZMUSOK ÉS AZOK SZÍNTEREI, 1821–1838

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében a történelem tudományágban

Írta: **Schrek Katalin** okleveles történész

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi doktori iskolája

(Történelem programja) keretében

Témavezető: Dr.

(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200... ..

„Én Schrek Katalin a teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2018. január 22.

.....
Schrek Katalin

PhD hallgató

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	- 6 -
I/1. A kutatás forrásbázisai.....	- 6 -
I/2. Módszertan és hipotézisek.....	- 10 -
I/3. A témaválasztás indoklása.....	- 14 -
II. HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS	- 16 -
II/1. Nagy-Britannia és Oroszország viszonyrendszerének megjelenítése az angolszász történetírásban.....	- 17 -
II/2. A brit–orosz diplomáciai kapcsolatok jellege és problematikája az orosz és a szovjet historiográfiában.....	- 23 -
II/3. Kitekintés a keleti kérdésre és az angol–orosz viszonyrendszerre vonatkozó magyar és egyéb releváns történetírói munkákra.....	- 27 -
III. AZ ANGOL–OROSZ KAPCSOLATOK JELLEGÉNEK ALAKULÁSA 1815–1821 KÖZÖTT	- 31 -
IV. VÁLSÁGKEZELÉSI MECHANIZMUSOK ÉS AZOK MÓDOZATAI	- 43 -
V. AZ ANGOL–OROSZ EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS VETÉLKEDÉS GEOPOLITIKAI SZÍNTERE: A BALKÁN ÉS A GÖRÖG ÜGY (1821–1830)	- 59 -
V/1.1. Az elhatárolódás kérdésének vizsgálata London és Szentpétervár külpolitikai magatartásában.....	- 59 -
V/1/2. Elvek és elképzelések: angol–orosz válságkezelési koncepciók.....	- 73 -
V/1.2.1. A szentpétervári konferencia megszervezése és a kollektív intervenció, mint a válságkezelés orosz alternatívája.....	- 78 -
V/1.2.2. Az orosz alternatíva kudarca – illúzióvesztés és nagyhatalmi érdektelenség 1824–1825-ben.....	- 85 -
V/3. A koncepcióváltás folyamata és a pétervári protokoll létrejöttének körülményei a brit–orosz diplomáciában (1825–1826).....	- 99 -
V/4. Az érdekérvényesítés lehetőségei a pétervári találkozón: Wellington herceg és a brit–orosz konzultációk.....	- 112 -
VI. PÁRHUZAMOS KONFLIKTUSOK ÉS AZ INTERVENCIÓ PROBLEMATIKÁJA. A BEAVATKOZÁS ÉS BENEMAVATKOZÁS ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI LEHETŐSÉGEI	- 131 -
VII. AZ ANGOL–OROSZ ELLENTÉTEK GEOPOLITIKAI SZÍNTEREINEK VÁLTOZÁSAI 1829 UTÁN: A FEKETE-TENGER	- 148 -
VII/1. Oroszország helye és szerepe a Fekete-tenger térségében – történeti áttekintés.....	- 148 -
VII/1. 2. A dunai régió és a Kaukázus térsége az 1830-as években.....	- 156 -
VII/2. A brit ruszofób irányzat térnyerése az 1830-as években: az orosz ellenségkép konstruálása és az orosz–török viszonyrendszer bírálata David Urquhart, John McNeill és Alison Archibald publicisztikáiban (1833–1839).....	- 163 -
VII/3. A Vixen konfliktus diplomáciai háttere.....	- 177 -
VII/3.1. Az angol kabinet reakciója.....	- 180 -
VII/3.2. Az orosz álláspont és 1831-es körlevél problematikája.....	- 182 -
VII/3.3. A brit sajtóvélemény és közvetlen hatása az angol–orosz kapcsolatokra.....	- 184 -

VII/3.4. A konfliktus lezárása és az orosz diplomácia mértéktartása.....	- 185 -
VIII. A GEOPOLITIKAI SZÍNTEREK VÁLTOZÁSAI 1829 UTÁN: A KÖZEL-KELET – AZ EGYIPTOMI VÁLSÁGOK IDŐSZAKA.....	- 188 -
IX. KITEKINTÉS A BRIT–OROSZ ÉRDEKELLENTEK KÖZÉP-ÁZSIAI RÉGIÓJÁRA.....	- 202 -
X. KONKLÚZIÓ.....	- 205 -
XI. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK.....	- 209 -
XII. FELHASZNÁLT IRODALOM.....	- 215 -
XIII. TÉRKÉPEK.....	- 229 -
XIV. ABSZTRAKT.....	- 236 -
XV. SUMMARY.....	- 237 -

I. BEVEZETÉS

I/1. A kutatás forrásbázisai

A kutatási téma feldolgozása során az egyik legneuralgikusabb pont a disszertáció megírásához szükséges források megszerzése és feldolgozása volt. Annak ellenére, hogy az értekezés tematikailag jól körülhatárolható, konkrét problémakört(köröket) vizsgál, a hozzá kapcsolódó források nagyon sokrétűek és szerteágazóak. A külügyminisztériumok országonként csoportosított diplomáciai gyűjteményei jó kiindulási pontot nyújthatnak, azonban a külügyi szolgálat egyes személyeire lebontva is számos értékes és rendkívül informatív dokumentummal találkozhatunk, amelyek sok esetben kimaradtak a hivatali iratmegőrzés folyamatából és az adott diplomata, vagy politikus személyes hagyatékában fordulnak elő. A kutatási folyamat során a források komplexitása és a levéltári kutatás kiterjesztésének meghatározása bizonyult a legnagyobb nehézségnek. Az anyaggyűjtés során a dokumentumok kategorizálásánál három nagyobb csoportot különítettünk el:

1. külföldi levéltári anyagok
2. külföldi és hazai kutatási intézményekben hozzáférhető publikált források
3. az internetes adatbázisokon keresztül hozzáférhető online forrásanyagok

Az első és egyben legrelevánsabb kategóriát az eredeti, primer levéltári anyagok alkotják, amelyek az angol–orosz kapcsolatok és válságkezelési mechanizmusok feltárásához, valamint az adott problémahalmazok vizsgálatához elengedhetetlen eszközként szolgálnak. A doktori képzés idején több alkalommal is lehetőség volt külföldi kutatómunka végzésére, amelyek során angol, orosz és osztrák intézményekben gyűjtöttünk a téma szempontjából kulcsfontosságú forrásanyagokat. Az első ilyen anyaggyűjtési periódusban a *The National Archives/Public Record Office (London) Foreign Office* részlegének (továbbiakban TNA/PRO/FO) Oroszországra vonatkozó anyagait tekintettük át az 1821–1838-as időszakra vonatkozóan. Az anyaggyűjtés kiterjedt a Nagy-Britannia és Oroszország közötti diplomáciai iratokra, amely a két kormányzat hivatalos kapcsolattartásának részeként jött létre:

1. Szentpétervári brit követi jelentések
2. Londoni orosz követi jelentések; a diplomata és saját kormánya közötti levélváltások
3. Foreign Office és a londoni orosz követ közötti levelezések
4. Foreign Office és az oroszországi brit követ közötti információcserék

A dokumentumok jellegét tekintve pedig instrukciók, jelentések, memorandumok, szerződéstervezetek és a már végleges formába öltött szerződések szövegei találhatóak meg. Utóbbiak esetében nem csupán Nagy-Britannia és Oroszország által kötött egyezmények, hanem sok esetben az Orosz Birodalom és a Porta közötti megállapodások szintén fellelhetők az adott fondokban. Mindemellett az Oroszországról gyűjtött angol levéltári anyagok egy jelentős része az orosz kabinet által kibocsátott dokumentumokat is tartalmazza, vagy eredeti változatban, vagy átiratban, de sokszor a londoni orosz követ tolmácsolásában – mintegy kivonatolva – érhető el a Minyisztyersztva Inosztrannih Gyel (továbbiakban MID) hivatalos állásfoglalása.

A kutatási folyamat kezdetén a Foreign Office anyagaiban való eligazodást nagymértékben segítették a külügyminisztérium anyagainak összesített listáját és tárgymutatóját magában foglaló List of Foreign Office Records to 1878¹ sorozat kötetei. Az angol nemzeti levéltárban folytatott anyaggyűjtés során az elsődleges célkitűzés az angol–orosz diplomáciai kapcsolatok legfontosabb és legalapvetőbb dokumentációjának áttekintése volt. A kiindulási pontot éppen ezért a TNA/PRO/FO 65-ös jelzet alatt található iratanyagok képezték, amelyek a Nagy-Britannia és az Orosz Birodalom külügyi képviselői által lebonyolított hivatalos levezéseket tartalmazzák az 1906 előtti időszakra vonatkozóan.² A disszertáció témájának megfelelően a már fentebb említett fond 121–238. számú dokumentum együttesei érdemelnek említést, mivel a kronológiát tekintve ezen kötetek tartalmazzák az 1821–1838 közötti levélváltásokat. Mindezen források értékes kiegészítő elemeként használtuk a TNA/PRO/FO 181-es jelzetű gyűjteményt, amely az orosz külügyminisztériumból a Foreign Office-hoz érkező, illetve a Foreign Office-ból Szentpétervárra küldött jegyzékváltásokba engedett betekintést az 1820–1837-ig tartó periódusban.³ A harmadik nagyobb levéltári forrás egységet az TNA/PRO/FO 352-es fond alá rendezett *Stratford Canning Papers – Correspondence and Papers-ek* alkották.⁴ A konstantinápolyi brit követ személyes hagyatéka a vizsgált kérdések tematikájához illeszkedő nemzetközi-diplomáciai vonatkozású anyagot tartalmaz, például Stratford Canning orosz és török kiküldetéseinek részleteiről. Canning személyes iratanyagainak áttekintése azért is bírt kiemelt szereppel, mert nem csupán a saját

¹ List of Foreign Office Records to 1878 Preserved in the Public Record Office.

² TNA/PRO/FO 65 – Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

³ TNA/PRO/FO/181. – Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Embassy and Consulates, Union of Soviet Socialist Republics (formerly Russian Empire): General Correspondence. 40. Notes to Russian Ministers.1820–1828.; 41. Notes from Russian Ministers.1820–1825.; 65. To Lord Strangford.1825 Oct. 12 – Dec.; 68. To Lord Strangford.1826 Jan. – June 9.; 71. Notes from Russian Ministers.1826–1834.; 80. Notes to Russian Ministers.1829–1837.

⁴ TNA/PRO/FO 352 – Stratford Canning Papers. Correspondence and Papers. 9/A, 9/B, 9/C, 10B, 11, 13A, 19 B, 21B, 61/3–5.

diplomáciai tevékenységéhez kötődő anyagokat, hanem részben más követségekről és konzulátusokról érkező jelentéseket is megőrzött.

Mindezekén túl külön figyelmet fordítottunk Krisztof Andrejevics Lieven londoni orosz követ (1812–1834) anyagaira. Az 1825 utáni angol–orosz tárgyalási folyamatok lebonyolításában nagy jelentőséggel bírt Lieven herceg, valamint felesége Dorothea Lieven (korábban Dorothea von Benckendorff); működésüknek és összeköttetéseknek feltárásával képet kaphatunk az angol arisztokrácia nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt impressziójának bizonyos szegmenseiről. A velük kapcsolatos kutatási folyamat a The National Archives mellett a *British Library Additional Manuscript Collection* gyűjteményében zajlott, ahol rendelkezésre állt a *The Papers of Lieven Family* kollekción és azon belül K. A. Lieven hagyatéka.⁵ A londoni kutatóintézmények mellett a forrásgyűjtés szintén kiterjedt a University of Oxford Balliol College Manuscript Collection Centre intézményének anyagaira, ahol a korszakhoz szorosan kötődő és a konstantinápolyi brit követség munkájában, valamint a kaukázusi régió kapcsán az 1830-as években kialakult angol–orosz konfliktusban meghatározó háttérszerepet játszó diplomata, David Urquhart hagyatékát néztük át.⁶

További primer források kerültek összegyűjtésre és feldolgozásra a bécsi Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv-ban folytatott kutatás során. Az osztrák külügyi anyagnak három célterülete került feldolgozásra. Az első a *Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 – Staatenabteilungen/Außerdeutsche Staaten, Großbritannien – Diplomatischen Korrespondenz: K 185–196*. Ez az anyagegyüttes elsősorban Esterházy Pál Antal londoni osztrák követ 1828–1832 közötti tevékenységének dokumentációját és a Metternichtől Esterházy felé küldött tájékoztatásokat, instrukciókat tartalmazza. Az osztrák iratok és azon belül is Esterházy munkásságának áttekintése azért bizonyult mérvadónak, mert a bécsi kabinet kívülálló félként ugyan, de mégis kiemelt szereppel bírt a görög ügyben először előtárgyalásokat, majd pedig nemzetközi konferenciát összehívó három társult nagyhatalom – Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország – viszonyrendszerének fenntartásában. Esterházy személyében – az angol, valamint a nemzetközi politikai körökkel való összeköttetésein keresztül – egy kiválóan informált és a brit, francia és orosz külpolitikai magatartást jól ismerő diplomatát ismerhetünk meg, aki részletes jelentéseket küldött haza az angol–orosz együttműködés felbomlásáról és a két állam kapcsolatának jellegéről az 1828–

⁵ Ezen a ponton érdemes megjegyeznünk, hogy az itt található iratok elsősorban magánjellegű, a családhoz szorosan köthető témákat érintenek. A kutatás során a külügyek vonatkozásában kevés jól használható anyagot találtunk.

⁶ Első angliai kutató útra 2013 augusztusában a Campus Hungary rövid tanulmányút ösztöndíjprogram keretében került sor, míg a levéltári kutatás második szakaszára 2014 januárjában nyílt lehetőség a Nemzeti Kiválóság Program Apáczai Csere János ösztöndíja révén.

1829-es orosz–török háborút követően. Az Esterházy-anyag vizsgálatunkba való bevonása tehát érdekes kiegészítésekkel szolgált Nagy-Britannia és Oroszország helyzetének 1820-as évek végén és 1830-as évek elején történő értékeléséhez. Az osztrák anyag egy másik együttesét alkották a *Türkei VI – Diplomatischen Akten (1635–1848)* K 17 és K 47-es számú gyűjteményei, amelyek a keleti kérdés konfliktusaihoz szolgálnak forrásokkal. A dokumentumok elsősorban a görög ügyre vonatkoznak az 1822–1828/1829 közötti időszakban. A témához köthető szakirodalmi bázist az *Universität Wien Fachbereichsbibliothek Osteuropäische Geschichte und Slawistik* könyvtárában és az *Österreichische Nationalbibliothek* intézményében gyarapítottuk.⁷

A harmadik kategóriát az orosz levéltári anyagok képezik. Az anyaggyűjtés során fontosnak tartottuk, hogy Nagy-Britannia és Oroszország kapcsolatrendszerének vizsgálatakor mindkét oldal részéről megvizsgáljuk a kutatási téma vonatkozó primer forrásait. Moszkvában a *Goszudarsztvennaja publicsnaja isztorijcseszakaja bibliotyeka Rosszii*-ban volt alkalmunk kutatni. Az *Archiv vnyesnyej polityiki Rosszizskoj Imperii* állománya 2014 év végétől az intézmény költözése miatt zárva volt, a helyszíni levéltári kutatás kizárólag az államközi kutatócsoportok tagjai számára külön engedéllyel bizonyult lehetségesnek. Szerencsére azonban az Orosz Birodalom Külügyi Levéltárának 1820–1830-as évekre vonatkozó anyagainak jelentős része forráskötetekbe rendezve megjelent a *Vnyesnyaja Polityika Rosszii 19 i nacsala 20 veka Dokumenti Rosszizszkava Minyisztyersztyva Inosztrannih Gyel* sorozat (továbbiakban VPR) révén, így a szükséges levéltári dokumentumok publikált formában elérhetőek voltak számunkra. A kiadványsorozat második szériájának kötetei egybeesnek az általam vizsgált történeti korszak egy jelentős részével: 1815-től egészen 1832-ig tartalmazzák az orosz külügyminisztérium széles körű dokumentációját. A forrásköteteket részben a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából* és az *Országos Széchényi Könyvtárból*, részben pedig a *Central European University Könyvtárából*, valamint a *Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának* állományaiból kerültek beszerzésre.

A disszertáció forrásbázisainak tekintetében fontos kiemelnünk, hogy a téma egyetemes történeti jellegének ellenére a hazai kutatási intézményekben közvetlenül is fellelhetőek anyagok. Ide sorolhatjuk az *Országgyűlési Könyvtár* törzsgyűjteményének részét képező *Parliamentary Debates-eket* (továbbiakban PD-k), amelyek 1803-tól kezdve az angol törvényhozás jegyzőkönyveinek teljes anyagát tartalmazzák. A PD-k a brit kormány külpolitikai stratégiájának átfogó értelmezéséhez biztosítanak primer forrásokat, hiszen a Foreign Office és a kormányzat munkája nagymértékben függött a parlamenti politika

⁷ Az ausztriai tanulmányút az Új Nemzeti Kiválóság Program doktorjelölti pályázatának keretein belül valósult meg 2017-ben.

alakulásától és a parlament által biztosított felhatalmazástól, amely a brit külügy munkájának törvényes keretét adta.

A szakirodalom és a publikált forrásanyagok esetében nagy segítséget nyújtottak az internetes források és adatbázisok. A digitalizált anyagokat rendelkezésre bocsátó adatbázisok közül elsősorban az észak-amerikai egyetemek kooperációjában működő *Internet Archive*-ot kell kiemelnünk, amely a 18–19. századi művek és forráskiadványok, levelezések, memoárok elérhetőségét biztosítja. Hasonló funkcióval bír a *Hathi Trust Digital Library*. Utóbbi a Committee on Institutional Cooperation (az Egyesült Államok legnagyobb egyetemeit összefogó szervezet) és a University of California közös együttműködéséből létrejött online felület, amely szintén szabad hozzáférést biztosít a korabeli naplók és memoárok egy részéhez. Továbbá itt érhető el a *British Foreign Policy* címet viselő sok kötetes kiadványsorozat, amely a Foreign Office fontosabb ügyekkel kapcsolatos nyilvánosan közreadott iratanyagait tartalmazza. Orosz részről a *Runivers* online gyűjteményét fontos megemlítenünk. Az oldal történeti térképekhez, a 19. században és 20. század elején megjelent szakirodalmakhoz és korabeli anyagokhoz (törvénytárak, forrásgyűjtemények) biztosít szabad és kötöttségektől mentes hozzáférést. Hasonló jellegű oldalként és egyre bővülő digitális tartalommal kiválóan használható még a *Prezidentszkaja Biblioteka* internetes könyvtára és a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisa.

I/2. Módszertan és hipotézisek

Az angol–orosz kapcsolatok, illetve válságkezelési mechanizmusok vizsgálata összetett feladat. A dolgozat megírásakor figyelembe kellett venni a téma komplexitásából adódó nehézségeket és módszertani követelményeket. Az általunk felállított eredeti elképzelés a komparatív elemzést kívánta megvalósítani. A kutatás elején kialakított prekonceptió azonban a levéltári anyaggyűjtést és a rendelkezésre álló források alapos áttekintését követően megváltozott. Ennek oka részben a szóban forgó két állam társadalmi-politikai struktúrájának eltéréseiből fakadt, amely lehetetlenné tette ugyanazon típusú forráscsoportok mindkét oldalon történő teljes körű vizsgálatát. A keleti kérdés angol és orosz vonatkozásban megjelenő válságkezelési mechanizmusainak feltárása során ugyanis különböző szinteken szeretnénk volna tanulmányozni a külügyi döntéshozatali folyamatok alakulásának módját, és az azt befolyásoló tényezőket. A brit oldalon három ilyen kategóriát határoztunk meg: 1. az első a Parlament, amely a külpolitikai koncepciók vonatkozásában felmerülő véleménynyilvánítások fórumát képezte. A brit külpolitika tanulmányozásának 2. szintjét a diplomáciai testület munkájának, a 3. területét pedig az angol közvélemény külpolitikát formáló erejének tanulmányozása alkotta volna.

Azonban ez a hármas felosztás több szempontból is problémát okozott a kutató munka során. Egyrészt Oroszország esetében a hármas tagoltság nyilvánvalóan nem tartható fenn, mivel Oroszországban ez időben nincs olyan kormányzati szerv, amely kontroll alatt tartja, vagy esetleg véleményezésével befolyásolja a külügyi döntéshozatalt, ezért evidens módon nincs lehetőségünk a brit parlamenti szintérhez hasonló vizsgálatot lefolytatni. Ez az akadály azonban még kiküszöbölhető lett volna a mindenkori orosz uralkodók külpolitikára gyakorolt hatásainak elemzésével. A brit színterekkel való közvetlen összehasonlítás másik fontos szakasza, a közvélemény és a sajtó politikaformáló erejének görcső alá vétele, Oroszország vonatkozásában ugyancsak aggályos. A cári kormányzattól független polgári sajtó működéséről a tárgyalt időintervallumban nem beszélhetünk, és ha vannak is erre irányuló kezdeményezések, azok többségében a birodalom fejlődésének tendenciáival, az oroszországi és a nyugat-európai viszonyok összehasonlításával és a belső társadalmi-gazdasági problémákkal foglalkoznak. A mindennapi politikai eseményekről és Oroszország nemzetközi ügyekben való fellépéséről többnyire a cári kormányzat hivatalos lapja, a *Journal de St.-Petersbourg* tudósított.⁸ Bár ezen sajtóorgánum közléseit be lehetett volna vonni a vizsgálatba – amely egyes konkrét ügyek terén, mint például a Vixen konfliktus esetén, megtörtént – összességében kevésnek és rendkívül egyoldalúnak bizonyult volna összehasonlítva a brit újságok nyújtotta képpel. A felvázolt struktúra ilyen formában történő megvalósítása tehát több szempontból is nehézségekbe ütközött, mivel nem voltak meg azok a pontok, amelyek alapján az elemzést közös nevezőre lehetett volna hozni. Szintén akadálynak bizonyult, hogy a megjelölt színterek mindegyikének elemzése és az 1821–1838 közötti korszakon való átívelése már önmagában egy-egy önálló témát alkothatna, illetve a dolgozat diplomáciatörténeti jellegét szintén csorbította volna az intézmény- és sajtótörténeti elemek ilyen mélységű tanulmányozása.

Mindezen tényezők a téma alapvető átstrukturálását igényelték, azonban fontos hangsúlyozni, hogy a fentebb részletezett szempontok figyelembe vétele nem maradt ki teljesen a téma feldolgozásából, csupán adekvát módon, a konkrét esetekhez igazodva épültek be az értekezésbe. A diplomáciai dokumentumok körének ismeretében és a disszertáció címében megadott válságkezelési mechanizmusok elemzéséhez igazodva a dolgozat szerkezetét a keleti kérdéshez 1821–1838 között kapcsolódó ügyek, diplomáciai konfliktusok középpontba állításával alakítottuk ki. A Nagy-Britannia és Oroszország által ugyanazon esetekben való problémakezelési koncepciók párhuzamos bemutatása egyrésztől biztosította a brit és az orosz külügyi magatartás azonos feltételeken alapuló vizsgálatát, másrésztől pedig hatékonyabbá

⁸ Természetesen a korszakban voltak más sajtóorgánumok is, mint például a *Vedomosztyi*, *Szankt – Petyerburgszkije Vedomosztyi* és *Moszkovszkije Vedomosztyi*, azonban a napi politika kérdéseiben a legmértvადóbb a kormányzati álláspontot közlő *Journal de St.-Petersburg* volt.

tette a politikai felek attitűdjének és eljárás módjának megismerését, a mögöttük húzóó motivációk feltárását. A válságkezelés módszertanának vizsgálata mellett fontos szempont volt az adott ügyek regionális jellegének figyelembe vétele, ezért a brit–oroszl diplomácia vonatkozásában felmerülő konfliktusgócokat földrajzilag elkülönítve, pontosabban geopolitikai színterekre bontva tárgyaltuk. A keleti kérdés halmazán belüli regionális felosztás gondolata része a dolgozatomban kifejtteni kívánt egyik fő hipotézisemnek, miszerint térségenként különbség figyelhető meg abban, hogy a brit és az orosz diplomácia milyen módszerekkel közelít egy adott ügy megoldásához. Ez egyben azt is jelenti, hogy véleményünk szerint az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álló területek ebben a vonatkozásban nem tekinthetők egyenrangúnak. London és Szentpétervár részéről egyaránt felmerülnek ugyanis olyan prioritások, amelyek meghatározták a politikai eszközök területenként változó alkalmazhatóságát.

A dolgozat másik kérdésfelvetését az alkotja, hogy Nagy-Britannia és Oroszlország esetében a geostratégiai szempontok hogyan határozták meg a diplomáciai aktivitás volumenét. Mely területeken figyelhető meg London és Szentpétervár fokozottabb mértékű szerepvállalása és azok milyen formában valósultak meg: a mediátor vagy a közvetlenül résztvevő fél pozíciójába helyezkedve? Illetve, hogy a geopolitikai és geostratégiai (védelmi) tényezők mellett hogyan befolyásolja a nemzetközi ügyek alakítását a balkáni és a közel-keleti térségre irányuló brit és orosz gazdasági expanzió. Utóbbi egyben azt is jelenti, hogy dolgozat nem csupán a keleti kérdés diplomácia- és politikatörténeti aspektusaira fókuszál, hanem szükséges mértékben annak gazdaságtörténeti összefüggéseit szintén érinti. Természetesen ebben a kontextusban csakúgy, mint a geopolitikai/geostratégiai perspektívánál elengedhetetlen a *konfliktus értelmezési kereteinek*⁹ meghatározása. A keleti kérdés, mint az Oszmán Birodalomhoz kapcsolódó történeti fogalom eleve determinálja a szóban forgó konfliktusok térbeli kereteit. E fölött, a nemzetközi politikai síkon helyezkedik el az a szféra, amely az Oszmán Birodalom helyi viszonyain túllépve, átfogóan és a nemzetközi szisztémával összhangban értelmezi a keleti kérdés válsághelyzeteit. Ebbe illeszkedik bele az angol és az orosz külpolitika, amelyek formálói és egyben generálói az oszmán ügyeknek. Éppen ezért a két állam politikai tevékenységének hatásköre a Portán kívül az európai erőegyensúlyi rendszerre egyaránt kiterjed. Szintén utalni szeretnénk arra, hogy az Oszmán Birodalom relációjában hogyan értékelhetőek ezek a folyamatok – az adott időszak eseményeinek tükrében a Porta objektuma vagy szubjektuma volt-e a keleti kérdés problémakörének?

⁹ Demeter Gábor által használt kifejezés. Lásd: Demeter Gábor: Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912–1913). Budapest, Hungarovox Kiadó, 2006. 22.

A dolgozat egy közel két évtizedes periódust (1821–1838) ölel fel. A téma kezdő pontját a görög szabadságharc, záró szakaszát pedig a második egyiptomi válság jelképezi. A választás azért esett erre az időszakra, mert a megjelölt intervallum az angol–oroszl kapcsolatok szempontjából egy rendkívül intenzív időszak volt. Az 1820-as évek Nagy-Britannia és Oroszlország formálódó szövetségét, közös együttműködését, míg az 1830-as évek már London és Szentpétervár partnerségének felbomlását, valamint a két nagyhatalom rivalizálását tükrözte vissza. A fentebb említett konfliktusok pedig ezeknek a folyamatoknak a kezdő és végpontját alkotják. A disszertáció első szakaszában fontosnak tartottuk bemutatni az angol–oroszl kapcsolatok alakulását a napóleoni háborúk lezárását követő években (1815–1821). Ezután került sor először a balkáni, majd a fekete-tengeri és végül a közel-keleti régiókhoz köthető problémahalmazok elemzésére. Az értekezés a geopolitikai színterek sorrendjét illetően a hozzájuk köthető konfliktusok tematikus rendjét követi és a regionális válságkezelések kontextusában vizsgálja a problémamegoldás angol és orosz módszereit, azon belül is a beavatkozás/intervenció típusait. A diplomáciai eszközökkel való közbeavatkozástól a fegyveres fellépésig terjedő variációk bemutatása mellett Nagy-Britannia és Oroszlország válsághelyzetekben alkalmazott külpolitikai koncepciói és az adott ügyek nemzetközi hátterének vázolásai egyaránt hangsúlyt kaptak.

A téma teret adott egy-egy személy – így például K. A. Lieven és Dorothea Lieven, valamint Arthur Wellesley, Wellington herceg – tevékenységének részletesebb bemutatására, amelyek szorosan kötődnek az 1826 tavaszán folytatott brit–oroszl tárgyalásokhoz. A görög ügyet és az 1820-as évek diplomáciai afférljait taglaló fejezetben külön kitérünk az említett személyek szerepvállalására. Ennek azért éreztük szükségességét, mert a pétérvári protokoll megkötésének előtörténete speciális helyet foglal el az általunk vizsgált időszak brit–oroszl viszonyrendszerében. Ekkor jött létre Nagy-Britannia és Oroszlország között az az átmeneti, ámde szükségyszerű koalíció, amelynek működése vagy éppen működésképtelensége és hosszú távú következményei alapjaiban határozták meg a két állam viszonyát az 1830-as évek első felében. Az 1825 őszétől 1826 áprilisáig tartó konzultációk azért is bírnak kiemelt szereppel, mert a korszakon belül ez az egyetlen eset, amikor a rendelkezésre álló források alapján betekintést kaphatunk az informális diplomácia szegmenseibe. Az angol–oroszl szövetségi szerződéshez vezető út inkább beleillik a titkos diplomácia kategóriájába, mint a hivatalos kapcsolattartás kereteibe. Mindezen folyamat pedig a korabeli levelezések alapján – ha nem is teljesen egészében, de – nagy részben rekonstruálható.

Az angol–oroszláció vizsgálatában szintén új elemként jelenik meg a ruszofóbiának, mint eszmei irányzatnak, valamint közvetlen hatásainak bemutatása. Leszűkítve ezt a tág témát a dolgozat vonatkozó alfejezete a brit közvélemény körében az 1830-as években kialakult oroszellenes hangulatról, illetve annak megjelenési formáiról számol be. Az Oroszl Birodalommal szembeni polgári magatartásnak és hangulatkeltésnek két szempontból van relevanciája: egyrészt a ruszofób írásokat publikáló szerzők többségében a hivatalos diplomácia szférájából kerültek ki, ami részben arra utal, hogy munkáik mögött konkrét politikai tartalom és ismeretanyag van; másrészt pedig az oroszellenes agitálás konkrét esetekben (mint például az 1836–1837-es kaukázusi blokádl ügye) direkt módon hatott a London és Szentpétervár között éppen nyugvóponton lévő kapcsolat negatív irányba történő elmozdítására. Ebben a kontextusban jelenik meg David Urquhart, Alison Archibald vagy éppen John McNeill munkássága.

I/3. A témaválasztás indoklása

A témaválasztásban nagy motivációt jelentett dr. Bodnár Erzsébet témavezető korábbi munkássága, amely az Oroszl Birodalom külpolitikáját és a keleti kérdéssel való összefüggéseit vizsgálta. Az egyetemi szemináriumok és a tutoriális foglalkozás során Bodnár Erzsébet rámutatott a kutatási terület számos nézőpontjára és részterületeinek hiányosságaira, így került figyelmünk középpontjába a keleti kérdés és az angol–oroszl viszonyrendszer vizsgálata. Kutatásunk korai szakaszában a két nagyhatalom görög ügyben képviselt álláspontjainak elemzésére fókuszáltunk és csak később terjesztettük ki az idősíkot és a konfliktusok körét az 1830-as évekre.

Az angol–oroszl külpolitika parallel vizsgálata a keleti kérdéssel belül eddig nem kapott kiemelt figyelmet. A történettudományi kutatások a keleti kérdés kapcsán általában átfogó és nem partikuláris megközelítést alkalmaznak. Ennek egyik nyilvánvaló oka az, hogy az Oszmán Birodalomhoz kötődő problémahalmaz összetettsége révén, ezer szálon kapcsolódik az európai diplomácia történetéhez, a keleti, majd pedig balkáni kérdésben szerepet vállaló államok külpolitikájához, ezáltal nehéz egy szeletet kiragadni és vizsgálat tárgyává tenni. Mégis úgy gondoljuk, hogy a keleti kérdés feltárásban új színteret jelenthet egy-egy állam önálló szerepének tanulmányozása, amely közvetlenebb (mikro szinten) képes hozzájárulni a nagyobb tendenciák megértéséhez. A kiválasztott brit és orosz nézőpont tanulmányozása még nem került a hazai egyetemes történelmi kutatások homlokterébe, ennél fogva nem áll rendelkezésünkre olyan szakirodalom, amely foglalkozott volna az érintett témával. A nemzetközi

történettudomány esetében szintén kevés olyan szakirodalom van, amely a két nagyhatalom közötti közvetlen viszony 19. század első felére jellemző aspektusait tanulmányozza. A rendelkezésre álló munkák többsége inkább tekinthető átfogó diplomáciatörténeti munkának, mint angol–orosz kapcsolattörténeti feldolgozásoknak. A Nagy-Britannia és Oroszország közötti vetélkedést taglaló monográfiák egy jelentős része már a 19. század második felének „nagy játszmáját” (*Great Game*) és az afgán területek birtoklásáért zajló diplomáciai küzdelmet állítják középpontba, míg mások a 20. századi angol–orosz/szovjet kapcsolatok relevanciáját tárgyalják.

Vannak történészek, akik komoly alapkutatásokat végeztek az 1820–1830-as évek tekintetében is, azonban ezen munkák közül egyik sem foglalkozott az általunk kijelölt válságkezelési mechanizmusok elemzésével, sem azok geopolitika színterénként történő értelmezésével. A dolgozat – mindezen szempontok előtérbe helyezésével – értékes adalékokat és új szemléletet nyújt a keleti kérdés átfogóbb ismeretéhez.

II. HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS

A kutatási téma historiográfiai áttekintése, – annak szerteágazósága miatt – nehéz feladatnak tekinthető. A történeti munkák áttekintésének szükségessége, illetve igénye mindkét állam részéről jelentkezik. Mindehhez társul még továbbá a „*történeti keleti kérdés*”¹⁰ nagy mennyiségű szakirodalmi, amely adott korszakoknak és történetírói irányzatoknak megfelelően a *problémahalmaz*¹¹ kapcsolatos elemzések rendkívül széles spektrumát vonultatja fel, amely már önmagában is egy önálló disszertáció témáját képezhetné. Ennek a problémának az áthidalása érdekében jelen historiográfiai fejezet, a fenti szempontok figyelembe vétele mellett, arra törekszik, hogy felvázolja az értekezés témájához kronológiailag, tematikusan és elméleti módszertanában közvetlenül kapcsolódó fontosabb szakirodalmakat. A szakirodalmi háttér bemutatása során ugyan utalás történik a keleti kérdéshöz kötődő hazai és nemzetközi szakirodalom releváns munkáira, de csak addig a pontig, amíg az érdemben kapcsolódhat az angol–oroszl kapcsolatok válságkezelési mechanizmusainak témaköréhez.

A vizsgált kérdéskör historiográfiájának bemutatására hármas felosztásban kerül sor. Véleményünk szerint ez a fajta bontás megfelelő keretet adhat a historiográfiai háttér felvázolásának, miközben gátat szab az általános és túlzottan terjedelmes formát öltő történetírói felsorolásnak. Az egyes kategóriákhoz tartozó szakirodalmak kronológiai sorrendben, a megfelelő történetírói korszakokhoz igazodva kerülnek ismertetésre, egyúttal azonban arra is törekszünk, hogy ezen belül a tematikailag hasonló munkák logikailag egy egységben kerüljenek megemlítésre. A téma historiográfiájának felosztása a következő:

1. Nagy-Britannia és Oroszország viszonyrendszerének megjelenítése az angolszász történetírásban;
2. A brit–oroszl diplomáciai kapcsolatok jellege és problematikája az orosz és a szovjet historiográfiában;
3. Kitekintés a keleti kérdésre és az angol–oroszl viszonyrendszerre vonatkozó egyéb releváns (magyar, francia, német és román) történetírói munkákra.

¹⁰ Bodnár Erzsébet által megalkotott és használt kifejezés. Lásd: Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és az orosz Balkán-politika 1815-ig. in: *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára.* Budapest, Pannonica, 2003. 47–51.

¹¹ Barbara Jelavich szóhasználata. Lásd: Jelavich, Barbara: *A Balkán története. I. kötet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 171.

II/1. Nagy-Britannia és Oroszország viszonyrendszerének megjelenítése az angolszász történetírásban

Az angolszász historiográfiára vonatkozó elemzés a 19. században megjelent történetírói munkáktól egészen a modern kori monográfiákig tekinti át az 1820–1830-as évek angol–oroszl kapcsolataival (és általában a 19. századi angol–oroszl kapcsolatokkal) foglalkozó szakmunkákat. Az angol történetírás hagyományos korszakai mentén haladva első helyen a 19. századi romantikus történetírás munkáira helyeződik a hangsúly. Ezek a monográfiák elsősorban az adott korszak egy-egy prominens személyiségéhez kapcsolódó biográfiai műveket és sokszor forráskiadási tevékenységet takarnak. A politikus portrékat középpontba állító munkák kiváló példái Stanley Lane-Poole Stratford Canningról¹², A. G. Stapleton George Canningról¹³, valamint H. L. Bulwer Lord Palmerstonról¹⁴ szóló művei. A biográfia írás azonban számos esetben együtt járt az adott politikus vagy közéleti személyiség hagyatékának, személyes iratanyagának szerkesztett formában történő közreadásával. Több alkalommal találkozhatunk olyan esettel, amikor egy-egy monográfia megírásához használt primer források egy jó részét az életrajzi műbe beleépítve, mégis önálló szövegközlésként prezentálja a szerző, aminek eredményeképpen az adott történetírói munka egyben forrásközlésként is megállja a helyét. Bár a brit történetírásban jó néhány precedenst találhatunk erre, érdemes megjegyeznünk, hogy ez nem volt szokatlan jelenség a 19. századi Európa más országaiban sem.¹⁵

A politikus portrék kutatásához és a forrásközléshez kapcsolódó másik tendencia a szóban forgó személyhez köthető politikai és magán levelezések szerkesztett kötetekben való közreadása. Ebben a vonatkozásban Ph. H. Stanhope, Edward Stapleton, valamint Guy le Strange és Wellington hercegének kiadványait érdemes megemlítenünk.¹⁶ A személyekhez köthető levelezések és életrajzi monográfiák egyaránt kiindulási pontként szolgálhatnak a korszak helyi, illetve nemzetközi viszonyainak vizsgálatához. Azonban szükségesnek tartjuk

¹² Lane-Poole, Stanley: *The Life of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe*. Vol. I. London, Longman, Green and Co., 1888.

¹³ Stapleton, A. G.: *George Canning and His Times*. London, John W. Parker and Son, 1859.

¹⁴ *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston with Selections from his Diaries and Correspondence*. Vol. II. (Ed.) Bulwer, H. L. London, New Burlington Street, 1871.

¹⁵ A keleti kérdés és jelen doktori disszertáció kutatási témájához igazodva jó példaként hozható fel erre Theodor Schiemann *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I.*, valamint Anton Freiherrn von Prokesch-Osten *Geschichte des abfalls der Griechen* című több kötetes műve.

¹⁶ *Notes of Conversations with the Duke of Wellington, 1831–1851*. (Ed.) Stanhope, Phillip Henry. London, John Murray, 1889.; *Some Official Correspondence of George Canning*. Vol. I. (Ed.) Stapleton, Edward J. London, Longman, Green and CO., 1887.; *Correspondence of Princess Lieven and Earl Grey*. Vol. I. 1824 to 1830. (Ed.) Strange, Guy Le. London, Richard Bentley and Son, 1890.; *Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington*. Vol. I–III. (Ed.) The Duke of Wellington. London, Albemarle Street, 1871.

kiemelni, hogy az egyénekhez köthető irodalmak és publikált forráskiadványok elsősorban az adott személyiség szubjektív természetéhez, látásmódjához, valamint gondolkodásmódjának értelmezéséhez nyújtanak értékes támpontokat és inkább egy-egy nagyobb történeti probléma elemzésének kiegészítésére szolgálhatnak segédanyagaként.

Szintén a 19. századi angol történetírás jellegzetessége a történeti-politikai vonatkozású elméletek, publicisztikák nagyszámú megjelentetése. Az adott eseményekről való állásfoglalás és az angol közvélemény rendkívül nyílt és informatív jellege a szemléletformálás, valamint vélemény kinyilatkoztatás egy olyan alternatívájának biztosított teret, amelyben a politikához és a közülethez is szorosan kötődő személyek érveltek, vitatkoztak a bel- és a külügyeket egyaránt érintő kérdésekről. Jelen disszertáció témájának szempontjából a keleti kérdést és az orosz–török kapcsolatok helyzetét, értékelését előtérbe helyező munkák voltak relevánsak, amelyek szép számban jelentek meg ez időben. A vizsgált periódus egyik legmeghatározóbb publicistája David Urquhart volt, aki az 1830-as években kifejtett írói tevékenysége révén sokszor vált az Orosz Birodalom külpolitikai tevékenységének és ambícióinak egyik fő kritikusává és a diplomáciailag kulcsfontosságú események elemzőjévé. Hasonló funkcióval bírtak Alison Archibald és John McNeill művei is, amelyek Urquhartéhoz hasonlóan szintén az éppen kibontakozóban lévő ruszofób vagy oroszellenes politikai irányvonalat erősítették.¹⁷ A jóval kisebb létszámú ellentábor képviselői között mindössze egy prominens nevet tudunk említeni, Richard Cobdent, aki pozitív irányba szeretne volna terelni Oroszország megítélését.¹⁸

A 19. század utolsó harmadában kibontakozó professzionális történetírás változást hozott a történeti munkák jellegében. Ekkor láttak napvilágot a komolyabb diplomáciatörténeti értekezések, nagy összefoglaló monográfiák, valamint forrásfeltáráson alapuló művek és tanulmányok. Ezek között R. B. Mowat,¹⁹ J. A. R. Marriott munkái, az A. W. Ward és G. P. Gooch közös szerkesztésében megjelent *Cambridge History of British Foreign Policy* sorozat,²⁰ továbbá a William Miller által megírt *Oszmán Birodalom története*²¹ voltak a legmeghatározóbbak. Az angolszász történetírásban a századfordulótól kezdve hagyománya volt a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozását célzó történettudományi munkáknak. A

¹⁷ Archibald, Alison: *The Decline of Turkey*. In: *Essays, Political, Historical and Miscellaneous*. Vol. II. London, Blackwood and Sons, 1850.; McNeill, John: *Progress and Present Position of Russia in the East*. London, Abermarle Street, 1836.

¹⁸ Cobden, Richard: *Russia*. In: *The Political Writing of Richard Cobden*. Vol. I. London, William Ridgway, 1867. 155–354.

¹⁹ Mowat, R. B.: *The History of European Diplomacy, 1815–1914*. London, Edward Arnold, 1922.

²⁰ *Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919*. Vol. II. (Eds.) Ward, A. W. – Gooch, G. P. Cambridge, University Press, 1923.

²¹ Miller, William: *The Ottoman Empire, 1801–1913*. Cambridge Historical Series. Cambridge, University Press, 1913.

diplomáciatörténet ennek megfelelően az angol történetírás egy erős vonalát képezte a 20. század első felében, különösen az 1910–1940-es években. Ezen időszak jeles képviselői közé sorolhatjuk J. A. R. Marriott-ot, Harold Temperleyt, Charles K. Webstert és C. W. Crawleyt, akik a keleti kérdés részproblémái mellett már a Nagy-Britannia és Oroszország közötti diplomáciai kapcsolatrendszer vizsgálatára is figyelmet fordítottak, valamint S. F. Rodkeyt, aki az Oszmán Birodalom és Egyiptom helyzetét tanulmányozta az európai nagyhatalmakkal – így Angliával és az Orosz Birodalommal – való összefüggésben, a 19. század első felében.²²

A keleti kérdés problémakörének első részletes és átfogó bemutatása J. A. R. Marriott *The Eastern Question. A Historical Study in European Diplomacy* című monográfiájához kötődik. A szerző az Oszmán Birodalom hanyatlásával kapcsolatban és azzal párhuzamosan kialakuló konfliktusokat a nemzetközi kapcsolatok összetett rendszerében elhelyezve mutatta be. Marriott felfogása szerint a keleti kérdés a történeti korokon átívelő jelenség, amely az ókortól az újkorig mindig más-más hatalmak összecsapásában manifesztálódott és amely lényegében – kisebb-nagyobb eltéréssel ugyan, de – ugyanarra a régióra irányult.²³ Másik fontos műve az angol–oroszl kapcsolatok vizsgálatára koncentrált 1689–1943 között.²⁴ Oroszországnak a Szent Ligához való csatlakozása képezte elemzésének kiindulási pontját, míg az *Anglo–Russian Relations* című munka záró szakasza II. világháborúban formálódott angolszász–szovjet együttműködés létrejöttének dátuma. Az események, a nemzetközi kapcsolatok, a politikai-gazdasági és társadalmi viszonyok, valamint az egyes folyamatok szimplán a kronológiai rend figyelembe vételével, a hagyományos politika-történetírás eszközeinek alkalmazásával megy végbe. Mindezen tényezők mellett azonban Marriott munkája az angol–oroszl kapcsolatok történetének első és kiválóan hasznosítható összefoglalója, amely az *Eastern Question*-hez hasonlóan jelen téma kutatásának egyik fontos kiinduló pontja volt. Szintén ebbe az irányvonalba illeszkedik bele Charles Websternak a keleti kérdéshez és a brit diplomáciatörténethez egyaránt kapcsolódó történetírói munkássága,²⁵ valamint George Henry Bolsover kutatási témaköre, amely David Urquhart és Lord Palmerston keleti ügyekben való állásfoglalását és szerepvállalását vizsgálta az 1830-as években.²⁶

²² Rodkey, Frederick Stanley: Conversations on Anglo–Russian Relations in 1838. *The English Historical Review*. 1935. No.197. 120–123.

²³ Marriott, J. A. R.: *The Eastern Question. A Historical Study in European Diplomacy*. Oxford, Clarendon Press, 1917. 2-3.

²⁴ Marriott, J. A. R.: *Anglo–Russian Relations 1689–1943*. London, Methuen and Co. Ltd. 1944.

²⁵ Webster, C. K. – Temperley, H. W. V.: British Policy in the Publication of Diplomatic Documents under Castlereagh and Canning. *Cambridge Historical Journal*. 1924. No. 2. 158–169.; Webster, Charles: Urquhart, Ponsonby and Palmerston. *The English Historical Review*. 1947. No. 244. 327–351.

²⁶ Bolsover, G. H.: David Urquhart and the Eastern Question, 1833–37. *A Study in Publicity and Diplomacy*. *The Journal of Modern History*. 1936. No. 4. 444–467.; Bolsover, G. H.: Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834. *The English Historical Review*. 1936. No. 202. 237–256.

A korszak történészei közül Harold Temperleyt mindenképpen fontos kiemelni. A szerző elsősorban az 1820-as évek brit külpolitikájára összpontosított.²⁷ Temperley igen nagy alaposággal dolgozta fel a pétervári protokoll megkötésének – elsősorban brit – körülményeit tanulmányában.²⁸ Vizsgálódásának fókuszában pedig Dorothea Lieven diplomáciai szerepvállalása állt. Az angol–oroszl diplomácia formális és informális kapcsolatteremtési lehetőségeinek tanulmányozásához ugyancsak releváns információkat biztosított a hercegnő magánlevelezéseinek gyűjteményes kötetbe való szerkesztése és publikálása.²⁹ Ezt a tendenciát követte C. W. Crawley, aki már közvetlenül Nagy-Britannia és Oroszország diplomáciai és politikai viszonyrendszerét illetően folytatott vizsgálatokat. Robert Castlereagh, George Canning és Lord Palmerston külpolitikájának elemzésén keresztül mutatta be az angol–oroszl kapcsolatok alakulásának folyamatát 1815–1840 között.³⁰ A szerző másik fontos kutatási területe a görög önállóság kérdésköre, valamint Joannész Kapodisztriásznak a görög ügyben való politikai szerepvállalása. Ehhez a kutatási irányvonalhoz kötődően Crawley szöveggyűjteményt is közreadott, amely diplomáciai forrásanyagokkal szolgál az 1820-as évek angol–oroszl kapcsolatainak jellegét alapjaiban átformáló nemzetközi konfliktusról.³¹

Az 1950–1960-as években némiképpen háttérbe szorult az angol–oroszl kapcsolatok 19. századi történetének feldolgozása. Bár továbbra is születtek ugyan a két állam múltját és kapcsolatrendszerét vizsgáló értekezések, azok többségében az 1945 utáni modern kori történeti értelmezésekre fókuszálnak. Ezért az angol–oroszl kapcsolatok³² és általában a keleti kérdés vizsgálatában a II. világháborút követő időszak új változást jelentett. Ebből a periódusból

²⁷ Temperley, Harold: *The Foreign Policy of Canning, 1820–1827*. In: *The Cambridge History of British Foreign Policy*. Vol. II. (Eds.) Ward, A. W. – Gooch, G. P. Cambridge, University Press, 1923. 51–119.; Érdemes továbbá megemlíteni a nagyobb történeti kronológiát átfogó tanulmányát, amely 1822-től 1914-ig tartó időszakig tekint át a brit kormányzat titkos diplomácia terén folytatott tevékenységét és politikai irányultságainak hátterét. Erre vonatkozóan lásd: Temperley, Harold: *British Secret Diplomacy From Canning to Grey*. *Cambridge Historical Journal*. 1938. No. 1. 1–32.

²⁸ Temperley, Harold: *Princess Lieven and the Protocol of 4 April 1826*. *The English Historical Review*. 1924. No. 153. 55–78.

²⁹ *The Unpublished Diary and political Sketches of Princess Lieven. Together with Some of Her Letters*. (Ed.) Temperley, Harold. London, Johnathan Cape Ltd., 1925.

³⁰ Crawley, C. W.: *Anglo–Russian Relations 1815–1840*. *Cambridge Historical Journal*. 1929. No. 1. 47–73.

³¹ Crawley, W. C.: *The Question of the Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East, 1821–1833*. Cambridge, University Press, 1930.; Crawley, C. W.: *John Capodistrias and the Greeks before 1821*. *Cambridge Historical Journal*. 1957. No. 2. 162–182.; *John Capodistrias. Some unpublished documents*. (Ed.) Crawley, C. W. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970. Egy másik fontos szöveggyűjtemény, amely kiváló adalékokat nyújt a görög állam létrejöttét tárgyaló londoni konferencia időszakáról és a nagyhatalmak – többek között Nagy-Britannia és Oroszország – álláspontjáról, D. C. Felming közreadásában jelent meg *John Capodistrias and The Conference of London 1828–1831* címmel 1970-ben.

³² Nagy-Britannia és Oroszország kontaktológia-történetéhez érdekes kiegészítést nyújt az Anthony Cross válogatott tanulmányait tartalmazó kötet, amely azonban teljesen mellőzi a politikatörténeti megközelítést és kizárólag a két állam közötti társadalmi és kulturális összeköttetések szegmenseit vizsgálja. Lásd: *Anglo-Russica: Aspects of Cultural Relations between Great Britain and Russia in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*. *Selected Essays by Anthony Cross*. Oxford, Berg, 1993.

Matthew Smith Anderson, Vernon Puryear és Harold Ingle műveire kell elsősorban kitérnünk. A brit–orosz kapcsolatok történetének kutatásában Puryear *England, Russia and the Straits Question*, valamint az *International Economics and Diplomacy in the Near East* című könyve új – többnyire gazdaságtörténeti szempontú – megközelítést alkalmazott és az 1830–1840-es évek közel-keleti válságait tette elemzése tárgyává.³³

Vele állítható párhuzamba Harold Ingle, aki szintén ugyanezen időszakot tanulmányozta, azzal a különbséggel, hogy utóbbi jellemzően megmaradt a diplomáciatörténet írásnál, mindazonáltal pozitívként említhető, hogy Puryearral és a korábban említett angolszász történetírókkal ellentétben nála háttérbe szorult az angol központú látásmód és a tárgyalások menetét a szentpétervári kabinet oldaláról – egészen pontosan Karl Robert Nesselrode szemszögéből – közelítette meg.³⁴ Munkájára azonban alapvetően hatott saját korának nemzetközi politikai hangulata. Az 1960-as évek végén közzétett monográfiájában sok esetben a hidegháború érájára jellemző attitűdök figyelhetőek meg és az angolszász hatalmak, valamint a Szovjetunió között fennálló ellentétek mintája tükröződik vissza, amely a szerző fogalomalkotására-, illetve használatára szintén hatással van. Nagy-Britannia és Oroszország szempontjából az 1830-as éveket a „*hatalom bipoláris átalakulásának*”³⁵ tekintette és ebben a kontextusban elemezte a brit–orosz nexus jellegét. A fent említett szerzőkkel ellentétben Anderson *Eastern Question* című monográfiája egy jóval átfogóbb és tágabb értelemben vett diplomáciatörténeti szintézis.³⁶

A keleti kérdés és a Balkán szakirodalmának áttekintésében a Jelavich házaspár által írt művek szintén alapművekként számítanak.³⁷ Ezek többsége közvetlenül a Balkán térségre, az Oszmán Birodalom uralma alatt álló nemzetek függetlenedési törekvéseire, a 19. század során kialakuló nemzetállamokra és a Habsburg Monarchia, valamint Oroszország befolyásszerzési törekvéseire fókuszál. A keleti kérdés és a nemzetközi kapcsolatok összefüggéseiben meg kell

³³ Puryear, Vernon: *International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study in British Commercial Policy in the Levant 1834–1853.* [S. l.], Archon Books, 1969.; Puryear, Vernon: *England, Russia and the Straits Question.* Berkely, University of California Press, 1931.

³⁴ Ingle, Harold N.: *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836–1844.* Berkeley, University of California Press, 1976.

³⁵ Uo.57.

³⁶ Anderson, M. S.: *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations,* London, Macmillan, 1966.

³⁷ Jelavich, Barbara – Jelavich, Charles: *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920.* Washington, University of Washington Press, 1977.; Jelavich, Barbara: *Russia's Balkan Entanglements. 1806–1914.* Cambridge, Cambridge University Press, 2004.; Jelavich, Barbara: *A Balkán története. I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2000.; Jelavich, Barbara: *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878.* Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

még említenünk Douglas Dakin³⁸ és Paul Schroeder munkáit.³⁹ Előbbiek a görög szabadságharc diplomáciai kontextusainak értelmezéséhez nyújtanak segítséget, míg Schroeder *Transformation of European Politics 1763–1848* című monográfiája az európai diplomáciatörténeti feldolgozások egyik alapköve, csakúgy, mint Henry Kissinger klasszikusnak számító műve.⁴⁰

Fontos még kiemelnünk a nemzetközi ruszisztikai kutatások képviselőinek munkásságát. Elsők között kell említenünk Patricia Kennedy Grimstead művét,⁴¹ amely az I. Sándor uralkodása alatt hivatalban lévő külügyminiszterek politikai gondolkodásmódja mentén vázolja az 1801–1825 közötti orosz külpolitika tendenciáit. Hasonlóképpen Grimsteadhez szintén ezen időszakot tette vizsgálatá tárgyává Janet M. Hartley, aki I. Sándor cár portréját írta meg, miközben párhuzamosan kitért az Orosz Birodalom belpolitikájára és nemzetközi szerepvállásának jellegzetességeire.⁴² A politika- és diplomáciatörténeti munkákon túl születtek modern hadtörténeti szempontú megközelítések is. Alexander Bitis *Russia and the Eastern Question. Army, Government and Society 1815–1833* című értekezése⁴³ egy egészen frissnek mondható új szemléletű munka, amely az orosz kormánzatnak a keleti kérdés ügyeiben való fellépéseit a hadügy és a társadalom nézőpontjából mutatta be, és amely különösen értékes információkat nyújt az orosz hadsereg és a flotta korabeli helyzetéről. Szintén utóbbi jelentőségét hangsúlyozza John C. K. Daly könyve⁴⁴, ami a navarinói ütközettől a Dardanella (tengerszoros) egyezményig tárgyalja az orosz flotta történetét és a közel-keleti, valamint a balkán régióban alkalmazott orosz katonai fellépéseket.

³⁸ Dakin, Douglas: *The Greek Struggle for Independence, 1821–1833*. Berkely, University of California Press, 1973.

³⁹ Schroeder, Paul: *Transformation of European Politics 1763–1848*. Oxford, Clarendon Press, 1994.

⁴⁰ Kissinger, Henry Alfred: *Diplomácia*. Budapest, Panem, 2008.

⁴¹ Grimsted, Patricia Kennedy: *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and The Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825*. Berkely, University of California Press, 1969.

⁴² Hartley, Janet M.: *Alexander I*. New York, Longman, 1994. Továbbá Oroszország Európában elfoglalt helyéről és az európai nagyhatalmi viszonyokban betöltött szerepéről Hartley az alábbi tanulmányában foglalkozik: Hartley, J. M.: *Is Russia Part of Europe? Russian Perceptions of Europe in the Reign of Alexander I*. *Cahiers du Monde russe et soviétique*. 1992. No. 4. 369–385.

⁴³ Bitis, Alexander: *Russia and the Eastern Question. Army, Government and Society 1815–1833*. Oxford, University Press, 2006.

⁴⁴ Daly, John C. K.: *Russian Seapower and the Eastern Question 1827–1841*. Annapolis, Naval Institute Press, 1991.

II/2. A brit–oroszl diplomáciai kapcsolatok jellege és problematikája az orosz és a szovjet historiográfiában

A keleti kérdést és az Oroszl Birodalom helyzetét számos orosz és szovjet történetírói munka tárgyalja. Ebben a tekintetben az angol (illetve angolszász) historiográfiával összevetésben sokkal színesebb szakirodalmi palettával találkozunk. Már a 19. századi orosz történetírásen belül is kiemelt figyelmet kapott az Oszmán Birodalom helyzete, valamint Oroszlországgal való relációja. Nyilvánvalóan az állam balkáni és közel-keleti ügyekben való közvetlen és tartós érintettsége eredményezte azt, hogy a keleti kérdés szervesen összekapcsolódott magával az orosz történelemmel. Másrészlről pedig az 1870–1880-as években kialakult új balkáni konfliktusok mindenképpen aktualitást adtak a témával való foglalkozásnak. Az orosz historiográfia megírásában a legnagyobb nehézséget a szóba jöhető művek nagy száma mellett azok tartalma jelentette, mivel a 19. századhoz köthető történetírók elsősorban átfogó értékeléseket és elemzéseket készítettek, nem pedig a keleti kérdés konkrét konfliktusaira fókuszáltak. Ezen általános szemlélet miatt azt a koncepciót alkalmaztuk, hogy a teljesség igénye nélkül azon munkák kerüljenek be jelen historiográfiai fejezetbe, amelyek közvetlen, vagy akár közvetett módon, de felhasználhatóak az 1820–1830-as évek konfliktusainak – illetve azok előzményeinek – értelmezéséhez.

Első helyen a korszak két legemblematikusabb történészének Sz. M. Szolovjovnak és Sz. Sz. Tatyiscsevnek a munkásságát szükséges megemlíteni. Több évtizedes történetírói tevékenységük alatt számos monográfia látott napvilágot, amelyek Oroszlországot átfogó történetével és a saját koruk jelentette kihívásokkal, így tehát a keleti kérdéssel is foglalkoznak. Szolovjov egyik műve I. Sándor uralkodásáról és a diplomata cár külügyi tevékenységéről, valamint az Oroszl Birodalom 1801–1825 közötti külpolitikájáról értekezett. Ebben részletesen bemutatja a nemzetközi kapcsolatok alakulását, az európai rend helyreállításának folyamatát és a kongresszusi rendszer működését. Az általunk vizsgált időszak szempontjából ez utóbbi, második szakasz bizonyult értékesnek, hiszen a veronai kongresszus és az 1824-es szentpétervári konferencia mellett külön fejezetet szentel a görög kérdés orosz szempontú megközelítésének.⁴⁵ Mindemellert Szolovjov másik értekezése, a *Keleti kérdésről* című esszéje, ugyancsak támpontot nyújthat az orosz geopolitika értelmezéséhez. Tatyiscsev kortársához hasonlóan szintén Oroszlországot külkapcsolatait állította középpontba, de immáron I. Miklós uralkodásának időszakában.⁴⁶ A két diplomáciatörténeti feldolgozás tehát ebből a szempontból egymás kiegészítésének tekinthető, annak ellenére, hogy időrendben Tatyiscsev munkája került

⁴⁵ Соловьёв, Сергей Михайлович: Император Александр Первый. Политика – Дипломатия. Санкт-Петербург, [S. n.], 1877.

⁴⁶ Татищев С. С.: Император Николай и иностранные дворы. Санкт-Петербург, Тип. И. Н. Скороходова, 1889.

korábban kiadásra. Tematikájukban hasonlóak, elvi megközelítéseikben azonban nagy differenciáltságot mutatnak: Szolovjov és Tatyiscsev munkái nem hagyományos politikatörténeti feldolgozások, hanem a keleti kérdés eltérő elméleti szintű megközelítéseit adják.

Az 1870-es évek elején jelentek meg M. I. Bogdanovics hadtörténeti jellegű munkái, amelyek fókuszában elsősorban az orosz hadsereg története áll, mégis feldolgozásai több ponton kapcsolódónak Oroszország keleti politikájának bemutatásához. Az orosz haderő II. Katalin uralkodása alatti helyzetét, valamint az első és a második orosz–török háborúban való részvételét taglalta 1873-as esszéjében.⁴⁷ De hasonlóképpen fontos megemlítenünk a pár évvel korábban megjelent I. Sándor cár koráról írt művét és a keleti (krími) háborúról szóló nagymonográfiáját, amelynek bevezető szakasza a 19. század első felének keleti ügyeit tárgyalta.⁴⁸ Szintén az Oszmán Birodalom és Oroszország közötti háborús konfliktusokra és a keleti kérdés 18. századi aspektusaira fókuszált I. Péter török politikájától kezdve egészen a kücsük-kajnardzsi békéig V. A. Uljanyickij *A Dardanellák, a Boszporusz és a Fekete-tenger* című műve, amely már kitért Oroszországnak a nyugati hatalmakkal – Angliával, Franciaországgal, Ausztriával és Poroszországgal – való kapcsolataira.⁴⁹ A hadtörténeti aspektust előtérbe helyező történetírók sorát R. A. Fagyjev zárja le, akinek az orosz fegyveres erőkről szóló nagy ívű hadtörténeti összefoglalójában külön fejezetet szentelt a keleti kérdés tanulmányozásának. A mű 1889-ben került publikálásra, ami egyben azt jelenti, hogy a szerző elsősorban aktuálpolitikai nézőpontot alkalmazott, azonban ugyanebben a művében került közlésre a *Gondolatok a keleti kérdéstről* című értekezése is. Ez utóbbiban a szerző a 18. századtól kezdve vezeti végig a probléma elemzését, írásában pedig a geopolitikai szemlélet meghatározó elemként jelenik meg.⁵⁰ Oroszország és Törökország 18–19. századon átívelő viszonyát, kölcsönös kapcsolatrendszerét vizsgálta D. Ny. Buharov 1878-as művében,⁵¹ F. Uszenszkij pedig a keleti kérdés orosz fejlődésének ívét mutatta be.⁵²

⁴⁷ Богданович, М. И.: Русская армия в век Императрицы Екатерины II. Санкт-Петербург, Департамента уделов, 1873.

⁴⁸ Убó: История царствования императора Александра I и России в его время. Том I–VI. Санкт-Петербург, Тип. Ф. Сушинского, 1869–1871.; Убó: Восточная война 1853–1856 г. Том I. Санкт-Петербург, Тип. Ф. Сушинского, 1908.

⁴⁹ Уляницкий, Владимир Антонович: Дарданеллы, Босфор и Черное море в XVIII веке. Москва, Тип. А. Гатцули, 1883.

⁵⁰ Фадеев, Ростислав Андреевич: Вооруженные силы России: Том II. Наш военный вопрос. Восточный вопрос. Санкт-Петербург, Тип. В.В. Комарова, 1889.

⁵¹ Бухаров, Д. Н.: Россия и Турция. Санкт-Петербург, Тип. Ф. Сушинского, 1878.

⁵² Успенский, Ф. И.: Как возник и развивался на руси восточный вопрос. Санкт-Петербург, 1878. http://www.odinblago.ru/uspensky_vost_vopros. (Letöltve 2017. július 25.).

Bár a fent említett történetírók munkái a keleti kérdés történeti megközelítésének alapjait alkotják, mégis az orosz historiográfiával foglalkozó tanulmányok⁵³ ebben a témakörben Ny. Ja. Danyilevszkij *Oroszország és Európa* című értekezését tekintik origónak.⁵⁴ Gondolatmenetében a szerző a pánszláv eszme köré építette fel Oroszország nagyhatalmi érdekeit és az Oszmán Birodalom irányában alkalmazandó politikai magtartásának szükséges irányvonalát. Konceptiójában Danyilevszkij a szláv – és egyben ortodox vallású népeknek – az idegen uralom alól történő felszabadítását tette a szentpétervári kormányzat kötelező érvényű feladatává. A századfordulón publikált művek közül A. A. Medarovics,⁵⁵ Ny. K. Silder⁵⁶ és Ny. M. Romanov⁵⁷ művei érdemelnek még említést.

Ahogy az angol történetírás esetébe fontos momentum volt, úgy a 19–20. század fordulójának orosz történetírásában is kiemelt szerepet kapott a forráskiadványok megjelenítése: a legjelentősebb tevékenységet ezen a téren F. F. Martensz végezte. A Szentpétervári Egyetem professzora külön országonként csoportosítva jelentette meg Oroszországnak az európai nagyhatalmakkal – többek között Nagy-Britanniával – való államközi szerződéseit, megállapodásait és egyéb nemzetközi jogi dokumentumait. Ezen kiadványok nagy segítséget nyújtanak a diplomáciatörténeti kutatásokban és lehetővé teszik Oroszország és egy másik állam – esetünkben Nagy-Britannia – közötti diplomáciai kapcsolat dokumentum szintű vizsgálatát.⁵⁸ Továbbá említést érdemel még szintén ugyanezen szerző Oroszország és a keleti kérdés témakörében publikált tanulmánya.⁵⁹

Az 1920-as évektől kezdve az orosz történetírói szemlélet megváltozik. A marxista történetírás időszakának egyik legfontosabb diplomáciatörténeti munkája M. Ny. Pokrovszkij *A cári Oroszország diplomáciája és háborúi a 19. században*⁶⁰ című műve, amelyre alapvetően a marxista szemléletmód volt jellemző, azonban magát a keleti kérdést egy rendkívül összetett,

⁵³ Bitis, Alexander: *Historiographical Trends in English and Russian. The Eastern Question in International Relations.* In: *Uő: Russia and the Eastern Question.* 4–14.; Bodnár Erzsébet: *A keleti kérdés és a Balkán kutatás az orosz történetírásban.* In: (Szerk.) *Uő: A keleti kérdés és a Balkán az orosz külpolitikában a 19. század első felében.* Budapest, Hungarovox Kiadó, 2008. 11–21.

⁵⁴ Данилевский, Н. Я.: *Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германно-Романскому.* Санкт-Петербург, Тип. братьев Пантелеевых, 1895.

⁵⁵ Медардович, А. А.: *Восточная война 1853–1856 гг. Том I. Восточная война 1853–1856 гг.* Санкт-Петербург, Экспедиция изготовления государственных бумаг, 1908.

⁵⁶ Шильдер, Николай Карлович: *Император Александр Первый. Его жизнь и царствование. Том IV.* Санкт-Петербург, Тип. А.С. Суворина, 1897.

⁵⁷ Романов, Николай Михайлович: *Император Александр I. Опыт исторического исследования. Том I–II.* Санкт-Петербург, Экспедиция изготовления государственных бумаг, 1912.

⁵⁸ Мартенс, Ф. Ф.: *Россия и Англия в Средней Азии.* Санкт-Петербург, Книгопродавец Эмиля Гарте, 1880.; *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. По поручению Министерства Иностранных Дел составил Мартенс, Ф. Ф.* Санкт-Петербург, А. Бенке, 1895.

⁵⁹ *Uő: Étude historique sur la politique Russe dans la question d'orient. Revue de droit international et de législation comparée.* IX. 1877. 49–77.

⁶⁰ Покровский, М. Н.: *Дипломатия и войны царской России в XIX столетии.* Москва, Красная новь, 1923.

komplex kérdésként kezelte. Szintén ehhez az irányvonalhoz köthetőek a Szovjetunió történetét összefoglaló munkák, amely az orosz/szovjet történelem korábbi szakaszait is átfogóan mutatják be. Ezen monográfiák közé sorolhatjuk az M. V. Nyekcsina szerkesztésében megjelent Szovjetunió történetének második kötetét,⁶¹ valamint a Szovjet Tudományos Akadémia gondozásában megjelent *A Szovjetunió története az őskortól napjainkig* sorozatot, amelynek vonatkozó kötetei a keleti kérdés témakörének alapos áttekintését nyújtják.⁶²

A szakirodalmi szempontból klasszikusnak tekinthető diplomáciatörténeti munkák között találjuk a V. P. Potyemkin szerkesztésében kiadott *Isztorija Diplomatyii*-t⁶³ 1941-ből, vagy Antonyin Debidurnak a komplett európai diplomáciát bemutató könyvét.⁶⁴ A disszertáció témájához már szorosabban kötődik A. V. Fagyejev monográfiája, amely az orosz külpolitika egy szűkebb intervallumát és sajátos nézőpontját mutatta be az 1820 évek keleti válságai tükrében.⁶⁵ Illetve ugyancsak Fagyejev volt az a szerző, aki – részben a keleti kérdésen belül – alaposabban vizsgálta Oroszország kaukázusi terjeszkedésének folyamatát a 19. század első évtizedeiben.⁶⁶

A Balkán 19. századi viszonyait és az oszmán uralom alatt élő népek függetlenségi törekvéseit, valamint Oroszország külpolitikáját elemzi munkáiban I. Sz. Dosztyjan.⁶⁷ Kimondottan az angol–orosz kapcsolatokra és Oroszország brit megítélésére koncentrálnak Ny. A. Jerofejev munkája,⁶⁸ valamint A. A. Orlov nemrégiben megjelent könyve, amely azonban az angol–orosz együttműködés egy korábbi időszakával foglalkozik a napóleoni háborúk idején.⁶⁹

Oroszország nemzetközi kapcsolatainak modern és új szempontú feldolgozásai közül Ny. Sz. Kinyapina *Oroszország külpolitikája a 19. század első felében* című klasszikus munkája mellett⁷⁰ V. I. Seremet az Oszmán Birodalom és Oroszország viszonyát, valamint az 1828–

⁶¹ A Szovjetunió története. Oroszország a XIX. században. II. Kötet. (Szerk.) Nyekcsina, M. V. Budapest, Szikra Kiadó, 1956.

⁶² История СССР с древнейших времен до наших дней. Москва, Наука, 1967–1968.

⁶³ История дипломатии. Том 1. Библиотека внешней политики. (Отв. Ред.) Потемкин, В. П., Москва, Государственное социально-экономическое издательство, 1941.

⁶⁴ Дебидур, Антонин: Дипломатическая история Европы от Венского конгресса до Берлинского конгресса, 1814–1878. Том 1. Москва, Государственное издательство иностранной литературы, 1947.

⁶⁵ Фадеев, А. В.: Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1958.

⁶⁶ Уб: Россия и Кавказ первой трети XIX в. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1960.

⁶⁷ Достян, И.С.: Россия и балканский вопрос. Из истории русско–балканских политических связей в первой трети XIX в. Москва, Наука, 1972.; Уб: Формирование национальных независимых государств на Балканах: конец XVIII–70-е годы XIX в. Москва, Наука 1986.; Достян, И. С. – Карасев, А. В. – Чуркина, И. В.: Национально-освободительная борьба балканский народов как проявление кризиса Османской империи в 19 в. Революции и реформы на Балканах. Балканские исследования, 12. Москва, Наука, 1994.

⁶⁸ Ерофеев, Н. А.: Туманный Альбион. Англия и англичане глазами русских. 1825–1853. гг. Москва, Наука, 1982.

⁶⁹ Орлов, А. А.: Союз Петербурга и Лондона. Российско–британские отношения в эпоху наполеоновских войн. Москва, Прогресс-Традиция, 2013.

⁷⁰ Киняпина, Н.С.: Внешняя политика России первой половины XIX века. Москва, Государственное издательство, 1963.

1829-es háborút elemező művét szükséges megemlítenünk.⁷¹ Végül az orosz nyelvű szakirodalmak sorából O. V. Orlik monográfiáját szeretném kiemelni, amelyben a szerző a 19. századi orosz külpolitika egy szűkebb időszakának vizsgálatára vállalkozott az Oroszország külkapcsolatait 1815–1829 között feldolgozó munkájában. Az orosz külpolitika átfogó elemzése során Orlik külön-külön tárgyalta a szentpétervári kormányzat Közép-Európában, a Balkánon, Közép-Keleten, Közép-Ázsiában, a Távolszáon és Amerikában alkalmazott politikájának irányelveit.⁷²

II/3. Kitekintés a keleti kérdésre és az angol–oros viszonyrendszerre vonatkozó magyar és egyéb releváns történetírói munkákra

A magyar történetírásán belül az 1820–1830-as évek angol–oros kapcsolatrendszerének és a keleti kérdés általunk vizsgálat alá vont aspektusainak kevésbé volt relevanciája. Bár a 19. század második felében végbement balkáni átrendeződési folyamat, amelynek az Osztrák–Magyar Monarchia aktív nagyhatalmi szereplője volt, számos történetírói munka tárgyát képezte, a 19. század első felének válságai sokkal kevesebb érdeklődésre tartottak számot. Ez a tendencia pedig a 20. században továbbra is fennmaradt. A keleti kérdés elsősorban, mint balkán kérdés jelent meg a magyar történészek munkáiban és kronológiai tekintetben megmaradt a dualizmus korához és a századfordulóhoz, valamint a világháború időszakához való ragaszkodás, az Oszmán Birodalom utolsó évtizedeire és az önálló balkáni nemzetállamok politikájára való összpontosítás. Jelen disszertáció témájával – az angol–oros viszonyrendszerrel és a hozzájuk köthető válságkezelési mechanizmusok feltárásával – azonban tudomásom szerint eddig a hazai egyetemes történettudomány egyetlen kutatója sem foglalkozott, történetírói munka ebben a konkrét témakörben még nem született. Fontos azonban kiemelnünk, hogy a modernkori magyar történetírásán belül már komoly hangsúlyt kapott nem csupán a balkán kérdésnek, hanem a tágabb értelemben vett keleti kérdésnek a kutatása. A 19. század és a 20. század első feléből Pulszky Ferenc, Türr István és Kállay Béni értekezései, valamint Lajtor László monográfiái képezik a kiindulási pontot.⁷³ Ehhez

⁷¹ Щермет, В. И.: Турция и Адрианопольский мир 1829 г. Из истории восточного вопроса, Москва, Издательство наука главная редакция восточной литературы, 1975.

⁷² Орлик, О. В.: История внешней политики России. т. 1. Москва: Международные отношения, 1999.; История внешней политики России. Первая половина XIX века. От войн России против Наполеона до Парижского мира 1856 г. (Отв. Ред.) Уő. Москва, Международные отношения, 1995.; Уő: Россия в международных отношениях 1815–1829. От Венского конгресса до Адрианопольского мира, Москва, Наука, 1998.

⁷³ Pulszky Ferenc: Töredékes észrevételek a Dunaszabályozás's keleti kérdés iránt. Pozsony, Belnay, 1840.; Türr István: Keleti kérdés. Budapest, Fanda Nyomda, 1878.; Kállay Béni: Oroszország keleti törekvései. [S.l.], [S.n.], 1878.; A Lajtor László: A keleti kérdés története. Budapest, Faust Imre Kiadó, 1940.

kiegészítésként még hozzá kapcsolhatjuk a korabeli egyetemes történeti összefoglalókat, mint Marczali Henrik és Wertheimer Ede újkortörténeti műveit.⁷⁴ A keleti kérdéssel kapcsolatban témaspecifikusabb szakirodalmak az 1970-es évektől jelentek meg. Ebben a vonatkozásban kell megemlítenünk Niederhauser Emilnek a balkáni nemzeti mozgalmakra irányuló kutatásait, Palotás Emil balkáni ügyekre koncentrááló diplomáciatörténeti munkásságát,⁷⁵ valamint az európai diplomáciatörténet részletes tanulmányozása tekintetében Diószegi István 19. századi nemzetközi kapcsolatokat elemző monográfiáit.⁷⁶

A keleti kérdés és a 19. századi első felének vizsgálatában a magyar történetírás terén mélyreható kutatásokat Bodnár Erzsébet végez, aki monográfiájában⁷⁷ és számos tanulmányában⁷⁸ dolgozta már fel a keleti kérdés korai – 18. századhoz és a 19. század első feléhez köthető – problémáit. A nemzetközi események diplomáciatörténeti feltárásán túl Bodnár Erzsébet új fogalomként vezette be a már fentebb is idézett *történeti keleti kérdés* kifejezést, amellyel a krími háború előtti időszak balkáni és közel-keleti konfliktusainak összességét illeti. Bodnár Erzsébet értekezései a keleti kérdéshez kötődő hazai szakirodalom alapművelei közé tartoznak. A nemzetközi kapcsolatok és a keleti kérdés vonatkozásában hasonlóképpen fontos kiemelnünk Majoros István műveit,⁷⁹ amelyek a görög ügy és a 19. századi európai diplomáciatörténet tanulmányozásához nyújtanak biztos háttérrel. Továbbá szólunk kell a hazai ruszisztika kutatás pécsi műhelyében zajló történettudományi kutatások

⁷⁴ Marczali Henrik: Az újkor története. III. kötet. A demokratikus mozgalmak és a francia forradalom kora. 1774–1830. Budapest, 1885.; Wertheimer Ede: Békekongresszusok és békeszerződések a XIX–XX. században. Budapest, 1918. Továbbá említést érdemel még: Iványi-Grünwald Béla: A legújabb kor története. Eszméktől a forradalmakig. Irányelvek az európai diplomáciában. In: Egyetemes történet. IV. kötet. (Szerk.) Hóman Bálint – Szekfű Gyula – Kerényi Károly. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1937.

⁷⁵ Niederhauser Emil: Forrongó félsziget: A Balkán a XIX–XX. században. Budapest, Kossuth Kiadó, 1972.; Palotás Emil: A balkán-kérdés az osztrák–magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.; Palotás Emil: A nemzetállamiság alternatívái a Balkánon a 19. század végén – 20. század elején. Budapest, História–MTA Történettudományi Intézet, 1999.

⁷⁶ Diószegi István: Klasszikus diplomácia - modern hatalmi politika. Budapest, Gondolat Kiadó, 1967.; Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada. Budapest, História, 1994.

⁷⁷ Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és a Balkán az orosz külpolitikában a 19. század első felében. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2008.; A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. (Szerk.) Árvay Viktor – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2005.

⁷⁸ A teljesség igénye nélkül lásd: Bodnár Erzsébet: A fekete-tengeri szorosok problémája az orosz külpolitikában, 1799–1833. In: Európa perifériáján. MOSZT Könyvek 8. (Szerk.) Bene Krisztián. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2015. 75–93.; Uő: Régi és új vonások az orosz külpolitikában 1801–1825. In: „A francia história hazai nagykövete”. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. (Szerk.) Bárány Attila – Györkös Attila – Pallai László. Debrecen, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, 2013. 175–188.; Uő: A keleti kérdés és az orosz Balkán-politika 1815-ig. In: Életünk Kelet-Európa: Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. (Szerk.) Krausz Tamás – Szvák Gyula. Budapest, Pannonica Kiadó, 2003. 47–52.

⁷⁹ Majoros István: Függetlenség, modernizáció és a nagyhatalmak a 19. századi Balkánon. In: (Szerk.) J. Nagy László: A modernizáció határai: Tradíció és integráció Kelet-Európa (hazánk) és a Mediterráneum történetében, 19–20. század. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, 2002. 69–74.; Uő: A keleti kérdés kezdetei. Nagyhatalmi politika és a görög felkelés. Világtörténet. 1997. No. 19. 59–70.; Uő: Politikai modernizáció az Oszmán Birodalomban, 1774–1914. Közép-európai közlemények. 2013. No. 1–2. 28–38. 2013.; Ormos Mária – Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőterén. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1914. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

képviselőiről: az Orosz Birodalom 18–19. századi történetének modern szempontú tanulmányozásával Bebesi György munkái,⁸⁰ az orosz balkán-politika vallási gyökereinek és politikai kultúrájának elemzésével pedig Sashalmi Endre foglalkozott.⁸¹ Az Oszmán Birodalom történetéhez Matuz József,⁸² az oszmán reformok/reformtörekvések társadalmi-gazdasági összefüggéseire pedig Demeter Gábor háromkötetes nagymonográfiája nyújt részletes és adatgazdag elemzést.⁸³

A következő pár mondatban azokat a szakirodalmakat szeretnénk röviden bemutatni, amelyek nem illeszkednek az általam meghatározott angol(szász) – orosz/szovjet – magyar historiográfiai felosztás egyik kategóriájába sem, mégis a disszertáció témájának szempontjából fontos és értékes alapanyagként szolgáltak. Elsőként azokat a történetírói munkákat emelnék ki, amelyek egyben forráskötetként is kiválóan használhatóak. A német történetírás képviselői közül ebbe a kategóriába tartozik Theodor Schiemann *Oroszország története*,⁸⁴ Karl Struppnak a keleti kérdés tematikájához összeállított dokumentumgyűjteménye,⁸⁵ Anton von Prokesch-Ostennek a görög szabadságharcot és annak diplomáciai vonatkozásait feldolgozó műve,⁸⁶ valamint Gaston Isambertnek a szintén a görög önállóság kérdését elemző munkája.⁸⁷ Fontos utalni a kortárs román történetírás néhány képviselőjének diplomáciatörténeti munkásságára is, amelyek a Dunai Fejedelemségek érintettsége ügyén közvetlenül kapcsolódnak a 1820–1830-as évek angol–orosz vetélkedésének időszakához. Az Orosz Birodalom Dunai Fejedelemségekkel szemben, vagy éppen azok irányában alkalmazott politikai stratégiáját tette vizsgálata tárgyává Viktor Taki, aki több

⁸⁰ Bebesi György: A roskatag kolosszus bukása: Oroszország története a 19. században (1801–1914). MOSZT Könyvek 5. Pécs, Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport, 2011.; Uő: Az orosz gyarmatosítás néhány elméleti kérdéséhez, és az orosz kolonizáció korai szakasza. In: (Szerk.) Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István (et. al.): Nemzetek és birodalmak: Diószegi István 80 éves. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010. 27–40.; Uő: Az Orosz Birodalom 1725–1801. In: (Szerk.) Sashalmi Endre: Kelet-Európa és a Balkán, 1000–1800: Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Kelet-Európa és Balkán Tanulmányok 4. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, 2007. 261–267.; Bebesi György – Spannenberger Norbert: A cári Oroszország balkáni törekvései és a pánszláv eszme a 19. században. In: (Szerk.) Schuller Balázs: Ablak a Balkánra Pécs: Apolló Kulturális Egyesület, 2003.15–31.

⁸¹ Sashalmi Endre: Az orosz Balkán-politika vallási gyökereinek kérdéséhez: a nyikoni reformoktól a kücsükajnardzsi békéig (1774). In: (Szerk.) Bodnár Erzsébet: A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Debrecen, 2005. 39–49.

⁸² Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.

⁸³ Demeter Gábor: A Balkán és az Oszmán Birodalom: társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig. I–III. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014–2016.

⁸⁴ Schiemann, Theodor: Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I. Bd. I.. Berlin, Druck und Verlag von Georg Reimer, 1904.

⁸⁵ Ausgewählte diplomatische Aktenstücke zur orientalischen Frage. (Zg.) Strupp, Karl. Gotha, F. A. Pethes A.-G., 1916.

⁸⁶ Prokesch-Osten, Anton von: Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung der Hellenischen Königreiches, aus diplomatischen standpunkte. B. IV. Wien, Carl Gerold's Sohn, 1861.

⁸⁷ Isambert, Gaston: L'indépendance Grécque et l'Europe. Paris, Ouvrage Couronné par l'Académie Française, 1900.

tanulmányában is górcső alá vette a kérdés bizonyos részproblémáit, mint például Besszarábia orosz annektálásának ügyét.⁸⁸ Míg Taki megközelítése az orosz külpolitikai szemléletmódra koncentrál, addig Constantin Ardeleanu munkáiban már az angol–orosz viszony tükrében elemzi a Fekete-tenger térségében kialakult konfliktusforrások kezelésének módjait és a dunai hajózás, valamint a Szulina-csatorna orosz birtoklásából származó diplomáciai vitákat.⁸⁹ Végül R. R. Florescu *The Struggle Against Russia in the Roman Principalities* című munkáját kell megemlíteni, amely a Dunai Fejedelemségekben zajló közvetlen brit és orosz érdekszféra ellentétek értelmezéséhez, valamint a tartományok gazdasági-politikai befolyásáért zajló nagyhatalmi vetélkedéshez és a londoni kormányzat Oroszország politikájával szemben alkalmazott stratégiájához biztosít támpontot.⁹⁰

⁸⁸ Taki, Viktor: 1812 and the Emergence of the Bessarabian Region: Province-Building under Russian Imperial Rule. *Euxeinos*. 2014. No. 15/16. 9–19.; Uő: Russian Protectorate in the Danubian Principalities: Legacies of the Eastern Question in Contemporary Russo–Romanian Relations. In: *The Russian–Ottoman Borderlands. The Eastern Question Reconsidered*. (Eds.) Frary, Luicen J. – Kozelsky, Mara. Madison, The University of Wisconsin Press, 2014.

⁸⁹ Ardeleanu, Constantin: Russian–British Rivalry Regarding Danube Navigation and the Origins of the Crimean War (1846–1853). *Journal of Mediterranean Studies*. 2010. No. 2. 165–186.; Uő: The Opening and Development of the Black Sea for International Trade and Shipping (1774–1853). *Euxeios. Governance and Culture in the Black Sea Region. Nations, Nation-States and Politics in the Black Sea*. 2014. No. 14. 30–52.; Uő: British Military Mission to the Near East, Russia and the Danubian Principalities. *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, t. XLVIII, 2011. 101–116.

⁹⁰ Florescu, Radu R.: *The Struggle Against Russia in the Roman Principalities. A Problem in Anglo–Turkish Diplomacy, 1821–1854*. Iași, The Center for Romanian Studies, 1997.

III. AZ ANGOL–OROSZ KAPCSOLATOK JELLEGÉNEK ALAKULÁSA 1815–1821 KÖZÖTT

Nagy-Britannia és Oroszország kapcsolatában az 1814–1815-ös év több szempontból is fordulópontot jelentett. A kontinentális egyensúly felbomlásának két évtizedet átölelő periódusában mindkét állam sajátos és egyben meghatározó szerepet töltött be. Nagy-Britannia a forradalmi- és a napóleoni háborúk tevékeny, állandó katonai résztvevőjeként, valamint a Franciaország ellen szervezett koalíciók pénzügyi támogatójaként jelent meg az európai nemzetközi szinten 1792–1814 között. A londoni kabinet külpolitikájában ennek megfelelően kontinuitás tapasztalható, mely során sem elveiben, sem konfliktuskezelési módszereiben nem figyelhető meg markáns eltérés. Alapvetően elmondható, hogy Nagy-Britannia nagyhatalmi magatartása és az európai – jelen időszakban általánosan fogalmazva a francia – ügyek tekintetében következetes attitűdöt alkalmazott, ez a külpolitikai stratégia pedig illeszkedett a 18. századon átívelő irányvonalhoz, amely az egyensúly rendszer fenntartására, valamint a brit gazdasági érdekek prioritásának megőrzésére összpontosított. Ezzel ellentétben, Oroszország külpolitikájában számos ponton történt változás a francia forradalmi háborúk kezdete óta. E fejezetnek azonban nem célja ezen változások részletekig menő ismertetése, csupán arra törekszik, hogy meghatározza azokat a pontokat, amelyek érdemi változást hoztak a szentpétervári kabinet Európa-politikájában és amelyek alapjaiban határozták meg Oroszország 1814–1815-ben betöltött nemzetközi szerepét.

Az Orosz Birodalom a franciaországi események és azok nemzetközi összefüggéseit illetően 1792–1798 között inaktív magatartást tanúsított, amely a második koalícióba való belépéssel szűnt meg. Az európai ügyekben való részvétel azonban ekkor még átmeneti jellegű volt és nagymértékben függött az Oroszország számára kínálkozó előnyöktől és a franciákkal szembeni hadjáratok során elszenvedett veszteségek mértékétől. Attól a ponttól kezdve, amikor az utóbbi tényezők száma az előbbieik rovására növekedett az I. Pál által diktált orosz külpolitika váratlan fordulatot vett. Az orosz külügyi irányvonal módosulásában az Oroszország által elszenvedett presztízsveszteségek mellett a cárral szembeni sérelme is meghatározó momentum volt. A II. koalíción belüli brit–osztrák ellenpólus ugyanis arra törekedett, hogy az A. V. Szuvorov vezette haderő túlzottan eredményes észak-itáliai fellépése után Oroszország már ne vegyen részt intenzíven az európai hadszíntereken, valamint a nemzetközi események alakításában. Ezt tetézte Málta brit megszállása, mely helyzet fenntartásával a londoni kabinet hosszú távon tervezett, hiszen a sziget stratégiai jelentőséggel bírt a földközi-tengeri ellenőrzés tekintetében. Ez utóbbi pont azért is volt aggályos I. Pál számára, mert a Máltai Lovagrend nagymestereként kifogásolta a sziget szuverenitásának – és

az 1798. augusztus 30-án deklarált orosz protektorátusának – megszüntetését.⁹¹ Málta nem csupán racionális, politikai okokból volt fontos az uralkodónak, hanem érzelmi szálak is kötötték hozzá. Pál már gyermekkorától rajongott a Máltai Lovagrendért, jól ismerte annak történetét, idővel pedig fő támogatójává vált.⁹² A sziget angol kézre kerülését a cár elfogadhatatlannak tartotta, ebből adódó ellenszenv pedig erőteljesen hatott külpolitikájára és a Szentpétervár által képviselt irányvonalra, amely a századfordulótól kezdve a Franciaországhoz való közeledést preferálta. Ebben a tendenciában hozott változást I. Sándor trónra lépése 1801-ben.

A birodalom külpolitikájában a semlegesség koncepciója nyert teret, ami összességében azt jelentette, hogy Oroszország háttérbe vonult és saját belső problémáira koncentrált,⁹³ nemzetközi kapcsolatait tekintve pedig egyfajta önizolációt hajtott végre,⁹⁴ melynek célja a birodalom társadalmi-politikai és gazdasági fejlődésének elősegítése volt. Az I. Sándor cár és fiatal politikai tanácsadói által kijelölt irányvonal azonban hosszú távon nem volt tartható, a Francia Császárság hatalmának fokozatos kiterjesztése a közép-kelet-európai régióra, idővel már Oroszország érdekeit is komolyan sértette.⁹⁵ Az 1804–1805-ös év tehát változást hozott a korábban visszafogott orosz külpolitikai magatartásban és ettől az évtől kezdve Oroszország állandó, aktív résztvevője lett az európai ügyeknek és ugyanezen időszak lett a fordulópontja a brit–orosz koalíciós kapcsolatok újraéledésének.⁹⁶ A cselekvésre és a francia-ellenes európai nagyhatalmakkal való együttműködésre építő orosz stratégia a tilsiti békekötést követően átmenetileg ugyan kényszerpályára került (1807–1811), de a hosszú távú külpolitikai cél 1804-től kezdve alapvetően nem változott: I. Sándor cár egy új alapokra fektetett, stabil európai

⁹¹ Heller, Mihail: *Az Orosz Birodalom története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 394.

⁹² Uo. 390.

⁹³ I. Sándor cár trónra lépését követően az Orosz Birodalom belső politikai, társadalmi és gazdasági struktúrájának megreformálását szerette volna végre hajtani, ezért uralkodása korai szakaszát egy rendkívül intenzív törvénykezési és reformelőkészítési tevékenység jellemezte. A belügyek kezelésének módja pedig alapjaiban határozta meg az orosz külpolitika profilját, amely mellőzte a nemzetközi ügyekben való aktív jelenléte és a belső átalakítás végrehajtásának szükségét szem előtt tartva alakította Oroszország külkapcsolatait. Részletesebben lásd: Bodnár Erzsébet: *Orosz kormányzati reformtörekvések és a reformpolitika eredményei (1801–1811)*. In: (Szerk.) Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István (et. al.): *Nemzetek és birodalmak*. Diószegi István 80 éves. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010. 69–80.; Uő: *Elmaradottság és haladás. Az orosz állam átalakításának programja és a reformpolitika eredményei a 19. század első évtizedében*. Történeti Tanulmányok XVIII. 2010. 67–83.; Uő: *I. Sándor és az európai egység eszméje (Elképzelés és valóság. A „Szent Szövetség”)*. Történeti Tanulmányok VII. 1999. 183–196.; Filippov Szergej: *Az orosz autokrácia és a reformok*. In: (Szerk.) Frank Tibor: *Az orosz birodalom születései*. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. 100–101.; Bebesi György: *A roszakatag kolosszus bukása. Oroszország története a 19. században, 1801–1914*. Pécs, PTE BTK MOSZT, 2011. 6–10.

⁹⁴ Bodnár Erzsébet által használt kifejezés.

⁹⁵ Példa erre a badeni fejedelemség és az enghieni herceg elfogatásának, valamint kivégzésének ügye 1804-ben.

⁹⁶ Schrek Katalin: *Az angol orosz szövetségkötés diplomáciai háttere (1804–1805)*. In: (Szerk.) Bene Krisztián: *Európa perifériáján*. Jubileumi kötet. MOSZT Könyvek 8. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2015. 45–58.

nagyhatalmi szisztéma kiépítésére és a hosszú távú béke fenntartására törekedett, amelyhez a napóleoni elleni orosz fellépés megszervezésének korai szakaszától kezdve konzervatív módon ragaszkodott.⁹⁷ Ezeket az elképzeléseket tartalmazta a cárnak címzett *Titkos Utasítás* című tervezet. Bár a dokumentum elsősorban a harmadik koalíció létrehozása érdekében megindult angol–orosz szövetségi tárgyalások kiindulási pontját képezte, az abban megfogalmazott orosz elképzelések, alapelvek később a bécsi kongresszus időszakában is iránymutatóknak bizonyultak. Ilyen fontos tényező volt a legitim hatalom helyreállítása, az alkotmányos-monarchikus politikai struktúrák támogatása és Közép-Európa egységességének, integritásának, s ezáltal a térség hatékonyabb védelmének garantálása. Ezekben a pontokban összhang figyelhető meg a két ország véleményében, a fenti koncepcióknak a gyakorlatban történő megvalósulása ellen elméletben Nagy-Britannia sem gördített akadályokat. A rendezési elvek és a béke garantálásának gondolata tehát azonos volt, annak megvalósítását azonban mind London, mind Szentpétervár más módszerek útján szeretne véghezvinni. Az angol–orosz kapcsolatok viszonylatában pedig ez lesz az a fő töréspont, ami mentén Nagy-Britannia és Oroszország viszonyrendszere 1815 után fokozatosan átalakul.⁹⁸

A Bécsben meghozott intézkedések – mint a régi és új államok határvonalának kijelölése, a korábban francia befolyás vagy megszállás alatt állt államok törvényes politikai berendezésének helyreállítása, normalizált kontinentális egyensúlyi szisztéma – megtartása érdekében mindkét nagyhatalom további biztosítékok garantálását tartotta szükségesnek. A bécsi rendelkezések és az új európai rend védelmének brit és orosz teóriája alapvetően a konfliktuskezelés kérdésében mutatott eltérést, a Nagy-Britannia és Oroszország közötti ellentétek pedig részben ezen heterogén problémakezelési mechanizmusok alkalmazása miatt kristályosodtak ki. Bár – bizonyos szempontból tekintve – Nagy-Britannia és Oroszország ugyanazon francia–ellenes politika mentén haladt, mégis merőben más utat jártak be és más célok motiválták a koalíciós háborúban való részvételre. A londoni kormányzat számára mindvégig az európai gazdasági preferenciáinak visszaszerzése és a földközi-tengeri pozícióinak stabilan tartása, a Közel- és Távols-Kelettel való kereskedelem akadálytalan fenntartása volt a fő cél. Az európai kontinentális egyensúly megteremtése pedig a gazdasági célkitűzések realizálásának eszköze volt. Oroszország esetében azonban más a kiindulási helyzet. A gazdasági érdekek nem hatottak olyan súllyal a külpolitikai irányelvek meghatározására, mint Nagy-Britannia esetében. A fő motiváció egyrészt a közép-kelet-európai

⁹⁷ Ez az elv érvényesült a cárnak címzett *Titkos Utasítás* című tervezetben, amely az angol–orosz együttműködés alapjait és a háború utáni rendezés orosz koncepcióját vetítette előre. Lásd: Док. 50. Секретная инструкция. In: Внешняя политика России 19 и начало 20 века (továbbiakban: ВПР). Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. I. т. 2. 1961. 146–151.

⁹⁸ Részletesebben lásd: Schrek, 53–57.

oroszi politikai befolyás helyreállítása, később pedig az I. Sándor által megfogalmazott európai békekoncepció megvalósítása volt. Ezen a ponton le kell szögeznünk, hogy az orosz külpolitika tendenciáinak alakítója maga a cár volt, amely tény még inkább elkülönítette egymástól az angol és az orosz diplomáciai habitust. A motivációk differenciáltsága és az együttműködés mögött húzódó eltérő ambíciók a bécsi kongresszuson egyértelmű formát öltöttek.

A két ország 1815 utáni viszonyának kereteit a fenti logika mentén kialakuló két garanciális alapstruktúra és ideológia határozta meg: a Szent Szövetség és a Négyes Szövetség gondolata. A bécsi rendszer hosszú távú fenntartásának problematikájára adott brit és orosz válaszreakció pedig két különböző válságkezelési alternatívát kínált. A Foreign Office álláspontját a Robert Castlereagh-féle négyes nagyhatalmi együttműködés tervezete fejezte ki, amely – az osztrák kabinet teljes támogatása mellett – a kongresszusi rendszerrel kiegészülve a győztes szövetséges nagyhatalmak európai ügyek fölötti kontrollgyakorlását és a nemzetközi konfliktusok diplomáciai eszközökkel való feloldásának lehetőségét teremtette meg. Ez a szisztéma mindössze egy nagyhatalmi tényező mellőzését, illetve visszaszorítását célozta meg és kizárólag Franciaország ellen irányult. Az ellenpólust jelképező orosz koncepció azonban már sokkal tágabb teret adott az európai ügyekbe való beavatkozásnak, a francia veszély abban csupán egyik eleme volt a kontinentális biztonságot fenyegető bizonytalansági tényezőknek. I. Sándor cár elgondolása sokkal inkább tekintette a nemzeti-forradalmi eszmét potenciális rizikó faktornak, mint a francia nagyhatalmi ambíciók újjáéledését, ebből adódóan az európai szintű ellenőrzés kiterjesztését szorgalmazta a törvényes rend felbomlásának megelőzése érdekében. A két tervezet kiindulási pontja tehát teljesen más felvetéseken alapult: a korábbi agresszor kizárólagos féken tartásának elméletével szemben a konkrétumokat nélkülöző és a jövőben valószínűsíthető, az adott államok törvényes hatalmát veszélyeztethető társadalmi mozgalmak nagyhatalmi eszközökkel való feltartóztatásának teóriája állt.

A Négyes Szövetség realizálódása 1815 szeptemberében a szövetséges államok korábbi együttműködő politikájára épített és kontinuitást jelentett a bécsi rendezést megelőző időszakokkal. A kongresszus lezárulása a négy nagyhatalom partnerségében nem jelentett volna cezúrát, mivel az angol tervezet az 1814 márciusában realizálódott politikai koalíció megőrzésére irányult. Ezzel szemben az orosz udvar által kínált alternatíva a nemzetközi ügyek kezelésének egy új megközelítését nyújtotta. A Négyes Szövetség formális létrejöttét az 1815. november 20-án aláírt II. párizsi béke kiegészítő rendelkezései deklarálták. A nagyhatalmi

együttműködés tényét pedig az Ausztria, Nagy-Britannia, Poroszország és Oroszország közötti szerződés VI. cikkelye⁹⁹ rögzítette.

I. Sándor szintén ugyanebben az időszakban, a II. párizsi békét előkészítő tárgyalások idején, dolgozta ki a keresztény alapokon nyugvó nagyhatalmi együttműködést szorgalmazó elképzelését, miközben tisztában volt a négyhatalmi tervezet részleteivel.¹⁰⁰ A cár által kidolgozott koncepció alapvető és egyben meghatározó célja az országok közötti béke megóvása volt. A Szent Szövetség gyakorlati értelemben véve a francia forradalomra és annak következményeire adott válaszlépésnek tekinthető, amely kísérletet tett a kontinensnek a nemzeti mozgalmaktól való megóvására.¹⁰¹ Az elképzelés alapját a részt vevő államok népeinek egy nagy kollektív, egységes, keresztény nemzet és hadsereg tagjaivá válása képezte. A cár komoly hangsúlyt fektetett a szövetség szakrális jellegére.¹⁰² „*A keresztény vallás, mint a társadalmi és politikai rend egyetlen alapja (...)*”¹⁰³ jelent meg a cár gondolatmenetében.¹⁰⁴

⁹⁹ Traité d'alliance entre les Cours d'Autriche, de la Grande-Bretagne, de la Prusse et de la Russie, signé à Paris le 20 novembre 1815. In: [Chodzko, Leonard Jakob Borejko] Comte D'Angeberg: Le Congrès de Vienne et les traités de 1815. Tome IV. Paris, Amyot Éditeur des Archives Diplomatiques, 1864. 1638.

¹⁰⁰ Az alapgondolat megszületésének pillanata nem egyértelmű. I. Sándor több alkalommal is ellentmondásba keveredett arra vonatkozóan, hogy mely eseményt tekintette a szövetség genezisének. Korábban utaltunk rá, hogy a cárban már 1802-ben, a Frigyes Vilmos porosz királlyal történő közös tárgyalás alkalmával, felmerült egy szorosabb nagyhatalmi együttműködés gondolata, azonban I. Sándor későbbi visszaemlékezéseiben az 1813-as lipcsei csatát követő porosz–orosz–osztrák találkozóra, illetve a bécsi kongresszusra vezette vissza a társulás alapgondolatának megszületését. Erre vonatkozóan lásd: Hartley, Janet M.: Alexander I. New York, Adison Wesley Longman, 1994. 125.

¹⁰¹ Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Romanovok. Budapest, Pannonica, 2002. 196.

¹⁰² Ennek háttérében az áll, hogy I. Sándor politikai gondolkodásmódját 1812–1815 között befolyásoló tényezők között meghatározó szerepe volt vallásosságának és a keresztény elvekhez való fokozottabb ragaszkodásának. Ebben a folyamatban két, az uralkodó bizalmas köréhez tartozó személyt, kell kiemelnünk: a Szent Szinódust vezető Alekszandr Golicint, valamint Barbara Julianna von Krüdener bárónőt. A szövetségesek Napóleon felett aratott győzelmét követően a cár hozzálátott a nagyhatalmi együttműködést szorgalmazó koncepciójának kidolgozásához. A Szent Szövetség alapgondolatának eredetével kapcsolatban azonban komoly ellentmondásokba ütközünk. Madame Krüdener állítása szerint ugyanis meghatározó szerepe volt az I. Sándor nevével fémjelzett tervezet kidolgozásában. Álláspontját több alkalommal nyilvánosan is hangoztatta (Gribble, Francis: Emperor and Mystic: The Life of Alexander I of Russia. New York, Literary Licensing, 2009. 184.). Az ambiciózus bárónőnek a kérdéssel kapcsolatban tanúsított arroganciája I. Sándor haragját vonta maga után. Egy Madame Krüdenerhez intézett markáns hangnemű levelében önmérsékletre szólította fel a bárónőt, aki ezt követően tett nyilatkozatában elismerte, hogy a tervezet Isten és a császár műve volt. (Hartley, 1994. 134.). Bár való igaz, hogy a cár életének ezen szakaszában a figyelemre méltó, karizmatikus Krüdener bárónő szignifikáns szerepet töltött be, azonban az általa gyakorolt befolyás mértékét nem szabad túlbecsülnünk. I. Sándor vallásos elkötelezettségének háttérében ugyanis alapvetően sokkal komplexebb folyamatok állnak. Az 1812-es francia invázió jelentette sokk és az annak következtében végbemenő spirituális ébredés, valamint az Európában tett tanulmányutak mellett a kortárs keresztény gondolkodók, mint Franz Xaver von Baader és Adam Müller, művei is nagy hatással voltak az orosz uralkodó ideológiai látásmódjának alakulására. (Hartley, 1994. 135.) A Szent Szövetség alapokmányának eredeti szövege tehát, nagy bizonyossággal, kizárólag a cár munkájának érdeme volt. Megírásában a bárónő feltehetően nem vett részt, csupán a már kész dokumentum tartalmi megfogalmazásaiban alkalmazott néhány minimális szintű változtatást. Erre az álláspontra helyezkedett az I. Sándor uralkodását mélyrehatóan tanulmányozó Nyikolaj Mihajlovics Romanov nagyherceg is. (Sementowski-Kurilo, Nikolai: Alexander I.: Rausch und Einkehr einer Seele. Zürich, Scientia, 1939. 293.)

¹⁰³ Kosáry Domokos: A történelem veszedelmei: Írások Európáról és Magyarországról. Budapest, Magvető Kiadó, 1987. 202.

¹⁰⁴ I. Ferenc és III. Frigyes Vilmos is megkapta a tervezet eredeti változatát, azonban még a dokumentum aláírása előtt jelentős változtatásokat eszközöltek annak szövegében. A munkafolyamat oroszánrészét Metternich végezte. A kancellár erőteljes kritikával illette a szándéknyilatkozat autentikus formuláját és határozott lépéseket tett annak módosítására. I. Sándor túlbuzgó vallási elkötelezettségének korlátozása érdekében a tervezet klerikális jellegének

Az 1815. szeptember 26-án I. Sándor, I. Ferenc és III. Frigyes Vilmos által aláírt alapokmány a keresztény összetartozás jegyében új szintre kívánta emelni az államok és államfők közötti nagyhatalmi együttműködést, melynek értelmében „(...) *a három szerződő uralkodó egy igaz és felbonthatatlan testvériesség kötelékeivel lesznek összekötve, és egymást mintegy honfitársnak tekintve, egymásnak minden alkalommal és mindenhol támogatást, segítséget és segélyezést fognak nyújtani, alattvalóikat és hadseregüket mint családfejek, ugyanazon testvériség szellemében lelkesen fogják nevelni a vallás, a béke és az igazságosság védelmezésére.*”¹⁰⁵

Az alapokmány mind formai, mind tartalmi jellegét illetően nem tekinthető hagyományos értelemben vett, klasszikus nemzetek közötti szerződésnek, inkább egy morális, erkölcsi irányelveket meghatározó, ideológiai kinyilatkoztatásnak. A konkrét kötelezettségvállalások teljes mértékű hiánya révén a Szent Szövetség csupán egy szándéknyilatkozatként értelmezhető. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy nem lett volna hatással a korabeli Európa politikai viszonyrendszerére. A Szent Szövetség tárt kapukkal fogadta a hozzá csatlakozni kívánó keresztény államokat: „*Mindazon hatalmak, amelyek ünnepélyesen el kívánnák ismerni a jelen okmányban lefektetett szent elveket, és amelyek felismernék, hogy mennyire fontos a túlságosan hosszú ideje nyugtalan nemzetek boldogsága miatt, hogy ezen igazságok a jövőben befolyást gyakoroljanak minden ember sorsára (...)*” szívesen lesznek fogadva a társult hatalmak összefogásának új tagjaiként.¹⁰⁶ A felhívás eredményeképpen 1817-re valamennyi európai ország bekapcsolódott a kezdeményezésbe. A teljes egység azonban mégsem jöhetett létre. A kívülállók táborába tartozott Nagy-Britannia, az Oszmán Birodalom, valamint a Pápai Állam. Mindhárom esetben nyomós okokra hivatkozva utasították el a szövetségbe való belépést. A Pápai Állam és az Oszmán Birodalom vallási okokból maradt távol az egyezménytől. VII. Pius azért utasította el az aláírást, mert a Szent Szövetség tagjai közül egyedül Ausztria volt katolikus állam, így nem tudott közösséget vállalni a protestáns porosz és az ortodox orosz uralkodóval. A Porta, pedig mint muzulmán állam eleve ki volt zárva a

mérséklésre törekedett. A cár által megfogalmazott, a múltbeli eseményekre utaló elmarasztaló bírálatot például egy az egyben cenzúrázta. A változtatás másik fontos eleme, hogy a Szent Szövetségben egyesülő három keleti udvar egy család három ágaként, nem pedig egy nemzetként, jelenik meg az alapokmány szövegében. Uo. 394.

¹⁰⁵ „(...) *les trois monarques contractants demeureront unis par les liens d'une fraternité véritable et indissoluble et, se considérant comme compatriotes, ils se prêteront en toute occasion et en tout lieu assistance, aide et secours, se regardant envers leurs sujets et armées comme pères de famille, ils les dirigeront dans le même esprit de fraternité dont ils sont animés pour protéger la religion, la paix et la justice.*” *Traité de la sainte Alliance entre les Empereurs de Russie et d'Autriche et le Roi de Prusse signé à Paris le 14/26 septembre 1815.* In: Chodzko, 1548.

¹⁰⁶ „*Toutes les Puissances qui voudront solennellement avouer les principes sacrés qui ont dicté le présent acte, et qui reconnaîtront combien il est important au bonheur des nations, trop longtemps agitées, que ces vérités exercent désormais sur les destinées humaines (...)*” In: Uo. 1548–1549.

keresztényi együttműködés lehetőségéből.¹⁰⁷ Esetünkben azonban az angol álláspont vizsgálatának van nagyobb relevanciája. Amellett, hogy Anglia részéről alkotmányos akadályok merültek fel¹⁰⁸, a Foreign Office vezetése, a Liverpool vezette kormány és maga az uralkodó is irreálisnak tekintette az orosz kezdeményezést: *„Előre látjuk, mennyire kínos a fennkölt miszticizmus és zagyvaság eme irománya, különösen egy brit uralkodó számára, ezért Metternich herceggel minden lehetséges kiutat megvizsgáltunk (...) de amikor a szerződés eljutott hozzám, már alá volt írva, így nincs más választásom, mint tisztelettel adózni az érzelmeik előtt, melyeken alapul és azon előnyök előtt, amelyeket Európa remélhetőleg megtapasztal majd annak nyomán, hogy három ily nagyhatalmú uralkodó minden befolyását latba veti a béke megőrzése érdekében.”*¹⁰⁹ Szintén érdekes Robert Castlereagh összegzése a kialakult helyzettel és a cár magatartásával kapcsolatban. A külügyminiszter értékelésében egyértelműen elutasítja és kritikusan szemléli az orosz uralkodó tervét: *„(...) az én kötelességem kell, hogy legyen ellenezni egy olyan magatartást, amely – bár jogtalan – bizalmatlanságot és elidegenedést eredményezhet azon két udvar között, amelyek szándékainak összhangban léte talán még fontosabb, mint bármely más körülmény, amely az európai kapcsolatok állapotának megőrzéséhez megállapítható, amely a leginkább számításba veszi a béke bármilyen komoly megszegésének meggátolását.”*¹¹⁰ A külügyminiszter bírálatában ugyancsak egyértelművé tette azon véleményét, miszerint a szentpétervári kabinet magatartása és jelenlegi politikája olyan irányt vett, amely érdemben befolyásolhatja a Nagy-Britannia és Oroszország között fennálló szövetségi együttműködést; Castlereagh pedig ez által mintegy predestinálta a következő évek negatív tendenciáit.

Nagy-Britannia és Oroszország háború alatt kialakult együttműködése 1815 után is fennmaradt, a kooperáció jellegében és mértékben azonban alapvető változások következtek be. A Négyes Szövetség és a Szent Szövetség formailag egyaránt megvalósult – bár ezt az

¹⁰⁷ Ormos – Majoros, 30. Mindazonáltal a Szent Szövetség, a cár erőfeszítései ellenére, komoly nagyhatalmi fenyegetettséggé nyilvánult meg a Porta számára. Lásd: Delfiner, Henry: Alexander I, The Holy Alliance and Clemens Metternich. East European Quarterly. 2003. No. 2.137.

¹⁰⁸ Az angol uralkodónak ugyanis a parlament hozzájárulása nélkül nem állt módjában eleget tenni a felhívásnak. A brit parlament érdemben foglalkozott a kérdéssel, annak ellenére, hogy a nyilatkozat aláírása a vezető brit politikai erők részéről egyáltalán nem nyert támogatást. Castlereagh azonban diplomatikus módon a szerződéstől való távol maradást alkotmányos problémákkal magyarázta szövetségi irányában, amelyek nem teszik lehetővé Nagy-Britannia uralkodója számára, hogy személyes szövetségre lépjen más államok vezetőivel. Részletesebben lásd: 39-es lábjegyzet. In: БИП. Сер. II. т. 1 (8). Москва, 1974. 688.

¹⁰⁹ Idézi Adam Zamojski In: Уő: Наполеон букаса   а б csi конгрессус (1814–1815). Budapest, Park К nyvkiad , 2016. 531.

¹¹⁰ *„(...) it must be my duty to discourage a line of conduct, which, although unauthorized, may produce distrust and alienation between two Courts, whose counsels being in unison is perhaps more essential than any other circumstance that can be stated to the preservation of that state of relations in Europe, which is best calculated to preclude any serious interruption of peace.”* Castlereagh to Mr. Rose, Blickling, 28 December, 1815. In: Correspondence, Despatches and other Papers of Viscount Castlereagh Second Marquess of Londonderry. Vol. 11. (Ed.) Vane, Charles William. London, John Murray, Albemarle Street, 1853. 104.

állítást utóbbi tekintetében idézőjelben használjuk¹¹¹ – ami egyben azt jelentette, hogy két egymás mellett, sőt mind inkább egymással párhuzamosan – de semmiképpen sem egymással szemben – létező és egymást részben átfedő szövetségi rendszerek alakultak ki. Ez a fajta kettős hatalmi szisztéma, valamint az annak keretein belül felmerülő válságkezelési eljárások – mint például az intervenció alkalmazása – képezték a nézeteltérések kiváltó okait. Másrészt fontos leszögeznünk, hogy a politikai elvek mentén történő eltávolodás már 1818 után, de igazán markánsan majd 1820-tól indul meg, amikor a folyamat már a gyakorlati diplomácia szintjén is kétségtelenül láthatóvá válik. Az ellentétek legegységesebb formában a kongresszusi rendszeren belül mutatkoztak meg. Az aacheni kongresszus ugyan még a nagyhatalmi konszenzus jegyében telt, de az azt követő egyeztetések nyíltan jelezték, hogy a szövetségesek között nincs többé teljes egyetértés.

A st.-james-i kabinet elhatárolódó magatartását kívánta jelezni az is, hogy Troppauba már csak megfigyelőket, nem pedig hivatalos delegációt küldött.¹¹² A tárgyalásokban tehát érdemben nem vettek részt, csupán az adott politikai ügyekben képviselt brit álláspontot deklarálták. A két ország közötti eltávolodás felgyorsulását azonban az 1820. november 19-i jegyzőkönyv aláírása indukálta. Az Oroszország, Ausztria és Poroszország által megkötött háromhatalmi megállapodás immáron nem csupán az európai rend fenntartásának igényét fogalmazta meg, hanem konkrét elképzelést vázolt a legitim kormányzati rendszereket fenyegető megmozdulások felszámolására: ez pedig nem más, mint a fegyveres intervenció alkalmazása. A Szent Szövetség szándéknyilatkozata önmagában vizsgálva, az elvi keretek determinálásán túl, nem tartalmazott a politikai cselekvőképességet érdemben befolyásoló vagy módosító elemeket és csupán szándéknyilatkozatként értékelhető. Az abban megfogalmazott ideák valamivel később, a troppai egyezmény formájában váltak egy közös osztrák–porosz–orosz politika alappilléreivé. A protokoll jóval nagyobb súllyal bírt, mivel az elvek kinyilatkoztatásán túl már konkrét tényeket tartalmazott és konkrét katonai-politikai eszközöket adott a szerződő felek kezébe. Abban is megmutatkozik a két dokumentum közötti különbség, hogy míg a szándéknyilatkozat nem, addig a jegyzőkönyv immáron hivatalos nemzetközi szerződésnek minősült, amely tartalmát és a létrejött kelet-európai koalíció jövőbeli

¹¹¹ A Szent Szövetséget a maga formájában nem tekinthetjük ugyanis hagyományos értelemben vett államközi együttműködésnek. A Szent Szövetség számunkra elsősorban az orosz külpolitikai elvek meghatározásának szempontjából releváns, amelyre alapozva aztán létrejött 1815 év végén Oroszország, Ausztria és Poroszország szövetsége. A Szent Szövetséget azonban sokkal inkább nevezhetjük a három közép- és kelet-európai monarcha társulásának, mint az I. Sándor cár által eredetileg elképzelt keresztény alapokon nyugvó szövetségi rendszer megvalósulásának. Ennek egyik fő oka, hogy maga a dokumentum nem lépett túl az elvi kinyilatkoztatások keretein, ennél fogva az nem minősült hivatalosan nemzetközi jogi megállapodásnak. Az 1815. szeptember 26-án aláírt szándéknyilatkozat ekkor még csak elvi síkon kötötte össze az orosz, az osztrák és a porosz udvart és véleményem szerint úgy értékelhető, mint a Szentpétervár, Bécs és Berlin közötti politikai szövetség kialakításának első teoretikus jellegű lépcsőfoka.

¹¹² Ormos – Majoros, 36.

fellépésének lehetőségét tekintve Nagy-Britannia tiltakozását váltotta ki.¹¹³ A jegyzőkönyv értelmében a három nagyhatalom „*Így akarván fenntartani a szerződések által a szent jogokat és megóvni a népeiket és Európát a bűn ragályától és nyomorúságos következményeitől; végül biztosítani óhajtja a civilizáció boldog és békés fejlődését, az igazság és a törvények uralmát a keresztény erkölcs védelme alatt (...).*”¹¹⁴ A forradalmi állapotából adódóan más nemzetek biztonságérzetét fenyegető államokkal szemben a társult nagyhatalmak „*(...) először barátságos, másodszor a kényszerítő erőn alapuló lépéseket fognak alkalmazni, amennyiben ezen erő alkalmazása elengedhetetlenné válna.*”¹¹⁵

A szövetségi rendszertől való látványos elhatárolódásában ugyan volt szerepe a brit és az orosz kabinet elvi-politikai nézeteltéréseinek, azonban emellett más tényezők is szerepet játszottak a Foreign Office magatartásában. A Franciaország ellen viselt több évtizedes háború katonailag és gazdaságilag kimerítette Angliát, amely ezzel párhuzamosan komoly társadalmi- és szociális problémákkal küzdött. A nemzetközi ügyekben való részvétel támogatottsága mind a közvélemény, mind pedig az angol parlament képviselői részéről jelentősen csökkent. A Castlereagh által kidolgozott biztonsági rendszer, amely Nagy-Britannia, Ausztria, Poroszország és Oroszország kooperációjával és a kongresszusokon történő probléma megoldással tenné tartóssá a rekonstruált európai viszonyokat, a nemzetközi ügyekben való tartós és intenzív jelenlétet, valamint a *splendid isolation* elvről való lemondást várta el Nagy-Britanniától. Jelen körülmények között ugyanis – Castlereagh véleménye szerint – Anglia nem engedhette meg magának a szelektív részvételt és a kizárólag az egyéni brit érdekeken alapuló befolyás-, illetve kontrollgyakorlást. A *splendid isolation* elv ugyanis eredendően arra alapozott, hogy Nagy-Britannia kizárólag akkor avatkozik be nemzetközi konfliktusokba, amikor közvetlen gazdasági vagy politikai érdekei sérülnek.

A Castlereagh-féle koncepció ellenben nem kötötte hasonló feltételhez a nagyhatalmi kérdésekbe való brit beavatkozást, hanem evidenciaként kezelte London cselekvőkészségét egy-egy magasabb szintű ügy megoldásában függetlenül attól, hogy van-e abban közvetlen érintettsége Angliának vagy nincs. A külügyminiszter elmélete összességében tehát arra épített, hogy európai kérdésekben Nagy-Britannia, mint vezető nagyhatalom megkerülhetetlen és

¹¹³ Tsygankov, Andrei P.: *Russia and the West from Alexander to Putin*. Honour in International Relations. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 64–65.

¹¹⁴ „*Voulant ainsi maintenir les droits consacrés par les traités, et préserver leurs peuples et l'Europe de la contagion du crime et de ses déplorables effets; Désirant, enfin, assurer le développement heureux et paisible de la civilisation, le règne de la justice et des lois sous les auspices de la morale chrétienne (...).*” No. 122. 1820, 7 (19) novembre. Deux protocoles du Congrès de Troppau qui déterminent le droit d'intervention des grandes puissances. Protocol préliminaire. In: Мартенс, Ф. Ф.: *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Трактаты с Австрией. Том. IV. Часть 1.* Санкт-Петербург, Типография Министерства Путьей Сообщения, 1878. 281–282.

¹¹⁵ „*(...) Elles emploie(r)ont (...) premièrement des démarches amicales, en second lieu une force coercitive, si l'emploi de cette force devenait indispensable.*” In: Uo. 283.

kontinentális befolyásának, valamint a béke állapotának megőrzése érdekében nem zárkozhat el az általánosabb európai ügyekben való szerepvállalástól. Ezt az új szerepkört azonban a brit politikai és gazdasági elit nagy része elutasította; ők elsősorban a belső problémák megoldását, valamint a gazdaság stabilizálásának szükségességét tartották szem előtt, a nemzetközi kérdésekben való részvételt felesleges dolognak vélték, amely plusz kötelezettségeket és terheket ró az államra. A formális, ámde problémákkal terhelt szövetség és az európai koncert fenntartása mellett lassan körvonalazódtak a Nagy-Britannia és Oroszország között kibontakozó, nagyhatalmi rivalizálást indukáló egyéb ügyek is, amelyek komolyan befolyásolhatták az angol–oroszkapcsolatok jövőbeli alakulását: ilyen volt a nagyhatalmi intervenció kérdése az 1820-as évek forradalmainak esetében; az európai befolyásszerzés, gazdasági érdekszférák kérdése; az Oszmán Birodalom ügye.

A nagyhatalmak fegyveres beavatkozásról szóló diskurzusának a Mediterráneumban kialakult forradalmi hangulat adott időszerűséget. A Spanyolországot, Nápolyt és Piemontot érintő forradalmak, valamint alkotmányos mozgalmak az említett monarchiák politikai rendszerének instabilizációjával és a regnáló uralkodók hatalmának megrendülésével fenyegettek. Az események tükrében azonban nem volt minden nagyhatalom számára egyértelmű, vajon az érintett államokban kialakult helyzet szükségesszerűen maga után vonja-e a nemzetközi szintű beavatkozást? Hol húzódik az jelképes határvonal, amely elválasztja egy adott ország belügyeit/illetve belső problémáit az európai diplomáciai szintre való emelkedéstől és a kívülről érkező konfliktuskezelési módszerektől? Ezekre a kérdésekre kellett (volna) konszenzuson alapuló válaszokat adnia a troppai, laibachi és veronai kongresszusokon. Az 1818-ban pentarchiává bővült európai hatalmi szövetség azonban képtelen volt egységes és minden résztvevő számára azonos módon elfogadható választ adni az 1820-as évek forradalmi hullámára és az abban rejlő kihívásokra. A szövetségeseink közötti elvbeli konfrontáció két ellentétes pólusának megtestesítője/képviselője ugyancsak Oroszország és Nagy-Britannia voltak. Szentpétervár mind jobban ragaszkodott a (katonai) intervenciók politikai megoldások alkalmazásához, amelyben a bécsi kabinet részben partnerként állt mellette; az európai nagyhatalmi rendszerbe visszaintegrált Franciaország kezdetben kivárt, majd a lényegi döntések alkalmával Párizs is a beavatkozás mellett foglalt állást, Oroszország pedig szinte súlytalan államként vett részt a döntéshozatalban. A körülmények összjátéka azt eredményezte, hogy Nagy-Britannia egyedül maradt az állami szuverenitás sértetlenségét prioritásként kezelő felfogásával.

Az 1815. év diplomáciai sikerei és az azt megelőző évek katonai eredményei együttesen vezettek Oroszország nagyhatalmi szerepének kiteljesedéséhez. A angol–oroszkapcsolatokat befolyásoló tényezők között mindenképpen meg kell említeni a londoni kabinet nagyon

letisztult és egyértelmű szándékát arra vonatkozóan, hogy ellensúlyozza Oroszország kontinentális vezető szerepre irányuló ambícióit. Az angol elképzelés nem volt új keletű, már ifjabb William Pitt is megfogalmazta a harmadik koalíció előfutárának tekintett 1805-ös angol-orosz szövetségi szerződés megkötésekor azt a princípiumot, miszerint Nagy-Britanniának szüksége van Oroszországra a francia túlsúly visszaszorítása érdekében, arra azonban mindenképpen ügyelnie kell az angol diplomáciának, hogy Párizs hegemoniájának megszüntetését követően Oroszország ne kerülhessen olyan helyzetbe, hogy vezető kontinentális hatalmként a francia agresszor helyébe lépjen.¹¹⁶ Ennek az elvnek az érvényesítése pedig 1815 után különösen fontos volt, hiszen míg 1804-ben egy fiatal, valamint a kül- és hadügyekben tapasztalatlan, ámde idealista és az európai rend újrateremtéséért tenni kívánó orosz uralkodó volt a brit kormány tárgyalópartnere, egy évtizeddel később már merőben más feltételek között zajlottak a diplomáciai egyeztetések. Az Orosz Birodalom és maga I. Sándor a Francia Császárság legyőzöjeként, az európai béke (egyik) megteremtőjeként jelent meg a nagyhatalmi szintén, miközben a háborús viszonyok között több mint nyolcszáz ezer főre duzzasztott orosz hadsereg létszámát a cár békeidőben sem volt hajlandó csökkenteni. Továbbá ebbe az irányvonalba illeszkedett bele az orosz részről felvetett közös európai hadsereg létrehozásának gondolata, valamint a fegyveres intervenció eszközének alkalmazása az európai szisztéma biztonságát veszélyeztető ügyek rendezésére. Utóbbi elképzelés pedig valós formát öltött a korábban is említett 1820-as protokoll létrejöttében. Amennyiben az Orosz Birodalom európai befolyását megteremtő/előkészítő folyamatokat áttekintjük, úgy válik igazolhatóvá a st.-jamesi kabinet állásfoglalása és Oroszország ellensúlyozására irányuló törekvése.

Szintén az Orosz Birodalom féken tartásának gondolatmenete érvényesült a keleti kérdés ügyeiben. Az 1815-ös bécsi rendezés kizárólag az európai ügyekre és a kontinentális viszonyok konszolidálására fókuszált. Az Oszmán Birodalom sorsa és a balkáni tartományainak aktuális és jövőbeli helyzete nem képezte tárgyát nagyhatalmi egyeztetésnek. A keleti kérdés – amelyet a francia forradalmi és a napóleoni háborúk időszaka egyaránt érintett Egyiptom, a Jón-szigetek, az orosz–török háború és közvetett módon a szerb ügy révén – teljes negligálása azt a helyzetet teremtette, hogy ebben a részben Európához tartozó, de mégis Európán és az európai ügyeken kívül kezelt geopolitikai térben Oroszországnak szabad mozgástere van, amelyet elvben semmilyen módon nem kontrollál az egységes európai együttműködést biztosító szövetségi rendszer.¹¹⁷ Bár ugyanezen megállapítás alapvetően Nagy-Britanniára is igaz, aki a

¹¹⁶ Kissinger, 66.

¹¹⁷ A gyakorlatban I. Sándornak arra törekedett, hogy összhangba hozza a két politikai szintén alkalmazott irányelveket.

Kelet-Mediterráneumban való politikai és gazdasági pozícióit és a Portával meglévő hagyományosan jó viszonyát szilárdan tartja, mégis földrajzi közelsége, új területi szerzeményei és megerősödött nagyhatalmi státusza miatt Oroszország kedvezőbb feltételek mellett alakíthatta közel-keleti és balkáni politikáját, amelyre pedig 1821-től a görög ügy kínált alternatívát.

Az 1815–1821-ig tartó periódusban Nagy-Britannia és Oroszország között kibontakozó viszonyrendszer hosszú távon határozta meg a két állam európai nagyhatalmi szisztémában betöltött szerepét és egymással való kapcsolatát. Az eltérő szövetségi rendszerek és az európai ügyek probléma megoldási módozataiban fellelhető eltérő látásmód véleményünk szerint determinálta a Nagy-Britannia és Oroszország között kibontakozó rivalizálást, amely közel negyven éven át formálta a keleti kérdést. A brit–orosz vetélkedés teljes periódusa jelen disszertáció időkereténél jóval messzebbre nyúlik, a nagyhatalmi szembenállás feloldására majd csak 1856-ban, a krími háború lezárását követően került sor. Az általunk vizsgált 1821–1838 közötti intervallum az angol–orosz vetélkedés azon évtizedeit foglalja magában, amikor a két állam egymással való kapcsolatát nem csupán az érdekellentétek, hanem adott pontokon az érdekezések határozzák meg, ez a tendencia pedig a keleti kérdés ügyeiben átmeneti szövetséget, s egyben kooperációt teremtett London és Szentpétervár között. A következő fejezetekben arra teszünk kísérletet, hogy a kronológiai idősíkon haladva – a földrajzi és a nagyhatalmi tényezőket szem előtt tartva –, geopolitikai szintekre taglalva tárgyaljuk a keleti kérdés egyes konfliktusainak angol és orosz válságkezelési módszereit.

IV. VÁLSÁGKEZELÉSI MECHANIZMUSOK ÉS AZOK MÓDOZATAI

A fejezet legfontosabb célkitűzése a dolgozatban vizsgált angol–orosz válságkezelési mechanizmusok elméleti és gyakorlati hátterének bemutatása. Az egyes problémakörök – mint a görög ügy, a párhuzamos konfliktusok, a közel-keleti válságok, valamint a Vixen affér – diplomáciatörténeti szempontból ebben a szakaszban nem kerülnek kifejtésre, hanem egy tágabb kontextusban értelmezve, Nagy-Britannia és Oroszország konfliktuskezelésének példáiként kerülnek bemutatásra. A keleti kérdés részproblémáinak feloldása során a két érintett állam változó külpolitikai eljárást alkalmazott. Bizonyos esetekben az elvek és a módszerek összekapcsolásával Nagy-Britannia és Oroszország képes volt a keleti kérdéssel kapcsolatos politikájukat az érdekezésségük figyelembe vételével, illetve azok mentén alakítani. Mind angol, mind pedig orosz részről ez a koncepció nyert teret az 1820-as évek második felében, majd pedig ez a módszer alakult át markánsan 1829–1830 fordulójától. Az elemzés továbbá arra is kitér, hogy a válságkezelésben és a módszertan kialakításában milyen szerepet játszottak a külső és belső faktorok, valamint a személyi tényezők.

A mindenkori brit külpolitikai magatartás egyszerű és jól körül határolható elvekre és érdekekre épült: gazdasági előnyteremtés; privilégiumok, koncessziók és kapitulációk megtartása; valamint a távolsági kereskedelem akadálytalan biztosítása. Mind olyan kulcsszavak, amelyek az erőegyensúly általános fogalma alá tartozó, de Anglia nemzetközi szinten képviselt attitűdjét magyarázó tényezők. Az erőegyensúly ugyan megmarad autentikus értelmében a nagyhatalmi szisztéma aránytalanságait kiküszöbölő fogalomként, azonban a brit diplomácia esetében plusz jelentéstartalommal bír és magában foglalja a gazdasági és kereskedelmi feltételek stabilitásának megőrzését, mi több, azok Nagy-Britannia számára kedvező irányba történő módosítását. A brit külpolitikai és geopolitikai stratégia tehát egyszerre épített a *korlátozott befolyásgyakorlás* elvére, amely egyik nagyhatalom számára sem engedi kontinentális hatalmának túlzott megerősödését; valamint a *szabad kereskedelem* teóriájára¹¹⁸ és a kettő közötti szimmetria megtartására. Ilyen ideális eset – amikor azok teljes összhangban álltak egymással – kevés volt a 19. század első felében. A századelő háborús éveit a fent vázolt politikai és gazdasági feltételek tekintetében egyaránt negatívumokat hoztak, a békerendezést

¹¹⁸ A szabad kereskedelemmel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy bár a brit külpolitika elveiben érvényesül a szabadkereskedelem biztosításának igénye, a gyakorlatban ez még az átmeneti időszak, amikor maga Nagy-Britannia sem folytatott szabadkereskedelmi politikát. A kifejezés mindazonáltal használatos a korai brit imperializmus értelmezésének összefüggéseiben. Robert Johnson *British Imperialism* című munkájában már a 18. századtól hivatkozik a szabad kereskedelem védelmének stratégiájára, abban az értelemben, hogy a brit politika egyik fontos alaptétele gyarmataival való kereskedelmi útvonalainak fenntartása, a kereskedelem biztonságának és akadálytalanságának szavatolása. Lásd: Robert Johnson: *British Imperialism*. New York, Palgrave MacMillan, 2003. 19.

követő periódusban azonban hosszú távon érvényesülni látszottak. Ezt a pozitív trendet szakította meg a keleti kérdés első nagyobb válsága, a görög ügy, amely a Kelet-Mediterráneum és a Fekete-tenger kereskedelmi volumenét jelentős mértékben visszafogta. A gazdasági alapon történő intervenció a Foreign Office tekintetében elfogadható és gyakran alkalmazott metódus volt, amely alapjaiban határozta meg a válságkezelés mechanizmusát is. A beavatkozás eszközeinek két fő típusát különíthetjük el: a *békés úton történő rendezést*, amikor a részt vevő felek két- vagy – a konfliktus jellegétől függően – többoldalú tárgyalások segítségével igyekeznek konszenzust teremteni. Ezen belül beszélhetünk *közvetlen érintettségről* vagy a szemben álló hatalmak közötti *mediációról*. Utóbbiakat különösen fontos szétválasztani, lévén, hogy a Foreign Office is nagy figyelmet fordított a két fogalom szeparálására. A mediációt vagy közvetítést ugyanis a külügyi vezetés kisebb szintű, ámde annál fontosabb eljárás módként ítélte meg, amely megadja London számára a nemzetközi ügyek formálásának lehetőségét, anélkül, hogy a Foreign Office-nak nyíltan fel kellene vállalnia az adott konfliktusba való külső beavatkozó szerepét. Az általunk vizsgált két évtizedes periódusban bevett technikaként alkalmazták ezt a folyamatot, amely az 1820-as évek keleti válságában szintén domináns szerepet kapott. Az elsősorban George Canning külügyminiszterségéhez (1822–1827) köthető beavatkozási típust két irányban szerették volna foganatosítani: a görög–török szembenállás feloldására és az orosz–török nézeteltérések rendezésére. Az már más kérdés, hogy az érintettek elfogadták-e vagy elutasították Nagy-Britannia ilyen jellegű közbenjárását. Ennek részleteire az adott ügyeket tárgyaló fejezetekben térünk ki. A békés beavatkozás másik alternatívája, amikor a közbenjáró fél egyéni érdekeinek sérelme miatt önmagát is a probléma szerves résztvevőjének tekinti, ezért érvényesíti jogát az ügyben való eljárásra – jelen esetben konzultációra. Erre hozható fel példaként az 1826-os pétervári protokoll és az azt követő időszak brit–orosz–török tárgyalássorozata.

A beavatkozás másik fő típusa a *fegyveres intervenció*, amely a brit válságkezelési koncepciók közül kizárólag már csak akkor volt bevethető, ha minden más diplomáciai úton történő megoldáskeresés kudarcba fulladt. A fegyveres beavatkozástól való tartózkodás lényegében azzal magyarázható, hogy a katonai fellépés a legritkább esetben valósulhatott csak meg önállóan, sőt, a keleti kérdés vonatkozásában az ilyen jellegű egyéni cselekvés Oroszország, Franciaország és Ausztria szinte azonos mértékű érintettsége okán gyakorlatilag lehetetlennek bizonyult. A fegyveres és szükségszerűen társult intervenció pedig a Foreign Office részéről több kockázattal járt, mint amekkora eredményt a kényszerítő erő igénybe vétele várhatóan hozhatott. A fő rizikófaktor az érvényben lévő status quo megbontása, a szövetségesek részéről egy sikeres és kollektív katonai hadjárat során felmerülő terület vagy előnyszerzési igények révén. Ebben a vonatkozásban a legnagyobb potenciális veszélyforrást

az Orosz Birodalom jelentette, amely állam létének és külpolitikájának alappillére hagyományosan az expanzió és a kolonizáció volt (és közelsége miatt fokozottan érvényesült).¹¹⁹ Az angol diplomácia keleti kérdésben tapasztalható racionalitását tehát a gazdasági, valamint geopolitikai veszteségek minimalizálása és a konfliktus rendezés kevésbé radikális megoldásai ösztönözték, amelyek a legcsekélyebb változással járnának az Oszmán Birodalomban. A Porta hatalmának rezerválása a levantei brit tengeri kereskedelem szinten tartásának alapköve volt. A hagyományosan jó brit–török viszony erre a kölcsönös egymásra utaltságra épült: Nagy-Britanniának szüksége volt egy jól irányítható, regionálisan stabil középhatalomra, amely integritásának védelméért és hatalmának megőrzéséért cserébe számos gazdasági előnyt, de mindenekelőtt összeköttetést nyújtott Közép-Ázsiával és az indiai tartománnyal. A gyengülő Oszmán Birodalom pedig olyan állandó szövetségesre talált a londoni kormányzatban, amely minden helyzetben kiáll annak fenntartása mellett és ellensúlyozni képes a Konstantinápoly ellen irányuló orosz ambíciókat. Az Oszmán Birodalom mindennek tükrében az angol külpolitika egyik fontos szereplője és a keleti kérdés válságainak fő alanya volt. Utóbbi ponttal kapcsolatban azonban szükséges néhány kitéltet tenni. Érdeemes ugyanis megvizsgálni azt a szempontot, hogy 1821–1838 között a keleti kérdésben jelentkező konfliktusgócok esetében Nagy-Britannia és Oroszország – mint válságkezelő nagyhatalmak – milyen szerepet tulajdonítottak magának a Török Birodalomnak, amely minden egyes krízisnek közvetlen érintettje volt.

Ennek hátterében az állt, hogy az oszmán központi hatalom gyengülésének jelei – amelyek a 17. század végétől kezdve tapasztalhatóak voltak – a tartományok szintjén öltöttek valós formát. A szultáni uralom tekintélyének csökkenésével arányosan terjesztették ki a völgyfejedelmek befolyásukat egy-egy térség fölé. A Porta ugyan törekedett az ajánok és a derebejik uralmának felszámolására, a rendkívül korrumpált közigazgatási rendszer és a reformok ellenzőiként fellépő janicsárság rendre megakadályozta a konstantinápolyi kormányzat modernizációs törekvéseit.¹²⁰ A 18–19. század fordulóján III. Szelim (1789–1807) próbált újításokat bevezetni, amelyek elsősorban a hadsereg átalakítására összpontosítottak. Az 1793-ban kiadott szultáni rendelet célja az oszmán haderő nyugat-európai mintára történő átalakítása és kiképzése volt (Nizám-i Dzsedíd).¹²¹ A változások azonban nem bizonyultak tartósnak, mivel a reformok fő ellenzékét képező janicsárság, valamint a helyi fejedelmek ellenszegülése és a szultáni hatalom elleni felkelése a reformok megtorpanását, majd III. Szelim lemondatását

¹¹⁹ Klucsevskij, V. O.: Előadások az orosz történelemről. In: Az orosz történelem egyetemessége és különlegessége. Fejlődés-tanulmányok. Budapest, ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1982. 73–74.

¹²⁰ Jelavich, 115–117.; Matuz, 168–173.

¹²¹ Matuz, 168.; Bailey, Frank Edgar: British Policy and the Turkish Reform Movement. A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826–1853. Cambridge, Harvard University Press, 1942. 27.

eredményezték 1807-ben.¹²² A bonyolult belpolitikai küzdelmek¹²³ révén 1808-ban hatalomra került II. Mahmud (1808–1839) személyében egy újabb felvilágosult szultán került az Oszmán Birodalom élére. Első intézkedései között visszatért a III. Szelim által megkezdett hadseregreformhoz, még ugyanebben az évben újjászervezte a janicsár csapatokat (Szekbán-i Dzsedíd) és a központi kormányzat megegyezésre jutott a völgyfejedelmekkel, amelyet az egyetértési okmányban (Szened-i Ittifák) rögzítettek.¹²⁴ A reformok többsége a Mahmud-korszakban elődjéhez hasonlóan a hadsereg és a birodalom külső, valamint belső veszélyektől való megvédelmezésére koncentrált.

Az érdemi társadalmi-gazdasági-politikai átalakulások elindításának elengedhetetlen feltétele volt a modern oszmán haderő felállítása és a reform-ellenzék fő bázisát adó gyalogsági haderő felszámolása. Mindezen lépések megtétele nélkül a szultáni reformtervezetek végrehajtása reménytelen próbálkozásnak tűnt. Ezért volt különösen nagy jelentősége 1826-ban az ún. eskindzsi alakulatok felállításának.¹²⁵ Tagjainak egy részét a janicsárokból toborozták és őket is megillette a „*harcos*” megnevezés.¹²⁶ Az intézkedés azonban janicsár lázadást váltott ki, amire a szultán katonai erővel válaszolt és június 26-i rendeletében végérvényesen felszámolta az oszmán haderő janicsár alakulatait.¹²⁷ A központi hatalom megszilárdítására tett lépéseket a szultán csak ezt követően tehette meg. Az 1830-as évek lassú, mégis fontos változásokat hoztak a birodalom kormányzásában: II. Mahmud az 1826–1829 közötti kül- és belpolitikai nehézségeken túljutva hozzálátott a szultáni uralom megszilárdításához: lefoglalta a szpáhi britkokokat, felszámolta a derebejik uralmát, megrendszabályozta a dervisek működését és hatékonyabbá kívánta tenni az államigazgatás működését.¹²⁸ Ugyanakkor a II. Mahmud által bevezetett intézkedések inkább a Tanzimát – a nagy reformkorszak – előfutárának tekinthetőek, amely lényegében majd az 1839-es Gülhánei Hatt-i Seriffel veszi kezdetét. Az 1820–1830-as évek rendelkezései még nem idéztek elő mélyebb társadalmi-strukturális átalakulást. Az Oszmán Birodalom soknemzetiségéből adódó alapvető problémák továbbra is megoldatlanok maradtak. Mindehhez társult még a felvilágosult korszak balkáni népekre gyakorolt hatása, amely hozzájárult a nemzeti öntudat megerősödéséhez és a függetlenségi mozgalmak kialakulásához.¹²⁹ Az Oszmán Birodalmon belül tehát már jóval a vizsgált időszakot

¹²² Matuz, 171.

¹²³ Bailey, 29.

¹²⁴ Matuz, 171–172.; Ortaylı, İlber: Az Oszmán Birodalom leghosszabb évszázada. Máriabesenyő – Gödöllő, Attraktor, 2004. 28.

¹²⁵ Az alakulat megszervezésének részletes feltételire vonatkozóan lásd: Клейман, Г. А.: Армия и реформы. Османский опыт модернизации. Москва, Наука, 1989. 61–65.

¹²⁶ Bailey, 33–34.

¹²⁷ Uo. 35.

¹²⁸ Uo. 36–37. Ugyanakkor a II. Mahmud által bevezetett reformok egy része csupán az európai mintákhoz való külsőségbeli felzárkózást szorgalmazta.

¹²⁹ Jelavich, 159–162.

megelőzően mutatkoztak a belső válság jelei, amelyek a felvilágosult szellemű uralkodók – III. Szelim és II. Mahmud – tevékenysége ellenére sem mérséklődtek. Bár az első konfliktusok (az 1804–1813-as első és az 1815–1816-os második szerb felkelés) még nem kaptak komolyabb nemzetközi figyelmet, tény, hogy a Porta már a 18–19. század fordulójától kezdve súlyos gondként tekintett a balkáni területeinek etnikai heterogenitásából és nemzetiségi törekvéseiből származó hosszú távú konzekvenciákra.

Nagy-Britannia és a Porta kapcsolatának jellegére fentebb már történt utalás. A kölcsönös egymásrautaltságon alapuló nexusra építve a Foreign Office egy olyan viselkedési modellt használt, amelyben a szultáni kormányzatra és a Divánra egyenlő rangú tárgyalópartnerként, a konfliktusok rendezésében megkerülhetetlen tényezőként tekintett. A brit külpolitika ilyen szempontú felfogása tehát arra apellált, hogy az Oszmán Birodalmat a balkáni és a közel-keleti térség viszonyait alakító szereplőként kezelje és a Foreign Office ennek az elvnek megfelelően alakította válságkezelési koncepcióját a keleti kérdés ügyeit illetően. Ez a tendencia érvényesül Robert Castlereagh, George Canning, Arthur Wellesley Wellington – Lord Aberdeen és Lord Palmerston külügyminisztersége alatt. A török-orientált probléma megoldási törekvések pedig összhangban álltak a beavatkozás/közbeavatkozás terén vallott brit elvekkel, amelyeket korábban említettünk.

Az orosz diplomácia ellenben más stílusjegyeket viselt magán, ha a Portáról volt szó. Oroszország és az Oszmán Birodalom alapszituációja merőben eltért a brit–török relációtól. Földrajzi elhelyezkedésük és geopolitikai helyzetük önmagában predesztinálta az ellentétetől terhes és háborúkkal tarkított rivális viszonyt, hiszen Oroszország déli irányú előny és/vagy területszerzői ambícióit az oszmán állam rovására valósíthatta meg. A szentpétervári diplomácia ebből adódóan más módon tekintett a Portára. Ez az egyik markáns különbség Nagy-Britannia és Oroszország keleti kérdésben tanúsított válságkezelési módszerei között. Oroszország szemszögéből a konstantinápolyi kormányzat más megítélés alá esett az 1820-as évek görög válsága idején, amely során Szentpétervár a probléma részeként, de a megoldáskeresésen kívül álló félként kezelte magát a Portát. A kezdeti éveket leszámítva ugyanis Szentpétervár rendre olyan koncepciókban gondolkodott, amely először az európai pentarchia államaira, majd 1825 után Nagy-Britannia és Oroszország kooperációjára bízta a balkáni helyzet megoldását; a megbékéltetésre irányuló orosz tervezet(ek) kidolgozásába és a javaslatok megtárgyalásába pedig az Oszmán Birodalmat érdemben nem vonta be.

A brit külpolitika elemzésében és geopolitikai színterekre való bontásában figyelembe kell venni a Foreign Office vezetését végző személyek politikai gondolkodásmódját és habitusát. Ezen tényezők ugyanis nem csupán a külpolitika irányát, hanem a külpolitikai vezetésnek a Parlamenttel való kapcsolatát is befolyásolták. Tökéletes példa erre Robert Stuart

Castlereagh, az 1814–1815-ben Bécsben megalkotott európai szisztéma egyik fő kidolgozója, aki a kongresszusi rendszer életre keltésével egy olyan tartós rendszert kívánt bevezetni, amely a nagyhatalmi konszenzusteremtésre alapozva nemzetközi szinten tette volna egységessé a válságkezelés módszertanát. Castlereagh erősen Európa-centrikus külpolitikai vonalvezetése azonban a Parlament ellenállása és a brit uralkodó támogatásának hiányában nem kapott bizalmat, a külügyminiszter pedig 1822-ben öngyilkosságot követett el.¹³⁰ Precedens értékű példája volt ez annak, hogyan volt képes a Parlament kontroll alatt tartani Nagy-Britannia külpolitikáját. Érdekes momentum azonban, hogy 1822 után egyetlen példát sem találunk arra, hogy a brit törvényhozás ilyen szinten megvonta volna a bizalmat a hivatalban lévő külügyminiszterétől. A Parliamentary Debates-ek napirendi pontjai és felszólalásai alapján azt a konzekvenciát vonhatjuk le, hogy a Parlamentre az 1822 és 1838 közötti időszakban a látszólagos kontrollgyakorlás jellemző. Bár jelen dolgozat vizsgálati köre a keleti kérdés ügyeihez kapcsolódó felszólalásokra fókuszált, a napirendek tematikája alapján úgy tűnik, hogy a törvényhozás a brit érintettségű ügyekben a számonkérési és véleménynyilvánítási hatáskörét nem lépte túl, a House of Commons és a House of Lords tagjai továbbra is megfogalmazták kritikájukat¹³¹ az aktuális külügyminiszter munkásságát illetően, de annak politikai következménye nem volt sem a Foreign Office vezetésében, sem a nemzetközi kapcsolatok formálásának jellegében. Ennek oka két dologgal magyarázható. Egyrészt, hogy a napóleoni háborúk után egy speciális helyzet állt elő, az 1792-től 1814-ig tartó intenzív háborús periódust követően a brit kormányfő feladata az ország gazdasági és politikai helyzetének újjárendezése volt: a hadjáratok okozta anyagi veszteségek kezelése, a háborús konjunktúra lecsengése és a gazdasági folyamatok békeidőkhöz való igazítása új kihívások elé állította Nagy-Britanniát. Az új európai szisztéma első éveiben pedig nincs olyan konkrét ügy – a dél-amerikai gyarmatok kivételével – amely gazdasági vonatkozásában súlyosan érintené Angliát és a brit tőkeérdekeltségeket, ezért nincs elköteleződés és közbeavatkozás sem. Illetve ez a magatartás a *splendid isolation* szemléletén alapuló hagyományos brit külpolitikai vonalvezetéshez történő visszatérést is jelezte. Ez a fajta passzivitás teremtett olyan légkört, amelyben a Castlereagh féle elvi alapú politizálás a parlamenti politika érdekközpontúságával konfrontálódhatott. A második magyarázat pedig az, hogy az 1822 utáni külpolitika (Canning, Wellington, Palmerston) a hagyományos brit érdekek mentén haladt, a fő irányelvek változatlansága, a

¹³⁰ A politikai nyomás, a személyét érő vádak, valamint az egészségügyi állapotának romlása együttesen vezettek Robert Castlereagh 1822-ben bekövetkezett tragikus halálához. Bew, John: Castlereagh. Enlighthmen, War and Tyranny. London, Quercus, 2011. 556.

¹³¹ Leginkább Lord Palmerston külügyministerségének időszaka alatt voltak jellemzőek a Nagy-Britannia külpolitikájának irányát bíráló felszólalások. Valószínűleg ez azzal magyarázható, hogy Palmerston két ministerségi ciklusa (1830–1834; 1835–1841) egybe esett az angol–oroszl kapcsolatok megromlásával és az Oroszl Birodalom pozíciójának megerősödésével a Balkán és a Közel-Kelet térségében egyaránt.

gazdasági-politikai érdekek arányosságának megtartása pedig nem keltett a brit törvényhozásban bizalmatlanságot a Foreign Office iránt.

A brit és orosz válságkezelés aspektusait tekintve három főbb szintér különíthető el:

1. Balkán régió
2. Fekete-tengeri régió
3. Közel-keleti (és kiegészítésként közép-ázsiai) régió

A keleti kérdés krízisei az 1821–1838 közötti időszakban ezen három nagy földrajzi területre összpontosultak. Időrendben haladva a Balkán volt az első olyan geopolitikai szintér, amely a nagyhatalmi politizálás gócpontjává vált az 1820-as években. A görög ügy brit kezelése George Canning tevékenységéhez kötődött intenzívebben. Canning esetében a kríziskezelés nem ad hoc jelleggel, hanem egy hosszú távú koncepcióra alapozva ment végbe. Az elmélet kivitelezése azonban nem egyfajta eszköz konzekvens módon alkalmazott sémájára épült, hanem eltérő politikai eszközök adott körülményektől függő, alkalmoszerű használatának sorozata volt. Ez a fajta változatosság adta meg a brit keleti politika esszenciáját 1822–1827 között. A Canning-féle módszertan első eleme a passzív attitűd, amelynek két altípusa határozható meg: *a teljes és a részleges izoláció*. A stratégia első szakaszában Canning a görög kérdés rendezésétől és az európai szövetségi rendszertől való teljes elzárkózásra törekedett; 1825-től azonban már tárgyalási hajlandóságát mutatta az Orosz Birodalom irányában tett diplomáciai lépéseivel. Az izoláció azonban nem Nagy-Britannia aktivitásának visszafogására irányult, hanem a négy kontinentális hatalom cselekvőképességének korlátozására. A balkáni konfliktuskezelés második lépcsőfoka a szövetségteremtés és a párhuzamos diplomáciai tárgyalások időszaka volt. Az izoláció által megteremtett nemzetközi helyzetben London a Szentpétervárral és Konstantinápolyval való szimultán konzultációk fenntartása révén mindkét állam külpolitikájára igyekezett befolyást gyakorolni, miközben átmenetileg az Oroszország és az Oszmán Birodalom közötti fegyveres konfliktus háritó szerepét ugyancsak magára vállalta. Ez utóbbi azonban nem bizonyult tartósnak, mert a Foreign Office által szorgalmazott mediáció török–görög részről ugyan még elfogadható volt, a Dunai Fejedelemségek ügyében kialakult orosz–török viták esetében azonban már nem, lévén, hogy Szentpétervár a Portával fennálló nézeteltéréseket a két állam belső ügyének tekintette. A közvetett és békés beavatkozás módszertana tehát sikertelennek bizonyult, helyét pedig 1827-ben felváltotta a harmadik eszköz: a kényszerű katonai intervenció. A Canning-féle külpolitikai koncepció valójában ezen a ponton kudarcot vallott, hiszen a balkáni válság kezelésére tett lépései hatástalannak bizonyultak: a görögök és a Porta közötti háború tovább folytatódott; a fegyveres intervenció pedig, amely a Foreign Office számára a kontinentális ügyekben a legszélsőségesebb fellépéssel volt egyenértékű, szintén nem segítette a Peloponnészoszon való békekötést, hanem

az orosz–török viszony kiélezésével még inkább eskalálta a válságot. George Canning politikájának fő hiányosságaként az róható fel, hogy a problémamegoldás folyamatában a már meglévő szövetségesei mellett is ragaszkodott ahhoz, hogy önállóan alakítsa a megbékélés irányába ható folyamatokat, a kizárólagosság azonban pontosan ellentétes hatást ért el.

A balkáni válságkezelés második felvonása az 1828–1830-ig tartó szakasz volt. A periódus alatt a Foreign Office külpolitikájának irányítása és a Wellington herceg nevével fémjelzett kormányzati éra olyannyira összefonódott egymással, hogy a miniszterelnök vált – bár hivatalosan Lord Aberdeent bízta meg a külügyi hivatal vezetésével – gyakorlatilag az állam nemzetközi kapcsolatainak formálójává.¹³² Mivel Aberdeen súlya e tekintetben jóval kisebb volt, inkább tekinthetjük a minisztert a herceg politikájának végrehajtójaként. Ennélfogva hitelesebbnek tűnik az adott korszakban wellingtoni külpolitikáról, mintsem Aberdeen-féle koncepcióról beszélnünk.

Az 1828–1830 közötti külpolitikai irányvonalat jelentős mértékben meghatározta az a tény, hogy milyen örökséget hagyott utódaira a canning-i adminisztráció. Az a különös helyzet állt elő, hogy a még mindig változatlanul meglévő keleti válság (görög ügy) mellett a Wellington kormánynak részben az orosz külpolitika változásai, részben a canning-i problémakezelési mechanizmus következményeképpen kialakult új válsághelyzetet, az orosz–török háborút is kezelnie kellett. Ez azt jelentette, hogy az eredeti problémán kívül a Foreign Office egy még súlyosabb krízissel nézett szembe a Kelet-Balkánon, a Fekete-tengeren és a Kaukázusban¹³³ egyszerre zajló orosz–török háború miatt, amely az amúgy is rendezetlen balkáni status quo mellett – nagy eséllyel – immáron a Földközi-tenger és a Fekete-tenger keleti medencéjében egyaránt komoly változásokat hozhatott. A brit külpolitikában mindezen tényezők hatására végbement egy váltás: a konzervatív külpolitikai szemlélet már nem a konfliktus kiindulási pontjára, vagyis a görög kérdés megoldására fókuszált, hanem az előre predesztinált orosz győzelem ellensúlyozására. Ebből a szempontból a Wellington kormánynál nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett válságkezelésről, mert minden egyes diplomáciai lépés az orosz külpolitikára adott válaszreakcióként értelmezhető. A balkáni válság megoldásában London elveszítette irányító szerepét, az orosz–török háború, valamint a szentpétervári kabinet és a Porta által aláírt drinápolyi béke pedig alapjaiban befolyásolta a görög–török küzdelmek további kimenetelét és megnyitotta az utat az évtizedes konfliktus diplomáciai úton történő lezáráshoz (London 1830).

¹³² Korábban volt már rá példa, hogy a miniszterelnök Nagy-Britannia külügyeinek irányítását is a saját kezében összpontosítsa. A 19. század első felében – rövid ideig ugyan, de – Ifj. William Pitt és George Canning is egyszerre birtokolta mindkét pozíciót.

¹³³ Шеремет, В. И.: Турция и Адрианополюский мир 1829 г. Из истории восточного вопроса, Москва, Наука, 1975. 47–49.

A 1830-as években megváltozott Nagy-Britannia és Oroszország nemzetközi helyzete és egymáshoz való viszonya. Az 1830–1834, valamint 1835–1841 közötti Palmerston korszak nemcsak módszertanában, hanem a diplomáciai érintkezés tónusában egyaránt újat hozott. A külpolitikai direktíva mellett az angol–orosz együttműködés/vetélkedés új geopolitikai színterekkel bővült. A Fekete-tenger térsége és a Közel-Kelet ügye gyakorlatilag egymással párhuzamosan jelent meg a két ország közötti diplomáciai diskurzusban. Azonban az 1820-as évekkel ellentétben a konfliktusforrások közül nem mind került a nemzetközi figyelem középpontjába. A Dunai Fejedelemségek, a Kaukázus és a kitekintésképpen ide sorolt afgán térségben alkalmazott válságkezelés brit és orosz részről a kizárólagosság megtartására törekedett, ami arra irányult, hogy abban harmadik fél (esetenként talán a Porta kivételével) nem került bevonásra. Az ütközési pontokat képező ügyek jellegében úgyszintén módosulás tapasztalható, nagyobb nemzetközi fórumra emelkedő konfliktusok helyett kisebb volumenű és a kétoldalú diplomáciai kapcsolatok szintjén maradó viták bontakoznak ki, ebből adódóan a válságkezelés mértéke szintén ehhez igazodott.

Lord Palmerston külpolitikájában tovább vitte a wellingtoni szemléletet és az Oroszországtól távolodó, szinte már-már ellenséges attitűdöt. A Palmerston éra sajátossága, hogy a brit diplomáciának 1838-ig többnyire indirekt módon kellett adott konfliktusokban helyt állnia. Ez alatt azt értjük, hogy az 1830-as években a keleti kérdés keretein belül jelentkező válsághelyzeteknek Nagy-Britannia nem közvetlen érintettje, vagy nem kívánja direkt formában exponálni magát a problémamegoldás folyamatában. Erre hozható példaként az első egyiptomi válság, amelynek kezeléséből a Foreign Office teljes mértékig kimaradt. De ide sorolhatjuk még a Dunai Fejedelemségek ügyét¹³⁴ és az Oroszország kaukázusi térsége mentén kialakuló konfliktusokat (oroszcserkesz háború). Mindkét utóbbi térséget illetően London aktívan használta a politikai-gazdasági ráhatás eszközét a szentpétervári kabinet sikereinek kompenzálására, de ritkán vállalt fel olyan szituációt, amelyben nyílt diplomáciai vita alakulhatott ki. Sem Moldva és Havasalföld, sem pedig a Kaukázus nem képezte nemzetközi fórumon konfrontáció tárgyát. A Nyugat-Kaukázus partjainál létesített orosz blokádnak okán kialakult angol–orosz konfliktus ebből a szempontból kettős természetű volt, mivel a brit kormány önmagában nem kívánt komolyabb ellentétet generálni a térségbe irányuló orosz katonai fellépések okán, a blokádnak megsértése miatt őrizetbe vett brit állampolgárok látszólag jelentéktelen ügye mégis heves reakciót váltott ki a Foreign Office részről. A palmerstoni külpolitika karakteres fellépése azonban nem mindig állt összhangban a konkrét probléma valós

¹³⁴ A Dunai Fejedelemségekben az 1828–1829-es orosz–török háborút követően nem volt hagyományos értelemben vett konfliktus. A térség azért került a felsorolásba, mert itt az ütközőpontot önmagában az orosz befolyásteremtés generálta.

méretével. Ezt támasztja alá az 1832–1834-es követ delegálás ügye és az imént említett Vixen-affér, amikor a st.-jamesi kabinet retorikája mögött valójában nem húzódott konkrét cselekvési szándék, a határozott fellépés célja pedig a minimális diplomáciai eszközök révén megvalósított kontrollgyakorlás volt.

A Foreign Office külpolitikájának sajátossága a közel-keleti régióban a megfontoltságon alapuló eljárás mód. A Porta irányában érvényben lévő alapelvekről fentebb már esett szó, London az Oszmán Birodalom védelmezője és hatalmának őrzője a Kelet-Mediterráneumban. A török állam közel-keleti tartományait érintő atrocitásokat azonban a Foreign Office elsődlegesen a konstantinápolyi kormányzat belügyeként kezelte. Erre a momentumra azért utaltunk vissza, hogy érzékeltesük az Oszmán Birodalom és a szomszédságában lévő perzsa állam konfliktuskezelésében meglévő diszkrépanciát. A Foreign Office gyakorlatiasabb és cselekvőbb fellépést tanúsított a Perzsa Birodalom és a tőle keletre eső afgán kánóságok ügyében, mint a Porta esetében. Olyannyira, hogy a fegyveres intervenció, amelyet a brit külügy az európai, a balkáni és a közel-keleti krízisek összefüggéseiben jóformán tabuként kezelte, a közép-ázsiai régióban működőképes és hatékony eszközként használt, ahogyan azt az 1838–1842-es perzsa-herati konfliktusban tette. Ezen a ponton pedig a brit válságkezelés egy új dimenziója nyílt meg, amely az európainak tekintett régiókon – és az Oszmán Birodalom közel-keleti tartományain is – túlmutatva, immáron nem a kontinentális vagy a keleti kérdésben leginkább elfogadhatónak tartott közvetítői szerepkört vállalta magára, hanem a fegyveres erőn alapuló érdekérvényesítést.

Oroszország keleti kérdésben alkalmazott politikájára hatott a déli irányú terjeszkedés¹³⁵ igénye, amely már a 18. századtól kezdve a külpolitikai koncepciók változatlan komponense volt. A birodalomnak a fekete-tengeri régióban való terjeszkedését geostratégiai és gazdasági szükségletek egyaránt motiválták. A meleg tengeri kikötők szerzése az orosz hadiflotta-építést, ezáltal a katonai potenciál megerősítését és Oroszország déli tartományainak hatékony védelmét szolgálta; másrésztől biztosítani kívánta ugyanezen tartományok számára a fekete-tengeri, majd pedig a tengersizorosok használata révén a földközi-tengeri kereskedelembe való bekapcsolódást. Mindezen tényezők figyelembe vétele mellett a keleti kérdésben a 19. század első évtizedeiben alkalmazott orosz külpolitika célkitűzéseit tekintve folytonosságot mutatott és a 18. századból fennmaradt ambíciók gyakorlatban történő realizálására törekedett. Ebben a kontextusban pedig a MID komoly sikereket ért el 1821–1838 között: a terjeszkedésének eredeti vektorát megtartva újabb területekkel gyarapodott a dunai régióban és a Kaukázusban; az 1833-as unkiar-iszkeleszi egyezmény révén pedig Oroszország előnyre tett szert a

¹³⁵ Зеленева, И. В.: Геополитика и геостратегия России. XVIII – первая половина XIX века. С.-Петербург, Издательство С.-Петербургского Университета, 2005. 102–106.

tengerszorosok defenzív szempontú használatában, mivel a Porta kötelezettséget vállalt a Boszporusz és a Dardanellák lezárására abban az esetben, ha szerződő partnerét külső támadás fenyegetné.¹³⁶

Az orosz külpolitika vizsgálatánál az angol modelltől eltérő típusú tényezőket kell figyelembe vennünk. A MID munkájának és válságkezelési stratégiájának egyik meghatározó tényezője maga az uralkodó személye volt. Különösen igaz ez I. Sándor uralkodásának időszakában, amikor a diplomata cár szinte teljes körűen irányította Oroszország nemzetközi kapcsolatainak alakulását.¹³⁷ Bár ezt a megállapítást némiképpen árnyalni kell, mivel a külügyi vezetést saját kezében összpontosító uralkodó mögött egy jól strukturált minisztériumi rendszer, valamint egy széles körűen kiépített és rendkívül hatékonyan működő diplomáciai kar állt. Az 1802-ben létrehozott Külügyminisztérium európai mintára kiépített modern típusú intézményrendszerével komoly szakmai háttérrel biztosított a birodalom régiókra szabott külpolitikai stratégiájának megalkotásához és végrehajtásához.¹³⁸ I. Sándor külpolitikai koncepcióinak kidolgozásában pedig fontos szerepe volt a külügyi apparátus munkájának – diplomatáknak és külügyminisztereknek, akik egyben az uralkodó tanácsadói is voltak. Ide sorolhatjuk K. A. Lieven grófot, a londoni követség vezetőjét és K. A. Nesselrode-ot, aki 1814–1856 között vezette a MID-et.¹³⁹ Utóbbi személynek kiemelt jelentősége volt az 1820–1830-as évek konfliktus kezeléseinek diplomáciai szintű koordinálásában. Az elvek és az elképzelések nagy arányban az uralkodók személyéhez kötődtek, azonban a kivitelezés végrehajtása a külügyminiszter felelőssége volt. Ilyen példa volt a görög ügy nagyhatalmi konferencián való, békés rendezésének gondolata I. Sándor részéről, amelynek tárgyalási alapját a szintén általa szorgalmazott görög terve képezte. Az Oszmán Birodalom keretein belül létrejövő fejedelemségekről szóló projektet és annak részleteit azonban Nesselrode dolgozta ki. Illetve hasonló folyamatok zajlottak le az 1825–1826-os angol–orosz egyeztetések időszakában, amikor a cár jóváhagyta és támogatta a Nagy-Britanniával való együttműködést, a koalíció létrehozásához szükséges diplomáciai előfeltételek megteremtését azonban már teljes körűen

¹³⁶ Россия и черноморские проливы (XVIII – XX столетия). (Отв. ред.) Нежинский, Л. Н. – Игнатьев, А. В. Москва, Международные отношения, 1999. 115–116.; Зеленева, 139 –140.

¹³⁷ A külpolitikai irányítás 1801–1804 között Nyikita P. Panyin (még a régi kollégiumi rendszerben külügyi tanácsadó), Viktor Kocsubej és Alekszandr Voroncov egymást követő külügyminiszterek, illetve Adam Czartoryski külügyminiszterhelyettes kezében összpontosult a cár jóváhagyása mellett. I. Sándor külügyekben való igazán aktív részvételét 1804-től datáljuk. Bodnár, 2000. 59–65.; Grimsted, 25.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ Nesselrode mellett mindenképpen fontos megemlítenünk Joannész Kapodisztriászt is, aki 1814–1822 között külügyminiszteri/külügyi államtitkári pozíciót töltött be. Valójában Nesselrode-dal közösen látták el az Orosz Birodalom Külügyminisztériumának vezetését, Nesselrode a keleti, Kapodisztriász pedig a nyugati ügyekért felelős miniszterként. A vizsgált időszakot tekintve azonban Kapodisztriász tevékenysége nem kap nagyobb hangsúlyt, mivel éppen a görög ügyben való érintettsége okán már 1822-ben távozott a MID-ből. Grimsted, Patricia Kennedy: Capodistrias and a "New Order" for Restoration Europe: the Liberal Ideas of a Russian Foreign Minister, 1814–1822. The Journal of Modern History. 1968. No. 2. 192.

külgügyminiszterére bízta. I. Miklós trónra lépését követően meghagyta Nesselrode-ot hivatalában, aki ugyanolyan kulcspozíciót töltött be az új uralkodó mellett, mint elődje esetében. Az orosz külgügyminiszter határozott, ámde megfontolt külpolitikai szemléletmódja hatott az 1820–1830-as évek keleti kérdésben alkalmazott külpolitikájára, különösen fontos volt ez az 1830-as évek közepén, amikor a londoni kabinet orosz-ellenes magatartását ellensúlyozva Nesselrode továbbra is a közeledési politikát szorgalmazta és a Nagy-Britannia irányában tett gazdasági engedmények révén korábbi szövetségesének jóindulatát igyekezett megnyerni.

Az angol–orosz válságkezelési mechanizmusok terén az első markáns különbségtétel, hogy a brit külpolitika irányát meghatározó állandó és változatlan alapérdekek rendszeréhez képest a MID kevésbé statikus külpolitikai elvrendszerrel dolgozott, külpolitikájának jellegét az Orosz Birodalom változó igényeinek megfelelően alakította. Mindazonáltal a szentpétervári diplomáciára kisebb mértékben jellemző a kizárólag gazdasági-politikai racionalitásokra építő politizálás, mivel esetében számításba kell venni az elvi-ideológiai alapon történő döntéshozatal lehetőségét is, mint ahogyan az 1821–1825 közötti periódusban tetten érhető volt. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a keleti kérdésben alkalmazott szentpétervári külügyi irányzat figyelmen kívül hagyta volna saját geopolitikai és stratégiai érdekeit, hanem arra utal, hogy azok mellé – I. Sándor cár uralkodásának utolsó éveiben – társult még egy faktor, amely a szimpla politikai akarat érvényesítése mellett magasabb szintű vagy általánosabb érvényű ideáknak szintén jelentőséget tulajdonít. I. Sándor esetében ilyenek voltak 1815 után a szent szövetségi elvek és a koalíciós partnerekkel szembeni nagyhatalmi szolidaritás; másrésről pedig az ortodox keresztények megvédelmezésének kötelességtudata. A görög ügy egyik érdekes szegmensét éppen az adta, hogy a MID által diplomáciai síkon megvalósítani kívánt válságkezelés az uralkodó által preferált elvek mindkét vonulatát képviselni kívánta. Ez a fajta kettősség okozta lényegében azt a dilemmát, amely a görögök, mint ortodox keresztények melletti beavatkozás és a Portával, mint törvényes kormányzattal szembeni fellépés egymásnak ellentmondó helyzetéből fakadt. A balkáni válságkezelésre ennél fogva 1821–1825 között a beavatkozás és a benemavatkozás duális problematikája volt jellemző, amelyet a MID különböző eszközök alkalmazásával igyekezett feloldani. Először egyéni *diplomáciai egyeztetésekkel* (orosz–török konzultációk); majd *közös nagyhatalmi fellépéssel (kollektív és limitált partnerség)*; végül pedig *fegyveres intervencióval*.

Az egyéni tárgyalások módszertana arra az egyszerű stratégiára épített, hogy a balkáni krízis megoldásához elegendő lesz Oroszország nyomásgyakorlása és a két állam között meglévő nemzetközi egyezményekre való hivatkozása a konstantinápolyi kormányzat politikájának átformálására. A második opció az előző eredménytelenségére alapozva a közös európai együttműködés gondolata mentén szorgalmazta az ügyben történő nagyhatalmi

szerepvállalást. Az orosz külpolitikában ennek ekkor két típusa figyelhető meg: *a kollektív partnerség* – amely magában foglalta az 1815 utáni európai szisztéma vezető államainak kooperációját; és *a limitált vagy korlátozott partnerség* – amikor a szövetségesi koalíció nem terjed ki a pentarchia államainak összességére, hanem két állam közvetlen és kizárólagos társulásában ölt formát. Erre volt példa a pétervári protokollt megelőző angol–orosz közeledés.

A harmadik elem maga az intervenció, amelynek megítélésében orosz és angol részről szintén eltérés mutatkozik. A fogalom ugyanis a szentpétervári kabinet olvasatában kevésbé differenciált, mint a brit félnél, és egyet jelent a fegyveres beavatkozással, mint az Oszmán Birodalommal szembeni kényszerítés reális eszközével. A három válságkezelési metódus orosz relációban, ebben a sorrendben épült egymásra és vezetett el a görög–török háborús állapotok beszüntetéséhez 1829–1830 fordulóján.

A balkáni válság első szakasza 1825 novemberében zárult, amely fordulópontot sokszor I. Sándor cár halálához kötik. Ez azonban csak kronológiai záró határ, a két állam válságkezelési stratégiájában az orosz trónváltás nem jelentett igazi cezúrát. A Foreign Office által megfogalmazott aggodalom miszerint az új uralkodó határozottabb és katonai fellépésen alapuló külpolitikát kívánt érvényesíteni a keleti kérdésben, alapvetően nem állta meg a helyét. Bár I. Sándor és I. Miklós cár gondolkodásmódjában és habitusában voltak komoly eltérések, azoktól függetlenül a kardinális kérdések tekintetében ugyanaz maradt az uralkodói szándék: a keleti krízis Oroszország számára leghatékonyabb módon történő feloldása. A miklósi politika nem kívánta megakadályozni az 1825 őszen elindult brit–orosz közös válságkezelési folyamatok beteljesedését és nem tűzte napirendre a londoni egyeztetésektől független török-ellenes intervenció tervét sem. Éppen ellenkezőleg, a két uralkodó közül éppen Sándor cár volt az, aki komolyan tervezte a Porta ellen irányuló orosz hadjárat 1826 tavaszán történő megindítását. Ezeket az előkészületeket oldotta fel a brit kezdeményezés, valamint a Foreign Office és a MID között 1825 októberében megindult tárgyalások. Ha áttekintjük az 1825–1826-os év fordulójának diplomáciai eseményeit, arra a megállapításra jutunk, hogy a hatalomváltás nem jelentett változást az I. Sándor által képviselt koncepcióhoz képest és szintén nem jelentett módosulást a brit–orosz társulás tekintetében. Mindent egybevetve tehát az a következtetés vonható le, hogy I. Miklós trónra lépését követően a keleti kérdést illető stratégiájában folytonosságot mutatott bátyja politikájával. A brit–orosz szövetségesi társulás és az ennek nyomán kidolgozott Porta elleni fellépés pedig a diplomáciai eszközök igénybe vételével megvalósuló problémamegoldásra fókuszált. Mindazonáltal ez volt az az időszak, amikor a belpolitikai faktorok is jelentős szerepet játszottak az orosz külpolitika formálásában. A dekabrista felkelés utáni belpolitikai stabilizáció ugyanis mindenképpen kihatott a külpolitikai cselekvés vagy kockázatvállalás mértékére. Másrészt I. Miklós cárnak külön figyelmet kellett

fordítania saját uralkodói presztízsének nemzetközi szinten történő helyreállítására, ezért kezdeti külpolitikai lépéseire a fokozott körültekintés volt jellemző.

A balkáni válságkezelés orosz irányvonala Ausztriára is hatással volt. A szentpétervári kabinettel 1815 óta szoros szövetségesi kapcsolatot ápoló bécsi kormányzat az európai ügyek terén konszenzusra jutott partnerével, a balkáni orosz politikával azonban már nem tudott azonosulni. Ausztria regionális politikájának alaptétele a Balkán békéjének megőrzése, illetve konfliktus esetén a Porta vezető szerepének fenntartása volt, amiben két dolog motiválta: saját birodalmának belső biztonsága és Oroszország térségben való térnyerésének korlátozása. Bár Ausztria és Oroszország még a 18. században közösen léptek fel a Porta ellen, a megváltozott nemzetközi viszonyok között és az évtizedekig tartó francia háborúkat követően a Metternich vezette osztrák külügy a béke állapotának biztosítását tartotta szem előtt Közép- és Délkelet-Európában egyaránt. Az 1815 után Ausztria, Poroszország és Oroszország partnersége révén kialakult kelet-európai hatalmi egyensúly és a lengyel területi kérdések végleges lezárása ideális körülményeket teremtett a három állam konfliktusmentes együttműködéséhez és a Habsburg nagyhatalom közép-kelet-európai vezető szerepének stabilizálásához. A balkáni status quo megváltozásának lehetősége a bécsi vezetés szemszögéből – bármilyen formában is valósuljon meg – negatív fejleményként volt értelmezhető. Ha a Porta területet veszít, vagy ha adott tartományainak az autonómia, később pedig a szuverén államiság irányába mutató kezdeményezései nemzetközi támogatottságot nyernek – Oroszország kerül kedvező helyzetbe. Ausztria térségben való területszerzése pedig csak a szentpétervári kormányzat kompenzálása mellett valósulhatna meg.¹⁴⁰ Ezen elv alapján az 1820–1830-as évek keleti krízisei alatt Bécs inkább a visszafogott és tartózkodó politika mellett foglalt állást; miközben az európai ügyek vonatkozásában szilárdan tartotta magát az Orosz Birodalommal való társuláshoz.

A geopolitikai régiókra bontott orosz válságkezelési mechanizmusok a balkáni területekhez képest a Fekete-tenger vidékén fokozottabb céltudatosságot tükröztek. Az 1828–1829-es orosz–török háborút követően az Orosz Birodalom olyan feltételek kialakítására volt képes, amelyek megteremtették a Dunai Fejedelemségekben való politikai befolyásnövelésének feltételeit és protektori szerepkörének adott tartományok fölötti kiterjesztését. Utóbbi esetében fontos leszögezni, hogy az Oroszország által Moldva és Havasalföld esetében gyakorolt "védelmező" funkció nem azonos a kücsük-kajnardzsi béke által garantált ortodox keresztények fölötti protektori joggal. A kifejezés pusztán abban az értelemben használatos, hogy a szentpétervári kormányzat támogatást biztosított a Dunai Fejedelemségeknek a Portával kötött szerződésekben rögzített önrendelkezési jogok betartásához, illetve további reformok

¹⁴⁰ Jelavich, Barbara: *The Habsburg Empire in European Affairs*. Chicago, Rand McNally and Company, 1969. 1814–1918. 41.

végrehajtásához (Szervezeti Statútumok – P. D. Kiszeljov reform előkészítő tevékenysége). Hasonló pártfogásban részesítette az orosz kormányzat a Szerb Fejedelemséget is, kiváltságainak szavatolásáért szintén diplomáciai síkra szállt, azokat pedig a Dunai Fejedelemségéhez hasonlóan a drinápolyi békében erősítette meg. Azonban a szerb kérdés ebben az időszakban nem jelentett ütközőpontot Oroszország és a Porta között, a tartomány belső ügyeinek rendezettsége nem igényelte Szentpétervár olyan intenzitású fellépését, mint Moldvában és Havasalföldön; a keleti kérdés aktuális krízisei a közép-balkáni területekre nem terjedtek ki.

A drinápolyi béke hosszú távú konzekvenciái közé tartozott továbbá, hogy az Orosz Birodalom gazdasági potenciálját növelve fennhatósága alá vonta a Duna-deltát és a Fekete-tenger keleti medencéjében a kaukázusi partvidéket. Ezek az előnyök, kizárólag fegyveres küzdelmen és a háborús győzelmen alapultak. Az Orosz Birodalom oszmán kapcsolatainak kezelése ugyanis az 1821–1826 közötti időszakhoz képest 1828-ra már nem volt tartható a diplomáciai válságkezelés szintjén. A MID pedig 1828-ban stratégiát váltott és az angol–oros–francia szövetségtől függetlenül háborút indított a Porta ellen. A brit külpolitika ellensúlya és intervenció-ellenes hangulata, valamint az I. Miklós és Nesselrode irányította külpolitikai tendencia teremtette meg azt a nemzetközi közeget, amelyben a Nagy-Britannia és Oroszország által közösen létrehozott koalíció működésképtelenné vált és az 1830-as évek elejére felbomlott. Londonnak és Szentpétervárnak a keleti kérdés görög krízisének kezelésében formálódott társulása egy olyan koalíciónak tekinthető, amely az együttműködéshez szükséges érdekezésekre épült, azonban magában hordozta a két állam hagyományos külpolitikai vonalvezetéséből származó feloldhatatlan ellentétet, amelyek a balkáni status quo fenntartásának brit alternatívája és az Oszmán Birodalom ellenében történő gazdasági vagy politikai előnyszerzés orosz koncepciója között állt fenn. Mindkét elképzelésnek része volt ugyan a Porta hatalmának megőrzése, a szentpétervári kabinet befolyásszerzésre (nem pedig területszerzésre) irányuló igyekezete mégsem volt összeegyeztethető a Kelet-Mediterráneum és a Balkán-félsziget viszonyainak változatlanságát biztosítani kívánó brit kormányzati politikával.

A közel-keleti geopolitikai színtéren Oroszország esetében új momentumként figyelhető meg, hogy az 1832–1833-as egyiptomi válság esetében az Oszmán Birodalomhoz szövetségesként, nem pedig rivális államként viszonyult. Ezzel a mértéktartó attitűddel pedig immáron fegyver nélkül, tisztán diplomáciai eszközök használata mellett képes volt fajsúlyos geostratégiai védelmet szerezni déli határai számára (unkiar-iszkeleszi szerződés, 1833) és szövetséges stabilitást teremteni közép-kelet-európai kapcsolataiban (münchengrätzi egyezmény, 1833). Mivel a korábbi évtizedek orosz–török viszonyrendszere a háború

módszertanára épített, a Szentpétervár és Konstantinápoly közötti szövetség felállítása új motívumnak tekinthető, aminek azonban már voltak történelmi előzményei.¹⁴¹ Hasonló visszafogottság tapasztalható az évtized során a Fekete-tenger nyugati térségében, a Dunai Fejedelemségek ügyében is. Az első komolyabb ütköző pontot brit–orosz tekintetben a kaukázusi térségben kialakult diplomáciai affér képezte, amelynek kezelése szintúgy visszaigazolta orosz részről a kivárára és a mérsékletesség elvére alapozó Nesselrode-féle koncepciót, amely Nagy-Britannia orosz-ellenes politikai attitűdje mellett a Londenal való ideális kapcsolatok fenntartására törekedett, ezért a keleti kérdés ügyeiben szintén kompromisszum kész alternatívákat kínált. Másrészt az orosz külpolitika következetesen szem előtt tartotta a birodalom alapvető gazdasági igényeit, amelyek megkövetelték a Nagy-Britanniával való jó kapcsolat fenntartását. A hagyományosan erős brit–orosz kereskedelmi együttműködés szoros kapocs a két ország között, amelyet a cári kormányzat kiemelt prioritásként kezelte. A Nagy-Britanniába irányuló orosz nyersanyag export és a brit szigetekről érkező importtevékenység fenntartása az orosz gazdaság és ipar számára létfontosságú volt, ezért az orosz udvar még kiélezett nemzetközi helyzetekben sem akart komolyan konfrontálódni a londoni kormányzattal. A Vixen konfliktus és a kaukázusi térhódítás kapcsán a MID célja az volt, hogy ne emelkedjen nemzetközi szintre a térségben zajló orosz hódítás ügye, amelyre London az indiai tartományát fenyegető egyik fő veszélyforrásként tekintett. A brit diplomáciával egy ponton azonban mégis érdekazonosság volt a régió kezelését illetően: egyik félnek sem állt érdekében más európai államoknak a kaukázusi vagy inkább a közép-ázsiai térségben hatalmi tényezőként történő megjelenése. Mindazonáltal a köztes terület évtizedes problémák gócpontjait vetítette előre az 1837–1838-ban jelentkező perzsa–herati ellentétben, ahol az Orosz Birodalom tartotta ugyan magát a fentebb vázolt, konfliktuskerülő stratégiájához, azonban Nagy-Britannia válságkezelésének átalakulása idővel a Közép-Ázsiába irányuló orosz külpolitikai eszközök szükségszerű alkalmazkodását vonta maga után.

¹⁴¹ I. Pál uralkodása alatt 1799-ben aláírt orosz–török egyezmény. Lásd: Россия и черноморские проливы (XVIII–XX столетия). (Отв. ред.) Нежинский, Л. Н. – Игнатъев, А. В. Москва, Международные отношения, 1999. 89–93.

V. AZ ANGOL–OROSZ EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS VETÉLKEDÉS GEOPOLITIKAI SZÍNTERE: A BALKÁN ÉS A GÖRÖG ÜGY (1821–1830)

V/1.1. Az elhatárolódás kérdésének vizsgálata London és Szentpétervár külpolitikai magatartásában*

A szabadságharc kezdeti szakaszában az orosz külpolitika a nagyhatalmi egyensúly fenntartására törekedett. Mivel az 1815 után kialakult nemzetközi struktúra alapköve – a Négyes Szövetség, illetve bizonyos értelemben a Szent Szövetség elveire is hivatkozva – a kontinens vezető államainak együttműködése volt, ezért az orosz diplomácia és mindenekelőtt I. Sándor cár ennek a koncepciónak a gyakorlatban történő alkalmazása mellett foglalt állást. A napóleoni háborúkat követően megfogalmazott ideák, mint a legitimizmus, a dinasztizmus, valamint a részt vevő felek kölcsönös kompromisszán alapuló problémakezelés, jelölték ki az orosz külpolitikának az Európa és bizonyos mértékig az Oszmán Birodalom irányában kiterjesztett új külpolitikai szisztémáját. Ezen a ponton azonban kiegészítést szükséges tennünk: annak ellenére ugyanis, hogy a fenti állítást mindkét fontos geopolitikai régióra irányuló orosz politikai attitűdre vonatkoztatjuk – amely nagy általánosságban megállja a helyét – mindenképpen fontos kiemelnünk, hogy az európai és a keleti kérdéshez köthető ügyek esetében nem volt teljes mértékű azonosság a szentpétervári kabinet által képviselt külpolitikai elképzelésekben. A keleti kérdés problematikájának kezelése ugyanis – a közös európai elvek elfogadása és alkalmazása mellett is – jellemzően más megítélés alá esett.

I. Sándor politikai magatartásában ez a fajta kettőség vált dominánssá, amely egyrésztől az 1815-ös nagyhatalmi elköteleződésnek megfelelően a szövetségesekkel közös fellépésben manifesztálódott, mint ahogyan jellemző volt a kongresszusi rendszer időszakában jelentkező más nemzetközi ügyek rendezésében. Mindeközben azonban szem előtt kellett tartania Oroszország geostratégiai helyzetét és gazdasági-politikai-katonai érdekeit, amelyek a Balkán és Földközi-tenger, valamint a Fekete-tenger térségében elsőbbséget élveztek. I. Sándor cár az európai együttműködés gondolatát és a kollektív konfliktuskezelés módszertanát az orosz külpolitika egészére vonatkozóan tekintette érvényesnek: vagyis minden olyan esetben, amikor a kontinentális erőegyensúlyt érdemben megváltoztatni vagy befolyásolni képes nemzetközi helyzet állt elő, a közös kooperáció elve lépett életbe. A metódus jól lekövethető a francia, spanyol, portugál, nápolyi, szárd-piemonti ügyekben, de már nem volt kézenfekvő a Balkán nemzeti mozgalmainak esetében. Ennek a dualitásnak a legkonkrétabban megnyilvánuló

* Alfejezet egyes részei megjelentek: Schrek Katalin: Oroszország keleti politikája I. Sándor uralkodásának utolsó szakaszában (1821–1825). In: Hallgatói Műhelytanulmányok 1. (Szerk.) Barta Róbert – Kerepeszki Róbert – Szendrei Ákos Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2012. 62–73.

formája a görög forradalom és szabadságharc kérdése volt. Az általunk vizsgált kettős külpolitikai magatartás mögött kezdetben nem feltételezhetünk szándékos tudatosságot. Az orosz külpolitika és a görög ügy ezen korai szakaszában legalább annyira meghatározó volt I. Sándor cár sajátos politikai szemléletmódja, mint a racionálitáson alapuló, hagyományos balkáni és (közel)-keleti külpolitikai irányzat, amelynek főbb elemei még II. Katalin uralkodásának időszakából eredeztethetőek. Az 1770–1780-as években zajló déli és délkeleti irányú területi expanziót követően 1792–1796 között II. Katalin már a Portával való kapcsolatának rendezésére és a megszerzett területek konszolidálására,¹⁴² valamint azok Orosz Birodalomba való integrálására fordította figyelmét. I. Pál sem változtatott érdemben ezen a koncepción, amelyet aztán Sándor cár is átvett. Az orosz diplomácia hosszú távú stratégiájává vált a gyenge, ámde területileg továbbra is egységes szomszédos oszmán állam fenntartásának terve. Az Oszmán Birodalom felosztásának gondolata ugyan már megjelent bizonyos szintű diplomáciai diskurzusokban,¹⁴³ a valós orosz külpolitikai célkitűzések között mindazonáltal ekkor még nem szerepelt. A Porta hatalmának gyengítése és területi integritásának megőrzése lett tehát a Szentpétervár számára evidens magatartás. Utóbbi esetében azonban a sándori külpolitika meghagyta a szabad cselekvőképességének biztosításához szükséges mozgásteret, ami azt jelentette, hogy Oroszországnak a béke megőrzésére irányuló konkrét szándéka ellenére lehetősége volt a Porta irányába történő fegyveres fellépésre, azokban a konkrét esetekben, amikor a két állam között kialakuló polémia tárgyalásos úton már nem oldható fel.¹⁴⁴ Mindent egybevetve az I. Sándor féle kormányzat döntéshozatali folyamatát, vagy éppen aktuális szituációkra adott válaszát 1820–1821-ben az alábbi tényezők határozták meg:

1. I. Sándor sajátos Európa-koncepciója;
2. A balkáni ortodox keresztények fölötti protektori jog (és egyben kötelezettség);
3. Oroszország és a szövetséges európai nagyhatalmak viszonyának alakulása.¹⁴⁵

Az első szempontként I. Sándor politikai gondolkodásmódjának alakulását kell figyelembe venni. Az 1814–1815-ben kialakított európai struktúra hosszú távú fenntartásának két

¹⁴² Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és a fekete-tengeri szorosok geopolitikai és gazdasági aspektusai az orosz külpolitikában, 1774–1841. In: Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XLIV. Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára. Eger, Redigunt, 2017. 334.

¹⁴³ Az Oszmán Birodalom felosztására dolgozott ki tervezetet például Talleyrand 1805-ben, a kérdés pedig felmerült Napóleon és I. Sándor tiltsi tárgyalásai során is, 1807 júliusában. Lásd: Djuvara, T. G.: Cent projets de partage de la Turquie (1281–1913). Paris, Librairie Félix Alcan, 1914. 335–367.; Bodnár Erzsébet: Francia–orosz tárgyalások az Oszmán Birodalom felosztásáról. In: (Szerk.) Szvák Gyula: A mi ruszisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra. Budapest, Russica Pannonica, 2015. 164–182.

¹⁴⁴ Példa erre az 1806–1812-es orosz–török háború.

¹⁴⁵ Negyedik elemként lehetne említeni a szláv eszmét is, amely a görög ügy esetében ugyan nem releváns, de a krími háborút követő évtizedekben a szláv-orientáció Oroszország balkán-politikájának szerves része lesz. Példaként említhető Nyikolaj Pavlovics Ignatyev tevékenysége és külpolitikai elgondolása. Lásd: Heller, 525; 535–536; Jelavich, 2000. 302–303.

garanciális eleme volt: az angol irányvonalat megtestesítő Négyes Szövetség, valamint az orosz koncepcióra épült Szent Szövetség.¹⁴⁶ A görög ügy kapcsán I. Sándor kezdetben következetesen ragaszkodott a korábban meghatározott szigorú alapelvekhez, amelyek tükrében a szabadságharc orosz részről történő anyagi és fegyveres támogatása lehetetlennek bizonyult. A görög felkelés ugyanis egyértelműen a legitim uralkodó elleni megmozdulás volt, amely szembe ment az új európai rend alapvető normáival. A második tényezőként Oroszország szövetségeseivel – egészen pontosan Angliával és Ausztriával – való kapcsolatát kell megvizsgálnunk. A londoni kabinettel való együttműködés fennállt, azonban az aacheni kongresszust követő időszakban a két ország közötti kötelékek valamelyest fellazultak. A folyamat megindulásában szerepet játszott az angol diplomácia visszafogott magatartása, amely a francia kérdés rendezését követően volt tapasztalható, valamint a londoni kabinetnek a szövetségeseivel történő elvi összeütközése. Ahogyan azt már korábbi fejezetünkben részletesen taglaltuk, az angol diplomácia nem tudott és nem is kívánt azonosulni a troppai protokollban megfogalmazott tételekkel. Nagy-Britanniának ellenben elemi érdeke volt, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében fennálló status quo érintetlen maradjon, amely egyrészt jelentette az Oszmán Birodalom integritásának megőrzését, másrészt pedig Oroszországnak az adott térségben való területi gyarapodásának kiküszöbölését.¹⁴⁷ Ugyanezen okból adódóan rendkívül hátrányosan érintette volna Londont egy hosszú évekig elhúzódó fegyveres konfliktus lehetősége, amely korlátozhatná a térségben zajló szabad hajózást, illetve kereskedelmet. Az Orosz Birodalom görög ügyben történő állásfoglalása tehát meghatározó jelentőséggel bírt a Foreign Office számára. Az angol külügyminiszter több szempontból igyekezett megvilágítani a problémát és ennek megfelelően átgondolni a szóba jöhető megoldásokat. Robert Stuart Castlereagh Sir Charles Bagotnak írt 1821. december 14-i levelében elemezte a görög ügy kapcsán kialakult helyzetet, amellyel kapcsolatban így fogalmazott: *„Röviden, lehetetlen, hogy a császár ne lássa, hogy ennek a forradalmi áradatnak a csúcspontja Görögországban van, hogy a dagály szakadatlan és összefüggő folyamként áramlik az Atlanti-óceán túlsópartjáról (Oroszország) déli tartományaiiba; és semmi kétségem, hogy Ő császári felsége államférfiként, ezen az elven, nem pedig a helyi politikai szempontok alapján fogja szabályozni ezt a folyamatot. (...) Biztos vagyok benne, hogy ha az, ami jelenleg külföldi kalandorok vezetésével Görögországban – különösen Moreában – történik, más Oroszországgal határos országban is megmutatkozna, a császár úgy lépne fel, ahogyan azt*

¹⁴⁶ Ormos – Majoros, 30–31.

¹⁴⁷ Isambert, Gaston: *L'indépendance grecque et l'Europe*. Paris, Ouvrage Couronné par l'Académie Française, 1900. 68.; Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest, História, 1994. 73.

*Laibachban tette (...).*¹⁴⁸ Azonban Castlereagh a forrás következő szakaszában hangsúlyozta, hogy a cár „nem küldhetne a forradalmi veszély mérséklése érdekében Törökországba hadsereget (...) anélkül, hogy mind a törökökkel és mind a görögökkel ellenséges viszonyba ne kerülne.”¹⁴⁹ Ez a mondat azt sugallhatja, hogy az angol külügyminiszter sem számolt érdemben ebben az időszakban az orosz intervenció reális lehetőségével. Castlereagh elképzelése alapján ugyanis arra lehet következtetni, hogy a beavatkozás mindenféleképpen kettős kockázatot jelentett volna Szentpétervár számára. Való igaz, a cár tartott attól, hogy az eseményekbe való beavatkozás London ellenkezését váltaná ki és a bécsi udvar tekintetében hasonló véleményen volt. Ezen a ponton pedig mindenképpen ki kell térnünk arra, hogy a Foreign Office diplomáciai vonala egy síkon mozgott Ausztriával, amely Castlereagh és Metternich szoros együttműködésében öltött formát.¹⁵⁰ Ez utóbbi momentum különösen fontos volt a MID számára, mivel a görög üggyől való távol maradás tekintetében Nagy-Britannia és Ausztria álláspontja közös nevezőre talált Oroszország ellensúlyozásában, valamint a Porta stabilitásának megőrzésében.¹⁵¹

A Metternich vezette osztrák külügy az 1820-as években következetes politikát folytatott és akkor is kiállt a korábbi állásfoglalása mellett, amikor az egyik fő szövetségesének számító Oroszország később szembefordult a semlegesség elvével és nagyhatalmi közvetítést szorgalmazott a keleti kérdés aktuális konfliktusának megoldásában. Az elzárkózás stratégiája azért érdekes Bécs szempontjából, mert az látszólag teljesen ellent mondott a korábbi évek osztrák külpolitikájának. Összehasonításképpen, az 1815–1821 közötti periódusban Ausztria rendkívül tevékeny volt az európai ügyek alakításában: a bécsi kongresszust követően először a német államokban kialakuló diákmozgalmak, majd pedig a dél-európai forradalmak esetében a konfliktus rendezés egyik főszereplőjeként jelent meg a nemzetközi politika színterén. A napóleoni háborúk lezárását követő években gyakorlatilag nem volt olyan európai ügy, amelyben Bécs akárcsak diplomáciai szinten inaktív maradt volna. A görög felkelés esetében jóllehet egyértelműen visszavonult és csak mérsékelt formában vállalta fel a görög–török

¹⁴⁸ „In short, it is impossible that the Emperor should not see that the head of this revolutionary torrent is in Greece, that the tide is flowing in upon his southern provinces in almost an uninterrupted and continuous stream from the other side of the Atlantic; and it is upon this principle, and not upon local views of policy, that his Imperial Majesty will, I doubt not, as a statesman, regulate his conduct. (...) but sure I am that, if what is now passing in Greece, especially in the Morea, under the management of foreign adventurers, had shown itself in any other countries limitrophe to Russia, the Emperor would (...) have acted as he did when at Laybach (...).” In: The Marquess of Londonderry to Sir Charles Bagot. Foreign Office, December 14, 1821. In: Correspondence, Despatches And Other Papers Of Viscount Castlereagh, Second Marquess Of Londonerry. Series III. Vol. IV. (Ed.) Vane, Charles William – Murray, John. London, Albemarle Street, 1853. 444.

¹⁴⁹ „(...) nor could a Russian army move into Turkey to abate revolutionary danger (...) without being involved in hostilities both with Turks and Greeks.” In: Uo. 445.

¹⁵⁰ Driault, Édouard – Lhéritier, Michel: Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours. L’insurrection et l’indépendance (1821–1830). Tom. II. Paris, Les Presses Universitaires de France, 1925.

¹⁵¹ Isambert, 68.

megbékéltetésben való részvételt.¹⁵² A görög ügy kezelésének metódusa addig nem volt megfigyelhető a Metternich-féle külpolitikában, amelynek 1815 utáni koncepciója alapvetően a kongresszusi rendszer és a szent szövetségi szisztéma köré épült fel, vegyítve ezáltal Nagy-Britannia és Oroszország Európa-politikájának Ausztriára nézve kedvező elemeit. A törvényes dinasztikus hatalom létjogosultságának, valamint a felvilágosult nemzeti és forradalmi eszmék háttérbe szorításának alapelvei képezték a konzervatív osztrák külpolitika origóját. Azonban a bécsi kabinet magatartásának egyik nézőpontja, miszerint Metternich az intervenció kérdését Oroszország tényérésének eszközeként fogta fel, elkerülése pedig Ausztria elsőrendű érdekei közé tartozott, adott körülmények között ellentmondásnak tekinthető. Az ellentmondás forrása nyilvánvalóan az a közös osztrák–orosz és egyben porosz szövetség, amely a troppai szerződés alapján a fegyveres beavatkozást a nemzetközi szinten elfogadható válságkezelés eszközeként kezelte és aggályok nélkül alkalmazta azt az itáliai forradalmi mozgalmak felszámolásában. A laibachi kongresszuson kapott felhatalmazása révén Ausztria Nápoly és Piemont térségébe is hadsereget küldött, amelyet hosszú éveken át rendfennartó erőként állomásoztatott Itáliában a béke megőrzése és az osztrák nagyhatalmi befolyás védelme érdekében.¹⁵³ A Metternich számára Itáliában elfogadható módszerek azonban más formát öltöttek, ha a Balkánról volt szó. Ahogyan az orosz külpolitika részéről kettősségről beszéltünk, úgy a bécsi kabinet magatartásában szintén ugyanez a jelleg figyelhető meg, ennek oka pedig az, hogy a Balkán-félsziget, mint geopolitikai régió teljesen más színezetet ad ugyanannak a politikai elvrendszernek, lévén, hogy a térség, mint az Oszmán Birodalom része különálló – az európai ügyektől teljesen elhatárolt – kategória. Ezt az álláspontot mindhárom érintett állam: Nagy-Britannia, Oroszország és a kétpólusú politikája mentén mindkét országgal szövetségben álló Ausztria egyaránt tartotta. A felvázolt hatalmi tengely középpontjában egyensúlyozó bécsi vezetés a felkelést az európai ügyeken kívül álló eseménynek tekintette,¹⁵⁴ a görög ügyben alkalmazott osztrák attitűd a Portával szemben alkalmazott politikai irányelveknek megfelelően lett kialakítva, nem pedig az európai ügyek kezelésének korábbi módszertanához igazítva.¹⁵⁵

¹⁵² Jelavich, 1969. 36.; Schroeder, Paul: *Metternich Diplomacy at its Zenith, 1820–1823*. Austin, University of Texas Press, 1962. 123–124.

¹⁵³ Ormos – Majoros, 37.

¹⁵⁴ Buchmann, Michael: *Militär, Diplomatie, Politik. Österreich und Europa von 1815 bis 1835*. Europäische Hochschulschriften III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Bd. 498. Frankfurt am Main, Verlag Peter Lang GmbH, 1991. 344.

¹⁵⁵ A régió jelentősége a Habsburg Monarchia számára abban állt, hogy a 17. század végétől kezdve a birodalom potenciális terjeszkedésének egyik fő iránya volt; ennek megfelelően az 1680-as évektől Ausztria egyre intenzívebben folyt bele a térség ügyeibe, a 18. század során pedig több háborúba bonyolódott a Portával. A század második felében az osztrák–török konfliktusok új színezetet kaptak abban az értelemben, hogy a bécsi kormányzat immáron Szentpétervárral szövetségben és együttműködésben lépett fel Konstantinápolyval szemben. Bővebben lásd: Roeder, Karl A.: *Austria's Eastern Question, 1700–1790*. New Jersey, Princeton University Press, 1982.; Bodnár Erzsébet: *Orosz–osztrák együttműködés és vetélkedés a keleti kérdésben a 18. században és a 19. század első felében*. In: *Uő: A keleti kérdés és a Balkán az orosz külpolitikában a 19. század első felében*. Budapest,

Castlereagh a keleti kérdés tekintetében elfogadta a Metternich-féle status quo politikát és a Béccsel való összhang fontosságát hangsúlyozta. Koncepciójában kiemelt szerepet játszott az európai szövetséges nagyhatalmak kooperációjának megerősítése. Castlereagh ugyanis úgy vélte, hogy az I. Sándor által is oly fontosnak tartott idea az orosz intervencióval szemben megfogalmazandó érvrendszer kiindulási pontját képezhetné.¹⁵⁶ Ebben a képletben pedig a Foreign Office és a Balhausplatz szövetsége adta meg az Oroszországgal szembeni ellensúly fő tengelyét. A Castlereagh-Metternich együttműködés egyik pillére az 1821-es krízis esetében az összeegyeztetett közös politikai célok mellett az azonos és ugyanabba az irányba ható retorika alkalmazása volt. Az orosz diplomáciával és elsősorban I. Sándorral történő brit és osztrák kommunikáció egyaránt épített a cár konzervatív, forradalom-ellenes világszemléletére és igyekezett benne felerősíteni a legitim hatalom elleni mozgalmaktól való félelmet. Bár ez utóbbi motívum inkább Metternich esetében figyelhető meg, tény, hogy Castlereagh burkoltabb formában, de osztrák kollégájához hasonlóan érvelt I. Sándorhoz intézett 1821. július 16-i levelében: *„A valódi kérdés, amely megfontolást sürget az, hogy hogyan lehet majd a veszélyt távol tartani más államoktól és hogyan tudják a szomszédos hatalmak békés kapcsolataikat megőrizni az így megrázkódtatott népekkel. A kérdésnek leginkább Ő császári Felsége domíniumai tekintetében van nyomatéka és két tényezőre bontható: először, mennyi kockázata van annak, hogy Ő császári Felségének saját tartományai háborgatva lesznek az önmagát abba az irányba propagáló felkelés révén; és másodszor a sérelem és megaláztatás, amelynek Ő császári Felsége szolgálói és alattvalói ki vannak vagy ki lehetnek téve ezen problémák elhúzódása alatt a Török Birodalomban.”*¹⁵⁷

A brit külügyminiszter amúgy rendkívül személyes hangvételű helyzetértékelésében az orosz uralkodóval való közvetlen, már-már baráti kapcsolatra apellált, amelyet még Aachenben volt alkalmuk kialakítani.¹⁵⁸ Castlereagh levele mellett maga a brit uralkodó ugyancsak levelet

Hungarovox Kiadó, 2008. 53–73. Ez az osztrák–orosz török-ellenes szövetség azonban 1791-ben lezárult és a nyugat-európai politikai szintér előtérbe kerülésével a balkáni kérdés Ausztria számára perifériára szorult. A Balkán-félsziget értelemszerűen továbbra is a Habsburg Monarchia érdekszférájának szerves része maradt, azonban a bécsi kormányzat a külpolitikai prioritások átrendeződésével kevesebb figyelmet szentel a régióknak, illetve visszafogottabb, konfliktusoktól mentes politikát folytatott ezen a területen.

¹⁵⁶ The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783 –1919. Vol. II. (Eds.) Ward – Gooch. Cambridge, University Press, 1923. 43.

¹⁵⁷ „The real question which presses for consideration is how the danger shall be kept at a distance from other states, and how the adjacent powers can best preserve their pacific relations with people so convulsed. The question presses most with respect to your Imperial Majesty’s dominions, and it divides itself into the considerations: 1st – what the risks are of your Imperial Majesty’s own provinces being disturbed by the insurrection propagating itself in that direction; and 2ndly the injuries and indignities to which your Imperial Majesty’s servants or subjects have been or may be exposed within the Turkish Empire, during the continuance of these troubles.” The Marquess of Londonderry to Hm. The Emperor of all the Russias. 16 July 1821. In: TNA/PRO/FO 65/126. Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

¹⁵⁸ Uo.

intézett az orosz uralkodóhoz, amelyben gyakorlatilag előkészítette külügyminisztere görög ügyben való hivatalos megkeresését. Mindkét levél ugyanazon napon keletkezett. Maga a tény, hogy a Foreign Office vezetője nem K. R. Nesselrode-on vagy a londoni orosz diplomáciai képviselőt ellátó K. A. Lieven grófon keresztül kommunikált a szentpétervári vezetéssel, hanem direkt módon az uralkodót jelölte meg címzettül, rendkívüli helyzetnek tekinthető. Ugyanezt támasztja alá az a gesztus, hogy Robert Castlereagh ajánlásait IV. György hozzájárulása mellett, az ő levelének kíséretében továbbították I. Sándor cárhoz. A brit külügy azon kívül, hogy ezzel nyomatékosított volna adni a saját álláspontjának, feltehetően az orosz cár szimpátiáját akarta elnyerni azáltal, hogy a brit uralkodó, mint „testvér” és mint szövetséges partner közvetít ebben a kérdésben. A konkrét ok, amiért a Foreign Office vezetője a közvetlen kapcsolatfelvétel mellett döntött, I. Sándor cár orosz külügyekre gyakorolt befolyása volt. Különösképpen igaz ez a görög ügyben. A Dunai Fejedelemségekben és Moreában zajló felkelés szentpétervári kezelése a kezdeti elhatárolódás egyértelmű kinyilatkoztatása ellenére mégiscsak magában hordozott egy bizonytalansági faktort, amely az orosz fél konfliktusba történő beavatkozását eredményezhette: az ortodox keresztények védelmének jogát. Ezért is fordított Castlereagh kiemelt figyelmet arra, hogy I. Sándort megtartsa eredeti elképzelésében és biztosítsa a cár elköteleződését az általa megfogalmazott és oly nagyra tartott európai elvekhez. Érvrendszerében ezért többször is utalt a cár mértékletességére, türelmére és a kontinentális politikában alkalmazott nézeteire.¹⁵⁹ A másik fontos aspektus egyértelműen a forradalmi veszélyre történő utalás volt, amely Oroszország érintettségének lehetőségét és az orosz állampolgárok biztonságának kérdését feszegette. Végül pedig harmadik retorikai elemként az Oszmán Birodalomhoz rendelt negatív jelzőket kell kiemelnünk, amelyekkel Castlereagh erőteljes kontrasztot teremtett a két keleti nagyhatalom között. Az Oszmán Birodalom véleménye szerint „szükséges rossznak tekinthető”, egy másik alkalommal pedig „fanatikus és félbarbár állam”-ként aposztrofálta¹⁶⁰ szembe állítva azt az európai értékeket és együttműködést képviselő Oroszországgal. Sándor cárt tehát saját eszközeivel igyekeztek megnyerni a britek által felkarolt benemavatkozási politikának.

A görög ügyben megfigyelhető passzivitásban és elhatárolódásban szerepet játszott továbbá, hogy első pillantásra a hellén felkelés – annak időbeli közelsége, valamint földrajzi elhelyezkedése révén – beleillett az 1820-as évek forradalmi mozgalmainak sorába. Azonban számos olyan tényezőt kell figyelembe venni, amely markánsan elkülöníti a görög felkelést a mediterrán térség többi forradalmától. Elsőként a megmozdulás jellegét kell említenünk. A korábbi példákkal ellentétben a görög események mögött egy központi irányítás alatt álló

¹⁵⁹ Uo.

¹⁶⁰ (...) may be regarded as a necessary Evil.”; „(...) fanatic and semi-barbarous state (...)” In. Uo.

társadalmi szervezet állt. A Philiki Eteria 1814-es alakulásától kezdve konkrét politikai célokat fogalmazott meg, amelyhez igyekezett társadalmi bázist építeni.¹⁶¹ A „baráti társaság” működése révén szerveződött meg az a politikai ellenállás, amely háttérül szolgálhatott a görög önállóság kivívásáért zajló nem csupán politikai, hanem fegyveres küzdelemnek is. Az első fontos különbségtétel tehát az irányított társadalmi szerveződés megléte. A második elem, éppen az elsőből adódóan az, hogy a majdnem évtizedes organizációja miatt a görög megmozdulás esetében nem egy spontán, rövid idő alatt végbemenő folyamatról van szó, hanem egy alaposan előkészített katonai hadjáratról, amely a görög területek mellett más nemzeti régiókra is kiterjedt a Dunai Fejedelemségek érintettsége okán. Éppen ezért az 1821-es események megnevezésekor a szituáció pontos leírását a felkelés szó adja vissza, amely 1822-től szabadságharccá bontakozott. Fontos tényező még továbbá a küzdelem földrajzi kiterjedtségének mértéke és az elérni kívánt célok jellege. Utóbbi mutatja talán a legnagyobb differenciát a spanyol és itáliai mozgalmakkal szemben, ugyanis azok mind kivétel nélkül a regnáló hatalom alkotmányos formában történő átalakulását szerették volna elérni, míg a görög ügyben a cél nem az Oszmán Birodalom politikai struktúrájának modernizálása, hanem a saját nemzeti szuverenitás és egy új görög állam létrehozása volt. A görög felkelés ebből a szempontból teljesen új szint vitt az 1820–1821-es tendenciába, olyan alternatíva megvalósulását vetítette előre, amely a balkáni status quo drasztikus átalakulásának lehetőségét foglalta magában. Ennélfogva evidens módon a probléma kezelése is más megítélés alá esik, mint a szigorúan „európainak” tekintett ügyekben.

Mindennek tükrében a nagyhatalmak görög ügyben képviselt magatartásának látszólag egységes jellege átmenetileg tartható volt, azonban az egyes országok – jelen esetben Anglia, Oroszország és Ausztria – szintjére lebontva a Balkánon kialakult helyzet sokkal összetettebb külpolitikai koncepciók meglétét igényelték, mint amit egy szimpla elhatárolódó nyilatkozatban az európai közvélemény tudtára adtak. Mégis az az összkép alakult ki a görög felkelés tekintetében, hogy azt teljesen összekötik a francia, spanyol és olasz forradalmakkal. Alekszander Sztourdza fanarióta származású orosz diplomata Joannész Kapodisztriászhoz írt levelében szintén azt írta: „(...) *semmilyen esetben sem szabad összetéveszteni a keleti keresztények ügyét a francia, olasz és spanyol forradalmárokéval (...).*”¹⁶²

¹⁶¹ Шпаро, О. Б.: Освобождение Греции и Россия (1821–1829). Москва, Мысль, 1965. 36–37.

¹⁶² „(...) *en aucun cas il ne faut confondre la cause des chrétiens d’Orient avec celle des révolutionnaires français, italiens et espagnols (...).*” Idézi Narotchnitzki, A. L.: La diplomatie russe et la préparation de la conférence de Saint-Petersbourg sur la Grèce en 1824. In: Les relations gréco-russes pendant la domination turque et la guerre d’indépendance greque. Institute for Balkan Studies. Vol. 198. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1983. 90.

A fenti idézetre reflektálva és abból kiindulva egy újabb vizsgálati szempontot kell bevonnunk az orosz dipolámcia hezitáló magatartásának megértéséhez, ami nem más, mint a balkáni keresztények fölötti protektori jog kérdésköre. Az 1768–1774-es orosz–török háború eredményeképpen megkötött kücsük-kajnardzsai béke számos ponton kedvező helyzetbe hozta Oroszországot.¹⁶³ Területi, gazdasági és politikai eredményei mellett a szerződés rendelkezett a keresztény hit és az Oszmán Birodalomban élő keresztények védelmezéséről, amelyre nem csupán a szultáni hatalom vállalt garanciát, hanem annak betartására a mindenkori orosz uralkodót protektori jogkörrel ruházta fel. Elméleti síkon ez azt jelentette, hogy Oroszország egyrésztől folyamatosan figyelemmel kísérte a balkáni viszonyok alakulását – amelyet a védelmezői hatáskörétől függetlenül is megtett –, másrésztől pedig a keresztény alattvalókat ért sérelem esetén a szentpétervári kabinet jogszerűen léphetet fel a Portánál. Az, hogy az Orosz Birodalom az érdekérvényesítésnek milyen formáit alkalmazhatja, nem került rögzítésre a dokumentumban, ezen a téren az orosz kormányzat szabadon alakíthatta cselekvésének formáját, amely a formális konzultációktól kezdve a hadműveletig terjedő skálán számos eszköz alkalmazását jelenthette. Valójában azonban az első nagyobb volumenű ügy, amelyben a protektori jogra való hivatkozás az Oszmán Birodalommal való politikai konfrontáció szerves részét képezte, az a görög probléma volt. A keresztények védelmének jelentősége majd csak 1821 júliusában értékelődött fel, a márciustól júliusig terjedő időszakban a cári vezetés a fentebb részletezett okokból és politikai-diplomáciai ráhatásokból adódóan árnyaltabban kezelte a görög felkelők ügyét, akik ortodox keresztényekként szenvedtek el ugyan atrocitásokat a törökök részéről, ennek súlya ekkor még kevesebbet nyomott a latba. Magyarázatul szolgálhat erre az európai szövetségi rendszer fenntartásának elsőbbsége, illetve I. Sándor görög felkelésről kialakított negatív összképe.

A cár ezekben a kezdeti hónapokban rendkívül ambivalens érzelmeket táplált a görög mozgalom iránt. Tartott tőle ugyanis, hogy a görög inszurrekció nagyhatalmi támogatás révén valósulhatott meg, melynek háttérében valójában Franciaország állt.¹⁶⁴ A párizsi kormánnyal szemben tanúsított magatartás a korszakban általános jelenség volt, amelyet részint a békekötés óta eltelt rövid időszakban továbbra is Franciaország felé táplált bizalmatlanság indukált. A szkeptikus magatartás minden szövetséges nagyhatalom részéről megmutatkozott, a keleti kérdés tekintetében azonban elsősorban London és Szentpétervár tartott a török belügyekbe történő francia közbenjárástól, mivel az észak-afrikai régió Párizs számára potenciális

¹⁶³ Шпаро, 86–87.; A szerződés teljes szövegére vonatkozóan lásd: Кючук-Кайнарджийский мирный договор между Россией и Турцией, 10 июля 1774 г. Под стягом России: Сборник архивных документов. (Сост.) Сазонов, А. А. – Герасимова, Г. Н. – Глушкова, О. А. – Кистерев, С. Н. Москва, Русская книга, 1992. 78–92.

¹⁶⁴ Hartley, 1994. 153.

terjeszkedési irány volt, illetve Franciaország az a nagyhatalom, amelynek valós szándékában állna az Oszmán Birodalom felbomlasztásának támogatása, mivel annak előnyeit a saját határainak revideálására fordíthatná.¹⁶⁵ Korábban már utaltunk rá, hogy az angol külügyminiszter szkeptikusan emlegette a párizsi kormányzat tevékenységét: „*Franciaország politikájában a szélsőséges álláspontok, és saját érdekei között ingadozik, természetében mindkettő komolyan és talán egyenlő mértékben fenyegeti belső nyugalalmát.*”¹⁶⁶ Annak ellenére azonban, hogy I. Sándor komoly fenntartásokkal viseltetett Párizs iránt, politikájában racionális magatartást tanúsított Franciaországgal szemben. Még 1821 júliusában jelezte a szentpétervári francia követnek, hogy Oroszország baráti viszonyt kíván ápolni a párizsi kabinettel és felvázolta egy jövőbeli orosz – francia együttműködés lehetőségét.¹⁶⁷ „*Nincs és soha nem is lehet más ambícióm, mint a béke megőrzése és fenntartása (...) amelyért feláldoznék mindenfajta dicsőséget (...) Oroszországgal kell Franciaországnak szövetségre lépnie; biztosabb és hasznosabb barátok leszünk az önök számára, mint a törökök.*”¹⁶⁸

A görög ügy megítélését az is bonyolította, hogy a felkelés vezetője Ypszilanti Sándor az orosz hadsereg tábornokaként és I. Sándor szárnysegédjeként közvetlenül a szentpétervári udvari körökből került ki. Csakúgy, mint Joannész Kapodisztriász, aki orosz külügyi pozíciója mellett egyben a görög ügy legfőbb háttér támogatójaként lépett fel. Mindkét személy származásánál fogva a Philiki Eteria politikai célkitűzéseinek elkötelezettje. Ipszilantisz nyílt szerepvállalása azonban azt az érzetet keltette a görögökben, hogy Oroszország, mint nagyhatalom támogatja a törekvéseiket.¹⁶⁹ A pétervári diplomácia számára pedig különösen kellemetlen helyzetet teremtett, hogy az orosz kormány saját embereit tudhatta a balkáni események mögött, kiváltképpen, hogy Kapodisztriász I. Sándor bizalmi embere és a hivatalos kormányzat tagja volt. Ennek tükrében felmerült a kérdés, hogy maga a cár mennyit tudott valójában a Porta elleni szervezkedésről. Bár erre jelen dolgozatban nem tudunk forrásokkal alásztámasztott választ adni, egyes feltételezések alapján az uralkodó már évekkel korábban tájékoztatást kapott a Philiki Eteria szándékaival kapcsolatban, összességében azonban nem tudni, hogy pontosan milyen információkkal rendelkezett.¹⁷⁰ Valószínűleg részben erre a

¹⁶⁵ Diószegi, 73. Ezen a logika mentén a francia diplomácia egészen konkrét lépéseket tett 1827–1829 között.

¹⁶⁶ „*France fluctuates in her policy between extreme views and interests, both, in their very nature, seriously and perhaps equally menacing to her internal tranquility (...).*” In: The Marquess of Londonderry to Sir Charles Bagot. Foreign Office, December 14, 1821. In: Correspondence, Despatches And Other Papers Of Viscount Castlereagh. Vol. IV. 443.

¹⁶⁷ Hartley, 1994. 155.

¹⁶⁸ „*Je n'ai et ne puis avoir d'ambition autre que celle d'assurer et de maintenir la paix (...), celui auquel je sacrifierai tous les genres de gloire. (...) c'est la Russie que la France doit avoir pour allié; nous serons pour vous des amis plus sûrs et plus utiles que des Turcs.*” In: Rapports des ministres français: du comte Le Feronnays, 19 Julliet, 1821. In: Mikhailowitch, Duc Nicolas: Le Empereur Alexandr Ier. Essai D'Étude Historique. Tom. II. Grand. St. Petersburg, Manufacture des Papiers de l'État, 1912. 376–377.

¹⁶⁹ Ormos – Majoros, 46.

¹⁷⁰ Jelavich, 2004. 51–52.

bizonytalan, kompromitáló helyzetre is reagált I. Sándor, amikor az első hónapokban a görög üggyől való távol maradást választotta.

Az elhatárolódás politikájának feloldására orosz részről 1821 nyarán került sor. A Porta a görög felkelés kirobbanását követően súlyos megtorlásban részesítette Morea lakosságát. Az oszmán atrocitások a helyi lakosság mellett az ortodox egyház tagjait és intézményeit egyaránt súlyosan érintették.¹⁷¹ I. Sándor az eseményeket követően döntött úgy, hogy módosít korábbi álláspontján, és diplomáciai úton nyújt támogatást a görög felkelőknek. Döntésének háttérében a humanitárius indíttatáson kívül az orosz állam érdekei játszottak meghatározó szerepet; egyrészt a konfliktus akadályozta a birodalom kereskedelmi flottájának a térségben való tevékenységét, másrészt pedig Konstantinápoly befolyásának térnyerése a Dunai Fejedelemségek kormányzataiban egyre nagyobb méreteket öltött. 1821. július 18-án G. A. Sztroganov konstantinápolyi orosz követ ultimátumot intézett a török szultánhoz.¹⁷² Az orosz követelések lényegi elemei tisztán körvonalazódnak a berlini, bécsi, párizsi orosz követekhez küldött jelentésben, amely tájékoztatta a külképviseleteket a MID török politikájának aktuális fejleményeiről és elérni kívánt céljairól.¹⁷³ Ezek között szerepelt a lerombolt és kifosztott görög templomok azonnali újjáépítése; a keresztény vallás előjogainak és korábbi védelmének helyreállítása, valamint sérthetlenségének garantálása; a béke lehetőségének biztosítása a meghódolt görögök számára; továbbá, hogy a török kormányzat engedélyezze Oroszországnak a Dunai Fejedelemségek pacifikálásában való részvételt.¹⁷⁴ Az Orosz Birodalom és a Porta közötti tárgyalások azonban holtpontra jutottak, a szentpétervári kormányzat pedig július 27-én megszakította Konstantinápolyal a diplomáciai kapcsolatot.¹⁷⁵ A további érintkezés javarészt Lord Strangford konstantinápolyi brit követ közvetítő tevékenysége által zajlott. Szentpétervár három – számára alapvető – kérdésben kívánt konszenzusra jutni a Portával. Az orosz követelések között szerepelt:

1. a Dunai Fejedelemségekben állomásozó török haderő létszámának csökkentése;
2. a hajózási szabadság Fekete-tengeren történő helyreállítása;

¹⁷¹ Prosius, Theophilus C.: *British Embassy Report on the Greek Uprising in 1821–1822. War of Independence or War of Religion?* History Faculty Publications. 21. University of North Florida, 2011. 178–179. http://digitalcommons.unf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=ahis_facpub (Letöltve: 2017. augusztus 9.)

¹⁷² Ormos – Majoros, 47.

¹⁷³ Copie d'une dépêche circulaire au comte d' Alopeus, au lieutenant général Pozzo di Borgo, et au Baron de Nicolai. St. Petersborug, Juin 1821. In: TNA/PRO/FO 65/128 – Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

¹⁷⁴ Uo.

¹⁷⁵ Driault – Lhéritiér, 147.; Bodnár Erzsébet: *Oroszország keleti törekvései 1792–1830.* In: *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában.* (Szerk.) Árvay Viktor – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2005. 74.

3. valamint a jelen eseményeire reflektálva egy megfelelő görög kormányzat felállításának igénye.¹⁷⁶

Végül a tárgyalássorozat eredményeképpen az orosz–török diplomáciai vonalon átmenetileg rendeződtek az ellentétek, amelyről Sir Charles Bagot szenpétervári angol követ jelentése adott hírt Londonnak. Szeptember végén írt beszámolójában több forrásra hivatkozva erősítette meg azon információkat, miszerint a Porta és Oroszország viszonyában az enyhülés egyértelmű jelei tapasztalhatóak és meglátása szerint reális esély van a két hatalom közötti kapcsolat konszolidálására. Oroszországnak sikerült elérnie a hajózási korlátozások feloldását, ígéretet kapott a török kormánytól az ortodox görög templomok újjáépítésére és az általános amnesztia betartására, az oszmán vezetés pedig részleges csapatkivonásokat hajtott végre a Dunai Fejedelemségekben.¹⁷⁷ Bagot ismeretei a szenpétervári osztrák követ, Ludwig von Lebzeltern és K. R. Nesselrode tájékoztatásán alapult, amely kiegészült továbbá az angol követ I. Sándor cárral folytatott személyes konzultációjának tapasztalataival.¹⁷⁸ Az elért engedmények pedig éppen elengedőnek bizonyultak ahhoz, hogy Szentpétervárnak ne kelljen módosítania a keleti kérdésben alkalmazott politikájának addig jól bevált irányvonalán. Az orosz–török viszony kiéleződésének idején a cár a bécsi udvarral történő konfrontáció elkerülése érdekében folyamatosan konzultált az osztrák kancellárral, aki 1815 óta szignifikáns szerepet töltött be I. Sándor európai ügyekkel kapcsolatos koncepciójának és ezáltal külpolitikájának alakításában. Nem volt ez másképpen a görög kérdést illetően sem. Metternich minden erejével azon volt, hogy Oroszország a balkáni események tekintetében megőrizze semlegességét. 1822 tavaszán a cár az osztrák és az orosz álláspontok összhangba kerülése érdekében D. P. Tatyiscsevet küldte Bécsbe.¹⁷⁹ A Tatyiscsev-féle misszió fő irányelvei között szerepelt: 1. megállítani a háborút az érintett tartományokban; 2. azon tartományok Porta által történő békés birtoklásának biztosítása; 3. a felkelésben részt vevő tartományok békés és fegyvert fogó lakosságára egyaránt vonatkozó rendelkezések bevezetése, amelyek alapján ezek a lakosok szabadon gyakorolhatják vallásukat. Mindazonáltal megőrzi a Porta fennhatóságát a görögök által birtokolt Moreában és más területeken, amelyeken követelték a teljes felszabadulást.¹⁸⁰ Metternich ekkor készítette el I. Sándornak szánt memorandumát, amely a fennálló helyzet értékelése mellett a jövőben

¹⁷⁶ Hartley, 1994. 157.

¹⁷⁷ Sir Chalres Bagot to the Marquess of Londonderry. St. Petersburg, 21 Spetember 1821. In. TNA/PRO/FO 65/129 – Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

¹⁷⁸ Uo.

¹⁷⁹ Grimsted, Patricia Kennedy: The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and The Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825. University of California Press, Berkeley, 1969. 266.

¹⁸⁰ Présenté par M. de Tatischeff. Le 14 Mars 1822. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (továbbiakban: ÖStA–HHStA). Türkei VI – Diplomatischen Akten (1635–1848). K 17 (Orientalische Angelegenheiten 1822–1841).

alkalmazandó politikai koncepcióra vonatkozóan tartalmazott ajánlásokat. Véleménye szerint: „Az Oroszország és az Oszmán Porta között fennálló jelenlegi bonyodalom különböző kérdések két aspektusát mutatja be (...). Az első arra vonatkozik, amelyet pontos jogoknak nevezhetnénk; a második az általános érdeket érinti.”¹⁸¹ A kancellár a nézeteltérések feloldásának érdekében úgy vélte, „A pontos jogokat illető összes kérdést az Orosz Birodalom és a Porta között fennálló, létező egyezményeknek és konvencióknak megfelelően kell megoldani. Az általános érdek kérdéseinek megoldását a Porta és minden keresztény hatalom közös szükségében, az Oszmán Birodalom és keresztény alattvalói közötti viszony konszolidálásában kellene megtalálni (...).”¹⁸² A kancellár javaslata alapján az Oszmán Birodalommal szemben érvényesítendő célkitűzések tartalmazták az Oroszország és a Porta között meglévő, érvényes szerződésekben foglalt pontok végrehajtását; megállapodást arról, hogy a török kormányzat egy bizonyos időn belül – akár a szövetséges hatalmak diplomáciai közbejárása révén – helyreállítsa a rendet; valamint „Kérni a Portától, hogy jelöljön ki teljhatalmú delegáltakat, az Ő császári felsége, minden oroszok cárja által, valamint az Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia és Poroszország udvarai által kijelölt meghatározott helyeken és időben történő találkozásra annak érdekében, hogy tárgyaljanak és megegyezzenek azon intézkedésekről, amelyeket az öt szövetséges nagyhatalom az Oszmán Birodalom azonnali, szilárd és hosszú távú békéjének biztosítása és az Oroszország, valamint a Porta közötti jelenleg felfüggesztett diplomáciai és baráti viszony helyreállítása érdekében szükségesnek tartanak.”¹⁸³

Metternich erőfeszítései kifizetődőnek bizonyultak. A május 31-én III. Frigyes Vilmos porosz királyhoz írott levelében az osztrák politika diadaláról számolt be. A Szentpétervárról érkező futár aznap továbbította ugyanis a kancellárnak Lebzeltern – szentpétervári osztrák követ – jelentését, amely I. Sándor döntését volt hivatott ismertetni. A cár minden Metternich által felterjesztett indítványt elfogadott és a bécsi irányvonal mellett kötelezte el magát. Az előzmények ismeretében nem meglepő, hogy az 1822 októberében összeült veronai kongresszuson Oroszország új nyilatkozatot tett.

¹⁸¹ „La complication présente entre la Russie et la Porte Ottomane offre deux branches de questions différentes (...) Les premières sont celles que nous nommons de droit strict; les secondes celles que nous nommons d'intérêt générale.” In: Memorandum de Metternich pour l'Empereur Alexandre. Vienne, le 19 avril 1822. In: Mémoires, documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich, chancelier de cour et d'état. Tome III. Publ. Le Prince Richard de Metternich. Paris, E. Plon et Cie, 1881. 574.

¹⁸² „Les questions tenant au droit strict sont toutes décidées ou doivent l'être d'après les traités et conventions subsistant entre l'Empire de Russie et la Porte. Les questions d'intérêt général doivent trouver leur solution dans le besoin (...) de consolider les relations entre l'Empire ottoman et ses sujets chrétiens (...)” In: Uo.

¹⁸³ „Demander à la Porte la nomination de plénipotentiaires, prêts à se réunir dans tel lieu et à telle époque indiqués avec ceux qui seraient désignés par Sa Majesté Impériale de toutes les Russies, ainsi que par les Cours d'Autriche, de France, de Grande-Bretagne et de Prusse, afin de traiter et de convenir des mesures regardées par les cinq puissances alliées comme nécessaires pour assurer à l'Empire ottoman une paix prompte, solide et durable, et pour rétablir les relations diplomatiques et amicales suspendues aujourd'hui entre la Russie et la Porte.” In: Uo. 579.

Ahogy az már említésre került, a laibachi kongresszuson az európai koncert tagjai az elhatárolódás mellett tettek tanúbizonyságot és szabad teret engedtek a Portának a válság rendezésére.¹⁸⁴ Ugyanezen nagyhatalmak egy évvel később, immáron a veronai kongresszuson is állásfoglalásra kényszerültek. Az első találkozáson a szövetséges államok kevés információval rendelkeztek a görög felkelésről, amely még csak pár hete zajlott és maguk a szervezők sem voltak tisztában vele, hogy milyen kifutása lesz az általuk elindított eseményeknek. Ebben a bizonytalan helyzetben a pentarchia államai az Oszmán Birodalomban zajló eseményeket a törvényes uralom elleni fellépésként értékelték és egyáltalán nem kívántak lépéseket tenni ez ügyben. A veronai kongresszus annyiban jelentett más helyzetet, hogy Oroszország diplomáciai párbeszédet kezdeményezett a Portával, miután 1821 júliusában megszakította vele a diplomáciai kapcsolatokat. Ennek az orosz kezdeményezésnek a hatására pedig 1822 ősztől Bécsben egy kisebb konferencia nyílt meg a keleti kérdés témakörében. Valójában azonban az itteni tárgyalások sem a görög ügy megoldására tettek konkrét javaslatot, hanem Oroszország véleménynyilvánításának adtak teret. A szentpétervári kabinet közre bocsátott egy javaslatot, melyben feltételeket támasztott a török–orosz diplomáciai kapcsolatok újrainvitása érdekében. A többi nagyhatalom pedig az orosz indítványra reagálva 1822 novemberében saját deklarációt adott ki, amelyben rögzítették a fenti javaslatétel pontjainak elfogadását. Ennek a gesztusnak Ausztria és Nagy-Britannia részéről egyetlen célja volt, az orosz–török konfliktus feloldása és a két ország közötti háború elkerülése.

Az orosz külpolitikában a *raison d'état* elvének alkalmazása az 1815 utáni időszakban valamelyest visszaszorult és a bécsi rendszer ideáinak megfelelően az összeurópai nézőpont került előtérbe. Ezen elv tisztán körvonalazódott I. Sándor Chateaubriand francia külügyminiszterhez írott levelében: *„Nem lehetséges többé, hogy angol, francia, orosz, porosz vagy osztrák politika legyen; az embereknek és uralkodóknak csupán egy általános, közös politikát kell elfogadniuk minden jó érdekében (...). A gondviselés nem azért adott nyolcszázezer katonát az irányításom alá, hogy saját ambícióimat kielégítsem, hanem azért, hogy védelmezem a vallást, az erkölcsöt és az igazságot és biztosítsam az emberi társadalom alapjául szolgáló rend fejedelmeinek uralmát.”*¹⁸⁵ Az I. Sándor által megfogalmazott elveknek

¹⁸⁴ Ormos – Majoros, 42-43.; Crawley, 1930. 19.; Yamada, Norihito: *George Canning and the Concert of Europe, September 1822 – July 1824*. Doctoral Dissertation. London, London School of Economist and Political Science, 2004. 246–249. Elérhető a London School Of Economist and Political Science – LSE Thesis Online adatbázisban: <http://etheses.lse.ac.uk/2562/1/U615511.pdf> (letöltve: 2017. június 3.). Az orosz nyilatkozat és az arra adott válaszokat teljes szöveggel lásd: *Déclaration à insérer au Protocole des Conférences qui avaient été ouvertes à Vienne sur les Affaires d'Orient. Vérone le 9 Novembre 1822*. In: Prokesch-Osten von, August Freiherrn: *Geschichte des abfalls der Griechen vom türkischen reiche im jahre 1821 und der gründung des hellenischen königreiches*. Aus diplomatischem Standpuncte. Band III. Wien, Carl Gerold's Sohn, 1867. 437.

¹⁸⁵ *„There can be no longer any such things as English, French, Russian, Prussian or Austrian policy: there must henceforth be only a general policy, which must, for the welfare of all (...) Providence has placed at my disposal 800,000 troops, not for the gratification of my ambition, but for the defence of religion, morality and justice., and*

megfelelően pedig az orosz diplomácia átmenetileg hajlandó volt a görög kérdést az általános európai rendezés részének tekinteni, és a keleti konfliktus kezelését vagy éppen ignorálását szövetségeseinek politikájával összehangolni.¹⁸⁶

V/1/2. Elvek és elképzelések: angol–orosz válságkezelési koncepciók

A keleti krízis kezelésében Nagy-Britannia és Oroszország 1822 ősztől kezdve módosított magatartásán, amelyet mindkét fél szemszögéből tekintve más-más események ösztönöztek. A londoni külügyben egy drámai esemény nyomán következett be fordulat: Robert Castlereagh augusztusban saját kezűleg vetett véget életének, a Foreign Office irányítását pedig korábbi politikai ellenfele George Canning vette át. A nem hétköznapi körülmények és az új külügyminiszter személye markáns változást hozott a brit külpolitikába. Canning egy olyan új szisztéma felépítésébe kezdett, amely gyökeresen eltért a Castlereagh által addig szorgalmazott európai együttműködéstől és a Szent Szövetség koalíciójának megbontása mellett a meglévő nagyhatalmi partnerség felülvizsgálatát szorgalmazta. Ez utóbbi elképzelését Canning nem tekintette mindenre kiterjedőnek, csupán azon kérdések esetében vállalta fel a kollektív fellépéstől és a közös politikai irányelvektől való különállást, amelyek a brit tengeri kereskedelem vonatkozásában nagyobb relevanciát mutattak. Nem véletlen tehát, hogy az első nemzetközi ügy, amelyben a Canning-féle váltás a gyakorlatban is formát öltött az az immáron szabadságharcra szélesedett görög felkelés volt.

Első lépésként a külügyminiszter az 1822 októberében megrendezésre került veronai kongresszus előtt arra utasította Wellington herceget,¹⁸⁷ követelje a Portától, hogy biztosítson jobb kormányzatot és amnesztiát a görögök számára.¹⁸⁸ Majd nem sokkal ezt követően – 1823. március 25-én – a londoni kabinet hivatalosan hadviselő félnek ismerte el a görögöket.¹⁸⁹ A felkelők státuszának módosítását alapvetően az angol kereskedelmi érdekek motiválták. Az Adriai- és Égei-tenger térségében ugyanis egyre nagyobb méreteket öltött a kalózkodás, illetve problémát okozott a tengeri kereskedelmet akadályozó oszmán kormányzati intézkedések bevezetése. Ahogyan James Yeames odesszai brit konzul egy 1823-as jelentésében

for the protection of those principles of order on which human society depends.” In: Chateaubriand, M. de: The Congress of Verona. Comprising a Portion of Memoirs of His Own Times. Vol. I. London, Richard Bentley, New Burlington Street, 1838. 240–241.

¹⁸⁶ Ward – Gooch, 87.

¹⁸⁷ Brit meghatalmazott a veronai kongresszuson. Részletesebben lásd: Lackland, H. M.: Wellington at Verona. The English Historical Review. 1920. No. 140. 574–580.; Green, J. E. S.: Wellington and the Congress of Verona, 1822. The English Historical Review. 1920. No. 138. 200–211.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ Narotchnitzki, 93.; The Cambridge Modern History. The Restoration. Vol. 10. (Eds.) Ward, A. W. – Prothero, G. W. – Leathes, Stanley. New York, The Macmillan Company, 1907. 186.; Dakin, Douglas: The Greek Struggle for Independence, 1821–1833. Berkely, University of California Press, 1973. 150.; Bondár, 2008, 69.

fogalmazott: „*A fekete-tengeri kereskedelem rendkívül ellenőrzött volt a tavalyi évben a Boszporuszon való átkeléshez meglévő akadályok révén.*”¹⁹⁰

Mivel azonban a Porta a fennálló helyzet kezelésében eredménytelennek mutatkozott, a londoni kabinet a görög kormányra kívánta hárítani a probléma megoldását. A döntést Canning a következőképpen indokolta: „*A görögök háborús félként történő elismerését a több mint egy millió lelket számláló lakosság kalózként történő kezelésének lehetetlen volta és a kezdetben mindkét oldal részéről felháborító kegyetlenkedésnek bélyegzett küzdelemnek a civilizált háború keretibe emelése tette szükségessé.*”¹⁹¹ Az angol kormány magatartására mindezen tényezők mellett hatással volt az Európa-szerte megjelenő – de különösen Angliában és Franciaországban megerősödő – filhellén mozgalom, amely a közvélemény által nyomást gyakorolt a Parlamentre. A Canning által képviselt külpolitikai koncepcióval kapcsolatban azonban voltak fenntartások. Ahogyan Dorothea Lieven grófnő is megfogalmazta „*Canning politikai helyzete mindig erősebbnek látszott, mint amilyen valójában volt (...) habozok azt gondolni, hogy egy konkrét politika lett volna a fejében (...).*”¹⁹² Valójában azonban a külügyminiszter határozott irányelveknek megfelelően alakította Anglia nemzetközi kapcsolatait, unokatestvérének Stratford Canning konstantinápolyi követnek küldött levelében négy pontban tette egyértelművé az új stratégia lényegét: „*Az angol politika legfőbb célja a világ békéjének megőrzése. Ezen cél érdekében először is szükség van az újonnan kirobbanó vitákkal szemben hatalmunk végsőig történő megvédelmzésére; másodsor, a fennálló nézeteltérések – ahol lehetséges – barátságos úton történő rendezésére; harmadszor, azokon a területeken ahol erre nincs remény (a másik fél) befolyásának – amennyire lehetséges – szűkítésére; negyedszer a rendíthetetlen semlegességünk fenntartására minden olyan esetben, amikor az érdekeinket vagy becsületünket nem érték sérelmek.*”¹⁹³ Az itt megfogalmazott elképzelések érvényre juttatásának igénye vezette Canning keleti kérdésben tanúsított magatartását. A kontinentális hatalmakkal történő egyeztetések időszakában az angol

¹⁹⁰ „*The trade in the Black Sea was exceedingly checked during the last year by the existing impediments to the passage of the Bosphorus.*” James Yeames to Joseph Planata. Odessa, 28 January, 1823. TNA/PRO/FO 65/140 – Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

¹⁹¹ „*The recognition of the belligerent character of the Greeks was necessitated by the impossibility of treating as pirates a population of a million souls, and of bringing within the bounds of civilised war a contest which had been marked at the outset on both sides by disgusting barbarities.*” Idézet In: Uo.

¹⁹² „*The political situation of Canning had always been stronger in appearance than in reality. (...) and I hesitate to think that he had a fixed policy in his head.*” Idézi Dakin, 151.

¹⁹³ „*To preserve the peace of the world is the leading object of the policy of England. For this purpose it is necessary in the first place to prevent to the utmost of our power the breaking out of new quarrels; in the second place, to compose, where it can be done by firendly mediation, existing differences; and thirdly, where that is hopeless, to narrow as much as possible their range; and fourthly, to maintain for ourselves an impertubable neutrality in all cases where nothing occurs to affect injuriously our interests or our honour.*” In: Lane-Poole, Stanley: *The Life of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Startford de Redcliffe*. Vol. I. London, Longman, Green and Co., 1888. 343.

külügyminiszter mindvégig ragaszkodott az intervenciót mellőző álláspontjához. Ezen a ponton tehát a brit külpolitika nem változott, azonban érdemes kiemelni, hogy a pentarchia államainak egyike sem szorgalmazta ekkor a fegyveres beavatkozás alkalmazását. A bécsi udvar továbbra is kitartott a balkáni status quo megőrzésének koncepciója mellett, míg Berlin és Párizs visszafogott politikájának eredményeképpen az osztrák irányvonalhoz alkalmazkodott.¹⁹⁴ Szentpétervár esetében ugyan mindig voltak kételyek.¹⁹⁵ Annak ellenére, hogy I. Sándor nyilatkozataiban újra és újra elhatárolódott az intervenciótól, az Oroszország és a Porta között felmerült problémák megoldatlansága folyamatosan magában rejtette a háborús konfliktus kirobbanásának alternatíváját. Bár hozzá kell tennünk, hogy ebben az átmeneti időszakban a MID sem forszírozta a fegyveres fellépés lehetőségét. Canning ettől függetlenül arra törekedett, hogy a Szentpétervár számára biztonságot nyújtó szövetségi rendszert működésképtelenné tegye, az orosz diplomácia balkáni ambícióit ellehetetlenítse. Tervének végrehajtására pedig egy új orosz kezdeményezés nyújtott lehetőséget.

Miután az 1823-as év java részt passzívan telt el, anélkül, hogy a görög–török konfliktusban bármilyen előre lépés történt volna, Oroszország újjá szeretne volna éleszteni a keleti kérdésben 1822 őszen ideiglenesen nyugvó pontra jutott nemzetközi diskurzust. A szentpétervári kabinet közös nagyhatalmi konzultáción akart megoldást találni a béketeremtésre, ezért a görög kérdés rendezése érdekében I. Sándor cár 1824. január 12-i körlevelében nagyhatalmi konferencia összehívását javasolta.¹⁹⁶ Oroszország számára két okból vált sürgetővé az ügy megoldása. Egyik szempontként kezelhetjük a brit diplomácia görögök irányában tapasztalható enyhülését és a támogatásukra tett gesztusait. A hivatalos elismerés mellett London 1824-től anyagi támogatásban részesítette a felkelőket a számukra biztosított hitelek folyósítása révén. Ez a két momentum egyértelművé tette Szentpétervárnak, hogy az új brit vezetés egyértelműen befolyást kíván szerezni magának a balkáni viszonyok alakulásában, mivel azonban a többi európai hatalommal nem értekezik e kérdéssel, ezért a Foreign Office feltételezhető szándékai nem ismeretesek: ez pedig komoly bizonytalansági faktor az orosz kormányzat számára. A másik nézőpont, amelyet sem I. Sándor, sem az orosz külügyi vezetés nem hagyhatott figyelmen kívül, az a gazdasági tényező volt. Az Orosz Birodalom déli tartományainak gabona-exportja a Fekete-tenger és a Földközi-tenger közötti szabad átjárhatóság megszerzése és Odessza városának megalapítása óta hangsúlyos szerepet kapott. Az egyre szélesedő és igen jelentős évi forgalmat lebonyolító fekete-tengeri kikötővárosok és az ebbe az irányba ható orosz kereskedelem elé azonban 1821-től kezdve

¹⁹⁴ Marriott, 1917. 185.

¹⁹⁵ Bodnár, 2008. 69.

¹⁹⁶ Ward – Gooch, 87.

súlyos akadályok gördültek. A görög felkelés kirobbanását követően ugyanis a Porta tengeri blokádot vezetett be a térségben, amely teljes egészében nem lehetetlenítette el a Boszporuszon és a Dardanellákon keresztül zajló exporttevékenységet, de a rakományok szállítását nehezebbé és körülményesebbé tette. A hosszú távon fenntartott szigorítások pedig azt eredményezték, hogy Oroszország fekete-tengeri kikötőiből származó gabonaexportjának addigi forgalma veszélybe került, mértéke évről évre csökkent és az 1821–1824 közötti években a háború előtti szint 50%-át érte el.¹⁹⁷ Így a politikai presztízsveszteség kiküszöbölésének szándéka mellett az orosz gazdasági veszteségek szintén erősítették a pétervári udvarban a balkáni térség pacifikálásának szükségességét. A meghirdetett konferencián I. Sándor jól körvonalazott koncepciót akart képviselni, amely Nesselrode görög tervében öltött formát.

Az angol külügyminiszter a szövetséges államok találkozóját a kongresszusi rendszer felélesztésére tett kísérletként értelmezte, amelynek gyakorlatban történő realizálása ellentétes lett volna London érdekeivel. Bár Canning céljainak eléréséhez az európai szövetségi rendszer gyengesége ekkor kedvező feltételeket biztosított, a külügyminiszternek számolnia kellett a külön utat képviselő politikájából származó esetleges problémákkal. Robert Liverpool miniszterelnökhöz intézett levelében a következőképpen fogalmazott: „*A görög kérdés veszéllyel és gyötrellemmel teli (...) Franciaország és Poroszország teljes odaadásukat fejezték ki az orosz elképzeléssel kapcsolatban (...) Ausztria hallgatólagos beleegyezést szinlel Oroszország felé, de biztosított minket azon tökéletes meggyőződéséről, hogy az egész tervből semmi sem lesz. Mi – akik nem fogadhatjuk el ezt a fajta irányvonalat – óriási zavarban vagyunk. Ha megtagadjuk az együttműködést Franciaország, Poroszország és Ausztria is ránk fogja háritani a kudarcot; ha pedig a tárgyaláson elkötelezzük magunkat, arra fognak törekedni, hogy minket tegyenek felelőssé a sikerért.*”¹⁹⁸ Az angol külügyminiszter a patthelyzet feloldása érdekében egy köztes megoldást választott: nem zárkózott el a görög ügyben történő nagyhatalmi egyeztetésektől, azonban feltételekhez kötötte London szentpétervári konferencián való részvételét. Canning két kritérium teljesítését követelte: az Oroszország és a Porta közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállítását, és ezen államok fegyveres erő alkalmazásáról történő lemondását.¹⁹⁹ Az előzetes tárgyalások lebonyolításával Stardford

¹⁹⁷ Шпоро, 89.

¹⁹⁸ „*The Greek Question is full of peril and palque (...) France and Prussia had signified their complete adhesion to the Russian plan (...) Austria pretends to Russia a similar acquiescence, but confides to us her perfect conviction that the whole project will come to nothing. We who cannot take either of those courses are placed in great embarrassment. If we refuse our cooperation, France and Prussia, and Austria too, will lay the failure upon us. If we engage in the discussion, they will endeavour to make us responsible for its success.*” Mr. Canning to the Earl of Liverpool, Gloucester Lodge, October 17, 1824. In: Some Official Correspondence of George Canning. Vol. I. (Ed.) Stapleton. London, Longman, Green and CO., 1887. 177.

¹⁹⁹ Ward – Gooch, 88.

Canninget bízta meg.²⁰⁰ Az angol követ küldetésének részeként először Bécsbe látogatott, ahol a Metternichkel folytatott tárgyalások révén az angol–osztrák álláspontok összeegyeztetésére törekedett. London közeledési kísérlete azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A kancellár ugyanis ekkor a szövetségi szolidaritás jegyében támogatta a konferencia megrendezését.²⁰¹ Stratford Canning számára pedig hamar nyilvánvalóvá vált, hogy feladatát nem lesz képes teljesíteni. Az angol diplomácia sikertelen vállalkozása mégis ösztönzően hatott George Canningre. A külügyminiszter ugyanis Ausztria magatartása révén igazolni vélte saját koncepciójának helyességét. Szintén az ő álláspontját erősítette a görög kormány heves tiltakozása, amelyet az I. Sándor és K. R. Nesselrode külügyminiszter által Görögország pacifikálásának kérdésében előterjesztett javaslattal kapcsolatban fogalmazott meg.²⁰² A görögök úgy vélték, a fejedelmi státusz elfogadásával lemondának a tervezett és az 1822-es epidauroszi alkotmányban foglalt államberendezkedés megvalósulásának lehetőségéről. Ezen kívül tartottak attól, hogy az Oroszország kínálta alternatíva ismét kedvezni fog az oszmán rendszert kiszolgáló fanarióta családoknak, akik a fejedelemségekben újra vezető szerephez jutnának.²⁰³ A görög kormány nyilatkozattétele alapvetően új helyzetet teremtett. Amellett, hogy kiváló ürügyet biztosított a szentpétervári tanácskozástól való távolmaradáshoz, egyértelműen kizárta az orosz kabinet és a görögök közötti konszenzus lehetőségét.

Canning külügyministerségének korai szakaszában az angol diplomácia válságkezelési módszerének alapját az elszigetelődés irányvonalához történő igazodás képezte. Nagy-Britannia kontinentális ügyektől történő elhatárolódása azonban a keleti kérdés terén nem eredményezett teljes távol maradást. A londoni kormányzat visszafogott politikája a görög probléma európai szintű megoldásában nyilvánult meg. A nagyhatalmi koncert elutasítása mellett a Liverpool-kormány arra törekedett, hogy a brit érdekeket szem előtt tartva az ország gazdasági és politikai pozíciójának megfelelő módon gyakoroljon befolyást a kelet-mediterrán térség viszonyainak alakulására. Ezen ambíciók figyelembe vételével alakította ki Canning jellegzetes – Nagy-Britannia önálló cselekvőképességét előtérbe helyező – koncepcióját, amely összességében sikeresnek bizonyult. Anglia különállása és a kontinentális nagyhatalmak passzív magatartása I. Sándor kezdeményezésének kudarcát és szövetségeseivel szemben érzett bizalmatlanságának fokozódását eredményezte.²⁰⁴ A görög ügy megoldatlanságának és az európai együttműködés hiányának következtében pedig a Foreign Office 1824–1825

²⁰⁰ Crawley: Anglo–Russian Relations 1815–1840. Cambridge Historical Journal. 1929. No. 1. 53.

²⁰¹ Lane-Poole, 347–348.

²⁰² A tervvel részletesebben az V/1.2.1-es alfejezetben foglalkozunk. Az orosz tervezet a konferenciát megelőzően napvilágot látott, amelyért – egyes feltételezések alapján – George Canninget terhelte a felelősség. Erre vonatkozóan lásd: Ward – Gooch, 88–89.

²⁰³ Dakin, 154.

²⁰⁴ Grimsted, 284.

fordulójától kezdve a nagyhatalmak irányába tett kötelezettségvállalás nélkül alakíthatta keleti kérdéssel kapcsolatos politikáját.

V/1.2.1. A szentpétervári konferencia megszervezése és a kollektív intervenció, mint a válságkezelés orosz alternatívája

Ahogy arra már fentebb említést tettünk, 1823-ban a brit politika lépései ösztönzően hatottak az orosz diplomáciára, amely alapjaiban gondolta át a keleti kérdés aktuális problémájának kezelését.²⁰⁵ Erre az újragondolási folyamatra mindenképpen hatással volt a londoni kabinet azon kezdeményezése, melyről George Canning 1823 tavaszán adott tájékoztatást K. A. Lieven londoni orosz követnek, miszerint a brit kormánynak lehetősége van a hadban álló felek közötti közvetítő tárgyalás lebonyolítására. Ezen diplomáciai aktus megkezdése előtt azonban a cári udvar előzetes állásfoglalását kéri Lieven gróf személyén keresztül.²⁰⁶ A Lord Strangford és Thomas Maitland²⁰⁷ révén lebonyolítani tervezett török–görög egyeztetések ugyan nem vezettek eredményre, ettől eltekintve azonban a brit kormányzat előzetes tájékoztatása és Szentpétervár hozzájárulásának megkérése nem csupán egyszerű gesztus értékkel bírt, hanem jól kifejezte és egyúttal előre is vetítette a két államnak a török–görög konfliktusban és a keleti kérdés egészében való szerepének súlyát. Nagy-Britannia, mint tárgyalópartner és Oroszország, mint a térség vezető nagyhatalma, egyaránt meghatározó tényezőnek bizonyult, amely elvben mindkét állam részéről kizárhatta az önálló cselekvési lehetőségeket. Tehát sem Oroszország, sem Nagy-Britannia nem dönthetett vagy léphetett volna érdemi kérdésekben a másikkal való egyeztetés nélkül.

Bár 1823–1824-ben a Foreign Office külpolitikai stratégiájának meghatározó alapelve az egyéni helyzetkezelési módszerek alkalmazása volt, Canning reálisan látta, hogy Oroszország olyan geopolitikai-gazdasági tényező, amelyet Nagy-Britannia nem hagyhat figyelmen kívül az Oszmán Birodalom sorsának formálásában, ugyanakkor bizonyos kereteken belül mégis képes szubjektív módon irányítani a diplomáciai folyamatok alakulását. Lieven gróf a tervezett brit közvetítéssel kapcsolatban I. Sándor jóváhagyásáról és helyesléséről adott számot a Foreign Office vezetőjének. A mediáció, mint probléma megoldási módozat ettől a ponttól kezdve az orosz és angol válságkezelési mechanizmus állandó – de nem kizárólagos – elemévé vált. Ahogy a brit diplomácia megtette az első érdemi lépéseket a keleti kérdés aktuális gócpontjának feloldásában való részvételére, az reflexszerűen maga után vonta a szentpétervári

²⁰⁵ Hartley, 155.

²⁰⁶ БИП. Cep. II. т. 5 (13). 700.

²⁰⁷ Málta kormányzója 1813–1824 között és a Jón-szigetek főbiztosa (Lord High Commissioner) 1816–1823-ig.

kabinet reakcióját. A két európai nagyhatalom politikájában pedig az 1823–1824-es év fordulójától a kölcsönhatások váltakozása figyelhető meg, amelyet minden esetben a másik fél által tett, valós vagy vélt diplomáciai lépések idéztek elő. Nagy-Britannia és Oroszország keleti kérdésben való egymásrataltsága a hatás-ellenhatás jelenségét váltotta ki. Ez a folyamat játszódott le 1823 folyamán, amikor a MID részben a Canning féle aktívabb keleti politikára reagálva, részben I. Sándor cár saját politikai koncepciójához ragaszkodva a görög–török válságkezelés új alternatíváját ajánlotta az európai nagyhatalmi rendszer résztvevőinek.

Az első lépés az osztrák–orosz egyeztetés volt Czernovitz-ban, illetve később Lembergben, ahol az orosz külügyminiszter és az osztrák kancellár, valamint a két uralkodó – I. Ferenc és I. Sándor – tárgyalásokat folytattak egymással nem csupán a görög, hanem Oroszország török külképviselőének helyreállítását illetően is. Ebben a tekintetben Metternich és Nesselrode találkozója eredményesnek bizonyult, hiszen annyiban enyhült a fennálló orosz–török nézeteltérés, hogy a szentpétervári kormányzat vállalta a követküldést és a Portával való újbóli kapcsolatfelvétel megteremtését.²⁰⁸ A megállapodás végrehajtását azonban az orosz partner csupán néhány előzetes feltétel teljesülése mellett kívánta végrehajtani. Ezek között szerepelt az Oroszország által az Oszmán Birodalomtól követelt kárpótlás biztosítása azon károk megfizetésére, amelyet Oroszország déli tartományai szenvedtek el a más nemzetek kereskedelmi hajóinak orosz felségjelzés alatt történő fekete-tengeri tevékenysége miatt. Továbbá a Porta által kiadott legfrissebb tengeri hajózást szabályozó szultáni rendelet módosítása és a Konstantinápolyba érkező orosz hajókkal szembeni korlátozások, valamint hátráltató intézkedések megszüntetése. Mindez kiegészült még azzal az Oroszország által már jóval korábban megfogalmazott általános követeléssel, miszerint a török haderő vonja vissza csapatait a Dunai Fejedelemségekből, amelyet 1821 óta tart megszállása alatt és a kormányzat állítsa helyre Moldva és Havasalföld belső rendjét, valamint szervezeti működését.²⁰⁹ Az osztrák–orosz konzultáción rögzített kritériumokat illetően a Diván minden pontban hajlandónak mutatkozott a kompromisszumra,²¹⁰ a megszálló csapatok visszarendelésének ügyében azonban erős ellenállást mutatott.²¹¹

²⁰⁸ Crawley, W. C.: *The Question of the Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East, 1821–1833.* Cambridge, University Press, 1930. 30.

²⁰⁹ 683. Resultats de l'entrevue des deux empereurs à Czernowitz. In: *Mémoires documents et écrits divers chancelier de cour et d'état.* Tome IV. (Classés et réunis) Klinkowstrem, M. A. de. Paris, E. Plon et Cie Imprimeurs-éditeurs, 1881. 77–78.

²¹⁰ Az orosz feltételek elfogadását Mehmed Shamil Reis Efendi hivatalos válaszelevele erősítette meg, amelyet Lord Strangford konstantinápolyi brit követhoz címzett 1823. szeptember 10-én. Fontos kiemelni, hogy a brit delegáltak ebben az időszakban fontos szerepe volt az orosz és a török fél közötti tárgyalások lebonyolításában. A hivatalos megerősítő levelet lásd: *Message officiel adressé par S. E. le Réis-Efendi à S. E. Mr. l'ambassadeur de Sa Majesté Britannique près la Porte le 10 Septembre 1823.* In: Prokesch-Osten, B. IV. 41–43.

²¹¹ Uo. 78.

Bár az orosz–török konfliktus egyik fő dilemmája továbbra is megmaradt, mégis pozitívan lehet értékelni azt a tényt, hogy Szentpétervár és Konstantinápoly között egyáltalán megindulhatott a kölcsönös párbeszédre alapuló és az államközi kapcsolataik helyreállítására törekvő diskurzus, amely 1821–1823 között nem volt elképzelhető. Annál is inkább, hiszen 1821 júniusától fokozatosan romlott az orosz–török viszony, amely 1823 áprilisában kulminálódott az orosz–görög kereskedelmi együttműködést súlyosan érintő szultáni rendelettel, amely gyakorlatilag megvonta Oroszország azon jogát, hogy lehetővé tegye a görög hajók számára az orosz felségjelzés alatt történő közlekedést, egyúttal speciális jogokat biztosított az oszmán zászló alatt működő kereskedelmi hajóknak.²¹² Ezért volt fontos szempont Szentpétervár számára a tengeri hajózást érintő fermán revideálása, amelyet az orosz–török kapcsolatok újonnan történő feltételének egyik neuralgikus pontját képezte.

A találkozó másik fontos témája az Oroszország által szorgalmazott nagyhatalmi együttműködés volt. Nesselrode már 1823. október 21-én²¹³ Lieven grófhhoz intézett levelében tájékoztatást adott a csernovitzi és leMBERGI egyeztetések eredményeiről és a szentpétervári kabinet részéről formálódó megoldási javaslat fő irányvonalairól.²¹⁴ Ugyan konkrét részleteket – mint az 1824-es év eleji tervezetben megfogalmazott elemeket – még nem tartalmazott az orosz külügyminiszter levele, két ponton azonban hosszú távon is fontossá váló elképzeléseket fogalmazott meg. Az egyik a kollektív beavatkozás elvének („*intervention collective*”) érvényesítése, a másik pedig az angol kormányzatnak a közös tárgyalásokba történő bevonásának elérése volt. A javarészt Metternich-chel²¹⁵ való egyeztetések alkalmával Nesselrode az osztrák kancellárt részletesen beavatta az orosz kabinet egyéni helyzetértékelésébe; az orosz külügyminiszter véleménye szerint közös tanácskozást kellene Szentpétervárra összehívni és optimista hangvételben nyilatkozott arról, hogy szerinte van rá esély, hogy sikeresek legyenek az ott meghozott intézkedések.²¹⁶ Az orosz elképzeléseket illetően Metternich szűkszavúan fogalmazott, azt a tényt ugyan megerősítette, hogy a cár részéről megvan az elhatározás a nagyhatalmi beavatkozás létrehozására, amely most még

²¹² Фадеев, А. В.: Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1958. 90.

²¹³ Приложение к письму от 28 сентября 1823 г., направленному виконту Стренгфорду из Черновиц. Лásd: Док. 91. Письмо статс-секретаря К. В. Нессельроде послу Великобритании в Константинополе Стренгфорду. Черновицы, 28 сентября (10 октября) 1823 г. ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 229–231.

²¹⁴ Enclosure in No. 1. Count Nesselrode to Count Lieven. Odessa, le 21 Octobre/2 Novembre, 1823. In: TNA/PRO/FO 881/1173 – Foreign Office: Confidential Print (Numerical Series). Russia: Correspondence with Russia relative to Affairs of Greece, previous to the Conclusion of the Treaty of July 6, 1827. (1823–1827). 1–2.

²¹⁵ Фадеев, 1958. 60.

²¹⁶ Nesselrode a csernovitzi és leMBERGI egyeztetésekről Livannel külön levélváltást folytatott, azonban október 21-én az orosz külügyminiszter még egy rövid jelentést küldött ugyabben a tárgykörben, amelyet a londoni követ mellett a bécsi, párizsi és berlini követeknek is továbbított: Док. 98. Статс-секретарь К. В. Нессельроде Д. П. Татищеву, генерал-лейтенанту К. О. Поззо ди Борго, послу в Лондоне Х. А. Ливену, посланику в Берлине Д. М. Алопеусу. Вознесенск, 21 октября (2 ноября) 1823 г. ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 248–249.

egyelőre nem időszerű, ezért I. Sándor is beleegyezett abba, hogy a kivárási elvét alkalmazva az adott kérdés megtárgyalását egészen addig elhalasszák, amíg a Portával való egyeztetések révbe nem érnek.²¹⁷ Ennek azért van jelentősége, mert nagyobb esély kínálkozna arra, hogy a közös fellépés és a Konstantinápolyval rendeződött viszony mellett érdemi eredményeket és változást eszközöljön ki a görög ügy megoldásában, mivel a nagyhatalmi koalíció könnyebben tud célt érni, ha közben már az orosz–török viszony normalizálódott.

Mindent egybe vetve a késleltetés folyamata a lényegen nem változtatott. Az orosz diplomácia újabb hezitálását követően I. Sándor 1823 őszén már nyíltan vállalta az Oszmán Birodalommal szembeni és görög felkelők melletti fellépést, azzal a kritériummal, hogy az európai koncert tagjai szintén felsorakoznak a megbékéltetési törekvések mögé és azt a szövetséges nagyhatalmak kölcsönös egyetértésben, közösen meghatározott politikai elgondolások mentén fogják végrehajtani. Ebben a nemzetközi légkörben született meg orosz részről a szentpétervári konferencia gondolata, amelyre Nesselrode és a MID a fentebb meghatározott célok megvalósításának legfőbb eszközeként tekintett. A megvalósítást illetően a legnagyobb akadálynak Nagy-Britanniát tartotta. Az orosz külügyminiszter tisztában volt a brit kabinet koalícióba kényszerítésének nehézségével, amelyre halványan már a Lievennek küldött czernovitzi összegzésében is utalt: *„A probléma, amely foglalkoztat minket, felhívja minden államférfi figyelmét és reméljük, hogy a londoni kabinet ezen okból sietve el fogja küldeni az Ő császári felségénél lévő képviselőjéhez a felhatalmazást a tanácskozásban való részvételre (...).”*²¹⁸

A szentpétervári konferencia összehívását az Orosz Külügyminisztérium 1823 év végére halasztotta. A következő év januárjában pedig már az összes nagyhatalom hivatalosan megerősítette részvételi szándékát, Nagy-Britannia kivételével. A brit válaszadás kapcsán egy rendkívül érdekes helyzet alakult ki, amely komoly dilemmát jelentett Charles Bagot szentpétervári orosz követ számára. Ahogyan az 1824. január 10/22-i keltezésű jelentésében beszámolt róla, a *„(...) gróf Nesselrode-dal folytatott társalgás alkalmával ő megkérdezte tőlem, hogy kaptam-e már a kormányomtól bármilyen instrukciót, amely felhatalmazna engem az Oroszország által Szentpétervárra tervezett konferencián való részvételre (...).”*²¹⁹ A

²¹⁷ 683. Resultats de l'entrevue des deux empereurs à Czernowitz. In: Mémoires documents et écrits... Tome IV. 78–79.

²¹⁸ *„Le problème qui va nous occuper appelle l'attention de tous les hommes d'Etat, et nous espérons qu'à ce titre le Cabinet de Londres transmettra avec empressement à son Représentant auprès de Sa Majesté Impériale l'autorisation de prendre part à la délibération (...).”* Enclosure in No. 1. Count Nesselrode to Count Lieven. Odessa, le 21 Octobre/2 Novembre, 1823. In: TNA/PRO/FO 881/1173 Uo. 1.

²¹⁹ *„In a conversation (...) with Count Nesselrode he asked me whether I had yet received any instructions from my Government which would authorize me to assist in the conferences which it had been proposed by Russia to hold at St. Petersburg (...).”* Lásd: No. 4. Charles Bagot to George Canning, St. Petersburg, 10/22 January, 1824. FO/TNA/PRO 65/142.

kérdésfelvetés pedig a következő hónapok folyamán újra és újra az angol követ és az orosz külügyminiszter konzultációinak napirendi pontját képezte.²²⁰ Nesselrode 1824 tavaszán folyamatosan érdeklődött Bagot felhatalmazását és Nagy-Britannia konferencia-részvételét illetően, azonban a megfelelő információ és George Canning állásfoglalása nélkül a szentpétervári brit követ nem tudott érdemi választ adni az orosz kabinetnek, utóbbi pedig a tisztánlátás hiányában egyelőre nem tudott reagálni a Foreign Office attitűdjére. A helyzet érdekessége, hogy az angol külügyminiszter már 1824 januárjában nyilvánvalóvá tette pétervári delegáltja számára, hogy az adott körülmények tükrében nem áll módjában sem támogatni, sem elfogadni Nesselrode invitálását a Görögország és a Porta további jövőjéről szóló konferenciára. Érvelése világosan meghatározta azokat a politikai tényezőket, amelyek a konferencia megrendezésének és a brit küldöttség részvételének akadályát képezte, legfontosabbként az orosz–török kapcsolatok jelenlegi állását és a konstantinápolyi orosz misszió létrehozásának bizonytalanságát jelölte meg.²²¹ Ezen a ponton tehát Charles Bagot komoly ellentmondásba keveredett.

Az, hogy George Canning mennyire fogalmazott nyíltan és világosan a görög konferenciát illetően, arra a következő levélrészlet adhat választ: *„Majdhogynem szükségtelen megjegyezmem, hogy az ebben a jelentésben vázolt tervezet²²² Őfelsége által semmilyen esetben sem elfogadható, abban a konkrét formában, amelyben elfogadásra indítványozták. Őfelsége követét utasíthatják a brit kormányzat álláspontjának kinyilatkoztatására (...), bizonyos feltételek alatt utasíthatják továbbá, hogy részt vegyen egy ilyen konferencián és jelentse kormányának az ott összegyűlt többi hatalom minisztereinek véleményét. De azt, hogy egy brit minisztert fel kellene hatalmazni arra, hogy a konferencia többi tagjaival való tárgyalás alapján közös döntésre jusson és velük egyetértésben instrukciókat küldjön a konstantinápolyi brit követségnek, olyan javaslat, amelynek ezen kormány számára lehetetlen volna helyt adni.”²²³* A külügyminiszteri érvelés fontos támpontja az Oszmán Birodalom felé irányuló

²²⁰ TNA/PRO/FO 65/142-es iratanyaggyűttes általánosságban.

²²¹ No. 1. George Canning to Charles Bagot, 15 January, 1824. Foreign Office. TNA/PRO/FO 65/141. Szintén ugyanebben a dokumentumban Canning arra is utalt, hogy az általa jelen ügyben fenntartott elvek voltaképpen már Castlereagh 1822-ben alkalmazott keleti politikájának is részesei voltak.

²²² George Canning Nesselrode 1823. november 2-án K. A. Livenhez intézett, valamint Liven gróf által ugyanezen év november 22-én Canninghez eljuttatott beszámolókra reflektált, amelyekre alapozta a szentpétervári konferenciával és az orosz kabinet állásfoglalásával kapcsolatos információkat. Enclosure in No. 1. Count Nesselrode to Count Lieven. Odessa, le 21 Octobre/2 Novembre, 1823. In: TNA/PRO/FO 881/1173.

²²³ *„It is almost unnecessary to observe, that the plan chalked out in this despatch could not in any case be adopted by His Majesty's, in the exact shape in which it is there proposed for this adoption. His Majesty's ambassador might be instructed to declare the opinion of the British Government (...), he might be further instructed to assist at such a conference, under certain circumstances and to report to His Government the opinion of the ministers of other Powers there assembled. But that a British minister should be empowered to come to a common decision, upon discussion with the other members of that conference, and to send, in consequence with them, instructions to the British Embassy at Constantinople, is a proposition which it would be impossible for this Government to entertain.”* Draft to Sir Charles Bagot, 15 January, 1824. In: TNA/PRO/FO 65/141. No. 1.

külpolitika szabadságának és a kötöttségektől való mentességének megőrzése, amely a brit-török gazdasági-politikai kapcsolatok fenntartásának egyik alappillére. Az európai szövetségi rendszerhez való idomulás ugyan az európai ügyek esetében részlegesen elfogadható volt London számára, Konstantinápoly geostratégiai helyzetéből adódóan azonban túl értékes volt ahhoz, hogy olyan helyzetbe kerüljön, amikor Nagy-Britannia saját érdekeinek mellőzése árán alá vetné magát az Orosz Birodalom vezetése alatt álló közös európai akaratnak, amely nagy eséllyel a közel-keleti és a balkáni státus quo megbomlásának és/vagy átformálásának a veszélyét is magában hordozná.

A másik fontos szempont George Canning indoklásában a már sokat emlegetett konstantinápolyi orosz misszió kérdése volt. A Nesselrode-féle jelentésben ugyanis nem volt rá egyértelmű utalás, hogy a görög konferencia tervezett megszervezése befolyásolja-e az orosz delegációnak a török fővárosba való érkezését?²²⁴ Vajon Nesselrode a nagyhatalmi tárgyalások szervezésével egyidejűleg késleltetni akarja-e az orosz-török követségi kapcsolatok újraélesztését? A válasz a brit kormányzat részéről kardinális jelentőségűnek tűnt. Amennyiben ugyanis Pétervár akárcsak ideiglenes formában is, de eláll korábban tett ígéretétől és a jelenleg érvényben lévő körülmények között lát hozzá a görög konferencia megszervezéséhez, annak hitelessége nemzetközi jogi szempontból komoly aggályokat vonhat maga után, lévén, hogy egy olyan állam akar az Oszmán Birodalom politikai és területi integritásának kérdéseiről tárgyalni, majd pedig hosszú távú döntéseket hozni, amely hivatalosan nem rendelkezik diplomáciai képvisellel, illetve kapcsolatrendszerrel az adott országban. Ennek a helyzetnek a kétélűsége pedig semmiképpen nem vezetne eredményre, ráadásul a képletből maga a Porta, mint külpolitikai aktor, hiányzik, ezért feltehetően II. Mahmud soha nem ismerné el olyan nemzetközi konferencia rendelkezéseit, amely nélküle tárgyalt az Oszmán Birodalmat érintő ügyről. Canning szerint tehát „(...) *válaszunkat Nesselrode gróf ajánlatára a jelenleg fennálló tényeknek megfelelően kell formálnunk; és a tény az, hogy az orosz misszió még mindig nincs helyreállítva, és hogy a Divánban uralkodó kételkedést csak a helyreállítással lehet legyőzni (...) Nem lehet, de előfordulhat számunkra egy még komolyabb és fontosabb megfontolásként, hogy belépünk-e egy Görögország ügyeire vonatkozó konferenciába, amíg a még mindig késlekedésben lévő orosz misszió elfogadhatatlan a török számára.*”²²⁵

²²⁴ Uo.

²²⁵ „(...) *we have to frame our answer to Count Nesselrode's proposition according to the fact as it now stands; and the fact being that the Russian mission is not yet restored, and that an incredulity only to be overcome by its actual restoration prevails in the Divan as to the intention of restoring it; it cannot but occur to us as a most serious and important consideration, whether the entering upon a conference with respect to the affairs of Greece, while the Russian mission is yet in abeyance would not be apprehended by the Turks (...).*” In: Uo.

Mindazonáltal bonyolította a helyzetet, hogy George Canning a Pétervárról Lieven grófon keresztül és közvetlenül Karl Nesselrode-tól származó utasítások alapján eltéréseket tapasztalt a Charles Bagottól érkező jelentéseinek tartalmában. Korábban is tettünk rá utalást, hogy a brit követ szorgalmazza a görög ügy rendezése céljából meghirdetett konferencián való részvételi szándék tisztázását, tette mindezt az orosz külügyminisztérium nyomására és sürgetésére hivatkozva. Azonban Bagot szándéka nem támasztható alá sem a Nesselrode-tól, sem pedig a Lieventől származó és rendelkezésre álló dokumentumok alapján, erre pedig maga a Foreign Office vezetője hívta fel a brit követ figyelmét. Hasonló csúsztatások figyelhetőek meg M. Ja. Mincsaki konstantinápolyi delegálásával kapcsolatban is. A bizonytalan körülmények és fél információk birtokában pedig Canning arra figyelmeztette követét, hogy Lieven gróffal való személyes megbeszélések alkalmával az orosz követ egyértelművé tette, hogy jelenleg nincs birtokában olyan felhatalmazás vagy konkrét instrukció, hogy „*azonnali nyomást gyakoroljon a görög konferencián való részvételünk jóváhagyásáért, és (...) hogy bármilyen pozitív ígéretet tegyen a konstantinápolyi orosz misszió helyreállítására.*”²²⁶

Az, hogy a Londonból érkezett egyértelmű instrukcióktól függetlenül Charles Bagot folyamatosan napirendben tartotta a felhatalmazás kérdését a Foreign Office irányában, az talán annak köszönhető, hogy időközben megváltoztak a fentebb említett körülmények és Mincsaki elfoglalta állomáshelyét Konstantinápolyban, ezáltal az orosz–török diplomáciai kapcsolatok hivatalosan újra felvételt nyertek. A britek által kifogásolt feltételek egyike tehát belátható időn belül teljesült. Bagot már 1824. február 24-én jelentette London felé Mincsaki Konstantinápolyba való megérkezését, akit „*a török kormány kiemelt figyelemmel fogadott.*”²²⁷ Az információt James Yeames odesszai konzul Bagotnak írt január 25/február 6-i levelében szintén megerősítette.²²⁸ George Canningnek a konstantinápolyi orosz misszióval kapcsolatban képviselt szkeptikus álláspontjában minden bizonnyal közrejátszottak a Mincsaki kiküldetéséről érkező hírek. Ezek alátámasztották Oroszország szándékát a Portával való diplomáciai kapcsolatok rendbehozatalára, amelyet azonban a diplomata útját keresztező problémák sora és az ebből adódó késlekedések akadályoztak. A Foreign Office vezetője a körülmények alapján valószínűleg úgy vélte, hogy Szentpétervár ezekkel a módszerekkel késlelteti a törökökkel való megegyezés lehetőségét és ezért nem is tulajdonított nagyobb jelentőséget az orosz misszió érkezésével kapcsolatos információknak.

²²⁶ „(...) to press urgently for our consent to take part in the Greek conferences, and (...) to hold out any positive promise of the reestablishment of the Russian mission at Constantinople (...). No.7. Draft to Sir Charles Bagot. Foreign Office, 22 January, 1824. In: Uo.

²²⁷ „(...) received by the Turkish Government with marked attention”. Lásd: Charles Bagot to George Canning, St. Petersburg, 2/14 February, 1824. In: TNA/PRO/FO 65/142. No. 10.

²²⁸ James Yeames to Charles Bagot, Odessa, 25 January/2 February, 1824. In: Uo.

Összességében azt tapasztaljuk, hogy a Bagot és Canning közötti kommunikációban éppen a sarkalatos ügyek terén vannak komoly félreértések, amelyek óhatatlanul hatással vannak a brit–orosz viszonyra. A Bagot magatartásában tapasztalható ellentmondások feloldására logikusan három alternatíva jöhet szóba: 1. Canning január eleji kinyilatkoztatását a pétervári brit követ a meghívásra adott első reakcióként értelmezte és arra várt, hogy a Foreign Office később véglegesítse álláspontját, ez idő alatt pedig nem kommunikálta Nesselrode felé London egyértelmű visszautasítását; 2. Bagot mozgásteret és időt akart hagyni Canning számára, arra az esetre, ha egy ilyen fontos nemzetközi ügyben Nagy-Britannia mégis képviseltetni kívánna magát, amely egyben arra utalna, hogy a brit követ önállóan és a Foreign Office hivatalos döntése ellenében alakította a pétervári udvarral való egyeztetést; 3. a januári instrukciót Bagot teljesen félre értelmezte és nem tekintette hivatkozási alapnak a szentpétervári konferenciá-részvétellel kapcsolatos orosz–brit konzultációk alkalmával. Bármelyik verzió valósult is meg, feltételezhetően mindhárom eset Bagot presztízsveszteségét és diszkreditálását vonta maga után. A pétervári körökben pedig aggodalomra adott okot Canning orosz memorandumra adott tényleges válaszreakciója.²²⁹

V/1.2.2. Az orosz alternatíva kudarca – illúzióvesztés és nagyhatalmi érdektelenség 1824–1825-ben

A pétervári konferencia tervét illetően George Canning nem csupán a kollektív nagyhatalmi fellépéstől tartott, hanem attól is, hogy a keleti kérdés gócpontjának semlegesítésében a többi nagyhatalom az orosz kabinet által diktált irányvonalat fogja követni, mivel bizonyosnak vélte, hogy ha a MID meghívót küldött, akkor hamarosan az általuk kidolgozott koncepció úgyszintén napvilágot lát. Ahogyan Canning fogalmazott: „*Még aggodalmasabbak leszünk, mikor megkapjuk Oroszországból a Görögország pacifikálásáról (szóló) tervének közlését (...).*”²³⁰ Az orosz elképzelés pedig nem sokáig váratott magára, ugyanis még 1824 januárjában megérkezett a MID által közzétett memorandum, amelyről az általunk idézett Charles Bagot

²²⁹ Charles Bagot to George Canning, St. Petersburg, 26 March/ 7 April 1824. In: TNA/PRO/FO 65/142. No. 24. Következő jelentésében a pétervári brit követ arról is beszámolt, hogy Oroszország és a Porta közötti vámtarifa megállapodás lejárt és M. Ja. Micsaki utasítást kért Nesselrode-tól az ezzel kapcsolatos tárgyalások menetéhez. Annak tartalmát Bagot nem ismeri, de feltételezi, hogy a kereskedelmi célú tárgyalások nem fognak kihatni a két állam közötti politikai tárgyalások menetére. Lásd: Charles Bagot to George Canning, St. Petersburg, 5/17 April, 1824. In: TNA/PRO/FO 65/142. No. 25.

²³⁰ „*We shall be most anxious to receive from Russia the disclosure of her plans of pacification of Greece (...).*” In: Uo.

jelentés adott hírt.²³¹ Ez a memorandum nem más, mint a Görögország megbékéltetésének orosz alternatíváját tartalmazó dokumentum, amely az 1824-es konferencia tárgyalási alapját képezte. Az orosz projektet tartalmazó dokumentum mellett Bagot mellékletként továbbította Nesselrode Lieven grófhhoz intézett január 9/21-i levelét, amely a konferencia és a görög válság rendezésének ügyében az angol kabinet magatartására vonatkozóan fogalmazott meg fontosabb megállapításokat.²³² Ezek a Foreign Office-szal való együttműködés kereteit és feltételeit kívánták meghatározni. Ehhez mérten Nesselrode három pontban rögzítette az angol kabinettel szemben támasztott elvárásait, amelyek összességében tekintve minden partnernek tekintett európai nagyhatalom számára szintén ajánlasként mutatkozott. Azonban Nagy-Britannia esetében a pétervári vezetés nagyobb nyomatékot szeretett volna adni kéréseinek, annál is inkább, hiszen a görög ügy közös rendezésének lehetősége egyrésztől nem valósulhat meg London részvétele nélkül; másrésztől pedig a st. james-i kabinet egyelőre semleges magatartása az érdemi konzultációknak egyaránt gátat szabhatott. Ennek tudatában pedig a MID vezetője arra törekedett, hogy mintegy prevenciós jelleggel, próbáljanak közös hangot találni a brit kormányzattal. A problémák megelőzése érdekében Nesselrode utasította londoni követét, hogy tegye világossá George Canning számára az orosz álláspontot és ismertesse vele a cári udvar ajánlásait, amelyek előkészítenék és gördülékenyebbé tennék a keleti kérdésben történő brit–orosz kooperációt. Az orosz fél a következő intenciókkal fordult a Foreign Office-hoz:

„1. hogy ismerje el velünk együtt a lépések szükségességét, amely arra irányulna, hogy a török kormány elfogadja a kollektív beavatkozás elvét a görög ügyekben;
2. hogy fogadja el a kezdeményezéseket, amelyeket a memorandumunk tartalmazott;
hogy (olyan) felhatalmazást adjon Sir Bagotnak, mint amilyenel a kollégái már rendelkeznek, a konferencián való tárgyalásra, amely Szentpéterváron kerül megrendezésre (...).”²³³

Az elővigyázatosság, amely Nesselrode részéről érzékelhető, az átalakulóban lévő brit külpolitikai folyamatokra való reagálás része. Az 1822-es külügyminiszter váltás ugyan nem okozott hirtelen törést vagy változást az angol–orosz kapcsolatok tekintetében, ugyanakkor a Castlereagh és a Canning-féle külpolitikai irányelvek közötti differenciák másfél év elteltével

²³¹ Charles Bagot to George Canning, St. Petersburg, 10/22 January, 1824. TNA/PRO/FO 65/142. No. 4.

²³² Dépêche du Comte de Nesselrode au Comte de Lieven, en date de St. Petersburg le 9/21 Janvier, 1824. TNA/PRO/FO 65/142.; Док. 123. Управляющий министерством иностранных дел К. В. Нессельроде послу в Лондоне Х. А. Ливену, 9 (21) января 1824 г. ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 321.

²³³ „1. à reconnaître avec nous la nécessité des démarches qui tendraient à faire admettre au gouvernement turc le principe d’une intervention collective dans les affaires de la Grèce; 2. à accueillir les ouvertures que renferme notre mémoire; 3. à donner au chevalier Bagot l’autorisation que ses collègues possèdent déjà, de discuter dans les conférences qui s’ouvriront à St. Pétersbourg (...).” In: Uo. 321.

lassan kikristályosodtak. Ezen különbségek kiegyensúlyozására tett kísérletet Nesselrode és az orosz diplomácia.

A szövetséges európai nagyhatalmak képviselőihez eljuttatott orosz kezdeményezés részleteiben tárgyalta a görög autonómia mikéntjét és területi elkülönülésének formáját. Az Oroszország által javasolt alternatíva egyértelműen a görög önállóság megvalósításának irányába mutatott, a tervezet azonban több olyan elemet tartalmazott, amely egyúttal korlátokat szab a görög egység és államiság kivitelezésében. Az orosz kabinet a dezintegrált, kisebb egységekre bontott államképződmények létrehozása mellett foglalt állást: „(...) *Ő császári felsége kormánya felajánlaná, hogy alkossanak Görögország szárazföldi részén fejedelemséget a Dunaiak példája alapján. Amely fejedelemség(ből) három lenne, ami Görögország földrajzi helyzetével látszólag indokolt.*”²³⁴ A hármas felosztásában a stratégiai megfontolásokon túl a természetes határok elve egyaránt érvényesülni látszott, meglehet ennek tudatos alkalmazása csupán részlegesnek tekinthető, hiszen a földrajzilag meghatározott három elkülönülő területi szekció közül nem mindegyik esetében valósult volna meg. A konkrét terület felosztási javaslat a következőképpen hangzott: „*Azok közül az első Thesszáliát, Beotiját és Attikát foglalná magában, vagyis Kelet-Görögországot. A második a korábbi velencei partvidék nem Ausztriához tartozó részéből állna,*²³⁵ *és Epirusból, Acarnaniából, vagyis Nyugat-Görögországból. A harmadikban Morea, vagyis Dél-Görögország lenne, és talán még Kandia.*²³⁶ *Ami az Archipelag szigeteit illeti, önkormányzati igazgatást kellene bevezetni számukra, ami lényegében csupán újjáélesztése és törvényesítése lenne a kiváltságoknak, amelyeket időtlen idők óta élveztek.*”²³⁷

Bár mindhárom fejedelemség alkotóelemei Görögország természetileg jól körülhatárolható régióit ölelik fel, azok összességében mégsem alkotnak teljes földrajzi egységet. Míg a nyugati területeket teljes mértékben lefedő és a Peloponnészosz egészét Krétával együtt magában foglaló tervezett fejedelemségek – a szigeteket leszámítva – összefüggő terület képét mutatják, addig a Thesszalia-Boetia-Attika összekapcsolását előirányozott elképzelés esetében már nem beszélhetünk koherens régióról, a közbeékelődő köztes területek (Étólia, Phokis, Phthiotis és

²³⁴ „(...) кабинет е. и. в-ва предложил бы образовать на материковой части Греции княжества по примеру Дунайских. Таких княжеств было бы три, что, по-видимому оправдывается самим географическим положением Греции.” In: Док. 122. Записка российского правительства правительствам Австрии, Великобритании, Пруссии и Франции. 9 (21) января 1824 г. In: ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 316.

²³⁵ Az 1815-ös bécsi rendezésben Ausztria megkapta Velencét, Isztriát és Dalmáciát.

²³⁶ Kréta szigetének régi megnevezése.

²³⁷ „(...) Первое из них включало бы Фессалию, Беотию и Аттику, или восточную Грецию. Второе состояло бы из бывшего Венецианского побережья, не отошедшего к Австрии, а также из Эпира, Акарнании, или западной Греции. В состав третьего вошли бы Морья, или южная Греция, и возможно даже о-в Kandia. Что касается островов Архипелага, то на них можно было бы ввести муниципальное управление, что по существу явилось бы лишь возобновлением и узакониванием привилегий которыми они пользуются испокон веков.” In: Док. 122. Записка российского правительства... In: ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 316.

Euboia) miatt. A kimaradt részterületek nagy aránya azonban nem csak az északi görög fejedelemség jövőbeli helyzetére, hanem az orosz memorandum által ajánlott területi rendezés egészére hatással van, mivel a felsorolt területek teljesen kimaradnak az autonóm görög fejedelemségek megszervezéséből. Az összgörög területek szívében, így – feltételezhetően – továbbra is oszmán kormányzati rendszer és irányítás maradt volna érvényben.

Összehasonlítva II. Katalin és Alekszandr Andrejevics Bezborodko kancellár görög tervével (lásd 1. számú térkép), az 1824-es verzió egy kisebb volumenű „felosztással” számolt (lásd 2. számú térkép). Az 1782/1783-as elképzelés alapján Moldva, Havasalföld és Besszarábia egyesülésével egy biztonsági zónát képező ütközőállam jött volna létre Dákia néven Oroszország és a Habsburg Monarchia, valamint az újjáélesztett Bizánci Birodalom között;²³⁸ az új – orosz protektorátus alatt működő – görög állam pedig Morea mellett Bulgáriát, Macedóniát és Abálnia nagyobb részét foglalta volna magába.²³⁹ A Bug és a Dnyeper közötti területek, Ocsakov környékével együtt²⁴⁰ Oroszországhoz kerültek volna, más alternatíva szerint pedig a Krím-félsziget és az Archipelag szigetei közül néhány úgyszintén a birodalom határait szélesítette volna.²⁴¹ A negyven évvel korábban kidolgozott görög terv a balkáni viszonyok nagy ívű átrendeződését és az európai oszmán hatalom végét predesztinálta, mivel az új görög állam és Oroszország mellett Ausztria és a Velencei Köztársaság egyaránt tekintélyes területekkel gyarapodhatott volna az Oszmán Birodalom rovására.²⁴² Ehhez képest a Nesselrode által kidolgozott változat jóval visszafogottabb, nem célja a Porta hatalmának megingatása, csupán egy reális földrajzi és politikai keretek között létrejövő nemzetállam megteremtése. Az 1824-es memorandum tehát nem tekintette hivatkozási pontnak a 1782/1783-as tervet, nem használta fel annak elemeit, hanem a korábbiaktól teljesen független és új alapokra helyezett koncepcióként került bemutatásra.

A görög állam(ok) belső kormányzását és közigazgatási rendszerét tekintve Oroszország előtt példaként két berendezkedési típus állt: a Dunai Fejedelemségek és Szerbia fél autonóm státuszú politikai struktúrája. Mindhárom tartomány precedens értékűnek számított, hiszen az Oszmán Birodalom többi provinciájához képest nagyobb szuverenitással bírtak. Kiváltképpen fontos volt Oroszország számára a Dunai Fejedelemségek esetében kialakított modell követése, amelynek elérésében magának a cári kormányzatnak is kiemelt szerep jutott. Már II. Katalin

²³⁸ Drirault–Lhéritier, 27.

²³⁹ Арш, Г. Л.: Россия и борьба Греции за освобождение: от Екатерины до Николая. Москва, Индик, 2013. 44.

²⁴⁰ Uo.

²⁴¹ Ragsdale, Hugh: Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project. The Slavonic and East European Review. 1988, No. 1. 93.

²⁴² Drirault–Lhéritier, 27–28.

idejétől kezdve a pétervári kabinet nagy hangsúlyt fordított a kelet-balkáni régió fejlődésére. A Nesselrode által körvonalazott koncepció vegyítette egymással az 1792-es iasi békében Moldva és Havasalföld vonatkozásában rögzített engedményeket az 1812-es bukaresti szerződésben Szerbiának adományozott önrendelkezési jogkörökkel.²⁴³ A rendezési terv alapján tehát „*A Porta megőrizné magának szuverenitását minden fent felsorolt országok fölött.*²⁴⁴ *Nem küldene oda sem pasákat, sem kormányzókat, de kapna évenkénti adót, amelynek összegét már most meg kellene határozni, a fejedelemségek vagy szigetek kiterjedésének és erőforrásainak figyelembe vételével.*²⁴⁵ Következésképpen a létrejövő görög tartományok évi adóösszegének meghatározásakor figyelembe kellett venni az adott tartományok gazdasági teljesítőképességét, illetve az azt meghatározó regionális adottságokat. Erre korábban már láthattunk példát, amikor a Moldvai Fejedelemség pénzbeli kötelezettségeinek mértékét a hozzá tartozó földek méretével arányosan határozták meg.²⁴⁶

A helyi kormányzati és közigazgatási rendszer kiépítésének tekintetében érdemes összehasonlítani a Dunai Fejedelemségekben és Szerbiában aktuálisan (1824-ben) érvényben lévő törvényeket. Moldva és Havasalföld irányítása választott hospodár fejedelmekre van bízva, akiknek megbízatása hét évre szól, és akiknek a személyét illetően a Porta az Orosz Birodalom jóváhagyása mellett tesz javaslatot. Tehát a két fejedelemség irányításában valamifajta konszenzus működik Konstantinápoly és Szentpétervár között. A közigazgatási rendszer és az adóbehajtás joga pedig a helyi kormányzat kezében összpontosul, miközben a Portától való politikai függősége továbbra is fenn áll. Szerbiában azonban mindezzel ellentétben nincs periodikus „kormányváltás”, amely időről-időre változást hoz a fejedelemség belső vezetésének politikai irányultságában. Ennek megfelelően – amennyiben az 1816 utáni viszonyokat vesszük alapul – a szerb fejedelemség vezetésében nagyobb stabilitás és kontinuitás figyelhető meg. Jelen esetben azért szükséges rávilágítani az említett tartományok közötti különbségekre, mert a görög memorandum mindkét berendezkedési formára reflektál. A szöveg deklarálja a fejedelemségeknek a dunaiak példája alapján való megszervezésének igényét, noha a helyi viszonyokat meghatározó döntéseket a szerb

²⁴³ No.25.110. Маія 16. Трактатъ о мирѣ между Россією и Оттоманскою Портою. In: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. 1649–1825 гг. Том XXXII. Сост. Сперанский, М. М. Санкт-Петербург, Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. 316–332.

²⁴⁴ Kelet-Görögországhoz, Nyugat-Görögországhoz és Dél-Görögországhoz tartozó területek.

²⁴⁵ „*Porta сохранила бы за собой суверенитет над всеми перечисленными выше странами. Она не посылала бы туда ни пашей, ни губернаторов, но получала бы ежегодно дань, сумму которой можно было бы определить уже теперь, сообразуясь с размерами и ресурсами каждого княжества или острова.*” In: Док. 122. Записка российского правительства... In: ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 316.

²⁴⁶ Ezt a rendelkezést szintén az 1792-es iasi béke tartalmazta, amelynek vonatkozó pontjai 1812-ben ismét megerősítést nyertek a bukaresti egyezmény keretei között.

rendelkezések alapján szeretné meghozni: „Minden részlet a fejedelmi kormányzás időtartamával, a kinevezésük rendjével, a határokkal és a belső igazgatással, az adó mértékével, amelyeket a megbízottak szednének be, a török helyőrség által elfoglalt helyek meghatározásával, ezen helyőrségek létszámával, a parancsnokaik kötelezettségeinek körével, a helyi közigazgatási rendszer szigeten való megszervezésével stb. kapcsolatban egy, a Porta, a szövetséges udvarok és a görög küldöttek közötti második tárgyaláson kellene egyeztetni, olyan feltételekkel, kikötésekkel, mint Szerbia esetében az 1812. éven.”²⁴⁷ Mindennek figyelembe vételével az orosz kabinet koncepciója a görög állam(ok) politikai struktúrájának meghatározásában ellentmondásosnak tekinthető, hiszen egyszerre használja a Dunai Fejedelemségek és Szerbia példáját hivatkozási alapként, s egyúttal kiindulási pontként az újjászervezni kívánt görög térség belső berendezkedésének tekintetében. A két példa mindazonáltal a helyi uralkodási forma tekintetében merőben eltér egymástól, ebben az értelemben a memorandum nem konzekvens és nem ad a végrehajtáshoz szükséges egyértelmű útmutatást.

Hasonlóképpen fontos kitétel volt az görög állam(ok) közigazgatási rendszerét tekintve, hogy az adminisztratív feladatok ellátását a helyi lakosság irányítása alá helyezné, a fejedelemségek és a szigeteknek a Porta előtti hivatalos képviselőjét pedig – ismételten csak Moldva és Havasalföld analógiájára – a konstantinápolyi pátriárka látná el.²⁴⁸ Végül, de nem utolsósorban Oroszország tervezetében a gazdasági megfontolásoknak is domináns szerep jutott, ennek lényege a korábbi birodalmi keretek között működő közös gazdasági tevékenység fenntartása, valamint továbbfolytatása, amely mind török, mind pedig görög (illetve orosz szempontból) alapérdekként jelenik meg. A pétervári javaslat azonban a kölcsönös gazdasági együttműködésen túlmutatva új megközelítésbe helyezte a görög kereskedelem fejlődésének irányát, miszerint „A görög fejedelemségek és szigetek teljes kereskedelmi szabadságot élveznének, és a Portától megkapnák a saját zászló [használatának] jogát.”²⁴⁹ A szabad kereskedelmi jogok görögök számára történő biztosítása az orosz diplomácia számára a békés és hosszú távú rendezés egyik sarkalatos pontja volt. Egyrészt mivel a görögök által lebonyolított kereskedelem eddig is a dél-oroszországi területek gazdasági folyamatainak

²⁴⁷ „Все детали, касающиеся срока правления князей, порядка их назначения, границ и внутреннего управления, размера налогов, которые они были бы уполномочены взимать, определения мест размещения турецких гарнизонов, численности этих гарнизонов, круга обязанностей их комендантов, организации муниципального правления на островах и т. д. можно будет согласовать на втором этапе переговоров между Портой, союзными дворами и греческой депутацией по примеру того, как это было с условиями, оговоренными для Сербии в 1812 г.” In: Док. 122. Записка российского правительства... In: ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 316–317.

²⁴⁸ Уо. 316.

²⁴⁹ „Греческие княжества и острова пользовались бы полной свободой торговли и получили бы от Порты право иметь собственный флаг.” In: Уо.

szerves részét képezte, a birodalmi gazdaságpolitika korlátainak áthidalása pedig a görög kereskedelem aktívumának növelése mellett Besszarábia és Új-Oroszország gazdasági életének prosperálását szolgálhatná. Másrészt megszűnne az az évtizedekre visszanyúló eljárás mód, miszerint a görög hajóknak a szorosokon való átjutása és a Fekete-tengeren való kereskedelmi célú működése legtöbbször az orosz felségjelzés használatával valósulhatott meg.

Az önállóság korlátait oszmán részről három fontos pontban biztosítanák: az adózás, a politikai függőség és ami talán a legfontosabb, a mindennapi életet leginkább meghatározó faktor az állandó török helyőrség fenntartása az újjászerveződő görög területeken, amely minden kétséget kizáróan nyomatékosítaná a helyi lakosság számára a Portától való függés töretlenségét, azzal a kikötéssel, hogy a katonáknak „(...) *tilos lenne nekik betörni a szomszédos földekre.*”²⁵⁰ Végül pedig az orosz memorandum rögzítette, hogy a görög béke és a görög államiság feltételeinek biztosítására Oroszország és az európai szövetséges udvarok vállalnának nemzetközi garanciát.²⁵¹

A MID által előterjesztett javaslat nem csupán az orosz kabinet álláspontjának és béketeremtési elképzelésének pontos részleteit kívánta tudatni az európai nagyhatalmakkal, hanem egy olyan koncepciót prezentált, amely egyben nyomatékosította I. Sándor szövetségeseivel szembeni konkrét elvárásait. Az uralkodó európai udvarokkal szembeni kívánalmait a cár az alábbi hat pontban fogalmazta meg:

- „1. jóváhagyni a jelen feljegyzésben kifejtett elképzeléseket;
2. megegyezni arról, hogy a szövetséges udvarok konstantinápolyi képviselőinek azonos instrukciókat küldjenek;
3. biztosítani ezen követek számára minden szükséges felhatalmazást;
4. megállapodni arról, hogy következetesen közöljék a szövetség által elfogadott megbékéltetési tervet különböző részleteit;
5. tájékoztatják őket [a nagyhatalmokat] arról, hogy jelen pillanatban át kellene gondolniuk minden teljesítendő szövetségesi kívánalmat, amennyiben a megbízottak rákényszerítenék a törökre, hogy az elismerje a barátságos és kollektív beavatkozás egyszerű elvét;
6. felhívni a figyelmüket arra, hogy a három görög fejedelemség kisebb mérettel való létrehozása és szándéka, megfelelő minden tartomány számára, amelyeknek a Porta új garanciát ad; hogy mindez elég csábító [lehet] a befolyásos görög családoknak (...).”²⁵²

²⁵⁰ „(...) причем им было бы запрещено вторгаться в соседние земли.” In: Уо. 317.

²⁵¹ Уо.

²⁵² „1. одобрить соображения, изложенные в настоящей записке; 2. договориться о том, чтобы представителям союзных дворов в Константинополе были направлены аналогичные инструкции; 3. предоставить этим посланникам все необходимые полномочия; 4. условиться о том, что они могут последовательно сообщать различные части принятого союзом плана умиротворения; 5. уведомить их о том, что в данный момент они могли бы считать все пожелания союзников выполненными, если бы гг.

Az orosz kabinet a tárgyalások mielőbbi lefolytatását szorgalmazta, a folyamat sürgetését pedig a fennálló helyzet ideális volta miatt vélték fontosnak, amelyet az orosz külügyminiszter a következő érvekkel támasztott alá: „*Jelen pillanat nagyon kedvezőnek tűnik a tárgyalásokra. A török büntető expedíciók eredménytelennek bizonyultak. A görögök megosztottak és pénz és ember szűkében vannak. A tél miatt tényleges fegyverszünet került bevezetésre; a törökök és görögök között a bizonytalanság és a fáradtság érzése van. Egyik fél oldalára sem billenne a mérleg, a tavaszi tárgyalások nehezebbek lesznek, és az eredmény [elérése] még problematikusabb.*”²⁵³ Nesselrode és I. Sándor cár koncepciója az orosz kormányzat semleges, részrehajlástól való mentes státuszának megőrzésére törekedett. A nagyhatalmi közvetítés vezető szerepének felvállalása pedig Oroszországnak az európai szövetségi rendszerben 1815 után betöltött "elsőségének" kifejezése mellett, egyben a keleti ügyek formálásában való megkerülhetetlenségét volt hivatott kifejezni. Eleve sokat mondónak tekinthető maga a tény, miszerint az első részletes és valóban konkrét megoldási javaslatot tartalmazó tervezet is a MID-ben került kidolgozásra, nem pedig valamely nyugat-európai állam (és különösképpen nem Nagy-Britannia) külügyminisztériumában. Oroszország számára fontos volt a görög ügyben való példamutatás és az események alakítását célzó lehetőségek megragadása.

A cári kormányzat azonban szerette volna, ha a Nesselrode-féle terv egy a korábbi kongresszusokhoz hasonló nagyhatalmi konzultáción kerülne megvitatásra. Nem vagyunk messze ugyanis a kongresszusi rendszer utolsó állomásától. Elméletben pedig a veronai találkozót követően még meg volt a lehetősége a Négyes Szövetség által életre hívott rendszer felélesztésére, amely éppen a hatékony nemzetközi konfliktuskezelés megteremtésére törekedett. Jóllehet, a kongresszusi rendszer kezdettől fogva magában hordozta az együttműködő felek egyéni politikai gondolkodásmódjából, hatalmi státuszából és sajátos problémamegoldó készségeiből adódó ellentéteket. Ettől függetlenül a szentpétervári konferencia valós megoldást jelenthetett volna a keleti válság kezelésére.

Az indítvány megvitatása érdekében I. Sándor szorgalmazta a nagyhatalmak képviselőinek találkozóját. A Szentpéterváron összeülő konferencia azonban nem érte el célját. A memorandum nem csupán a nagyhatalmak, hanem a görögök részéről is heves ellenkezést váltott ki. A koncepció bizonyos részei nyilvánosságra kerültek, majd ezt követően az

уполномоченные заставили турок признать простой принцип дружественного коллективного вмешательства; б. обратить их внимание на то, что образование трех греческих княжеств при уменьшении размеров и сил соответственно каждой из этих провинций дает Порте новую гарантию; что все это весьма заманчиво для влиятельных греческих семейств (...).” In: Уо. 319.

²⁵³ „Настоящий момент представляется весьма благоприятным для переговоров. Турецкие карательные экспедиции оказались безрезультатными. Греки же разобщены и испытывают нужду в деньгах и людях. Из-за зимы установилось фактическое перемирие; среди турок и среди греков чувствуются неуверенность и усталость. В чью бы сторону ни склонилась чаша весов, весной переговоры станут более трудными, а успехи более проблематичными.” In: Уо.

ideiglenes görög kormány George Canninghez intézett levelében tiltakozott az orosz javaslatot illetően és a londoni kabinet segítségét kérte.²⁵⁴ Bár az angol külügyminiszter nem tett eleget a felhívásnak, a tárgyalások alakulásának tükrében értelmetlennek látta a további konzultációt és hazahívta követét. Görögország megbékéltetésének memoranduma nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az orosz tervek fogadtatása ugyanis igen kritikusnak bizonyult, amely hangnem elsősorban Nagy-Britannia és Ausztria részéről volt egyértelműen tapasztalható.

A szentpétervári kormányzat által kínált alternatíva azonban a tárgyalópartnerek és a háborús felek részéről egyaránt elutasításra került. Fontos megjegyezni, hogy maga a tervezet – pontosabban annak részletei – még az érdemi tárgyalásokat megelőzően ismertté váltak és az érintett felek heves tiltakozását váltotta ki. Mindezt tetézte, hogy az 1824. évi brit–orosz előtárgyalások a pontos orosz szándékok ismeretének hiányában hiábavalónak tündek. Legalábbis George Canning ezt az érvet hozta fel Lievenhez intézett októberi levelében, amelynek szándéka az volt, hogy a Foreign Office vezetője a fennálló helyzet tisztázására – mintegy állásfoglalásra – készítse az orosz követet saját kormányának valós elképzelései felől. A Foreign Office vezetőjének egy a MID részéről a szövetségesek konstantinápolyi követeinek körbeküldött jegyzéket illetően kért alaposabb útmutatást a következő kérdésekben: A görög képviselőt milyen formában és milyen szervezeten keresztül valósulna meg? Ha annak a megvalósítását (feltételezhetően a török fél) visszautasítja, abban az esetben ezt a szövetségesek milyen reakcióként kezelik: ellenséges magatartásként vagy a közvetítéstől való távol maradásként? Ha az egyik fél elfogadja a feltételeket, a másik pedig elutasítja, abban az esetben az elfogadó fél pártjára állnak a nagyhatalmak a visszautasító ország ellenében? Az egyezség felrúgása esetén van-e lehetőség fellépni – és ha igen, milyen módon – a szerződést megsértő féllel szemben? Lehet-e egyáltalán azt várni, hogy a megegyezés sikert hoz? És mi van akkor, ha nem jutnak eredményre? Ha pedig eleve tény az, hogy mindkét oldalról kudarc lesz a tárgyalás, akkor van-e mégis bármilyen fajta előnye annak, hogy lefolytassák a mostani egyeztetéseket?²⁵⁵ Lieven válasza lényegében általános megforgalmazásokat tartalmazott és konkrét válaszok helyett az orosz külpolitika általános elképzeléseit és törekvéseit foglalta össze: miszerint Szentpétervár célja a török–görög harcok felfüggesztése, a megbékélés elősegítése és mindezt a nemzetközi (szövetséges) nagyhatalmak közös égisze alatt képzelték megvalósítani.²⁵⁶ Végül Canning az ideiglenes görög kormány, valamint a Porta részéről Nagy-Britannia felé tett véleménynyilvánításaira hivatkozva elfogadhatatlannak tartotta a görög

²⁵⁴ Lane-Poole, Vol. I. 341. Továbbá Temperley, H. W. V.: *Life of George Canning*. James Finch & CO., Ltd., London, 1905. 211.

²⁵⁵ Traduction d'une lettre de M. Canning à M. le Comte de Lieven., Le 13 Octobre, 1824. In: *ÖStA–HHStA. Türkei VI. K 17*.

²⁵⁶ Copire de la Note de M. le Comte de Lieven à M. Canning, en date de Londres le 5/17 Octobre 1824. In: Uo.

tervezetet.²⁵⁷ Ezzel gyakorlatilag brit részről pont került az orosz koncepció és a szentpétervári konferencia körüli felhajtás végére és London egy időre kiszállt a további konzultációk menetéből.

A többi nagyhatalom ugyan részt vett az 1824 júliusában megrendezett konferencián, de Anglia részvételének hiánya okán nem tudtak és nem is akartak érdemi döntéseket hozni a görög ügyben, ezért maga a szövetséges tárgyalás valójában csak egy formális diplomáciai aktusnak tekinthető. Elvben egyetértettek a megbékéltetés ideáival, de annak gyakorlati megvalósítására tett orosz indítványokat nem fogadták el, így azt a fontos kritériumot sem, hogy a nagyhatalmak közös felhívást intézzenek a Portához, amelyben a görög helyzet megoldására készítetik az oszmán kormányzatot.²⁵⁸ A helyzetet súlyosbította az orosz béketervezet publikálása, amely nagy ellenállást és felháborodást váltott ki a konfliktusban érintett felek részéről.²⁵⁹ A memorandum bizonyos részei a brit és a francia sajtóban kerültek nyilvánosságra.²⁶⁰ Ez pedig azt eredményezte, hogy mind a görög, mind pedig a török fél elutasította a szentpétervári javaslatot, még mielőtt annak teljes egészét hivatalosan megismerhették volna. Már a tervezet kiszivárgott részletei is elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy különösképpen a görög kormány oldaláról elfogadhatatlannak minősítsék azt és Anglia közbenjárását, illetve támogatását kérjék az orosz ambíciókkal szemben. Persze arra sem volt garancia, hogy a MID által a maga idejében nyilvánosságra hozott memorandum nagyobb sikert aratott volna, mindenestre meg lett volna annak a lehetősége, hogy a szentpétervári kabinet a maga tempójában és a saját diplomáciai eszközeinek alkalmazása mellett vezesse be a koncepciót a köztudatba, ami valószínűleg mérsékeltebb reakciókat váltott volna ki. A projekt kiszivárogtatása azonban elvette Oroszországtól a helyzet (számára) kedvező és tudatos formálásának lehetőségét, Nesselrode külügyminiszter pedig javarészt ezzel magyarázta az orosz békekoncepció kudarcát. Ahogyan erről pár hónappal később írott levelében nyilatkozott: *„Javaslatunk nyilvánosságra hozása rosszindulatú célt szolgált, meghamisította eszméinket, elhallgatta azok nagy részét, a fennmaradókat pedig hazug megvilágításban ábrázolta (...).”*²⁶¹ A szentpétervári konferencia nem csupán a Nesselrode-féle elképzelés, de egyben a

²⁵⁷ To Count Lieven. Foreign Office, 8th November, 1824. In: Uo.

²⁵⁸ Schroeder, 639; Орлик, О. В.: Россия в международных отношениях 1815–1829. От Венского конгресса до Адрианопольского мира, Москва, Наука, 1998. 95.

²⁵⁹ Uo.

²⁶⁰ Международные отношения на Балканах 1815–1830. (Ред.) Арш, Г. Л. – Виноградов, В. Н. – Джападзе, Э. А. – Достян, И. С. Москва, Наука, 1983. 169.

²⁶¹ „Но обнаружение наших предложений имело явно злонамеренную цель, исказить идеи, замалчивая большую их часть и изображая остальное в ложном свете (...).” In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). Док. 84. Циркулярная депеша управляющего Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде дипломатическим представителям за границей 4 (16) сентября 1825 г. стр. 262–263.

nagyhatalmi együttműködés kudarcát is jelentette, átmenetileg pedig meggyengítette Oroszország pozícióját Görögországban.²⁶²

A szövetségi rendszer működésképtelenségének felismerése az orosz válságkezelési mechanizmus átalakulását vonta maga után. I. Sándor külpolitikájának mérsékelt jellege határozottabb és dinamikusabb formát kezdett öltetni. A kurzusváltás egyik alapvető következménye az angol–orosz kapcsolatok felértékelődése volt. A szentpétervári diplomácia lehetőségeinek mérlegelését követően a cár a Londenal történő szorosabb együttműködést szorgalmazta. Döntésének hátterében a kollektív tárgyalások során megmutatkozó nagyhatalmi passzivitás mellett két másik tényező is komoly szerepet játszott. Az első a Dunai Fejedelemségek problémájának súlyosbodása volt. Moldvát és Havasalföldet a görög felkelés kirobbanását követően török csapatok szállták meg. Az okkupáció célját a felkelők támogatásának megakadályozása képezte. A konstantinápolyi kormányzat fejedelemségekben való hosszú távú fegyveres jelenléte azonban az Oroszország és a Porta között 1812 óta hivatalosan érvényben lévő bukaresti béke pontjainak megszegését jelentette. Moldva és Havasalföld autonómiájának felfüggesztése, valamint Szerbia jogainak korlátozása az orosz–török kapcsolatok neuralgikus pontját alkotta. Szentpétervár folyamatos nyomásgyakorlása, valamint a Konstantinápolyba delegált orosz ügyvivő közvetítő tevékenysége is hiábavalónak bizonyult: *„Sajnálattal jegyezzük meg, hogy Mincsaki képviselőd, mind ez ideig nem érte el a várt eredményt. Sem Oroszország mértékletessége, sem kitartó türelme, sem jogainak világossága (...) nem változtatta meg látszólag a Porta politikáját.”*²⁶³

A másik tényező a londoni kabinet görög ügyben képviselt magatartásával kapcsolatban érzékelhető bizonytalanság volt. A bécsi orosz követ 1825. október 16-i keltezéssel Nesselrode-hoz intézett levelében a következőképpen fogalmazott: *„(...) a császár azt mondta nekem, hogy semmilyen valószínűsége nincs annak, hogy a brit kormány hozzájáruljon a [görög] protektorátus igényéhez, viszont teljes mértékben lehetséges, hogy Anglia kihasználja a körülmények jelenlegi alakulását és beavatkozik a Görögország és a Porta közötti viszályba (...).”*²⁶⁴ Abban az esetben pedig, ha ez bekövetkezne az Oszmán Birodalom minden bizonnyal *„(...) a négy szárazföldi nagyhatalom közvetítéséhez folyamodik, mivel azok jóindulatának*

²⁶² Орлик, 1998, 95.

²⁶³ „Мы с сожалением отмечаем, что представительство г-на Минчаки не привело до сих пор к желаемому результату. Ни умеренность России, ни ее долготерпение, ни очевидность ее прав (...) не изменили, по-видимому, политику Порты.” In: Док. 84. Циркулярная депеша управляющего министерством иностранных дел К. В. Нессельроде дипломатическим представителям за границей. 4 (16) сентября 1825. г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 262.

²⁶⁴ „(...) император сказал мне, что нет никакой вероятности, чтобы британское правительство согласилось с предложением о протекторате, но вполне возможно, что Англия воспользуется нынешним течением обстоятельств и вмешается в распрю между Грецией и Портой (...).” In: Уо. Док. 92. Д. П. Татищев управляющему Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде, Вена, 4 (16) октября 1825 г. стр. 276.

összintésére a hozzá fűződő viszonyban nagyobb mértékben számíthat, mint Angliáéra."²⁶⁵ Egyértelműnek tűnt tehát, hogy a koalíciós erőviszonyok átalakulásával London mozgástere jelentősen kibővült. Az sem tűnt kérdésesnek, hogy a brit vezetés az új helyzet adta lehetőségekkel élve saját érdekeinek és elképzeléseinek megfelelően próbálja majd megoldani a görög válságot. George Canning keleti kérdésben folytatott magabiztos politikája összességében tehát elérte célját: a háborús konfliktusba történő kollektív beavatkozás lehetősége 1825-re szertefoszlott, a Szent Szövetség államainak konszenzusa megbomlani látszott, a szentpétervári kormányzatban pedig ezt követően egyfajta bizalmatlanság alakult ki korábbi partnereivel szemben. Az orosz álláspontot tükrözi M. Ja. Mincsaki konstantinápolyi követ Nesselrode-hoz intézett 1825. július 20-i levele, amelyben azt hangsúlyozta, hogy Nagy-Britannia, Ausztria és az Oszmán Birodalom szövetségre lépett Oroszország ellen. A koalíció alapvető célja, pedig hogy *„(...)csökkentse Oroszország ellensúlyát és befolyását, hogy tönkretegyje annak közvéleményen nyugvó erkölcsi erejét, hogy szétszakítsa a vallási azonosság formálta kölcsönös köteleket, amely évszázadok alatt formálódott Oroszország és a görögség között; hogy megfosszák Oroszországot annak lehetőségétől, hogy törvényes védelmet nyújtson a moldvaiaknak és a havasalföldieknek (...).*"²⁶⁶ Továbbá szintén ugyanebben a jelentésében mutatott rá Mincsaki arra, hogy már nem ez az első alkalom, amikor Oroszország szövetségesei tőle különálló csoportosulást hoznak létre.²⁶⁷ Ez a tény pedig mindenképpen jelzésértékkel bírt a pétervári kabinet számára. Ebben a helyzetben Mincsaki Nagy-Britannia mellett Ausztria politikájára és annak kritikájára helyezte a hangsúlyt, amely ugyanúgy felelős a kialakult helyzetért, mint London. Többek között Lord Strangford konstantinápolyi brit követre is hivatkozott, aki kijelentette, hogy abban az esetben, ha Oroszország úgy dönt, hogy a görög nemzetet támogatja, akkor ők (feltételezhetően a brit kormány) a Porta mellett fognak kiállni.²⁶⁸ Az orosz delegált szavaiból szintúgy az európai nagyhatalmaktól való kiábrándultság érzése fogalmazódik meg, mint amelyet korábban Nesselrode külügyminiszter is megfogalmazott, és amely érzés magán az uralkodón is úrrá lett. Az szövetségeseiben való csalódottság pedig 1825 őszére nem csupán a szentpétervári konferencia eredménytelenségét, hanem immáron az Oroszországgal való szembefordulást is jelentette.

²⁶⁵ „(...) прибегают к посредничеству четырех великих континентальных держав, ибо на искренность их доброжелательных намерений по отношению к ней, она может рассчитывать в большей степени, чем на искренность намерений Англии.” In: Уо.

²⁶⁶ „(...) подорвать уважение к России и ее влияние; свести на нет ее моральное воздействие, черпающее силу в общественном мнении; разрушить узы взаимной привязанности, складывавшиеся веками между Россией и греками в силу их религиозной общности; лишить Россию возможности оказать законное покровительство валахам и молдаванам (...).” In: Уо. Док. 56. Поверенный в делах в Константинополе М. Я. Минчаки управляющему министерством иностранных дел К. В. Нессельроде. 8 (20) июня 1825 г. 195.

²⁶⁷ Уо.

²⁶⁸ Уо. 195–196.

Hasonlóképpen gondolkodott Nesselrode, aki az orosz pozíciók veszélyeztettségéről a következőképpen fogalmazott: „A császár valójában nem engedheti, hogy Oroszország kapcsolataiban (...) igazságtalan vádaknak legyen kitéve, sem hogy saját kezüleg semmisítse meg a befolyást, amelyet törvényesen szerzett (...) A birodalom érdekei nem engedik felséges uralkodónknak ily módon megváltoztatni a Törökországgal való régi kapcsolatainak alapjait, mert birodalmának joga, annak egyezményei és déli tartományainak kereskedelmi érdekei szakadatlanul fenyegetés alatt állnak (...).”²⁶⁹ Oroszország balkáni befolyását a Porta katonai sikerei tovább veszélyeztették. Az Oszmán Birodalom és vazallusa, az egyiptomi helytartó által indított közös hadjárat eredményeképpen Morea nagy része török fennhatóság alá került.²⁷⁰ A terület megszerzését követően a konstantinápolyi kormányzat az etnikai viszonyok drasztikus átalakításával kívánta az adott régió fölötti befolyását megszilárdítani. Az egyiptomi haderő bevonása révén megkezdődött a görög lakosság korra és nemre való tekintet nélkül törtető kiirtása, amellyel párhuzamosan zajlott az arabok Moreába törtető áttelepítése.²⁷¹ Egy új oszmán vazallusállam létrejöttének veszélye azonban már nem csupán orosz, hanem alapvető angol érdekeket is sértett. Ezért George Canning levelében utasította konstantinápolyi követét, hogy követelje a török kormánytól Ibrahim pasa²⁷² azonnali megrendszabályozását.²⁷³

²⁶⁹ „Действительно, император не может допустить, чтобы в отношении России (...) питали необоснованные подозрения или чтобы она добровольно, своими руками уничтожила то влияние, которое она законно приобрела (...) Интересы Империи не позволяют нашему августейшему государю изменить и основы ее давних отношений с Турцией (...), чтобы права его Империи, ее трактаты и торговые интересы ее южных областей постоянно находились под угрозой.” In: Уо. Док. 71. Управляющий министерством иностранных дел К. В. Нессельроде Д. П. Татищеву, посланнику в Берлине Д. М. Алопеусу, и послу в Париже К. О. Поццо-ди-Борго. 6(18) августа 1825 г. In: Уо. 232.

²⁷⁰ Bodnár, 2005. 75. A Porta 1824-ben kért katonai segítséget Mohamed Ali egyiptomi helytartótól. Egyiptom az Oszmán Birodalom része volt ugyan, de nagyfokú önállóságot élvezett. A tartomány élén Mohamed Ali állt, aki korábban az oszmán haderőben szolgáló albán zsoldos alakulat vezetője volt. Ez az alakulat támogatta a török haderőt az egyiptomi memlukok elleni harcban. A Porta számára bizonytalan helyzetet kihasználva azonban Mohamed Ali katonáival átállt a mamelukok oldalára, akiknek hatalma megerősödött Egyiptomban. Velük szövetségben és együttműködésben szilárdította meg helyi politikai befolyását. Majd 1805-ben szembe fordult a mamelukokkal és átvette Egyiptom vezetését. Mohamed Ali nagy népszerűségnek örvendett a nép körében, befolyását és politikai hatalmát pedig III. Szelim szultán kénytelen volt elismerni: még ugyanbban az évben hivatalosan is kinevezte Egyiptom pasájának. Ettől kezdve Mohamed Ali hatalma biztos alapokon állt, ő maga pedig hozzájárult a gazdasági, társadalmi és katonai modernizációt célzó nagyívű reformterveinek megvalósításához (ezekkel részletesebben a VIII. fejezetben foglalkozunk). Ormos – Majoros, 49.; Benke József: Az arabok története. Budapest, Kouth Könyvkiadó, 1987. 317–318.

²⁷¹ Memorandum on the Conditions on which the Duke of Wellington is to Allow His Majesty's Ambassador to go to a Conference on Greek and Turkish Affairs, and of his View of the Intentions of the Cabinet; also Queries Regarding the Wishes of the Government on Certain Points. London, 26 January, 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington. Vol. III. (Ed.) Wellington. London, Albemarle Street, 1871. 75; Schroeder, 642.

²⁷² Ibrahim pasa Mohamed Ali egyiptomi helytartó fia és az egyiptomi haderő parancsnoka. A II. Mahmud szultán kérésére a görög területeken végrehajtott egyiptomi hadműveletek irányítója 1824-től. Hasonlóképpen fontos szerepe volt az 1830-a évek egyiptomi válságaiban, ő vezette Szíria meghódítását (1831) és az anatóliai török területek elleni hadjáratokat (1832, 1839). Mohamed Ali nagyívű politikai ambícióinak támogatója, az önálló arab állam/birodalom megteremtését szolgáló expanzív politika „kivitelezője”, a területszerző hadjáratok vezetője. Ormos–Majoros, 49.; Benke 330.; 334.; Matuz, 174.; 176.

²⁷³ Ward–Gooch, 91–92.

Az angol diplomácia felélénkülése automatikusan együtt járt az Oroszországhoz való közeledéssel. Bár London ragaszkodott a közvetítő szerepéhez, egyre nyilvánvalóbb volt számára, hogy Szentpétervár jóváhagyása nélkül komolyabb lépések megtételére nem kerülhet sor. A két nagyhatalom közötti viszonyban 1825 őszén következett be változás. Ahogyan Canning Liverpool miniszterelnökhöz intézett levelében megfogalmazta: „*Kezdem azt hinni, hogy közeledik az az idő, amikor valamit tenni kell (...)*” azonban Anglia nem cselekedhet „*(...) addig, amíg Ausztria és Franciaország nem helyezte kezünkbe az irányítást (...)*.”²⁷⁴ Canningnek nem kellett sokat várnia. I. Sándor részéről 1825 őszén történt még egy utolsó nagyhatalmi együttműködésre irányuló próbálkozás. Az orosz diplomácia kísérletéről George Canning október 25-i feljegyzésében számolt be. A dolog érdekessége, hogy az ügyvel kapcsolatos információkat K. Lieven gróf, az orosz kormányzat felhatalmazása nélkül, bizalmasan továbbította az angol külügyminiszternek. A londoni orosz követ beszámolója alapján Canning arról értesült, hogy a szentpétervári udvar nemrégiben jegyzéket küldött a három kontinentális nagyhatalom orosz követségeinek. A dokumentum feltételezett tartalma szerint az orosz fél a szövetségesek közötti nézeteltérések rendezését és a görög ügyvel kapcsolatos döntések meghozatalát egy jövő év elején megrendezésre kerülő konferencián kívánta megoldani. A jelentés részletesen kitért a szövetséges nagyhatalmak által Oroszország irányában alkalmazott politika ismertetésére és a köztük felmerülő ellentétek okaira.²⁷⁵

Az újabb kezdeményezés azonban ismételen eredménytelennek bizonyult.²⁷⁶ I. Sándor politikájában ekkor került előtérbe a fegyveres intervenció gondolata. Az eredeti elképzelés alapján az orosz csapatok a Dunai Fejedelemségek birtokba vételével kényszerítették volna rá a Portát a Szentpétervár, valamint a görögség irányában alkalmazott politikájának revideálására. A tavaszi hadjárat előkészítése érdekében I. Sándor 1825. szeptember elején Taganrogba utazott, ahol pár héttel később váratlanul elhunyt.²⁷⁷ A halálát követően trónra lépő I. Miklós rendkívül markáns és határozott jellemű uralkodóként a külügyek terén a korábbiaknál intenzívebb irányvonal mellett kötelezte el magát. A keleti kérdés és az európai ügyek vonatkozásában egyaránt érzékelhető tendenciaváltás azonban nem jelentette a Sándor-féle politikától való teljes elszakadást. Sőt, bizonyos tekintetben I. Miklós határozottan

²⁷⁴ „*I begin to think that the time approaches when something must be done (...) till Austria and France has put into our hands the dealing (...)*.” Mr. Canning to the Earl of Liverpool, Seaford, October 25, 1825. In: *Some Official Correspondence of George Canning*. Vol. I. 317.

²⁷⁵ Memorandum of Mr. Canning, Seaford, October 25, 1825. In: Uo. 313–315.

²⁷⁶ Schroeder, 639.

²⁷⁷ Strakhovsky, L. I.: Alexander I's Death and Destiny. *American Slavic and East European Review*. 1945. No. 1/2. 33–50; Princess Lieven to Earl Grey, Brighton, December 27th, 1825. In: *Correspondence of Princess Lieven and Earl Grey*. Vol. I. 17–19; Princess Lieven to Metternich, London, January 6, 1826. In: *The Private Letters of Princess Lieven to Prince Metternich*. (Ed.) Quennell. New York, E. P. Dutton & CO., INC., 1938. 356.

ragaszkodott elődje elképzeléseihez. Példaként említhetjük a Dunai Fejedelemségek ügyét, a Portával való viszony normalizálásának igényét, valamint a tengerszorosok átjárhatóságának biztosítását.²⁷⁸ Ezen kérdések vonatkozásában nem beszélhetünk kurzusváltásról. A cár az intervenció kérdésében is hasonló álláspontra helyezkedett. Tartotta magát a fegyveres beavatkozás lehetőségének fenntartásához. I. Sándor koncepciójától eltérően azonban I. Miklós a háborúra nem csupán a válságkezelés módszereként, a keleti krízis esetében alkalmazandó átmeneti megoldásként, hanem a nemzetközi viszonyok formálásának eszközeként tekintett. Mindazonáltal az új cár külpolitikai szemléletében a görög ügy megítélését illetően is történt változás. Wellington herceg George Canningnek írt jelentésében hangsúlyozta, miszerint „*Ő császári felsége több mint közömbös a görögség iránt, (...) nem érti, hogyan léphetne fel a lázadó alattvalók érdekében a Portánál, (...) erős ellenérzései vannak a beavatkozás elve iránt, (...) a görög ügy ezen felfogása meglehetősen új, és különbözik Sándor cár [elképzelésétől] (...).*”²⁷⁹ I. Miklós problémakezelésében és szemléletmódjában ez lesz az új motívum: a morális kérdések és az erkölcsi alapú politizálás, amely I. Sándornál megfigyelhető, kevesebb hangsúlyt kap és a birodalom jogaink, valamint nagyhatalmi érdekeinek érvényesítése kerül a figyelem középpontjába.

V/3. A koncepcióváltás folyamata és a pétervári protokoll létrejöttének körülményei a brit–orosz diplomáciában (1825–1826)*

A kontinentst két vezető nagyhatalmának külpolitikája 1825 októberére átalakult: a benemavatkozás elve háttérbe szorult és a görög törekvéseket támogató irányvonal került előtérbe. A keleti kérdésben korábban ellentétes álláspontot képviselő londoni és szentpétervári kormányzat között egy elvi együttműködés kezdett körvonalazódni, amelynek gyakorlatban történő realizálására 1826–1827-ben került sor. I. Sándornak a görög ügy kollektív rendezésre

²⁷⁸ Bodnár, 2005. 76.

²⁷⁹ „*His Imperial Majesty is more than indifferent about the Greeks (...) he does not see how he can with propriety interfere with the government of the Porte in favour of rebellious subjects. (...) he feels strong objections upon principle to such an interference (...) this idea of the Greek case is quite new, and different from that of the Emperor Alexander (...).*” To the Right Hon. George Canning, St. Petersburg, 5th March (21st of February), 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 149–150.

* A fejezet rész bizonyos részei tanulmány formájában is megjelentek. Lásd: Schrek Katalin: Angol–orosz együttműködés a görög ügyben: a pétervári protokoll (1826) diplomáciai háttere. In: Juvenilia. V. Debreceni Bölcsész Diákkörösök Antológiája. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 282–292.; Anglo–Russian Mechanisms for Crisis Management in the First Period of the Greek Cause (1821–1826). Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica - Történeti Tanulmányok 2014. XXII. szám. 142–158.; K. A. Lieven herceg diplomáciai tevékenységének vizsgálata a brit levéltári források alapján. Kritische Zeiten. 2014. 3–4. szám. 79–95.; The Question of the Anglo-Russian Cooperation at the Negotiations in Seaford. Count K. A. Lieven's Intermediary Role in the Solution of the Eastern Crisis in 1825–1826. In: Альтернативы, переломные пункты и смены режима в истории России/Alternatives, Turning Points and Regime Changes in Russian History and Culture. Ruszisztika Könyvek XLI. Budapest, Russica Pannonica, 2015. Ruszisztika kötetek. 2014. 159–167.

irányuló törekvése eredménytelennek bizonyult; az 1815 után képviselt alkalmazkodási politika megbukott és hosszú idő óta először a birodalom – nemzetközi kapcsolatait tekintve – elszigetelt helyzetbe került. Az izoláltság megszüntetésének egyetlen módja az 1825 nyarán bekövetkező kurzusváltás volt. Az Oszmán Birodalom és Oroszország között fennálló konfliktus megoldásának módozatait illetően továbbra is két alternatíva kínálkozott: a békés úton való problémamegoldás és a háború révén történő rendezés lehetősége. Bár elméletben mindkettőnek volt realitása, a fegyveres megoldás alkalmazása alapvetően nem illett bele a kontinentális erőegyensúly prioritásának ideájára épülő cári koncepcióba. Ezen a dilemmán azonban I. Sándor az 1825. évi újabb diplomáciai fiaskót követően túljutott, az addig konszenzusra építő politikai stratégiája pedig új irányt vett. Oroszország nem ragaszkodott tovább az európai szövetségi rendszer kereteihez, mivel az látszólag magatehetetlennek és közönyösnek mutatkozott a keleti kérdés tekintetében. Ez a megállapítás elsődlegesen Ausztriára, Franciaországra és Poroszországra vonatkozott. Nagy-Britanniával annyiban volt más a tényállás, hogy ő volt az egyetlen nagyhatalom, amely érdemi érdeklődést mutatott a görög helyzet megoldására, de arrongás és az orosz kabinet közbenjárását teljes mértékben elutasító attitűdje miatt egyelőre nem mutatkozott lehetőség a Londenal való együttműködésre.

Ebből a szempontból érdemes megvizsgálunk a brit diplomácia által kitűzött célokat, és az 1825-re elért eredményeket. George Canning több aspektusból is opportunistának tűnő külpolitikája alapvetően arra épült, hogy az Oroszországgal szövetséges európai nagyhatalmakat elidegenítse a görög ügytől és ezáltal a keleti kérdéstől. Az elgondolás, miszerint Nagy-Britannia vétója mellett egyetlen állam sem vállalja fel az orosz kormánnyal szövetségben a balkáni konfliktus megoldását, voltaképpen helyesnek bizonyult. Ezen logika mentén pedig a Foreign Office minden lehetőséget megragadott a MID nemzetközi kezdeményezéseink ellehetetlenítésére. Az első fontos célkitűzést, hogy a brit diplomácia hatástalanítsa a kontinentális nagyhatalmakat a görög ügyben, Canning nagyobb diplomáciai konfliktus nélkül érte el. A második pont, amellyel a brit külügy mindenképpen számolt, hogy Oroszország a nagyhatalmak háttérbe vonulását követően és különösen a szent szövetségi partnerek tétlensége nyomán új szövetségest fog keresni a görög–török háborúba való beavatkozáshoz, aki – Franciaország, Poroszország és Ausztria 1824–1825-ös szereplése után – kizárásos alapon csak Nagy-Britannia lehet. Canning álláspontja szerint London távolságtartása még mindig nem volt olyan kompromittáló, mint a két közép-kelet-európai német állam képmutatása, ezért a második szentpétervári konferenciát követően számított az orosz kabinet közeledésére. Ebben a tekintetben azonban a brit diplomácia számára váratlan fordulat következett be: I. Sándor cár a többszörös sikertelenségért a felelősséget éppúgy

hárította Londonra, mint a párizsi, a berlini és a bécsi kabinetre. A cár döntése alapján pedig a görög helyzet megoldásában 1825 nyarától kezdve Oroszországnak egyedül kell cselekednie.²⁸⁰ A Canning által várva várt szövetségi felajánkozás így összességében elmaradt és a Foreign Office vezetőjének be kellett látnia, hogy amennyiben meg szeretné nyerni az orosz uralkodó és a MID bizalmát, akkor neki kell felvállalnia a kezdeményező fél szerepét.

Valójában az angol–orosz együttműködés gondolata már korábban is a szentpétervári diplomácia szerves részét képezte, amely azonban az általános európai együttműködés keretein belül volt értelmezhető. Most azonban a kontinentális viszonyok átalakulását követően I. Sándor úgy vélte, hogy a nemzetközi ügyekben elszenvedett presztízsveszteség miatt átmenetileg elzárkózik bármilyen fajta együttműködéstől. Az orosz szövetség kérdése, amely ez idő tájt komoly dilemmát okozott George Canningnek, 1825 augusztusában új lehetőségként jelentkezett, mivel Oroszország bár tartotta magát a korábbi szövetségesektől való elhatárolódáshoz, ezzel párhuzamosan kénytelen volt alternatívát keresni nemzetközi elszigeteltségének feloldására. Ennek egyetlen módja pedig, ha enged az elveiből és lehetőséget ad a londoni kabinettel való kooperációnak. A cár Nesselrode-val való konzultációja során a következőképpen fogalmazott: *„A török hatalom omladozik; az agónia hosszabb vagy rövidebb, de halálra van ítélve. Én még mindig itt vagyok teljes hatalmamban felfegyverkezve, saját elveimben megerősítve. (...) Ameddig azokat követem, ők (a szövetségesek) fognak hasznot húzni belőle. Nem maradhatok sokáig ezen az állásponton.”*²⁸¹ A váltás tehát a pétervári udvari körökben evidensnek, s egyúttal szükségesnek mutatkozott.

A brit diplomácia is hasonlóképpen gondolkodott, mivel a kontinentális nagyhatalmak görög ügyből történő kiiktatását követően elérkezettnek látta az időt az Oroszországgal való aktívabb kapcsolatfelvételre. A londoni kabinet politikájának változását több apró gesztus is jelezte. Ezekről Lieven gróf adott tanúbizonyságot Nesselrode-hoz intézett jelentésében, amelyet a külügyminiszter 1825. november 20-án írt levelében továbbított I. Sándornak.²⁸² Ebben a levelében Lieven beszámolt George Canningnek Lord Strangfordhoz intézett

²⁸⁰ Орлик, О. В.: История внешней политики России. т. 1. Москва, Международные отношения, 1999. 208.

²⁸¹ „*The Turkish power is crumbling; the agony is more or less long, but ist is stricken with death. I am still here, armed with all my power, but stong in my own principles of moderation and disinterestedness. (...) So long as I follow them, they try to profit by it. I cannot remain in this position for long.*” Idézi Harold Temperley: Princess Lieven and the Protocol of 4 April 1826. The English Historical Review. 1924. No. 153. 60.

²⁸² Управляющий министерством иностранных дел К. В. Нессельроде Александру, 8 (20) ноября 1825 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 296.

instrukcióiról,²⁸³ az új pétervári követnek szánt utasítások hangvételére alapozva pedig a londoni orosz követ egyértelműnek tekintette az angol diplomácia változásának új irányát.²⁸⁴

A MID nagy jelentőséget tulajdonított az új delegált érkezésének, mivel az egyben a st. james-i kabinet Oroszország felé való nyitásának egyik szimbóluma is volt. George Canning Lord Strangfordhoz intézett utasítása valóban egyértelmű volt, a követ felhatalmazást kapott arra, hogy tudassa Nesselrode-val: „(...) Oroszország császára a múlt télen megnyitott pétervári konferencia óta kinyilatkoztatta döntését, miszerint nem folytat több tárgyalást Őfelsége kormányával; az elhatározást, amelyet a konferencián elszenvedett kudarcot követően a többi szövetségesére is kiterjesztett. Nem a brit kormány feladata, hogy megtörje az Ő császári felsége által előírt határozatot (...).” Azonban: „(...) bármikor, amikor Ő császári felsége úgy gondolja, hogy enyhít ezen az elhatározáson, Őfelsége hajlandó lesz (...) a kölcsönös és barátságos megértés legkomolyabb óhajával újra tárgyalni.”²⁸⁵ A dokumentum tartalmának ismeretében tehát Lieven megerősíthette kormánya felé az angol szándékokat. Fontos azonban kiemelni, hogy Canning rendelkezései – ahogyan arra Lieven is utalt – alapvetően általános elvi megfontolások voltak, és egyelőre nem tartalmaztak konkrétumokat.

A kiegyezésre való hajlamnak ekkor már Szentpétervár részéről szintén mutatkoztak jelei. A cár azonban úgy vélte, hogy a Nagy-Britannia felé irányuló nyílt közeledés az elmúlt év eseményeinek tükrében méltánytalan lenne Oroszország számára. „Ha kezét fognak velünk biztosan – Európa érdekének és a vallás, valamint az emberiesség törvényeinek megfelelően – kontrolláljuk és stabilizáljuk az eseményeket Keleten. (...) Lord Strangford küldése fog ürügyként szolgálni; az ő érkezése új korszakot fog jelenteni ebben a kérdésben.”²⁸⁶ Az új pétervári angol követ kinevezésére 1825 októberében került sor.²⁸⁷ Ugyanebben a hónapban indultak meg a Lieven és George Canning közötti informális tárgyalások, amelyeknek azonban volt egy fontos előzménye: Dorothea Lieven oroszországi látogatása 1825 nyarán.

²⁸³ George Canning to Vicount Strangford. Foreign Office, October 14, 1825. In: TNA/PRO/FO 181/65 – Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Embassy and Consulates, Union of Soviet Socialist Republics (formerly Russian Empire): General Correspondence.

²⁸⁴ Az új követ Percy Smythe Strangford Sir Charles Bagotot váltotta a szentpétervári követi poszton és komoly külügyi tapasztalat birtokában érkezett az Orosz Birodalom fővárosába, mivel áthelyezését megelőzően Konstantinápolyban teljesített követi szolgálatot.

²⁸⁵ „The Emperor of Russia has, since the opening of the conferences at St. Petersburg, last winter declared His determination to hold no further communication with His Majesty's Government; a determination which, since the failure of (...) those conferences (...) extended to His other allies. It is not for the British Government to break in upon a resolution prescribed by His Imperial Majesty for his own conduct (...) whenever His Imperial Majesty shall think fit to relax that resolution, His Majesty will be disposed to meet confidence with confidence and again to discuss with the most sincere desire of coming to a common and friendly understanding (...).” George Canning to Vicount Strangford. Foreign Office, October 14, 1825. In: TNA/PRO/FO 181/65.

²⁸⁶ „If they grasp hands [with us] we are sure of controlling events and of establishing in the East an order of things comfortable to the interest of Europe and to the laws of religion and humanity. (...) The sending of Lord Strangford will serve as a pretext; his arrival will form a new epoch in this question.” Idézi Temperley, 1924. 60–61.

²⁸⁷ George Canning to Viscount Strangford. Foreign Office, October 12, 1825. In: TNA/PRO/FO 181/65.

A cár a külügyminiszterével történő egyeztetést követően arra kérte Nesselrode-t, hogy Madame Lieven előtt is vázolja fel Oroszország jelenlegi politikai helyzetét és bízta meg a londoni kormányzattal történő nem hivatalos kapcsolatok felvételével.²⁸⁸ A grófnő és Nesselrode között zajló beszélgetés során Madame Lieven aggályait fejezte ki a küldetéssel kapcsolatban, mégis elvállalta a közvetítő szerepét. A grófnő augusztus végén hagyta el Szentpétervárat. Nem sokkal távozását követően levelet intézett Metternichhez, akivel hosszú évek óta bizalmas kapcsolatban állt. Ebben utazásának körülményein kívül az oroszországi eseményekre is reflektált. Bár halványan utalt a cár külpolitikai koncepciójának átforgalmódására, fontos kiemelni, hogy a londoni küldetést és az I. Sándor által meghatározott instrukciókat illetően nem bocsátott információkat a kancellár rendelkezésére. A szeptember 2-i keltezésű levelében azonban Madame Lieven a következőképpen fogalmazott: „Az oroszországi utam véget ért. Nagyon jelentős következményei vannak számomra; gazdagon jöttem haza. Értékes tudásban igencsak gazdagon (...) Elmondom neked, ami a legsürgetőbb; bizonyos fokú ridegség van irántad.”²⁸⁹ Ugyanezt támasztotta alá az ugyancsak a grófnő nevéhez köthető *Polityicseszkih voszpominanyijah o szajuze sz Anglij (Politikai visszaemlékezések az Angliával való szövetségről)* című írása,²⁹⁰ továbbá a Metternich 1825-ös párizsi látogatásáról szóló beszámolója. Utóbbi esetében a grófnő a következőképpen fogalmazott: a kancellár „(...) *semmibe vette Sándor cárt. Dicsekedett a fölötte lévő hatalmával, (nyíltan) bevallotta minden mesterkedését, amelyeket azért vetett be, hogy rákényszerítse a Császárt, hagyja a keleti kérdés (irányítását) az ő kezében. Mindezen nagyozolások pedig (...) Pozzo di Borgo által gondosan összegyűjtve (...)*” Oroszországba is eljutottak.²⁹¹

Nyilvánvalóan ezek az események szintén szerepet játszottak abban, hogy a pétervári diplomácia a keleti kérdés vonatkozásában zárkózott attitűdöt vett fel, amely idővel minden szövetségesét – kiváltképpen Ausztriát is – érintett.²⁹² Legelőször azonban mégis Anglia esetében – Lieven gróf magatartásán keresztül – mutatkozott meg markánsan. Ahogyan arra George Canning Henry Wellesley bécsi angol követhoz írt levelében utalt „(...) *a szövetségesi konferencia kapcsán (...) az egyetlen biztos és értékelhető információ az, ami excellenciás urad*

²⁸⁸ Temperley, 1924. 61.; Cromwell, 2007. 96–97.; Тяньшина, 2009. 68–73.

²⁸⁹ „My visit to Russia is over. It has had very important consequences for me; and I come back rich. Very rich in precious knowledge (...) I will tell you what is most urgent; there is a certain coldness towards you.” Princess Lieven to Metternich, Reval, September 2, 1825. In: Quennell, 1938. 353.

²⁹⁰ Тяньшина, 2009. 67.

²⁹¹ „[He showed himself?] sufficiently contemptuous of the Emperor Alexander. He boasted of his influence over him, he confessed to all the artifices he had employed to force the Emperor to leave the Eastern question to his hands. All these gasconades (...) were carefully collected by Pozzo di [Borgo] (...).” In: Temperley, 1925. 85. Ugyanezt támasztja alá George Canning egy 1826 februárjában keltezett dokumentumában. Lásd: Instructions Given to the Duke of Wellington, on Proceeding to St. Petersburg, Foreign Office, February 10, 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165.

²⁹² Орлик, 1995. 208.

révén van birtokunkban. Lieven gróf nem kapott felhatalmazást arra, hogy ebben az ügyben kommunikáljon velem (...).”²⁹³ Ez a gesztus is egyértelművé tette az orosz kabinet távolságtartó politikáját, amelyet londoni követén keresztül juttatott kifejezésre. Lieven gróf tehát kétségtelenül annak az orosz külügyminisztérium által adott útmutatásnak tett eleget, amelyet feltételezhetően még 1824 őszén kapott, miután az angol kabinet visszautasította a pétervári konferencián való részvételt.²⁹⁴ 1825 őszére azonban megváltoztak a körülmények. Dorothea Lieven az instrukcióknak megfelelően továbbította az uralkodó akaratát férjének, K. A. Lievennek, aki pedig az előzetes információk alapján hozzálátott a Foreign Office vezetőjével történő tárgyalások megszervezéséhez.

Az új irányvonalat volt hivatott jelezni a cárnak a bécsi, berlini és párizsi orosz követhoz intézett körlevele is, amelyben tájékoztatta követeit a szentpétervári konferencia nyomán kialakult patthelyzetről és instrukciókat adott a jövőben alkalmazandó magatartásukat illetően. Utasította delegáltjait, hogy mind a keleti kérdés, mind az európai ügyek vonatkozásában a fent említett kormányzatok részéről felmerülő javaslatok tekintetében semleges álláspontot képviseljenek.²⁹⁵ Az érdemi konzultációk azonban még vártak magukra, az első egyeztetések majd az ősz folyamán, egészen pontosan 1825 októberében indultak meg.

Az angol külügyminiszter ekkor már alapos információkkal rendelkezett Szentpétervár keleti kérdésben formálódó álláspontját illetően. Az elsődleges forrás tehát egyértelműen Lieven gróf volt, aki 1825. október 25-i találkozásuk alkalmával adott részletes beszámolót a Foreign Office vezetőjének. Továbbá ő volt az a személy, aki a brit kormányzat tudomására hozta a török–egyiptomi hadjárat során a görögökkel szemben elkövetett atrocitások súlyosságát és a helyi lakosság további kezelésére vonatkozó távlati terveket.²⁹⁶ Ahogyan az Canning feljegyzéséből kiderült, a külügyminiszter ekkor szerzett először tudomást az Mohamed Ali egyiptomi helytartó és II. Mahmud szultán között létrejött megállapodásról: „Az orosz udvarnak biztos információja van arról, hogy mielőtt Ibrahim pasa hadseregét mozgósították, a Porta szerződést kötött az egyiptomi helytartóval, miszerint Görögország bármely részét hódítja meg Ibrahim pasa, azt az ő rendelkezése alá kell vonni (...).”²⁹⁷ A

²⁹³ „(...) as to the conferences of the Allies (...) the only certain and valuable information which we have on this subject comes from your Excellency. The count Lieven has not been directed to make any communication to me upon it.” George Canning to Henry Wellesley. Foreign Office, September 27, 1825. In: TNA/PRO/FO 181/65.

²⁹⁴ Temperley, 1925. 85.

²⁹⁵ Temperley, 1924. 59; Управляющий Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде Д. П. Татищеву посланику в Берлине Д. М. Алопеусу послу в Париже К. О. Поццо-ди-Борго 6 (18) августа 1825 г. In: ВПР. Сер. II. Т. 6 (14). 237. A forrás teljes szöveggel megtalálható: Copie d'une dépêche réservée aux Représentants de l'Empereur près les Cours de Vienne, de Paris et de Berlin. St. Petersburg, le 6 Août 1825. In: Schieman: Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I. Bd. I. Berlin, Druck und Verlag von Georg Reimer, 1904. 608–610.

²⁹⁶ Rodogno, David: Against Massacre. Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914, Princetown, University Press, 2011. 79.

²⁹⁷ „The Court of Russia has positive information that before Ibrahim Pasha's army was put into motion, an

megszerzett területek kezelésére irányuló tervének lényege pedig „(...) az egész görög népesség eltávolítása, rabszolgaként történő elhurcolása, (...) egyiptomiakkal és más mohamedán vallásúakkal való benépesítése.”²⁹⁸ A londoni orosz követ jelentése mindenképpen hatással volt Canning keleti kérdésben képviselt külpolitikájára. Az angol külügyminiszter súlyos körülménynek tekintette a Görögország vonatkozásában felmerült konstantinápolyi aspirációkat, amelyet mi sem bizonyít jobban, hogy november elején teljes körű tájékoztatást kért Sir George Cockburn admirálistól a Földközi-tenger térségében állomásozó brit hadiflotta létszámáról.²⁹⁹

A görög–török konfliktus azon felül, hogy új szakaszt nyitott a keleti kérdés kezelésében és az európai nagyhatalmak együttműködésében, egy másik negatív aspektusában is újat hozott. A szabadságharc küzdelmei során mindkét fél részéről tapasztalható etnikai-vallási atrocitások az európai közvélemény számára addig még sosem tapasztalt formában jelentkeztek. A muszlim és az ortodox keresztény lakosság részéről egyaránt jellemző kölcsönös kegyetlenkedések az érintett területeken elképesztő méreteket öltöttek,³⁰⁰ a helyzet súlyosságának kifejezésére, illetve érzékeltetésére pedig az orosz diplomáciában egy új kifejezés honosodott meg, amelyet Lieven szókészletében és retorikájában nyomon követhetünk. Ez pedig a „*guerre l’extermination*” vagyis „(nép)irtó háború”, amely szófordulatot a londoni orosz követ már 1824 év elején írt jelentéseiben is használt, kellő nyomatékot adva a Peloponnészoszon zajló eseményeknek.³⁰¹ Az információkat 1825 decemberében a konstantinápolyi követi posztot elfoglaló Stratford Canning is megerősítette, aki több forrásból is értesült az oszmán kormány görög lakosságot érintő szándékairól.³⁰²

Lieven gróf és Canning első, valamint pár nappal később – október 30-án – soron következő második brightoni találkozója teremtette meg az ideális légkört az angol–orosz együttműködésre irányuló politika felvázolásához, amely kiegészült az orosz külügyminiszternek a két állam együttműködésére utaló kijelentésével. Nesselrode hangsúlyozta ugyanis, hogy a keleti kérdés jelen konfliktusának megoldása London-

agreement was entered into by the Porte with the Pasha of Egypt, that whatever part of Greece Ibrahim Pasha might conquer should be at his disposal (...).” In: Memorandum of Mr. Canning, Seaford, October 25, 1825. In: Some Official Correspondence of George Canning. Vol. I. 315.

²⁹⁸ „(...) to remove the whole Greek population, carrying them off into slavery (...) and to repeople the country with Egyptians and other of the Mahomedan religion.” In: Uo.

²⁹⁹ Mr. Canning to Sir Georg Cockburn [S. d.]. In: Uo. 321.

³⁰⁰ Prousis, Theophilus C.: „Dreadful Scenes of Carnage on Both Sides”. The Strangford Files and the Eastern Crisis of 1821–1822. In Russian–Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered. (Eds.) Frary, Lucian J. – Kozelsky, Mara. Madison, University of Wisconsin Press, 2014. 78–79.

³⁰¹ Frary, Lucian J.: Salves of the Sultan. Russian Ransoming of Christian Captives during the Greek Revolution, 1821–1830. In: Uo. 106.; és a 125. oldal 28-as jegyzetmagyarázata.

³⁰² Mr. Stratford Canning to Mr. Secretary Canning. Corfu, December 17, 1825. TNA/PRO/FO 881/165. Inclosure B. 27.

Szentpétervár együttműködésétől függ.³⁰³ Ilyen előzmények után kerülhetett sor a december 16-i konzultációra, amely során már határozottan körvonalazódott egy angol–orosz szövetség megteremtésének alternatívája. Lieven ugyanezen a napon kelt levelében részletes áttekintést adott a londoni kabinet görög ügyben való állásfoglalásáról és az Oroszországgal való kooperáció lehetőségeiről. A tárgyalások jellegének meghatározását illetően a gróf hangsúlyozta, hogy maga George Canning „(...) kizárólagos fontosságot tulajdonít annak, hogy kapcsolataink jellege titokban maradjon, ezt tanúsították az általa elfogadott óvatossági intézkedések (...).”³⁰⁴ Ezen a ponton érdemes kiemelni, hogy az orosz követ és az angol külügyminiszter személyes megbeszélései mindig a fővárostól távol zajlottak. George Canning magánemberként gyakran látogatott el a kelet-sussexi Seaford városába. Ezen utazásokat kihasználva talált lehetőséget a Lieven gróffal és feleségével, Dorothea Lievennel való találkozásokra, amelyekre a közeli Brightonban került sor: az angol–orosz tárgyalások informális jellege ezen a ponton ragadhatóak meg leginkább, hiszen a tárgyalások gyakorlatilag "magánemberek" között, a hivatalos forma teljes mellőzésével zajlottak.

Az orosz követ fent említett jelentésében a kontinentális hatalmak bevonásának kérdésére is kitért. A Lieven és Canning közötti konzultáció alkalmával konszenzus született abban a tekintetben, hogy „Az egyezményt elsősorban Oroszország és Anglia között kell létrehozni.”³⁰⁵ A két állam kizárólagos partnerségének igényét, illetve szükségességét Bécs, Berlin és Párizs görög ügyben képviselt politikája indokolta. Ahogyan Lieven gróf is kifejtette: „Poroszország közvetlenül nem érdekelt a kérdésben, helyzete nem követeli meg, hogy befolyást gyakoroljon a Keletre. (...) Ausztria nyíltan kijelentette a küzdelemben részt vevőkkel szembeni ellenséges pozícióját. (...) Ezen hatalom tárgyalásokba történő bevonása igazságtalan és célszerűtlen lenne. Ami Franciaországot illeti, kormányzatának állhatatlansága és megbízhatatlansága teljesen kizárja annak a lehetőségét, hogy közösen lépjen fel velünk.”³⁰⁶ A londoni orosz követ

³⁰³ Mr. Canning to Vicount Granville. Foreign Office, 26 December 1825. In: Some Official Correspondence of George Canning. Vol. I. 348.

³⁰⁴ „(...) он придает исключительную важность тому, чтобы характер наших отношений оставался тайной, как о том свидетельствовали принятые им меры предосторожности (...).” In: Док. 103. Личное письмо посла в Лондоне Х. А. Ливена управляющему Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде 4 (16) декабря 1825 г. ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 307.

³⁰⁵ „Согласие должно быть достигнуто в первую очередь между Россией и Англией.” In: Uo.

³⁰⁶ „Пруссия непосредственно не заинтересована в этом вопросе; ее положение не требует, чтобы она пользовалась влиянием в Леванте (...) Австрия же открыто заняла позицию, столь враждебную в отношении одной из конфликтующих сторон (...) Привлекать это державу к участию в переговорах было бы и несправедливо, и нецелесообразно. Что касается Франции, то непостоянство и ненадежность ее кабинета совершенно исключают возможность выступить совместно с ним.” In: Uo. Lieven meglátása később angol részről is bizonyítást nyert. George Canning 1826 februárjában Wellington hercegnek adott instrukcióinak kiegészítéseként felhívta a Lord figyelmét arra, hogy minden formában hangsúlyoznia kell az európai szövetségesekkel való együttműködés lehetetlenségét, amelyet egy Lord Granville párizsi angol követ pár nappal korábban elküldött bizalmas levelére alapozott. Ebben egyértelművé vált a londoni kabinet számára a Franciaországgal való együttműködés teljes elutasítása. Lásd: Despachtes, Correspondes and Memoranda... III. 94–96.

levele révén a szentpétervári kabinet megerősítést nyert az angol és orosz érdekek összehangolásának közös szándékáról. Ennek azért is volt kiemelkedő jelentősége, mert időközben Szentpéterváron jelentős változások mentek végbe: I. Sándor cár 1825 novemberében váratlanul meghalt, öccse, Miklós hatalomra jutása pedig nem csupán az orosz bel-, hanem a külpolitikára is alapvető hatással volt. A keleti kérdés vonatkozásában markáns fellépést szorgalmazó cár magatartása komoly dilemmát okozott az angol kabinet számára. I. Miklós trónra lépését követően a Porta elleni orosz fegyveres fellépés ugyanis nagyobb realitással bírt.³⁰⁷ A körülmények tükrében tehát az angol diplomáciának orosz–török viszonylatban határozott álláspontra kellett helyezkednie.

Az angol–orosz közeledés következő lépcsőfokát Wellington herceg szentpétervári megbízatása képezte. Követté való kinevezését Lieven 1826. január 21-i levelében tudatta Nesselrode-val.³⁰⁸ A gróf fontosnak tartotta nyomatékosítani, hogy Wellington személyéhez maga Canning ragaszkodott. A külügyminiszter döntésében meghatározó szerepe volt a szentpétervári angol követ tevékenységével kapcsolatban érzett szkepticizmusának. Lieven hangsúlyozta, hogy *„Tekintettel a rendkívüli körülményekre az angol kormánynak pontos bizonyítékokat kell kapnia arról az irányról, amelyet az új orosz uralkodó szándékozik adni politikájának, amely nem támaszkodhat ebben a felelősségteljes dologban Lord Strangford kétes igazságára, mert olyan emberre van szükség, akinek tekintélye teljes mértékben bizalmat sugall.”*³⁰⁹ A „rendkívüli körülmény” a George Canning és pétervári brit követe között 1825 decemberében kialakult feszült viszony volt, amely Lord Strangford felelőtlen magatartása nyomán alakult ki. Az orosz kabinettel történő előzetes tárgyalások folyamán az angol követ informális egyeztetéseket hajtott végre a többi kontinentális hatalom képviselőivel. A velük történő konzultációk alkalmával Strangford arra törekedett, hogy Ausztriát és Franciaországot, valamint Poroszországot is bevonja a formálódó angol–orosz szövetségbe és az öt nagyhatalom kollektív együttműködésének tervét vázolta fel azok szentpétervári delegáltjainak, holott Canning – és ebben az időszakban már Nesselrode is – abszolút kizárólagosságot szeretett volna elérni az angol–orosz szövetség számára, mint ahogyan azt az elmúlt két év politikai módszertana is igazolta. Ehhez képest Lord Strangford – a Foreign Office felhatalmazása nélkül – teljes egészében szembe ment külügyminisztériuma utasításaival. A brit követ különutas politikájának főbb javaslata értelmében az öt európai nagyhatalom közös nyilatkozatot intéz a

³⁰⁷ Bodnár, 2008. 125–126.

³⁰⁸ Док. 120. Личное письмо посла в Лондоне Х. А. Ливена управляющему Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде 9 (21) января 1826 г. ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 334–337.

³⁰⁹ „Ввиду исключительных обстоятельств английскому правительству важно получить точные сведения о направлении, которое новый русский государь намерен дать своей политике, и оно не могло положиться в этом ответственном деле на весьма сомнительную проводимость лорда Стрэнгфорда, и потому потребовалось такое лицо, авторитет коего внушал бы полное доверие.” In: Уо. 336.

Portához a görög béke megteremtése érdekében.³¹⁰ Abban az esetben, ha Konstantinápoly elutasítja a nagyhatalmak görög ügyben történő közvetítését, Oroszország és a négy nagyhatalom deklarálná a Divánnak, hogy ez esetben nem tudják megóvni a Portát külpolitikai magatartásának következményeitől és a szövetséges hatalmak elismerik Oroszország jogát a fegyveres intervenció alkalmazására.³¹¹ Szentpétervár tehát bármilyenfajta ellenvetés nélkül indíthatna háborút az Oszmán Birodalom ellen.³¹² A helyzet abszurditását pedig tovább fokozta, hogy maga az elképzelés La Ferronays pétervári francia követ részéről is pozitív fogadtatásra talált,³¹³ holott nyilvánvalóan a metternichi külpolitikának sem állt érdekében támogatni a balkáni status quo-t megbolygató újabb orosz–török háborút. Mindezen túlmenően azonban a legérdekesebb fejlemény minden kétséget kizáróan az volt, hogy az angol külügyminiszter egy Nesselrode által Lieven grófhhoz eljuttatott jelentésből értesült a fejleményekről, nem pedig saját emberétől vagy diplomáciai hírszerzőitől.

Canning ezt követően meglehetősen bizalmatlannak mutatkozott Lord Strangford irányában, akinek a szentpétervári brit képviselő ellátásához szükséges jellembeli és politikai rátermettsége is megkérdőjeleződött. Canning kételyeinek Lord Granville párizsi angol követhoz,³¹⁴ később pedig a Wellington herceghez intézett levelében is hangot adott.³¹⁵ A személyváltásra azonban hivatalosan nem került sor, Lord Strangford továbbra is megmaradt követi pozíciójában, ezt követően azonban különösen fontos volt London számára, hogy egy megbízható és a pétervári udvari körökben, valamint nemzetközi szinten nagy tekintéllyel rendelkező személyt delegáljon a brit–orosz egyeztetések lebonyolítására. Részben így esett a választás Wellington hercegre, aki az 1826-os konzultációk végrehajtására kizárólagos felhatalmazást kapott.

A Brightonban folytatott előzetes tárgyalások során – a trónváltás okozta átmeneti megtorpanásra reagálva – az angol külügyminiszter biztosította Lieven grófot a London és Szentpétervár között fennálló kapcsolat jellegének változatlanságáról.³¹⁶ Az angol kabinet retorikája, valamint Wellington herceg I. Miklós beiktatási ünnepségére történő delegálása egyértelműen a közeledés irányába mutattak. Az előkészítő konzultációk és a mindkét fél részéről tapasztalható pozitív visszajelzések összességében megteremtették az érdemi

³¹⁰ Bridge, F. N. – Bullen, R.: *Great Powers and European State System 1814–1914*. London (etc.), Longman, 2005. 56.

³¹¹ *Immediatbericht Nesselrodes an Kaiser Alexander*. St. Petersburg, le 15 novembre 1825. In: Schiemann, 619.

³¹² Temperley, 1924, 68; Stapleton, 452.

³¹³ *Immediatbericht Nesselrodes an Kaiser Alexander*. St. Petersburg, le 15 novembre 1825. In: Schiemann, 619.

³¹⁴ Mr. Canning to Viscount Granville. F. O., 26 December 1825. In: (Ed.) Stapleton, 347–348.

³¹⁵ The Right Hon. George Canning to Field Marshall the Duke of Wellington. Foreign Office, 10th February 1826. In: *Despatches, Correspondence and Memoranda...* III. 96.

³¹⁶ Док. 120. Личное письмо посла в Лондоне Х. А. Ливена управляющему Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде 9 (21) января 1826 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 337.

tárgyalások lebonyolításához szükséges kritériumokat. Canning mindezekén túl a tényleges angol–orosz tárgyalások megindulásának előzetes feltételeként három követelés teljesítését szabta. Az első kritérium alapján Oroszországtól egyértelmű deklarációt várt annak tekintetében, hogy nem kíván háborút indítani a Porta ellen.³¹⁷ A fegyveres intervenció elkerülésének kérdése az angol diplomácia neuralgikus pontját képezte, hiszen az egyet jelentett a Porta hatalmának és stabilitásának megőrzésével. Canning második feltételként Oroszország és az Oszmán Birodalom hivatalos kapcsolatfelvételét és a konstantinápolyi orosz követség újbóli felállítását határozta meg. Végül a harmadik szempontnak megfelelően mind London, mind pedig Szentpétervár, mint tárgyaló felek, rögzítsék azon elhatározásukat, miszerint a jelen fennálló helyzetet és az ő közös együttműködésüket nem használják ki semmilyen fajta előnyszerzésre, vagy gyarapodásra.³¹⁸ Annak ellenére, hogy a memorandumban felsorakoztatott feltételek elfogadására Oroszország részéről nem került sor, Lieven herceg³¹⁹ előzetes közvetítése révén megindulhattak az angol–orosz egyeztetések. Ennek alapján 1826 februárjában Wellington herceg – a londoni kabinet hivatalos delegáltjaként – Szentpétervárra érkezett. Az angol követ George Canning február 10-én megfogalmazott instrukcióinak megfelelően arra törekedett, hogy az Oszmán Birodalom és Görögország között fennálló konfliktus rendezésében Nagy-Britannia teljes támogatásáról biztosítsa a cárt.³²⁰

Az angol–orosz konzultációk tényét rögzítő első dokumentumok 1825. október 25-én kerültek datálásra. Ezek között található egy, a brit külügyminiszter tollából származó memorandum, valamint egy Canning által az angol kormányfőhöz intézett beszámoló. Tartalmát tekintve az első irat az orosz követ Szentpétervár keleti politikáját részletező beszámolójának lényegi elemeit tartalmazta, amely adott pontokban bizalmas információkat is közölt a szentpétervári konferencián zajlott tárgyalások kudarcáról és a szövetségesek közötti diskurzus vitás pontjairól.³²¹ Ezek közül a három legneuralgikusabb tényező Oroszország számára, amelyek esetében a megállapodás lehetetlennek bizonyult a részt vevő udvarokkal (Franciaország, Poroszország és Ausztria) a következők voltak: 1. Oroszország azon javaslata, miszerint ha a Porta visszautasítja a nagyhatalmi közvetítést a szövetséges államok a kényszer eszközeivel élhetnek. Ugyanezt a kitélet alkalmaznánk a görög fél esetében is a tárgyalási feltételek elutasítását követően. 2. Franciaország, Poroszország és Ausztria azt javasolta, hogy

³¹⁷ Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165.

³¹⁸ Uo.

³¹⁹ Krisztof Andrejevics Lieven és családja 1826-ban emelkedett hercegi rangra édesanyja, Charlotte von Gaugegreben révén. A szövegben ezért ennek megfelelően 1825-ig gróf, 1826-tól pedig a herceg megnevezést használtam.

³²⁰ Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165.

³²¹ Memorandum. Seaford, 24 October 1825. In: TNA/PRO/FO 65/151. Foreign Office and predecessor: Political and Other Departments: General Correspondence before 1906, Russian Empire.

a Porta tudára kell adni, amennyiben a nagyhatalmak elismerik a görögök függetlenségét.³²² Ez utóbbit Oroszország utasította vissza. A két indítvány akceptálásának hiánya pedig értelmetlenné tette a további megbeszéléseket. Lieven mindezen információkat a George Canning iránti bizalomra alapozva, saját udvarának felhatalmazása nélkül adta át a Foreign Office-nak.³²³ A másik szóban forgó dokumentum Canning Lord Liverpool miniszterelnöknek küldött tájékoztatása volt.³²⁴

Az orosz diplomácia alapvető törekvései közé tartozott a birodalom balkáni befolyásának helyreállítása és a Portával történő kapcsolatának normalizálása. Ezen célok elérése érdekében Nesselrode 1826 februárjában új külpolitikai programot indítványozott. Tervezetében kiemelt szerepet kapott a Dunai Fejedelemségek helyzetének rendezése, valamint a tengerszorosok átjárhatóságának biztosítása. Oroszország lehetőségeinek számba vétele során a külügyminiszter két alternatívát vázolt fel: a fennálló helyzet békés úton történő megoldását és a konstantinápolyi kormányzat elleni háború lehetőségét. Ahogyan Nesselrode fogalmazott: „(...) a békés helyzet, amelyben vagyunk, nem fog azonnal megszűnni. Oroszország teljesítené a külföldi udvarok kívánságait.”³²⁵ Azonban komoly dilemmaként jelenik meg, hogy tartós lehetne-e egy ilyen feltételek mellett, mintegy kényszerűen megtartott béke?³²⁶ Ellenben, ha a szentpétervári kormányzat a háború mellett foglal állást, lehetőség nyílik „(...) lezárni a vitát, amely már öt éve bonyolítja a kapcsolatunkat nem csupán a Portával, de az európai nagyhatalmak udvaraival is (...) visszaadni Oroszországnak a tiszteletet, amelynek Konstantinápolyban örvendett a kajnardzsi szerződés idején.”³²⁷ Nesselrode memorandumában az orosz kabinet által alkalmazandó irányelvek bemutatása mellett részletesen elemezte azok hosszú távú következményeit. A potenciális veszélyek mérlegelése során hangsúlyozta, hogy az Oszmán Birodalom legyőzésével járó presztízs ugyan helyreállítaná Szentpétervár nemzetközi tekintélyét, mindazonáltal felhívta a figyelmet arra, hogy az európai nagyhatalmak vonatkozásában az orosz–török háború még jobban elmélyítené az Oroszország keleti politikájával szemben kialakult kontinentális összetartást. A tervezetben hangsúlyos szerepet kapott a londoni kormányzat politikája. Ahogyan a külügyminiszter utalt rá, „Anglia szándéka nem titok. Kijelentette, hogy érdekei [védelme] képezi politikájának egyetlen szabályát. De ezek az érdekek, látszólag nem kényszerítik arra, hogy szakítson

³²²Uo.

³²³ Stapleton, 315.

³²⁴ Mr. Canning to the Earl of Liverpool, October 25, 1825. In: Uo. 317.

³²⁵ „(...) состояние мира, в котором мы пребываем, не будет нарушено немедленно. Россия выполнила бы пожелания инностанных дворов (...)” Док. 138. Записка управляющего Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде Николаю I 16 (28) февраля 1826 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 401.

³²⁶ Uo.

³²⁷ „(...) почетным образом завершить спор, который вот уже пять лет осложняет наши отношения не только с Портой, но и с дворами главных европейский держав (...) вернуть России уважение, которым она постоянно пользовалась в Константинополе во времена Кайнарджийского договора (...)” In: Uo.

Oroszországgal.”³²⁸

Az orosz diplomácia az angolokkal folytatott konzultációval párhuzamosan törekedett az Oszmán Birodalommal való megegyezésre. Mivel azonban a Dunai Fejedelemségek ügyében továbbra sem történt változás, a cár 1826 márciusában határozott fellépésre szánta el magát és követelte a bukaresti béke pontjainak végrehajtását. Nesselrode M. Ja. Mincsakihoz intézett levelében részletes utasításokat adott a török kormányzattal szemben alkalmazandó magatartást illetően.³²⁹ A konstantinápolyi orosz ügyvivőnek küldött legfontosabb instrukció az orosz követelésekhez való konzekvens ragaszkodás volt. A kabinet három lényeges kérdésben kívánt megállapodásra jutni a Portával. Az első a Dunai Fejedelemségek ügye volt. Szentpétervár szorgalmazta Moldva és Havasalföld 1821 előtti status quo-jának helyreállítását és a török csapatok térségből történő kivonulását. A második pontban foglaltaknak megfelelően az orosz kormány indítványozta a Porta és Belgrád viszonyának rendezését, amely magában foglalta Szerbia autonómiájának és az 1812-es bukaresti békében rögzített privilégiumainak biztosítását. Végül pedig a Porta delegáljon követeket az orosz határhoz, hogy a szentpétervári kabinet által kijelölt meghatalmazottakkal való érdemi egyeztetések során a két állam közötti ellentétek feloldását eredményező megállapodások születhessenek.³³⁰ Nesselrode hangsúlyozta, hogy az orosz igények „*ultimátum jellegű követelések*”, ezért a jegyzékben meghatározott feltételek visszautasítása esetén Szentpétervár szankciókat fog alkalmazni.³³¹

A Portával szemben tanúsított orosz magatartásban feltehetően komoly szerepet játszott az angol–orosz kapcsolatok megerősödése. Ezt támasztja alá Nesselrode 1826. március 26-án a párizsi, bécsi és berlini orosz követekhez intézett jegyzéke.³³² A dokumentum nagy vonalakban tájékoztatást nyújtott a folyamatban lévő angol–orosz tárgyalásokról és azok legfontosabb céljairól. A két állam között zajló konzultációk vonatkozásában Nesselrode hangsúlyozta, hogy az orosz kormányzat keleti kérdésben való ambícióinak megvalósításához megkerülhetetlen a britekkel való konszenzus. Ahogyan fogalmazott: „*Egy ennyire fontos eredmény eléréséhez, amíg kénytelenek vagyunk külön tárgyalásokat folytatni a londoni kabinettel, a cár azt kívánja, hogy a minisztériumi képviselőkkel folytatott megbeszélések során Ön semmi esetre, még egy szóval se szóljon a tényekről, amelyekről szó van a görög ügyeket érintő jelentésben (...)*.”³³³ A szentpétervári kabinet ugyanis a brit kormányzattal összhangban

³²⁸ „Намерения Англии отнюдь не секрет. Она заявила, что ее интересы служат единственным мерилом ее политики. Но эти интересы, по видимому, не вынуждают ее к разрыву с Россией.” In: Уо. 402.

³²⁹ Док. 142. Управляющий Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде поверенному в делах в Константинополе М. Я. Минчаки 5 (17) марта 1826 г. In: Уо. 411–421.

³³⁰ Уо. 419.

³³¹ „ультимативные требования”. In: Уо.

³³² Док. 149. Управляющий Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде послу в Париже К. О. Поццо-ди-Борго, посланнику в Берлине Д. М. Алопеусу и Д. П. Татищеву 17 (29) марта 1826 г. In: Уо. 435–436.

³³³ „Но чтобы добиться столь важного результата, мы вынуждены вести пока отдельные переговоры

arra az álláspontra helyezkedett, hogy az érdemi egyeztetések lezárásig a kontinentális nagyhatalmak informálása szükségtelen és bonyodalmakkal terhes eljárás lenne. Az orosz külügyminiszter azonban kiemelte, hogy amint végre tisztában lesz a pétervári kabinet a Porta szándékaival onnantól kezdve Oroszország egyértelművé teszi szövetségesei számára a keleti kérdésben fogatosított további politikai lépéseit.³³⁴

Szentpétervár összességében tehát úgy vélte, hogy a körvonalazódó nagyhatalmi koalíció révén képes lesz nyomást gyakorolni a konstantinápolyi kormányzatra, amely hajlandó lesz alkalmazkodni az Oroszország által támasztott követelésekhez. Nesselrode taktikája sikerrel járt. A Porta májusban elfogadta a feltételeket, és pár hónappal később kezdeményezte a Szentpétervárral való megállapodást.³³⁵ Az orosz diplomácia dinamizmusa és a brit külpolitika kontrolláló jellege közötti diszharmónia 1826 márciusában az Orosz Birodalom javára billentette a mérleg nyelvét. I. Miklós határozott fellépése a londoni kabinet nyomásgyakorlásával szemben is érvényt tudott szerezni birodalma érdekeinek.

V/4. Az érdekérvényesítés lehetőségei a pétervári találkozáson: Wellington herceg és a brit–orosz konzultációk*

A szentpétervári misszió előkészítése során a legneuralgikusabb pont a hivatalosan IV. György (1820–1830) által kijelölt delegált személy kérdése volt. Bár az előző fejezetben röviden érintettük Wellington küldetését, azt leginkább Lord Strangford körül kialakult diplomáciai afférral összefüggésben taglaltuk. A herceg megbízatásának hátterében azonban több szempont is közre játszott. Az első és talán legfontosabb ok az orosz kabinet szimpátiájának, illetve bizalmának elnyerése volt. Wellington ebből az aspektusból tekintve kiváló választásnak bizonyult, hiszen amellet, hogy a napóleoni éra és az azt követő bécsi rendezés időszakának nagynevű, prominens személyisége, mindenképpen mellette szólt a diplomácia terén szerzett korábbi tapasztalata. A herceg ugyanis 1814–1815 között párizsi angol követként, majd pedig

с лондонским кабинетом, и император желает, чтобы в Ваших беседах с представителями... министерства Вы ни в коем случае, даже словом, не обмолвились о фактах, о которых идет речь в депеше касательно греческих дел (...). In: Уо. 436.

³³⁴ Уо.

³³⁵ Törökország érzekelte, hogy alakulóban van egy ellene irányuló nagyhatalmi szövetség, ezért megpróbált közeledni Oroszország felé. Ennek eredményeképpen 1826. október 7-én megkötötték az akkermani konvenciót, amely kimondta, hogy Oroszország gyámságot gyakorolhat Szerbia és a Dunai Fejedelemségek fölött, továbbá engedélyezte az orosz kereskedelmi hajók számára a tengerszorosok szabad használatát. A Porta elismerte a Dunai Fejedelemségek saját ellenőrzési jogát és Szerbia belső autonómiáját. Mindemellett megállapodás született arról, hogy a Fekete-tengeren egyik hatalom sem építhet ki katonai támaszpontokat. Erre vonatkozóan lásd: Ormos-Majoros, 50.; Seton-Watson: The Russian empire, 1801–1917. Oxford, Clarendon Press, 1967. 298.

* A fejezet rész bizonyos részei tanulmány rövidebb változatban formájában is megjelentek. Lásd: Schrek Katalin: Wellington herceg pétervári missziójának (1826) diplomáciai aspektusai. In: Tavasz Szél Konferenciakötet. III. Kötet. (Szerk.) Csiszár Imre – Kőmíves Péter. Debrecen, 2014. 335–342.

ezt követően a francia fővárosban működő külügyminiszteri bizottság elnökeként teljesített szolgálatot.³³⁶ A brit kormány reprezentációját tekintve tehát ideális választásnak bizonyult. A külügyminiszter döntését mindazonáltal belpolitikai tényezők is befolyásolták. Ilyen volt az angol Parlamentben a katolikusok egyenjogúsítása kapcsán kialakult éles politikai vita, amelynek Wellington aktív résztvevőjévé, sőt már-már emblematikus figurájává vált. A herceg által képviselt konzervatív politikai szemléletmód egyet jelentett az emancipációs törvénytervezet erőteljes kritikájával. Wellington ugyanis rendkívül aggályosnak vélte a tervezett intézkedések bevezetését és azok következményeit.³³⁷ Bár érdemes kiemelni, hogy maga *Roman Catholic Relief Act* pár évvel később éppen Wellington miniszterelnöksége idején kerül elfogadásra 1829-ben, a jelen fennálló politikai viszonyok között a herceg még az ellentábor képviselője volt.³³⁸ Hosszú hónapokig tartó távolléte összességében tehát előnyt jelenthetett volna az emancipációt támogatók táborának, hiszen – a whig párti köröknek kedvezve – huzamosabb időre ki tudták vonni Wellington személyét a parlamenti politizálás és az egyenjogúsítási diskurzus folyamatából. Canning döntésében tehát a belpolitikai tényezők legalább annyira számítottak, mint a külpolitikai faktorok, amelyet Dorothea Lieven naplóbejegyzése is alátámaszt: „*Február hónapban, az év legnehezebb időszakában, végigutaztatták (Wellington) egész Európán, azért, hogy az útja végén (csak) sarki jeget találjon, hogy elhagyja helyét a kabinetben és a hadsereg vezetésében (...). Mr. Canning learatta Wellington herceg időszakos távollétének minden lehetséges előnyét (...).*”³³⁹

A hercegnő kissé túlzó megfogalmazása ellenére alapvetően helyesen értékelte a fennálló helyzetet. A Lieven házaspár hosszú évek óta közvetlen kapcsolatban állt Wellingtonnal, mivel mindannyian tagjai voltak a IV. György király köré tömörülő szűk politikai csoportosulásnak, amelyet az uralkodó „*cottage cotterie*”-nek nevezett el. Az uralkodó által létrehozott politikai csoportosulás alapvetően kettős funkcióval bírt: egyrészt IV. György kialakította maga körül azt a szűk bizalmi réteget, amelynek tagjai az uralkodó maximális bizalmát élvezték és akikkel a király számos politikai kérdésben egyeztetett. Másrészt ennek a „*vidéki udvarnak*” konkrét politikai céljai is volt, amelynek lényege az ambiciózus George Canning politikai aktivitásának

³³⁶ British Diplomatic Representatives, 1789–1852. Camden Third Series, Vol. 50. (Eds.) Bindoff, S. T. – Smith, E. F. Malcolm – Webster, C. K. London, Officers of the Society, 1934. 49.; Schroeder, 589.; Ormos – Majoros, 30.

³³⁷ Davis, Richard W.: Wellington and the "Open Question". The Issue of Catholic Emancipation, 1821–1829. A Quarterly Journal Concerned with British Studies. 1997. No. 1. 39.

³³⁸ Uo. 39–55.

³³⁹ „*In the month of February, the most severe time of the year, they were going to make him cross all Europe, to find Polar ice at the end of his journey, to leave his place in the Cabinet and the command of the army (...). Mr. Canning reaped every possible advantage from the temporary absence of the Duke of Wellington.*” The Unpublished Diary and Political Sketches of Princess Lieven. Together with Some of Her Letters. (Ed.) Temperley, Harold. London, Johnathan Cape Ltd., 1925. 110–112.

korlátozása, vagy még pontosabban fogalmazva féken tartása volt.³⁴⁰ A tagok rendszeres időközönként találkozókat tartottak, amelyeken a konkrét politikai ügyek megtárgyalása volt napirenden. Az uralkodó személyén kívül összesen hat tagja volt a körnek: Jules de Polignac (francia követ), Ernst Friedrich Herbert Münster grófja (hanoveri miniszter), Eszterházy Pál Antal (osztrák követ), Wellington herceg, Krisztof Andrejevics Lieven és Dorothea Lieven.³⁴¹ A Wellington–Lieven kapcsolat, amely minden bizonnyal már a korábbi években is meg volt, az 1824–1825-ös évben a gyakori közvetlen érintkezés eredményeként feltételezhetően még szorosabbá vált.

Canning Wellingtonba vetett bizalmáról az 1826. január 13-án Lord Granville-nek küldött levelében írt: „(...) bármilyen fajta (az irányú) aggodalom nélkül küldöm Wellington herceget az uralkodóhoz, hogy a saját feje után menne (...) Továbbá ő az egyetlen képviselő, aki által elnyomhatnám és kiolthatnám Strangfordot.”³⁴² Ezen a ponton érdemes utalnunk az angol külügyminiszter Lord Strangfordhoz intézett 1826. február 11-i levelére, amelyben tájékoztatást ad Wellington herceg érkezéséről, illetve a hozzá rendelt feladatkörökről. Canning hangsúlyozta, hogy „(...) Wellington herceg nem visz magával követi megbízólevelet, különleges követsége nem befolyásolja excellenciás urad szokásos kötelezettségeit (...).”³⁴³ A levélrészlet egyértelműsítette Strangford számára Wellington küldetésének ad hoc jellegét, egyúttal megerősítette követi pozíciójának fenntartását.

A brit delegált személyének kérdésében a pétervári udvar is határozott álláspontot foglalt. Egyértelműen támogatták Wellington személyét, amelyet Nesselrode és maga I. Miklós részéről is kifejezésre került: „A király nem választhatott volna olyat, aki jobban megbecsülné a néhai császár emlékét, sem, aki jobban tetsző lenne a jelenlegi császárnak. Ő császári felsége nagyon értékeli az ilyen eljárás finomságát (...).”³⁴⁴ A brit és az orosz jóváhagyás mellett mindenképpen érdemes kiemelni az osztrák kormány reakcióját is. Metternich ugyanis külön levélben üdvözölte Wellingtont pétervári delegálása alkalmából és több ízben is hangsúlyozta

³⁴⁰ Uo. 61.

³⁴¹ Uo. 62.

³⁴² „(...) I send the Duke of Wellington to the autocrat, without any apprehension that he will dream in his own head (...) De plus – the Duke of Wellington is the only agent by whom I could suppress, and extinguish Strangford.” Canning to Granville. Foreign Office, 13 January 1826. In: George Canning and His Times. (Ed.) Stapleton, Edward J. London, John W. Parker and Son, 1859. 472.

³⁴³ „The Duke of Wellington not taking with him credentials as an ambassador, his special Embassy will not interfere with your excellency’s carrying on of the ordinary duties (...).” George Canning to Lord Strangford. Foreign Office, 11th February 1826. In: FO 352/13A/3. Stratford Canning Papers. Correspondence and Papers. 2nd Mission to Turkey. To and from Lord Strangford. 1826. April – May. No. 3.

³⁴⁴ „Le Roi ne pouvait faire un choix qui honorât davantage la mémoire de feu l’Empereur, ni qui fût plus agréable à l’Empereur actuel. Sa Majesté Impériale apprécie vivement la délicatesse d’un tel procédé (...).” Count Nesselrode to Filed Marshall the Duke of Wellington. St. Pétersbourg, ce 1er (13) Février, 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 107.

az Oroszországgal való tárgyalások komolyságát és szükségességét.³⁴⁵ Ez érdekes momentumnak tekinthető, hiszen Wellington „hivatalosan” az új cár beiktatásának és megkoronázásnak tiszteletére érkezett Pétervárra Nagy-Britannia képviselőjeként, útjának politikai háttéréről és indíttatásáról elvben csak a két állam érintettjei voltak tudatában. Annál is inkább fontos ez a kitétel, hiszen korábban utaltunk rá, hogy az 1825 őszi George Canning és Krisztof Lieven közötti előtárgyalások alkalmával a brit külügyminiszter az orosz kormánnyal való tárgyalás külön feltételeként támasztotta, hogy azokat bizalmasan, a többi nagyhatalom bevonása és tudta nélkül kell lebonyolítani. Az osztrák kancellár megjegyzése azonban arra enged következtetni, hogy Metternich valószínűleg tisztában volt Wellington pétervári missziójának súlyával és valós céljaival, illetve egyenesen támogatta is azt. Mindezen előzményeket követően került sor a herceg pétervári missziójára 1826. március 2. és április 5. között.³⁴⁶

A tárgyalások jellegét és metódusát tekintve fontos tényként szolgál, hogy Wellington nem csupán K. R. Nesselrode-val folytatott konzultációt, hanem személyesen magával a cárral is, aki már megérkezése másnapján audienciára hívta a herceget.³⁴⁷ Először azonban az orosz külügyminiszterrel kellett egyeztetnie. Nesselrode biztosította Wellingtont, hogy az uralkodó nem szándékozik háborút viselni a Portával.³⁴⁸ I. Miklós maga is megerősítette, hogy Oroszország nem akar hadat viselni az Oszmán Birodalommal szemben, mindennek ellenére a cár kevés esélyt látott annak megelőzésére. Ahogyan Wellington is fogalmazott az uralkodó „(...) a legnagyobb őszinteséggel fejezte ki, hogy vonakodik a háborútól és tudatában van annak minden kockázatával és rossz következményével, azonban kijelentette, nem tudja, hogyan lehetne azt méltósággal elkerülni.”³⁴⁹

Az angol–orosz tárgyalások szempontjából rendkívül lényeges elem volt az új cár által képviselt külpolitika irányvonalának ismerete, amely döntő befolyással lehetett a megegyezés sikerére. A londoni kabinet abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a trónváltás Oroszország nemzetközi kapcsolatainak tekintetében nem hozott újdonságot, hiszen I. Miklós az elődje által meghatározott elvek szerint alakította diplomáciáját. Ebben egyrészt a cár tudatossága figyelhető meg, másrészt pedig a külpolitikai kontinuitást – pontosabban a külügyi stratégia változatlanságát – az Orosz Birodalom belső helyzetének instabil volta is magyarázhatta. I.

³⁴⁵ The Prince de Metternich to Field Marshal The Duke of Wellington. Vienne, ce 14me Février, 1826. In: Uo.

³⁴⁶ Орлик, О. В.: История внешней политики России. т. 1. Москва: Международные отношения. 212.

³⁴⁷ Орлик, 99.; Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 148.

³⁴⁹ „(...) he expressed himself with the utmost frankness as being much disinclined to war, and conscious of all its risks and evil consequences, but he declared that he did not see how he could avoid it with honour.” Uo. 149.

Sándor cár halála és a trónutódlás körüli bizonytalanság³⁵⁰ jó alkalmat teremtett a Déli Társaság vezetői által már régóta tervezett állam-ellenes megmozdulás végrehajtására. A dekabrista felkelés szervezőinek nagyobb távlatú terveinek középpontjában az Orosz Birodalom fennálló politikai struktúrájának alkotmányos alapokon történő újjászervezése állt, az 1825. december 26-i fellépés azonban konkrétan a miklósi hatalomátvétel ellen irányult, ezért az új uralkodó különösen nehéz helyzetben volt 1826. év elején. Legitim hatalmának megkérdőjelezése és a kialakult orosz közhangulat mellett az orosz uralkodónak a dekabrista felkelés leverésével és az öt nemesi vezető kivégzésével kapcsolatban külföldről érkező éles kritikákkal is szembe kellett néznie. Nem véletlen tehát, ha I. Miklós meg szeretne volna őrizni a londoni kabinettel való szívélyes viszonyt. Illetve továbbra is helytállóak voltak azok a körülmények, amelyek angol–orosz koalíció megkötése mellett szóltak. Az orosz helyzetre Canning is utalt Wellingtonhoz intézett ajánlásaiban. A külügyminiszter véleménye szerint: *A dolgok állása Oroszországban (...) olyannak érződhetnek, mint amiben az otthoni nyugalmat legkevésbé biztosan a külső békével lehetne megőrizni (...).*³⁵¹ Burkolt formában a brit külügyminiszter éppen emiatt is utalt arra, hogy a belpolitikai feszültségek levezetésének formája akár egy háború is lehetne, amely kétség kívül az Oszmán Birodalom ellen irányulna. Illetve Canning rendelkezésére állt egy 1826. január 17-i keltezésű jelentés, amely arról adott hírt, hogy Miklós cár közölte La Ferronays francia követtel, hogy Sándor emlékéhez hű marad és véget kell vetni a keleti problémának. Másrészt az osztrák követnek, Lebzelternnek, Nesselrode elmondta, hogy Sándor cár utolsó instrukciója a háború megindítása volt.³⁵² Ezért is volt a brit kabinet óvatos és alapos az orosz tárgyalások előkészítésében. Stratford Canninghez intézett levelében George Canning úgy fogalmazott, hogy: *„A dolgok ilyen állásában sürgősen szükségessé válik Anglia számára, hogy közvetlen megegyezésre jusson Oroszországgal és hogy minden erőfeszítést megtegyen a béke fenntartására.”*³⁵³

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy az Oroszországgal történő kapcsolatkeresés mellett a Portával való egyeztetés is Canning politikájának szerves részét képezte. Wellington herceg szintén azt javasolta a Foreign Office vezetőjének, hogy először mindenképpen a konstantinápolyi kormányzat irányában tegyen kedvezően ható lépéseket. Gondolatmenetében

³⁵⁰ Konsztantyin nagyherceg lemondó nyilatkozatának és I. Sándor cár végakarátának pontos rendelkezéseivel csak néhány beavatott személy volt tisztában, ezért is telt időbe a beolpolitikai helyzet tisztázása.

³⁵¹ „*The situation of affairs in Russia may not improbably be felt to be one in which tranquillity at home would be least surely preserved by peace abroad (...).*” The Right. Hon. George Canning to Field Marshal the Duke of Wellington. Foreign Office, 10th February 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 85.

³⁵² Viscount Strangford to Mr. Secretary Canning. St. Petersburg, 17 January 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165. 30–31.

³⁵³ „*In this state of things, it becomes urgently necessary for England to come to direct understanding with Russia, and to employ every effort to preserve peace.*” Mr. Secretary Canning to Mr. Stratford Canning. Foreign Office, 10 February 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165. Inclosure C. 28.

több megfontolás is komoly szerepet játszott. Szentpétervár vonatkozásában a herceg úgy vélte, annak ellenére, hogy az új cár, feltételezhetően a háború deklarálása mellett kíván majd állást foglalni, az orosz hadsereg mozgósítására március végéig biztosan nem kerül sor. Ennél fogva ez az időszak tökéletes lehetőséget nyújtana London számára, hogy előzetes konzultációt folytasson a Portával. A török magatartás ismeretében pedig az angol kormány az Oroszországgal való egyezkedés során felkészültebben tud majd Szentpétervárot tárgyalni.³⁵⁴ A herceg meglátása alapvetően helytálló volt, hiszen az angol tárgyalási pozíciót kétség kívül befolyásolta az Oszmán Birodalom és Oroszország viszonyának alakulása. A Foreign Office stratégiájában pedig neuralgikus pont volt a Szentpétervár és a Porta közötti béke fenntartása.³⁵⁵ Ez a tétel képezte George Canning Wellingtonnak szánt instrukcióinak origóját is.³⁵⁶ A külügyminiszter 1826. február 10-én keltezett levelében a keleti válság és az angol–oros viszonyrendszer egy rendkívül összetett helyzetértékelését adta új megbízottjának. Véleménye szerint Nagy-Britannia görög ügyben való szerepvállalását tekintve két alternatíva előtt áll: vagy egyedül próbál meg közvetíteni a jelenleg hadban álló felek között, vagy Oroszországgal társulva vállalja fel ugyanezt a feladatot.³⁵⁷ A londoni kabinet mindkét lehetőség párhuzamos fenntartására törekedett, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy mind az orosz, mind az oszmán féllel folyamatosan egyeztetett. Konstantinápolyban Stratford Canning, Szentpéterváron pedig – legalábbis elvben – Lord Strangford igyekezett biztosítani a brit külpolitika szabad mozgásterét.³⁵⁸

Mielőtt taglalnánk a Wellingtonnak adott instrukciókat, fontos kiemelni, hogy Canning figyelmeztet továbbá a szentpétervári és a konstantinápolyi események összefüggéseire, amelyek teljesen megváltoztathatják a brit politika végkimenetelét. Wellington delegálásával szinkronban zajlott ugyanis Lord Strangford a már korábban ismertetett „ügye”, valamint Stratford Canningnek az oszmán fővárosba való érkezése. Ez a két tényező, illetve az azokból származó politikai következmények pedig alapjaiban ingathatták volna meg Nagy-Britannia keleti kérdésben megfogalmazott szándékait. Lord Strangford manővere azért volt aggasztó Canning számára, mert az orosz fél amúgy is kezdetleges bizalmának elvesztése mellett³⁵⁹ szintúgy hatással lehetett volna Stratford Canning konstantinápolyi tárgyalásaira abban az

³⁵⁴ The Duke of Wellington to Mr. Canning. Teddesley, 9 December 1825. In: Some Official Correspondence of George Canning. Vol. 1. 346–347.

³⁵⁵ Фадеев, 1958. 139.

³⁵⁶ Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165. 2.

³⁵⁷ Uo. 3.

³⁵⁸ Uo.

³⁵⁹ Attól függetlenül ugyanis, hogy a koncepció Oroszország számára kedvező feltételeket teremtett volna a Portával szembeni követeléseinek érvényre juttatására, a Foreign Office ellentmondásos magatartása a MID tartózkodását és a további tárgyalásoktól való elzárkózását vonhatta volna maga után.

esetben, ha Strangford híre hamarabb ér Kostantinápolyba, mint Stratford Canning³⁶⁰ maga és a pétervári eseményekre a török fél a brit kormány iránti bizalomvesztéssel válaszol.³⁶¹

A Wellington felkészítését, illetve részletes tájékoztatását célzó instrukciók – amelyek ugyanarra a napra (1826. február 10-re) dátumozva, de több levélben lettek továbbítva – komplex képet adtak a Foreign Office Oroszország irányában alkalmazni kívánt politikájáról. Az első és legfontosabb tétel, hogy meg kell akadályozni, vagy fel kell függeszteni az orosz hadsereg Porta elleni bevetését. Az orosz hadjárat elkerülése nem csupán a görög ügy miatt fontos, hanem hosszabb távú és nagyobb volumenű nemzetközi konfrontáció elkerülésének záloga is, mivel a háború megakadályozásával az Oszmán Birodalom felosztásának és egy általános európai háború kirobbanásának is gátat szabnának. George Canning érvelése ezen a ponton túlzónak és vészjóslónak is hat, összességében azonban azt a sokrétű és bonyolult problémát vetítette előre, amely az 1840-es évek végétől kezdve a napi szintű diplomácia részévé válik és amely tetőpontját végül valóban egy minden nagyhatalmat megmozgató „általános” háborúban, vagyis a krími háborúban (1853–1856) érte el. Annak a lehetőségnek, hogy 1826 tavaszán a cári Oroszország olyan győzelmet arasson a Porta fölött, amely a négy évszázada fennálló Oszmán Birodalom végét jelentené, valójában nem volt realitása. A balkáni vagy a fekete-tengeri régióban végbemenő területi veszteségekkel komolyan lehetett volna számolni, de a birodalom tényleges felosztásának végrehajtásával az orosz diplomácia nem kalkulált. A brit–orosz tárgyalások során azonban Wellingtonnak szem előtt kellett tartania a fent említett szempontokat és Canning utasítására ragaszkodnia kellett azon kijelentéshez, miszerint az ortodox keresztények fölötti protektori jog semmilyen formában nem jogosítja fel Oroszországot a fegyveres intervencióra; ennek ellenkezőjét a brit kabinet sohasem fogja hivatalosan elismerni, lévén, hogy a „(...) a háborúra való hajlam és a háborúra való jog, különböző dolgok (...).”³⁶²

A másik fontos paraméter, amelyhez Wellingtonnak mindenképpen ragaszkodnia kellett az Nagy-Britannia mediátori szerepkörének elfogadtatása. Canning koncepciójában ugyanis a

³⁶⁰ Stratford Canningnek írt levelében George Canning jelezte, hogy az áttelepítésekkel kapcsolatosan a követnek deklarálnia kell a Porta felé, hogy semmilyen hasonló cselekmény végrehajtását Nagy-Britannia nem fogja engedélyezni. Ami a kereskedelmet illeti, ebben a tekintetben a külügyminiszter arra az álláspontra helyezkedett, hogy London a kereskedelmben érintett területeket inkább függetlenként kezeli, mintsem a Portához tartozónak, mert akkor a Kelet-Mediterráneumban elszenvedett veszteségekért kollektíve a Portát kellene okolni. Mindezek alapján pedig tőle kellene jóvátételt követelnie a brit államnak (ugyanezen elven alapszik a görögök hadviselő félként való elismerése). Ha a Porta az angolok oldalára áll, akkor nem kell tartania a saját területei elleni támadástól. Ha nem, akkor a brit földközi-tengeri flotta a Morea és Egyiptom közötti szakaszhoz hajózik, hogy bekapcsolódjon a háborús cselekményekbe. Ez azonban nem cél. Mr. Secretary Canning to Mr. Stratford Canning. Foreign Office, 10th February 1826. TNA/PRO/FO 881/165. 29.

³⁶¹ Stratford Canning missziójának célja ekkor az volt, hogy elfogadtassa a Portával Nagy-Britannia közbejárását a görög konfliktus feloldásában. Lásd: Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165. 3.

³⁶² „(...) the disposition to make war, and the right to make it, are different things (...).” In: Uo. 4.

közvetítés a brit válságkezelési mechanizmus fő eszköze mind Oroszország és a Porta, mind Görögország és a Porta közötti viszony rendezésében. A kettőt azonban maradéktalanul elválasztotta egymástól az ún. *separated* és *joined intervention* (*egyéni vagy társult beavatkozás*) kategóriákra. A tárgyalások eredménytől függően a Foreign Office vezetője *egyéni* (köz)beavatkozást hajtott volna végre Oroszország és a Porta, valamint Görögország és a Porta esetében egyaránt. Másik alternatíva a társult brit–orosz (köz)beavatkozásról, amely kizárólag Görögország és a Porta vonatkozásában működőképes.³⁶³ A st. james-i kabinet nézőpontjából az első verzió lett volna a legkedvezőbb, hiszen minden érintett féllel szemben ő maga állt volna elsődleges tárgyalási pozícióban és a tárgyalási folyamatok kontroll alatt tartásával jóval nagyobb esély mutatkozott a keleti kérdés Nagy-Britannia számára kedvező formában történő feloldására. A *társult* fellépés ennél már jóval bonyolultabbnak bizonyulna, ám még mindig magában rejti a hatékony brit érdekérvényesítés lehetőségét. Végző soron mindkét típusú közbenjárást egy Oroszországgal való kompromisszumnak kell megelőznie, hiszen Szentpétervár hozzájárulása nélkül egyik sem kivitelezhető. Különösképpen igaz ez az orosz–török ügy kezelésére. Márpedig – ahogyan azt a későbbi fejezetekben is tárgyalni fogjuk – a MID a Konstantinápolyal való tárgyalások menetét nem kívánta kiengedni a kezéből, lévén, hogy a két állam között fennálló vitát nem a görög probléma részeként kezelte, bár az orosz–török viszony megromlásában nagy szerepe volt a görög–török konfliktusnak. A paradoxon feloldására a következő fejezetben lesz alkalmunk, amikor áttekintést aduk arról, hogy az orosz diplomácia milyen módon alkalmazta a kettős érvelés módszerét az 1826 utáni időszakban.

Az Oroszországgal való bizalmas együttműködés két esetben fulladhat kudarcba: Ha Stratford Canning konstantinápolyi missziója eredménytelen lesz; vagy ha ugyanezt az ajánlatot Oroszország kizárólagosan teszi meg és ezt a Porta elfogadja, amely jelen körülmények között a legcsekélyebb valószínűséggel bírt. A Foreign Office evidenciaként kezelte, hogy az ideiglenes görög kormány minden körülmény között elfogadja a britek közvetítését, abban az esetben, ha egyénileg történik a mediáció. A görög–brit együttműködés azon a ponton válik kérdésessé, hogy Epidauruszban elfogadják-e Oroszország részvételét. Canning szerint erre a kompromisszumra akkor van nagyobb esélyük, ha az egyéni közvetítés terve megghiúsul, és nem marad más lehetőség. Tehát a Porta maga utasítja el a britek közbenjárását a görög–török konfliktusban. Ekkor azonban még mindig fennáll annak a lehetősége, hogy Oroszországgal sikeresen zárul a társulási egyezmény, a görögök részéről is elfogadásra kerül a brit tervezet, azonban a Porta mind Nagy-Britannia, mind Oroszország

³⁶³ Uo.

közvetítését elutasítja. Ekkor Oroszország török háborúját két módon lehetne megelőzni: vagy Ausztriával és Franciaországgal koalícióra lépve; vagy London egyéni kiállításával.

A Canning-féle ajánlások harmadik fontos eleme a konstantinápolyi orosz követség helyreállításának kérdése. Ahogy korábban már többször is utaltás történt rá, a brit kormány még I. Sándor cár uralkodása idején makacsul ragaszkodott a G. A. Sztroganov báró által 1821-ben felszámolt orosz követség visszaállításához, mert hivatalos diplomáciai kapcsolat nélkül Oroszországnak nincsen jogalapja az Oszmán Birodalmat érintő ügyekről tárgyalni. Ez a tényállás valamelyest módosult azért, hogy M. Ja. Mincski személyében a MID ideiglenesen kinevezett rendkívüli meghatalmazott követet delegált a török fővárosba. George Canning azonban a pétervári konzultációk megindulása előtt szembe fordult korábbi kijelentéseivel és utasította Wellington herceget, hogy semmiképpen sem szabad újra napirendre tűzni vagy éppen szorgalmazni a konstantinápolyi orosz követség helyreállításának kérdését. Ha ugyanis az egyéni közbeavatkozás valósul meg, akkor nincs rá szükség, mert a brit–török tárgyalásokban amúgy sem vesz részt az orosz fél; ha pedig a társult közbeavatkozás jön létre, a tárgyalások megindulása előtt a Porta joggal követeli majd az orosz képviselő helyreállítását a tárgyalások megkezdésének feltételeként.³⁶⁴ Ez esetben pedig megint nem London lesz a követelőző fél. Ráadásul, amíg nincs közvetlen orosz–török összeköttetés, addig a brit kormány az Oszmán Birodalom és Oroszország irányában egyaránt szabadabb mozgástérrel rendelkezik.

Végül a herceg szorgalmazza Szentpétervárott, hogy a brit–orosz egyezmény aláírását követően Oroszország Ausztriával, Poroszországgal és Franciaországgal közös garancia mellett szerezzen érvényt az abban fogantatott intézkedésének. Ez utóbbi kritérium kapcsán ismét csak ellentmondás figyelhető meg Canning magatartásában, hiszen az öthatalmi együttműködést továbbra is kizárta a választási lehetőségek köréből, mégis elvárást támasztott aziránt, hogy a tárgyalásokból kizárt hatalmak vállalják a szerződés betartása fölötti nemzetközi örökösét.³⁶⁵

A szentpétervári missziót megelőző rendelkezések és információforrások ismeretében Wellington nem látta reális esélyét annak, hogy érdemi eredményt tudna elérni, amennyiben a tét az Oszmán Birodalom és az Oroszország közötti háború elkerülése. Lord Bathurstnek³⁶⁶ küldött levelében a herceg leírta a küldetéssel kapcsolatos legfőbb aggályait. A levél tartalmát tekintve eléggé pesszimista hangvételt tükrözött vissza. Wellington bizonytalanságának egyik oka az volt, hogy a külügyből érkezett részletes követutasítás mellett nem volt olyan más eszköz, amely segítségére lehetett volna a tárgyalásokban. A misszió végkimenetelét éppen

³⁶⁴ Uo.

³⁶⁵ Uo.

³⁶⁶ Konzervatív politikus, a Had- és Gyarmatügyi Minisztérium vezetője 1812–1827 között.

azért tartotta kétségesnek, mert a Canning-féle instrukciók ugyan kijelölték a brit–orosz egyeztetések irányát és az elvárt eredményeket, azonban a Foreign Office vezetője nem adott más alternatívát delegáltja kezébe. Ezért, ha a MID-del való egyeztetések során az orosz fél bármely ponton eltér a brit kormány által javasolt elképzelésektől, akkor Wellingtonnak nincs felhatalmazása a brit koncepció módosítására, vagy akár egyéb attól különböző, ámde kompromisszumhoz vezető javaslat felvázolására. Ahogyan a herceg megfogalmazta: „(...) amikor közvetlen közel kerülök az orosz miniszterekhez, tisztán kell látniuk, hogy tárgyalási eszközök közel sincsenek a kezemben. (...) Ha békét szeretnének és fenntartani a dolgokat úgy, ahogy vannak, az utasításaim elengedőek lehetnek számomra, hogy megszerezsem és a kezünkben tartsam őket. De ha a háború bármennyire is kívánatos számukra, kétlem, hogy meg tudom azt előzni.”³⁶⁷ „A tárgyalás céljának tekintetében úgy vélem az 1815-ös év óta ez a legfontosabb (dolog), amit megfontolás alá vettünk, és nem úgy tűnik számomra, hogy eléggé érzékelnék ennek a jelentőségét.”³⁶⁸ Wellington mérföldkőnek tekintette Nagy-Britannia és Oroszország közeledését és tervezett együttműködését, amelyre az elmúlt évtizedben nem volt példa, és amelynek egyik fő akadályja maga a Szent Szövetség létezése volt. A herceg ennek a tendenciának a megfordulását és a Szent Szövetség felbomlásának lehetőségét vélte felfedezni az 1826-os pétervári misszióban, amelynek eredményessége mindezen szempontokat figyelembe véve döntő jelentőséggel bírhatott. Ezért utalt Wellington világosan arra, hogy a jelen kormányzat nem kezeli megfelelő súllyal és felelősséggel az orosz kabinettel való tárgyalásokat, amit a brit delegáltra ráruházott szűkös hatáskör is bizonyított.

A háború kérdésében szintén határozott elképzelése volt Wellingtonnak. Úgy vélte, ha Szentpétervárott a politikai erők a háborúpárti politikának adnak prioritást és valóban kirobban egy orosz–török háború, abban az esetben számolni kell Ausztriának, mint fő orosz szövetségesnek a hadjáratban való részvételére. Innentől kezdve pedig a herceg nagy esélyt látott a háborús helyzet eskalálódására, amely akár egy általános európai háború veszélyével is fenyegethet.³⁶⁹ Másrésztől legalább ennyire aggasztónak vélte Wellington Franciaországnak az adott konfliktusban való esetleges szerepvállalását, mivel szerinte Párizs felajánlana támogatását az osztrák–orosz szövetségnek és a három udvar közös álláspontot tudna kialakítani az Oszmán Birodalom ügyében, amely során a francia kormány minden bizonnyal

³⁶⁷ „(...) when I come close quarters with the Russian ministers they must see very clearly that I have nearly no means of negotiation in my hands. (...) If they are desirous of peace and of keeping things as they are, my instructions may enable me to get them and keep them in our hands. But if war as it any account desirable to them, I don't think I can prevent it.” To Lord Bathurst. Berlin, 17th February 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 113.

³⁶⁸ „In respect to the object of the negotiation I think it is the most important that we have had under our consideration since the year 1815, and does it not appear to me that we are sufficiently sensible of its importance.” In: Uo.

³⁶⁹ Uo. 114.

Egyiptomban vagy a görög térségben követelne megának kompenzációt. Egy ilyen jellegű hármasszövetség pedig nem csak Franciaország Kelet-Mediterránuemban történő stratégiai térnyerését vetítené előre, hanem egyúttal az Oszmán Birodalom területeinek háromhatalmi felosztását is.³⁷⁰

Wellington szerint az ügyben való közös konferencia összehívásának nagy előnye lenne, hogy Anglia időt nyerhetne magának. Ez a kompromisszum, miszerint az európai nagyhatalmak közös tárgyaló asztalhoz ülnek, egy időre elégtételt adna az orosz vezetésnek, amely a tárgyalási időszakra biztosan elhalasztaná a török hadjárat tervét. Amíg tárgyalnak, addig az orosz hadsereg nem kerül bevetésre. Azonban ez London részéről komoly áldozatvállalást jelentene, mert a közös nagyhatalmi tárgyalások megindítása azt is jelentené, hogy Anglia elveszíti befolyását a hadban álló felek (a görögök és a törökök) fölött.³⁷¹ Lord Bathurst egy későbbi válaszlevelében egyetértését fejezte ki Wellingtonnak ez ügyben: hibás politikának tartotta Ausztria, Poroszország és Franciaország konzultációkból való kihagyását, mert a Portával Görögország kérdésében történő legpozitívabb előre lépés is kétes eredménnyel zárulhat a brit kormány számára a korábbi szövetségeseinek teljes mellőzése esetén, hiszen ezen eredmények a szóban forgó udvarokban feltehetően negatív visszhangra találnak majd.³⁷²

Wellington arról adott hírt George Canningnek, hogy esély van Nesselrode külügyi hivatalából való elmozdítására és lehetséges, hogy Lieven emiatt visszafogottabb a nyilatkozataiban. A decemberi események után bizonytalan hangulatban állítólag aktívvá váltak Nesselrode politikai ellenlábasai.³⁷³ Hogy a szóbeszéd komolyan foglalkoztatta a Foreign Office-t, mi sem bizonyítja jobban, hogy George Canning aggályait fejezte ki amiatt, hogy Krisztof Lieven szintén Pétervárra utazott a brit–orosz tárgyalásokon való részvétel – és természetesen a koronázási ünnepség – végett. A brit külügyminiszter pedig attól tartott, hogy az orosz kabinet marasztalni fogja őt a MID vezető pozíciójának következő várományosaként. Ezt a lehetőséget Canning negatívan mérte fel, mert véleménye szerint Lieven londoni szolgálata értékesebb a Foreign Office számára, mintsem egy ilyen diplomatát elveszítsen. Bármilyen más a londoni poszton történő személycseré kedvezőtlen fordulat lenne az angol fél számára.³⁷⁴ Mindezen eszmefuttatás arra enged következtetni, hogy a Pétervárról érkező vélt vagy valós híreszteléseknek hitelt adtak Londonban, de legalábbis hihetőnek tartották az orosz külügyminiszter menesztésének tervét.

³⁷⁰ Uo.

³⁷¹ Uo. 116.

³⁷² Lord Bathurst to Field Marshall the Duke of Wellington. Downing Street, 2nd March 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda. Vol. III. 142–143.

³⁷³ Wellington to the Right. Hon. George Canning. Berlin 19th February, 1826. In: Uo.

³⁷⁴ The Right. Hon. George Canning to Field Marshall the Duke of Wellington. Foreign Office, 4th March, 1826. In: Uo. 146.

Bár Nesselrode leváltásának tervére nem rendelkezünk konkrét forrással, mindenesetre az tény, hogy az új cár és a régi külügyminiszter politikai gondolkodásmódjában, különösképpen a görög ügy tekintetében mindenképpen kontraszt figyelhető meg. Ezért is volt különösen nehéz Wellington helyzete. A brit delegátus megérkezése napjától közvetlen érintkezésben állt Karl Nesselrode-val, illetve magával I. Miklóssal cárral. A wellingtoni misszió első napjainak fő feladata, az volt, hogy az orosz politikai környezet és az új uralkodó helyzetének, külügyi koncepciójának és a keleti kérdéssel kapcsolatban elfoglalt álláspontjának legalább a nagyobb ívű körvonalait sikerüljön meghatározni. A feladat nem bizonyult egyszerűnek, hiszen a sokszor még a Szentpétervárott állomásozó állandó követek – akiktől a herceg igyekezett minél több hiteles információt szerezni (pl.: La Ferronays francia, és Lebzeltern osztrák követ) – sem tudták behatárolni az új orosz vezetés pontos irányultságát. Ne feledjük el, hogy a trónváltás és a dekabrista felkelés óta mindössze két hónap telt el, amely javarészt a belső politikai konszolidáció megteremtésével, a felkelés szervezeti struktúrájának felderítésével és a büntetőeljárások lefolytatásával telt. Ebben a helyzetben pedig még az is kérdéses volt, hogy I. Miklós milyen formában és egyáltalán milyen intenzitással szeretne befolyni a nemzetközi kapcsolatokba, valamint a görög–török válság rendezésébe. Utóbbi tekintetében ugyanis különösen bizonytalan volt a helyzet. Wellington több jelentésében utalt arra, hogy a szentpétervári udvarban valójában nincs szimpátia a görögök iránt, amelyre alapozva Oroszország hathatós támogatásában lehetne bízni a válság feloldásában. Sőt, a brit követ megfigyelései alapján I. Miklós cár teljesen semleges ez ügyben, nem tud elveiben és tetteiben azonosulni a görög felkelők céljaival, és nagyon úgy tűnt számára, hogy annak is meg van a lehetősége, hogy a Nesselrode-féle koncepcióval teljesen szembe menve, a cár egyáltalán nem akarja majd Oroszországot aktívan bevonni a török–görög rendezés folyamatába és távol marad a konfliktustól. Amellett tehát, hogy a bizonytalansági tényezők nagymértékben megnehezítették a brit tárgyalási folyamat előkészítését, egyben előnyt is jelentettek a londoni kabinet számára, mivel az orosz helyzet és a külpolitikai elképzelések változékonysága tágabb teret adhatott a brit érdekérvényesítésnek.

Az az észrevétel, miszerint az új orosz uralkodó – elődjével ellentétben – nem elkötelezettje a görög kérdésnek, több oldalról is alátámasztható: Wellington ugyanis nem csak Miklós cár részéről tapasztalt a görög szabadságharcra kapcsolatban közönyösséget, hanem bátyja Konsztantyin Pavlovics részéről is. A nagyherceg álláspontja Miklósénál markánsabbnak bizonyult, akinek közömbössége szinte már ellenségességbe csapott át, ha a görög ügy került napi rendre. Wellington a körülmények ismeretében úgy vélte, hogy Miklós

álláspontjára mindenképpen hatott bátyja negatív szemlélete,³⁷⁵ amely teljes mértékben szembe ment legidősebb fivérük, I. Sándor cár gondolkodásmódjával.

A Szentpétervárral és Konstantinápolyal zajló parallel tárgyalások előnyt és egyben kockázatot is jelentettek Londonnak. Az egyik legnagyobb veszély a Porta bizalmának elvesztése volt, amely akkor is komoly aggodalomra adott volna okot, ha az angol–orosz konzultációk Anglia számára a lehető legideálisabb módon alakulnak. Ennek a lehetőségnek a kivédése nagyfokú diplomáciai erőfeszítést igényelt. Másrészt azonban Pétervár részéről szintén számítani lehetett hasonló attitűdre, amennyiben a brit–oszmán különtárgyalások ténye és tartalma idő előtt az orosz kabinet tudomására jut.³⁷⁶ Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a kettős tárgyalási metódus természetesen nem kizárólag az angol külpolitika sajátossága volt. Ugyanezen magatartás megfigyelhető Oroszország és a Porta vonatkozásában egyaránt.

Wellington pétervári tartózkodása idején napi szinten küldött jelentést George Canningnek, amelyben részletesen beszámolt az angol–orosz konzultációk tematikájáról, illetve az aktuális részeredményeiről. 1826. március 23-i keltezésű beszámolójában a herceg részletesen ismertette az orosz külügyi vezetésnek és Miklós cárnak az üggyel kapcsolatos álláspontját. Az angol–orosz tárgyalások időszakában készült ugyanis el az a jegyzék, amelyet a pétervári kabinet M. Ja. Mincski konstantinápolyi orosz megbízott révén kívánt továbbítani a Porta felé.³⁷⁷ A dokumentum tartalmát tekintve nem tartalmazott komolyabb változást a korábbi követelésekhez képest, amelyeket Oroszország a bukaresti béke pontjainak betartása végett támasztott déli szomszédjával szemben. Azonban Wellington a jegyzék vonatkozásában több észrevételt is megfogalmazott, amelyet memorandumok formájában továbbított Nesselrode, illetve az uralkodó felé.³⁷⁸ Az egyik meghatározó momentum a Porta és Oroszország közötti viszony helyreállítására vonatkozó szándék rögzítése volt. A jegyzékben szó esett ugyan az orosz és az oszmán fél közötti egyeztetésekről, amelyek a közös határvonalhoz delegált ügyvivőkön keresztül zajlanának. A herceg azonban szerette volna elérni, hogy a hivatalos orosz–török diplomáciai kontakt létesítésének igényét is írásba foglalják.³⁷⁹ Wellington kérvénye azonban nem talált meghallgatásra. Ahogyan George Canningnek küldött levelében is utalt rá: „*Ő császári felsége úgy határozott, hogy semmit nem fog írni a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról, határozottan ragaszkodik döntéséhez a*

³⁷⁵ To the Right. Hon. George Canning. 6th March, 1826. In: Uo. 154.

³⁷⁶ Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165. 3.

³⁷⁷ Док. 142. Управляющий Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде поверенному в делах в Константинополе М. Я Минчаки 5 (17) марта 1826 г. ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 422–428.

³⁷⁸ Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 164–166; 231–233.

³⁷⁹ Uo. 229–230.

*Porta iránti követelések tekintetében (...).*³⁸⁰ Mindemellett Wellington herceg a tárgyalások alkalmával arra törekedett, hogy megpróbálja elfogadtatni Nagy-Britannia esetleges közvetítő szerepét a Szentpétervár és a Porta között fennálló több éves nézetletérés rendezésében.³⁸¹ Azonban a memorandum kapcsán elszenvedett kudarca már előrevetítette Nagy-Britannia közbenjárásának orosz részről történő megvétózását, ami nem sokkal később a gyakorlatban realizálódott. A pétervári vezetés ebben a vonatkozásban nem volt hajlandó az engedménytételre és továbbra is ragaszkodott az önálló problémamegoldás jogához.

A londoni kabinet még egy kérdéskörben eredményre szeretett volna jutni. A Foreign Office el akarta érni, hogy az orosz kormányzat ismerje el Nagy-Britannia Jón-szigetek térségére irányuló befolyás (és/vagy terület) szerzési igényét.³⁸² Ennek a törekvésnek az abszurditását éppen a szerződő felek területi gyarapodásáról és a gazdasági előnyszerzéséről való lemondásának kollektív igénye képezte, amelyet szintén az angol tárgyalópartner szorgalmazott. Bár ebben a kérdésben nem született hivatalos álláspont, az expanzív ambíciók mellőzéséről szóló előterjesztés orosz részről is elfogadásra került és az 1826. április 4-én aláírt angol–orosz megállapodás szerves részét képezte.³⁸³ Wellington pétervári küldetése a tárgyalások alkalmával felmerülő nehézségek ellenére tehát sikeresnek bizonyult, attól függetlenül, hogy a hercegnek néhány kérdésben módosítania kellett az eredeti – George Canning által megfogalmazott – célkitűzéseken. A mindkét kabinet részéről vállalt kölcsönös engedmények és kompromisszumok következményeképpen létrejött Nagy-Britannia és Oroszország szövetségesi társulása, amely a görög ügy rendezéséhez vezető út első szakaszát jelentette.

A pétervári protokollban foglalt ajánlásoknak megfelelően a két szerződő nagyhatalom a következő feltételeket szabta a Portának: 1. Görögország továbbra is az Oszmán Birodalom tartományát képezné, amely előre meghatározott mértékű és közös megállapodáson alapuló éves adó fizetésére lenne kötelezve.³⁸⁴ A jogi értelemben vett függőség tehát továbbra is megmarad a görög tartomány és az Oszmán Birodalom között. A Porta fennhatósága és adózási kötelezettség fenntartása mellett azonban nem kötik más szálak Konstantinápolyhoz. Az, hogy a görög önrendelkezés szabadsága pontosan meddig terjed és milyen feltételek között valósulhat meg, arról a protokoll nem rendelkezett. 2. A jegyzőkönyv második fontos kitétele

³⁸⁰ „(...) *His Imperial Majesty had determined to write nothing about the restoration of the diplomatic relations; that he adhered firmly to his determination, in respect to demands upon the Porte (...).*” Wellington to the Right. Hon. George Canning. St. Petersburg, 4th April/23 March 1826. In: Uo. 230.

³⁸¹ Орлик, 1999, 212.

³⁸² Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: FO 881/165. 8.

³⁸³ Док. 153. Русско–английский протоколл о Греции. С.-Петербург, 23 Марта (4 апреля) 1826 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 450.

³⁸⁴ Uo.

a további etnikai atrocitások megelőzését szolgálta volna. Eszerint a nagyhatalmak indítványozták a Görögországban és a hozzá tartozó szigeteken élő török lakosság kitelepítését és tulajdonaik görögök által történő felvásárlását.³⁸⁵ A lépés végrehajtása nagymértékben hozzájárulna a békekötés utáni állapotok normalizálásához és a muzulmán lakossággal szembeni megtorlások prevenciójához. 3. A harmadik cikkely alapján a háborús felek közötti békítő tárgyalások Anglia konstantinápolyi követén keresztül, a cár teljes támogatásával fognak lezajlani. Abban az esetben pedig „(...) *ha brit Őfelségének javaslatát a közvetítésre az Oszmán Porta nem fogja elfogadni ettől a hatalomtól, akkor bármilyen legyen is a kapcsolata Ő császári felségének az oszmán kormánnyal, Oroszország és Nagy-Britannia ennek ellenére számba fogja venni a jelen protokoll első paragrafusában megnevezett (...) feltételeket (...) és felhasználja az összes kedvező körülményt, hogy saját befolyásukat gyakorolják mindkét oldalra azzal a céllal, hogy megbékélésre vezessék őket (...).*”³⁸⁶ Az angol közvetítés Oroszország révén történő elismerése már fél diplomáciai siker volt a londoni kabinetnek. Két komoly visszatartó erő merülhetett fel ebben a kérdésben: az orosz és/vagy a török fél visszautasítása. Szentpétervár tehát ebben a vonatkozásban kompromisszumkész volt és engedett a brit kérésnek, ami egyben azt is jelentette, hogy az egyéni és a társult közvetítés alternatívái közül egyfajta köztes megoldás valósulhatott meg, mivel Nagy-Britannia konstantinápolyi követe vehette kézbe a Portával való tárgyalás irányítását, jóllehet mindezt az orosz kormánnyal való egyetértésben, annak jóváhagyása és a közösen kidolgozott elvek mentén tehetette meg. A brit félre összességében kettős szerep hárult, egyszerre képviselte ugyanis egyéni, saját érdekeit és a frissen tető alá hozott brit–orosz koalíciót. A két oldalról megkövetelt érdekek halmazai pedig nem mutattak teljes átfedést.

A jegyzőkönyv egyik fontos része volt az egyéni előnyszerzés kiküszöbölésére irányuló feltétel. Nagy-Britannia és Oroszország ugyanis deklarálták, hogy „*Ebben a megállapodásban sem Ő császári felsége, sem brit Őfelsége nem fogják keresni saját birtokaik semmilyenféle gyarapodását, semmilyenféle rendkívüli befolyást és semmilyen kereskedelmi előnyt saját alattvalóik számára, amelyek ne tartozhatnának más állam alattvalójához (is).*”³⁸⁷ Továbbá a szerződő hatalmak indítványozták, hogy európai szövetségeseik csatlakozzanak a kezdeményezéshez. Bár utaltunk rá, hogy a Foreign Office a protokoll betartása végett

³⁸⁵ Uo.

³⁸⁶ „В случае, если предложенное его британским в-вом Османской Порте посредничество не будет принято этой державой, то каковы бы ни были отношения е. и. в-ва с турецким правительством, Россия и Великобритания тем не менее будут считать, упомянутые в § 1 настоящего протокола условия за основные для примирения (...) и воспользуются всеми благоприятными обстоятельствами, для воздействия своего влияния на обе стороны, с целью приведения их к примирению (...).” In: Uo.

³⁸⁷ „(...) в этом соглашении ни е. и. в-во, ни его британское в-во не будут искать никакого увеличения своих владений, никакого исключительного влияния и никаких торговых выгод для своих подданных, которые не могли бы принадлежать подданным каждого другого государства.” In: Uo.

közvetlen biztosítékot kért volna a tárgyalásokból kimaradt három szövetséges nagyhatalomtól, ez a pont azonban finomításra került, valószínűleg azért, mert nem volt realitása annak, hogy egy zárt ajtó mögött aláírt jegyzőkönyv tartalmát illetően a negligált államok bármelyike is hajlandó lett volna nemzetközi garanciát vállalni. Ezen kívánságukat bizalmas formában továbbították a kontinentális nagyhatalmaknak. A jegyzőkönyv érdekessége, hogy a Porta felé irányuló angol–orosz kezdeményezés kudarcának esetén Szentpétervárnak – egyedül, vagy Nagy-Britanniával együttműködve – jogot biztosított a görög ügy vonatkozásában megfogalmazott ajánlások végrehajtására. Ami a területi kérdéseket illeti, azok tekintetében a protokoll nem tartalmazott konkrétumokat.³⁸⁸ Érdekes azonban kiemelni, hogy az új állam kiterjedését illetően mind angol, mind orosz részről merőben eltérő koncepciókkal rendelkeztek, amelyekről érdemi vita majd az 1830-as londoni konferencia előtárgyalásain kerül napirendre.³⁸⁹

A protokoll fogadtatását³⁹⁰ illetően Franciaország nem értett egyet annak módjával, miszerint a két nagyhatalom kizárólagosságot élvez a görög ügy megoldásában. A körülményektől függetlenül azonban a francia kormány támogatását fejezte ki a Portával meginduló párbeszéd iránt és azt az utasítást küldte Armand Charles Guilleminot konstantinápolyi követnek, hogy szorgalmazza a Divánnál a brit mediáció során előterjesztett javaslatok elfogadását; és semmilyen körülmények között se avatkozzon be a Porta és Stratford Canning tárgyalásaiba.³⁹¹ A Balhausplatz azonban már korántsem volt ilyen megértő. D. P. Tatyiscsev bécsi orosz követ arról adott hírt, hogy az osztrák kancellár első reakcióiban igencsak negatív tónusban kommunikált a szentpétervári egyeztetésekről. Metternich ugyanis úgy gondolta, hogy Nagy-Britannia és Oroszország alaptalanul sajátítják ki maguk számára a keleti béke ügyét és megfélemlenek arról a tényről „(...) hogy Ausztriának kétszáz mérföldes

³⁸⁸ Schroeder, 646.

³⁸⁹ Ward – Gooch, Vol. II. 103; Schroeder, 658.

³⁹⁰ Érdekes adalék a protokollal kapcsolatban, hogy George Canning Lieven herceghez intézett 1826. május 5-i levele alapján az új szövetségesek közötti nézeteltérésre adott okot a dokumentum nyilvánosságra hozatalának módja. A brit külügyminiszter értesülései szerint ugyanis az orosz fél idő előtt és a közösen megbeszélte stratégiától eltérően ismertette az egyezmény részleteit a többi európai nagyhatalommal. A Wellington és Nesselrode, valamint Lieven közötti megállapodás alapján ugyanis a szerződést csak Lieven Londonba való visszatérését követően kommunikálják a brit–orosz együttműködés részleteit Bécs, Berlin és Párizs irányába. Továbbá abban is egyetértés volt, hogy a Nagy-Britannia és Oroszország által nyújtott tájékoztatást közvetlenül a fent említett kormányokhoz intézzék, ne pedig az adott országok londoni vagy szentpétervári követeihez, lévén, hogy fajsúlyos kérdésekről van szó. A Foreign Office értesülései alapján a MID mindkét feltételt megszegte, Canning pedig szerette volna tudni, hogy pontosan „(...) milyen motiváció diktálta a terv megváltozását.” („...what motive can have dictated the change of counsel.”). Véleménye szerint ugyanis ez a mozzanat ugyanolyan kockázatot jelentett a rendezés szempontjából, mint a Nesselrode féle görög terv kiszivárogtatása 1824-ben. Lásd: George Canning to Prince Lieven. Foreign Office, 5 May 1826. In: British Library Manuscript Collection/Additional Manuscripts (továbbiakban BLMC/Add Ms) 47261. A–B. Lieven Papers. Vols. XXVII–XXVIII. Correspondence with George Canning Statemen. (1816–1827)/ B. Vol. XXVIII. Nov. 1825–1827.

³⁹¹ Док. 168. Посол в Париже К. О. Поззо-ди-Борго управляющему министерством иностранных дел К. В. Нессельроде. 24 апреля (6 мая) 1826 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 486.

határa van Törökországgal, és a legnagyobb számú flottája van a Levante tengerein.”³⁹² Nesselrode-hoz intézett jelentésében Tatyiscsev úgy vélte, a kancellár feltehetően csak akkor közli végleges álláspontját a jegyzőkönyvvel kapcsolatban, ha azt már Londonban is jóváhagyták.³⁹³ Poroszország részéről érdemi válaszlépés nem született, relevanciája az ügyben gyakorlatilag nem volt. Párizs és Bécs állásfoglalása azonban annál is nagyobb jelentőséggel bírt. A két állam pontosan egymással ellentétes politikát alkalmazott a kialakult helyzettel kapcsolatban: Franciaország, ahogy alább részletesen majd kifejtjük, kínálkozó alkalmat látott a brit–orosz megállapodásban. Ange-Hyacinthe de Damas külügyminiszter nem arra fókuszált hogyan és miért maradt ki a párizsi kabinet a nagyhatalmi együttműködésből, hanem arra összpontosított hogyan válhatna annak részesévé.³⁹⁴ A metternichi külpolitikába ilyen fajta rugalmasság nem fért bele, és a bécsi vezetés megmaradt elzárkózó stratégiájánál.

A pétervári protokoll jelentőségének mérlegelésekor több tényezőt kell figyelembe vennünk. Egyrészt szem előtt kell tartani a dokumentum által kitűzött célok megvalósításának realitását, másrészt meg kell vizsgálni az angol–orosz egyezmény nemzetközi viszonyokra gyakorolt hatását. Az első kérdés vonatkozásában Nagy-Britannia szerepvállalása játszott meghatározó szerepet. A London és Szentpétervár között létrejött szerződés Európa két – mind politikai, mind katonai szempontból – vezető nagyhatalmának szövetsége volt, amely megfelelő befolyással és eszköztárral rendelkezett az európai ügyek és a keleti kérdés eseményeinek formálásához. A jegyzőkönyvben meghatározott szándékok teljesítéséhez szükséges feltételek adottak voltak, azonban a gyakorlatban történő megvalósítására mégsem került sor. A londoni kormányzat ugyanis a Szentpétervárral való együttműködéssel párhuzamosan ragaszkodott sajátos izolációs irányvonalához. Az angol külpolitika ezen kettősége pedig abban nyilvánult meg, hogy a brit kormány elhatárolódott az egyezmény pontjainak abszolválására irányuló kötelezettségvállalás alól. Ebből az aspektusból tekintve az 1826-os protokoll az elvi elképzelések determinálásán túl nem tartalmazott az abban foglalt rendelkezések betartásához szükséges garanciális elemeket.

Másrészről viszont az angol–orosz megállapodás pozitívumaként értékelhető, hogy az addig passzivitásba vonuló kontinentális hatalmak figyelmét ismételten a görög kérdésre fordította. Bár Ausztria és Poroszország korábbi álláspontjának megfelelően továbbra is ragaszkodott a semlegesség politikájához, Franciaország komoly érdeklődést mutatott a

³⁹² „(...) что у Австрии 200-мильная граница с Турцией и самый многочисленный флот в морях Леванта.” Док. 163. Д. П. Татищев управляющему министерством иностранных дел К. В. Нессельроде. Вена, 17 (29) апреля 1826 г. In: Уо. 474.

³⁹³ Уо.

³⁹⁴ A francia közeledésről adott hírt Lord Granville párizsi brit követ jelentésében is: Lord Granville to Goerge Canning. Paris, 1st December 1826. In: BLMCC/Add Ms 47261/B. Vol. XXVIII. Nov. 1825–1827.

formálódó nagyhatalmi koalíció iránt. A párizsi kormányzat úgy vélte, hogy az angol–orosz kezdeményezés egyrészt lehetőséget nyújthat az évek óta húzódó keleti válság rendezésére, másrészt a Görögország pacifikálásában való részvétel kiváló alkalmat biztosíthat Franciaország nagyhatalmi presztízsének növelésére és az 1815-ös békerendszer pontjainak revidálására. A francia külügy arra apellált, hogy a Balkánon végbemenő területi változásokban való támogatásért és partnerségéért cserébe Oroszország hajlandó lesz támogatni Franciaországot a Rajna vidékre irányuló revíziós törekvéseiben.³⁹⁵

A Párizssal történő hosszas egyeztetéseket követően Oroszország, Anglia és Franciaország 1827. július 6-án aláírta a londoni egyezményt, amely a pétervári protokoll alapján ismételten deklarálta a Portával szemben támasztott követeléseket.³⁹⁶ A megállapodás cikkelyeiben a három szövetséges nagyhatalom rögzítette a Görögországgal történő kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok felvételét, valamint pontosította az Oszmán Birodalom kötelezettségeinek teljesítésére szabott határidőt.³⁹⁷ A szerződés titkos záradékában rögzítették, hogy mindhárom félnek joga van a fegyveres beavatkozásra. Összességében tehát a pétervári egyezmény jelentőségét egy szélesebb körű és mindenekelőtt cselekvőképes nagyhatalmi koalíció létrehozásának megalapozásában kell kihangsúlyozni.

A pétervári protokollban foglaltakat a konstantinápolyi kormányzat nem ismerte el, ennek ellenére cselekvésre készítette a Portát. Még ugyanezen év októberében egy rendkívül kedvező ajánlattal fordult Szentpétervárhoz, amely a kibontakozóban lévő angol–orosz együttműködést kívánta megbontani az Oroszországnak garantált gazdasági és politikai előnyökkel. Az oszmán kormányzat úgy vélte, ezzel szorosabbra lehet vonni a szomszédos nagyhatalommal való kapcsolatot, miközben az engedményekért cserébe a cári vezetés remélhetőleg lemond a török-ellenes szövetségben való részvételről. Mindennek eszköze az akkaermani konvenció volt, amely 1826. október 7-én került megkötésre. A szerződés lényeges pontjai elismerték a Dunai Fejedelemségek belső szabályozási jogait, feloldották a Moldvában és Havasalföldön érvényben lévő török kereskedelmi monopóliumot és biztosították Szerbia autonómiáját.³⁹⁸ Ugyanakkor az egyezmény még sem jelentett Oroszország számára visszatartó erőt, mert a Portával való kiegyezés mellett továbbra is fenntartotta a görög ügygel kapcsolatos álláspontját és ragaszkodott az ekkorra már Franciaországgal is kibővült nagyhatalmi koalícióban való részvételéhez. Ez egyben ismét jelezte, hogy a szentpétervári diplomácia a görög kérdést és a Dunai Fejedelemségekben meglévő oszmán–orosz nézeteltéréseket egymástól független,

³⁹⁵ Schroeder, 650.

³⁹⁶ Ormos – Majoros, 50–51.

³⁹⁷ Treaty between His Majesty, His Most Christian Majesty and the Emperor of Russia, for the Pacification of Greece. Signed at London, 6th July 1827. In: TNA/PRO/FO 881/168 – Foreign Office: Confidential Print. Greece: List of Papers. Pacification. Protocols. Treaty. July 1827. No. 2.

³⁹⁸ Ormos – Majoros, 50.

különálló problémaként kezeli.

A nemzetközi viszonyokban bekövetkezett változások és a Görögországban zajló politikai konszolidáció megteremtették a fegyveres intervenció végrehajtásához szükséges külső és belső feltételeket. A londoni egyezményben foglalt határidő lejártát követően a három nagyhatalom tengeri blokáddal kívánt Konstantinápolyal szembeni követeléseinek érvényt szerezni. A szövetségesek az 1827. október 20-i navarinói ütközetben győzelmet arattak a Porta felett. A katonai siker azonban a koalíciós partnerek – különösen Nagy-Britannia és Oroszország – közötti kapcsolat gyengülését eredményezte. A nagyhatalmi intervenció következtében kialakult helyzet ugyanis teret engedett Oroszország Balkánon történő megerősödésének. A Szentpétervárral szemben érzett bizalmatlanság hatására London módosított külpolitikájának irányvonalán. Az angol–orosz együttműködés átmenetileg felbomlott, a görög ügy pedig mind a diplomácia, mind a válságkezelési módszerek vonatkozásában új szakaszába lépett.

VI. PÁRHUZAMOS KONFLIKTUSOK ÉS AZ INTERVENCIÓ PROBLEMATIKÁJA. A BEAVATKOZÁS ÉS BENEMAVATKOZÁS ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI LEHETŐSÉGEI

A görög ügy időszakában az angol–orosz kooperáció fő mozgatórugója a görög–török konfliktus megoldása volt, amelyet Nagy-Britannia prioritásként kezelte. Az Oszmán Birodalom belső rendjének helyreállítása és a görög autonómia elérése azonban csak a konfliktusforrás egy részére jelentett megoldást. A görög üggyel párhuzamosan kialakuló orosz–török ellentét egy, a görög kérdéstől nem teljesen elválasztható, attól mégis külön kezelendő helyzetet eredményezett, amelyben Oroszország a Dunai Fejedelemségek jogainak betartatása és a Moldva, valamint Havasalföld fölötti befolyásának megerősítése céljából szembement a Porta állásfoglalásával, mindez pedig az angol–francia–orosz koalíciós fellépéssel kiegészülve újabb orosz–török háborút generált. Ehhez hozzájárult még az orosz külpolitika menetében az 1820-as években megfigyelhető változó tendencia, amely a keleti kérdéshez köthető politikájában öltött formát. Az erre vonatkozó felvetés kiindulási pontját az adott helyzetekben alkalmazott eltérő módszertan alkotja, melynek alapján a MID különbséget tett és eltérő külpolitikai stratégiát alkalmazott a keleti kérdéshez köthető minden olyan esetben, amikor a konfliktusnak Európához vagy az európai nagyhatalmakhoz köthető közvetlen hatása volt feltételezhető. Ezen felül szintén más magatartást tanúsított a túlnyomó részben orosz érdekszférát érintő ügyekben, amikor az adott szituáció kezelésében az Orosz Birodalom a kizárólagosság elvét alkalmazva, mintegy saját belügyének tekintve formálta paradox módon külső politikáját. Véleményünk szerint ezen okfejtés mentén a szentpétervári diplomácia részéről a keleti kérdés vonatkozásában regionálisan eltérő válságkezelési alternatívák figyelhetőek meg, amelyek ettől függetlenül ugyanannak a problémahalmaznak a részét képezik. Az 1825–1829 közötti időszakban pedig ez a metódus Oroszország és az Oszmán Birodalom, Oroszország és a Perzsa Birodalom, valamint Oroszország és Nagy-Britannia relációjában/kontextusában egyaránt tapasztalható. A jelen fejezet címében szereplő párhuzamos konfliktusok – ennek megfelelően – magukban foglalják a görög ügyet, a vele parallel módon a Dunai Fejedelemségek ügyén kifejlődő orosz–török konfrontációt és az orosz–perzsa háborút, amelynek lezárása fontos része az Oszmán Birodalom elleni 1828–1829-es eredményes orosz fellépésnek. Végül a keleti kérdés vonatkozásában kialakuló nemzetközi viszonyrendszer harmadik aspektusaként elemeznünk kell a fent említett tényezők angol–orosz kapcsolatokra gyakorolt negatív hatásait, amelyek elsősorban diplomáciai szinten váltak London és Szentpétervár között konfliktusforrássá.

Az első vizsgált konfliktus időrendben haladva az orosz–perzsa háború, amelynek előzményei még a századfordulóhoz köthetőek. Oroszország 1797–1798-ban Perzsia ellen

sikerrel megvívott háborújának fontos következménye az amúgy is komoly belpolitikai válsággal küzdő állam megrendülése volt. A Perzsa Birodalom válságának egyik jeleként Grúzia 1801-ben elismerte Oroszország fennhatóságát.³⁹⁹ Az események Szentpétervár számára előnyös helyzetet teremtettek: a birodalom határvonalainak aktuális kiterjesztése és a Kadzsar dinasztia gyengesége ideális feltételeket biztosított a további orosz expanzió számára (lásd: 3. számú térkép). A változások azonban, amelyek pillanatnyilag politikai és geostratégiai előnyökhöz jutatták Oroszországot egy másik nézőpontból tekintve negatív következményeket generáltak. A Perzsa Birodalom politikai és területi instabilitása a Közép- és Dél-Kaukázusban meglévő orosz–oszmán–perzsa hatalmi egyensúly megbomlásához vezetett. Ettől a ponttól kezdve pedig a bizonytalan helyzet nyújtotta számos lehetőségen túl Oroszországnak számításba kellett vennie a térség politikai labilitásából adódó veszélyforrásokat. Ilyen volt a teheráni kormányzat revansvágya és a régió hegyi népeinek ellenséges magatartása.

A fenti tényezők összjátékával 1804-ben újabb orosz–perzsa háború kezdődött, amely egészen 1813-ig elhúzódott. Hosszú évek diplomáciai egyeztetéseit követően került megkötésre a gülisztáni béke, amely az ismét győztes Oroszországnak juttatta Örményország, Dagesztán, Észak-Azerbajdzsán területét, olyan stratégailag fontos városokkal együtt, mint Derbent és Baku.⁴⁰⁰ Bár a meghódított területeket Oroszország még sokáig nem tudta teljesen a birodalomba integrálni, az 1804-től kialakított katonai–közigazgatási rendszer révén biztosította fennhatóságának tartós megőrzését.⁴⁰¹ A szentpétervári kormányzat által elért katonai sikerek tehát újabb területszerzést biztosítottak Oroszország számára, amelyek kaukázusi pozíciójának megerősödését, egyben pedig a térségben való további előrenyomulás lehetőségét is jelentették. A békekötést követő években Oroszország alapvetően arra törekedett, hogy geostratégiai szempontból stabillá tegye helyzetét a közép-kaukázusi régióban: 1816-tól A. P. Jermolov kaukázusi hadjárata és az Araksz folyóig húzódó határvonalról szóló teheráni tárgyalások elindítása mind ezt a célt szolgálták. Nem meglepő tehát, hogy az 1826-os orosz–perzsa konfliktus forrása továbbra is az orosz területi expanzió és a teheráni kormányzat területi revíziós igényeinek ellentmondásából táplálkozott.

Abbász Mirzá trónörökös határozott külpolitikai célkitűzései között szerepelt a gülisztáni béke revideálása és az orosz fennhatóság alá került korábbi perzsa területek visszaszerzése. I. Miklós cár Kaukázus-koncepciójába azonban nem fért bele a területi kérdésekben Teherán

³⁹⁹ Mostashari, Firouzeh: *On the Religious Frontier. Tsarist Russia and Islam in the Caucasus*. International Library of Historical Studies 32. London, Tauris and Co., 2006. 22.

⁴⁰⁰ Rieber, Alfred J.: *The Struggle for the Eurasian Borderlands. From the Rise of the Early Modern Empires to the End of the First World War*. Cambridge, Cambridge University Press, 2014. 387.

⁴⁰¹ A civil-katonai adminisztráció struktúráját tekintve a korábban érvényben lévő és a helyi hagyományokon alapuló kán-rendszerhez hasonló berendezkedés volt. Lásd: Mostashari, 22.

részéről elvárt kompromisszum, sőt az orosz külügyi vezetés egyik alapvető célja az Araksz-folyó természetes határként való elfogadtatása volt.⁴⁰² Ezért a cár a kaukázusi orosz földek megtartása, illetve a háború megindítása mellett foglalt állást. Az 1826-ban kirobbant háború egyben azt is jelentette, hogy a szentpétervári kormánynak újabb geopolitikai hadszíntéren volt szükséges aktivizálnia magát. A folyamatban lévő és az orosz diplomáciai tevékenységhez szorosan kötődő balkáni konfliktusok ekkor még ugyan diplomáciai síkon mozogtak, a MID-nek azonban már ekkor is mérlegelnie kellett a nemzetközi helyzetet, mivel Görögország és a Dunai Fejedelemségek ügye egyaránt a fegyveres intervenció alkalmazásának irányába haladt. A három konfliktus parallel módon történő kezelése ekkor azért volt megoldható, mert az orosz kabinet a brit–orosz szövetségesi tárgyalások és az akkermani konvenciót előkészítő orosz–török egyeztetések szakaszában volt, amely időszakosan biztosítékot nyújtott számára akár egy többoldalú katonai fellépést kiváltó helyzet elkerülésére vagy késleltetésére. Ilyen körülmények között indult meg az újabb orosz–perzsa háború, amely 1826–1828 között zajlott. A háborút a türkmencsaji béke zárta le 1828. február 22-én.⁴⁰³ A szerződésben az orosz diplomácia sikerre vitte a korábbi követeléseit és a két ország közötti természetes határ megvalósult. A területi szerzemények sora azonban még tovább bővült: ekkor lett az Orosz Birodalom része az Eriváni és Nahicseváni Kánság,⁴⁰⁴ és helyőrségként megkapta Abbasz-Abad erődítményét. De ami talán az expanziónál is nagyobb eredménynek számított, az a tény, miszerint Oroszország megkapta a Kaszpi-tengeren való hajózás jogát és az orosz kereskedelmi tevékenység szabadságát a Perzsa Birodalom egész területén.⁴⁰⁵ A vesztes háború révén Perzsiára kényszerített "szívélyes" együttműködés, lehetőséget teremtett Szentpétervár számára, hogy a kialakult gazdasági engedmények és a kölcsönös kereskedelmi kooperációt szorgalmazó további egyeztetések révén Oroszország az eddigieknél nagyobb gazdasági befolyással rendelkezzen a Perzsa Birodalomban. A gazdasági kapcsolatok erősödése pedig az orosz diplomácia logikája mentén jó alapot adott a politikai befolyás fokozatos növeléséhez, amely az 1830-as évek közepére megvalósulni látszott.⁴⁰⁶

A türkmencsaji béke jelentősége abban is állt, hogy a balkáni ügyek kezelésének feltételeiben 1827-ben olyan változások történtek, amelyek kényszerűen felgyorsították a

⁴⁰² Heller, 422.

⁴⁰³ Мирный договор между Россией и Персией, Туркманчай, 10 (22) февраля 1828 г. In: ВПР. Сер. Т. 7 (15). 389–450.

⁴⁰⁴ Heller, 410.

⁴⁰⁵ Uo. 411.

⁴⁰⁶ A türkmencsaji béke megkötését követően került sor az Alekszandr Szergejevics Gribojedov-féle teheráni misszióra. A MID őt bízta meg azzal a feladattal, hogy utólagos tárgyalásokat folytasson a sahkal és képviselje az orosz álláspontot a béke utáni még mindig fennálló vitás kérdésekben. Gribojedov tevékenységét a Foreign Office is figyelemmel kísérte, helyzete pedig különösen nehéz volt, mert Feth Ali sah és közvetlen környezetében éppen a brit diplomácia tevékenysége folytán az orosz-ellenes hangulat volt domináns. Орлик, 1998, 224–226.

fegyveres konfliktus lezárását. A MID vezetésében ugyanis az év végére körvonalazódott az 1821 óta halogatott orosz–török háború megindításának gondolata, illetve Oroszországnak az Oszmán Birodalommal való kapcsolatában két olyan esemény történt, amely felborította az 1826 őszi kialakított kényes egyensúlyt Szentpétervár és a Porta között: 1. az 1827. november 20-i navarinói ütközet; 2. az akkermani konvenció felbomlása. A második tény az első következménye volt. A görög ügyben, 1827 júliusában Anglia, Oroszország és Franciaország közös ultimátumot intézett a Portához, amely gyakorlatilag ugyanazon feltételeket szeretne volna elfogadtatni, amelyet az egy évvel korábban kiadott pétervári protokoll is szorgalmazott. A Portához intézett 1826-os ajánlás azonban most már követelés-formátumot öltött, elutasítása pedig konkrét politikai lépések megtételét helyezte kilátásba. Ez azért jelentett fordulatot a görög kérdés kapcsán alkalmazott addigi eljárásmodban, mert a korábban vázolt brit és orosz alternatívákat és a balkáni válság megszüntetését célzó diplomáciai eszközöket a konstantinápolyi kormányzat relatíve nagy magabiztossággal hagyhatta figyelmen kívül, hiszen egyik állam sem fogadatosította azokat elutasítása végett.

Ahogy korábban már említettük, a pétervári protokoll homályosan fogalmazott és nem határozta meg pontosan, hogy milyen jogköröket alkalmazhat Nagy-Britannia és Oroszország, illetve milyen mozgástérrel rendelkeznek a Porta passzív magatartásának megtörésére. Változást az 1827. július 6-i egyezmény hozott. Ez volt ugyanis az első olyan nemzetközi jogi dokumentum, amely szankcionálni kívánta a szultáni kormányzat ellenszegülését és deklarálta a fegyveres erő bevetésének lehetőségét.⁴⁰⁷ A Navarinói-öbölben végrehajtott katonai akció a szövetséges flotta fölényes győzelmével ért véget, és súlyos veszteségeket mért a török–egyiptomi flottára. A fentebb említett ok-okozat tényező pedig abból eredt, hogy a Porta Oroszország navarinói ütközetben való részvételét a közöttük fennálló szövetség felrúgásaként értelmezte, ennél fogva az akkermani konvenció érvényét veszítette, a szerződés felbontásának tényét pedig december 18-án hivatalosan is közzé tette.⁴⁰⁸ Az Oszmán Birodalom határozott diplomáciai fellépése teremtette meg azt a ponthelyzetet, amelyben a MID rendelkezésére álló békés válságkezelési eszközök elfogytak és egyedüli opcióként már csak a Porta elleni hadjárat megindítása maradt. Az orosz–török háború kirobbanásának pillanata fordulópontra fordult az orosz külügy válságkezelési mechanizmusában: ez az a pont, amikor a MID által addig gondosan kettéválasztott görög kérdés és a Dunai Fejedelemségek/orosz–török ügye végérvényesen összemosódtak. Innentől kezdve az intervenció eszközének alkalmazása nem hagy teret további

⁴⁰⁷ Fontos megjegyeznünk, hogy a 2. és 3. cikkely értelmében megfogalmazott kritériumok nem kizárólag a török kormányra vonatkoztak, hanem bármely félre, aki a harcok folytatása mellett foglal állást, tehát Görögországra is. Lásd: Treaty between His Majesty, His Most Christian Majesty and the Emperor of Russia, for the Pacification of Greece. Signed at London, 6th July 1827. In: TNA/PRO/FO 881/168. No. 2.

⁴⁰⁸ Орлик, 1998, 104.

kérdéseknek és dilemmáknak, Oroszország és az Oszmán Birodalom háborúja szükségszerű lépés mindkét állam részről. A brit (és részben osztrák) diplomácia keleti kérdésben képviselt preventív politikája, amely minden lehetséges módon az orosz–török háború megelőzésén dolgozott, 1828. április 2-án céltalanná vált. A MID ekkor tájékoztatta külhonban szolgáló képviselőit, hogy az orosz hadsereg készen áll a Portával való megütközésre.⁴⁰⁹

Az intervenció az angol–orosz kapcsolatok kulcskérdéseként jelent meg az 1824–1828 közötti megbeszélések idején. A brit és az orosz érdekek ezen a ponton nagy eltérést mutattak. Oroszország esetében amellett, hogy a Dunai Fejedelemségek jogait illető vitát nem volt képes tárgyalásos úton rendezni, az a körülmény is nehezítette a helyzetét, hogy Nagy-Britannia és 1827-től már Franciaország is a keleti kérdésben való társulásuk révén megkötötték Oroszország kezét és visszafogták őt a szabad külpolitikai cselekvésében. Az orosz mozgáster beszűkülése elsősorban a törökkel szembeni fegyveres fellépés hátráltatásában érződött leginkább. A MID annak ellenére ugyanis, hogy elkötelezte és egyben tartotta magát a görög kérdés vonatkozásában felállított hármaskoalíció elveihez, a Dunai Fejedelemségek ügyei mentén kibontakozott orosz–török konfliktust a két ország saját ügyeként kezelte. Nesselrode Lievennek küldött 1828. február 26-i jelentésében átfogó képet adott Oroszország és az Oszmán Birodalom viszonyáról. Szentpétervár nemzetközi helyzetének értékelése és lehetőségeinek mérlegelése alapján Lievennek adott összegzésében a következőképpen fogalmazott: „A körülmények függetlenek a londoni egyezménytől (...) Oroszország nem tervez sem hódítást, sem az Oszmán Birodalom bukását. (...) Oroszország a legszélesebb mozgásteret hagyja szövetségeseinek. Ha hajlandók – fenntartás nélkül – elfogadni a december 25./január 6-i jelentéseinkben kifejtett tervet, a jogos intézkedéseket, amelyeket az uralkodó alkalmazni szándékozik a július 6-i egyezményre, a manifesztumra, valamint a Porta által irányunkban mutatott ellenséges cselekedeteire vonatkozóan.”⁴¹⁰ Nesselrode ezzel az érveléssel is megerősítette az orosz kormány döntését, mely szerint Oroszország és a Porta közös ügyeit, a brit–francai–orosz társulás mellett párhuzamosan és attól szubjektíven kell kezelni. Az akkermani szerződés semmissé tétele és a Porta Oroszországgal szembeni agresszív politikája pedig indokoltá tette a háború melletti állásfoglalást.

⁴⁰⁹ Док. 152. Циркулярная депеша управляющего министерством иностранных дел К. В. Нессельроде дипломатическим представителям за границей. 21 марта (2 апреля) 1828 г. In: ВПР. Сер. II. т. 7 (15). 455.

⁴¹⁰ „Des circonstances indépendantes du Traité de Londres (...) La Russie ne se proposera ni des conquêtes; ni la chute de l'Empire Ottoman. (...) La Russie laisse la plus grande latitude à ses Alliés. S'ils veulent adopter, sans réserve, le plan développé dans nos Dépêches du 25 Décembre/6 Janvier les mesures que l'Empereur va prendre seront motivées tout ensemble sur le Traité du 6 Juillet, et sur le Manifeste, ainsi que sur les actes hostiles de la Porte à notre égard.” Le Comte de Nesselrode au Prince Lieven. St. Pétersbourg, le 14 (26) Février 1828. In: Papers Relative to the Affairs of Greece 1830. London, Harrison and Son. 1831. 55–56.

A háború indításának kérdése régóta napirenden volt. Az ezzel kapcsolatos álláspontok azonban az orosz kabinetben belül sem voltak egységesek. Az előző fejezetekben már taglaltuk, hogy I. Sándor cár 1821–1824 között következetesen hártotta el az esetleges orosz–török háború kirobbanása miatti brit aggodalmakat. 1826 tavaszán azonban a cár nagy eséllyel valóban elindította volna a Porta elleni hadjáratát. Ezeket az előkészületeket szakította félbe I. Miklós trónra kerülése, aki hatalmának konszolidálásáig és a nemzetközi koalíciós tárgyalások lebonyolításáig félretette az orosz–török háború problematikáját. Azonban voltak, akik az uralkodói döntéstől függetlenül, Oroszország nagyhatalmi presztízsének megőrzése érdekében háborúpárti véleményt képviseltek. Példaként elmíthetjük Lieven herceget, aki amellet, hogy szolgálati ideje alatt végig következetesen tartotta magát a pétervári kormányzat által adott instrukciók végrehajtásához, alkalomadtán nem tartózkodott attól sem, hogy bizonyos kérdésekben önálló véleményt formáljon. Az orosz–török háború kérdése pedig olyan ügynek bizonyult, amelyben Lieven fontosnak tartotta, hogy a tényszerű információk mellett saját meggyőződésének is hangot adjon. 1825. október 18/30-i levelében hosszasan taglalta saját nézeteit Oroszországnak a keleti kérdés egészében tanúsított aktuális politikájára vonatkozóan. A Lieven-féle nézőpont pedig markánsan eltért a Nesselrode által képviselt elvektől. A londoni követ a tárgyalásos módszer mellett, vagy éppen a helyett Szentpétervár önálló cselekvésében és az Oszmán Birodalom elleni háborújában látta a görög ügy és egyáltalán a fennálló keleti válság rendezésének reális alternatíváját.⁴¹¹ A levél keletkezése és Lieven véleménynyilvánításának időzítése azért is meglepő, mert szinte majdnem napra pontosan egybe esett a brit–orosz szövetség informális előtárgyalásainak kezdetével.

Az uralkodó és a MID számára is neuralgikus kérdésnek bizonyult a fegyveres fellépés, amely Oroszország érdekei mentén, azonban az európai szövetségi rendszer elveivel szemben valósult volna meg. A kockázat pedig nem volt kevés, hiszen Sándor cárnak nem csupán az orosz–török kapcsolatok relációjában, hanem az öthatalmi együttműködés viszonyrendszerében kellett átgondolnia a fegyveres intervenció rövid és hosszú távú következményeit. Lieven kinyilatkoztatása, amelyet nem egy bizalmas barát, vagy kolléga, hanem egyenesen az orosz külügyminiszter felé intézett, két aspektusból lehet fontos számunkra. Egyrészt, mert általánosságban képviseli az orosz külügy és a politikai elit azon csoportját, akik a szabad és önálló cselekvés elve mellett a katonai fellépés szükségessége mellett foglaltak állást. Ha szigorúan a diplomáciai kar képviselőit vesszük alapul, akkor ugyanerre az álláspontra helyezkedett a párizsi követséget vezető Pozzo di Borgo is. Másrészt

⁴¹¹ Dépêche secrète et confidentielle du comte Lieven, en date de Londres, le 18/30 Octobre 1825. In: Recueil de documents a la Russie pour la plupart secrets et inédits utiles a consulter dans la crise actuelle. Paris, Librairie Polonaise, 1854. 48–56.

mivel ez a vélemény az egyik – ha nem a legfontosabb – követi pozíciót ellátó személyhez köthető, aki a küszöbön álló brit–orosz tárgyalások lebonyolításának kulcsfigurája, s akinek a meglátásaira, helyzetértékeléseire a MID-ben kiemelt figyelmet fordítottak.

A gróf elemzésében úgy vélte, hogy Oroszországnak szembe kell néznie saját jogainak Keleten történő megszűnésének lehetőségével, amely a birodalom „(...) érdekeivel és elveivel teljesen összeférhetetlen komplikáció.”⁴¹² A reális megoldást egyetlen alternatíva kínálja, az orosz–török háború megindítása, amelynek Lieven eszme-futtatásában kellően nagy nyomtatékot adott: „(...) Ki merem jelenteni, hogy ha a következő tavasz abban a helyzetben találja Oroszországot amilyenben jelenleg van, a háború az, amely egyedül megoldhatja a nehézségeit. És ennek a háborúnak váratlanul kell érnie Európát (...).”⁴¹³ A háborúra Lieven úgy tekintett, mint az orosz–török és a török–görög szembenállás végérvényes feloldásának eszközére, amely mellett azonban éppúgy szükség van Nagy-Britannia és Oroszország társulására, mint saját kormánya önálló cselekvési képességének fenntartására.

A gróf 1825 őszi papírra vetett okfejtése összevethető egy későbbi memorandumával is, amelyet 1829 májusában írt, a szóban forgó orosz–török háború tényleges kibontakozásának időszakában. A szöveg érvelésében teljes mértékben visszatükrözi a négy évvel korábban megfogalmazott gondolatokat. A londoni orosz követ emlékeztetőjében a legfontosabb elemek mit sem változtak, a főbb alapvetések összességében ugyanazok maradtak: az oszmán kormányzat által elkövetett visszaélések megtorlása; a nemzetek jogának, valamint a szentpétervári kabinet tekintélyének helyreállítása, amelyet a Porta – a görög térség és a Dunai Fejedelemségek esetében – magatartásával folyamatosan alá ás. Lieven memorandumában éppen ezért az orosz fellépés – mind diplomáciai, mind katonai értelemben – szükségszerű és elkerülhetetlen: „Sándor cár jogosan követelte, hogy a török kormány védelmezze a keresztény vallás gyakorlását. Az orosz nép vallásuk hasonlósága révén kötődött a görögökhöz. Követelhetjük-e volna Sándor cártól, hogy a felkelést helytelenítve, jóváhagyja a cselekményeket, amelyekbe az emberiség beleborzongott? Meg kellett mutatnia, hogy nem ösztönözte a görögországi zendüléseket, tolerálta az egyezmények megsértését, a népek jogainak megszegését és Oroszország méltóságának folyamatos megsértését?”⁴¹⁴ A

⁴¹² „(...) une complication incompatible avec ses intérêts et ses principes.” In: Dépêche secrète et confidentielle du comte Lieven, en date de Londres, le 18/30 Octobre 1825. In: Recueil de documents a la Russie...50.

⁴¹³ „(...) j’ose affirmer que si le printemps prochain trouve la Russie dans la position dans laquelle elle est à présente, c’est la guerre qui peut seule trancher ses difficultés. Et cette guerre doit prendre l’Europe au dépourvu (...).” In: Uo. 56.

⁴¹⁴ „Le tsar Alexandre était strictement en droit d’exiger que le gouvernement turc protégeât l’exercice de la religion chrétienne. La peuple russe était lié aux Grecs par la conformité du rite. Pouvaient-on exiger de l’empereur Alexandre qu’en désapprouvant l’insurrection, il approuvât des actes dont l’humanité frémissait? Fallait-il que, pour montrer qu’il n’encourageait pas les troubles de la Grèce, il tolérât la violation des traités, l’infraction du droit des gens et de continuel outrage à la dignité de la Russie?” In: Lieven. Mémoire Sur les affaires d’Orient.

memorandum I. Sándor cár morális dilemmáján keresztül mintegy utólagos igazolást próbált adni az éppen zajló háború legitim voltáról. Oroszországnak joga volt egyedül beavatkozni a keleti problémákba és megoldást nyújtani a görögség és a Dunai Fejedelemségek ügyébe.⁴¹⁵ Lieven magyarázatában azonban tetten érhető egy erőteljes retorikai csúsztatás, miszerint az orosz–török háború olyan küzdelem, amely komplett megoldást nyújt a keleti kérdés összes aktuálisan meglévő konfliktusára. Pedig ez magának a MID-nek sem lehetett és nem is volt megvalósítható célja.

Nagy-Britannia különösen nagy aggodalommal figyelte Oroszország 1829-es katonai sikereit. Ennek háttérében az angol–francia–orosz győzelem ismételt felszínre hozta az Orosz Birodalom politikai és területi térnyerésétől való félelem problematikáját, amely kétség nélkül megnyilvánult a Foreign Office és a brit Parlament magatartásában is.⁴¹⁶ A navarinói ütközet által elindított láncreakció megnyitotta az utat az orosz–török háború előtt. A hármass koalíció győzelme azonban egy másik – ezzel szorosan összefonódó – folyamatot is elindított: ez a mozzanat volt ugyanis az origó pontja a brit–orosz kooperáció felbomlásának és a két állam közötti nagyhatalmi rivalizálás kialakulásának, amely évtizedekre determinálja a két állam viszonyrendszerét.

A szövetségesek közötti feszültség első jelei, mint láthattuk, már az első – és egyben utolsó – koalíciós fellépés után megmutatkozott. A brit részről Oroszország felé alkalmazott tárgyalási metódus és a Lieven követel fenntartott napi kapcsolattartás jellege megváltozott. 1828 júniusában ugyanis új konzervatív kormány került hatalomra,⁴¹⁷ amely külpolitikájában is új elveket fogalmazott meg. A miniszterelnöki megbízatást Wellington herceg, a külügyminiszteri kinevezést Lord Aberdeen kapta meg, az általuk kidolgozott külpolitika alaptétele pedig George Canning oroszbarát koncepciójának felszámolása volt. Wellington és Aberdeen keleti kérdésben képviselt stratégiája immáron nem az Orosz Birodalommal való közös együttműködésre, hanem az Orosz Birodalom ellensúlyozására törekedett. Ebben pedig egy stabil partnerre támaszkodhatott: Ausztriára. Az osztrák orientáció az orosz diplomáciai

1829 May. TNA/PRO/FO 352/22/7 - Stratford Canning Papers, Correspondence and Papers. Mission to Greece. 1828–1831. 93.

⁴¹⁵ Lieven. *Mémoire Sur les affaires d'Orient*. 1829 May. TNA/PRO/FO 352/22/7. 107–111.

⁴¹⁶ A st.-jamesi kabinet és maga a Foreign Office jelzésértékű magatartást produkált azért, hogy nem vette figyelembe I. Miklós cár nagyvonalú gesztusát, amellyel a navarinói ütközet három brit kapitányát is orosz állami kitüntetésben részesítette. Az eseménynek pedig nem volt brit visszhangja, sem viszonzása az orosz partner irányába. Lásd: Draft, *The Prince Lieven*. 4th March 1828. In: TNA/PRO/FO 65/175. A navarinói ütközet utáni brit ellenszenv másik megnyilvánulási formája ennél szubjektívebb volt, ugyanis a House of Commons és House of Lords tagjai fejezték ki nemtetszésük, vagy annál is inkább kritikájukat a sikeres tengeri ütközetet követően, amely véleményük szerint előnyös helyzetbe juttatta Oroszországot a Portával szembeni küzdelmében. *Address on the King's Speech*. House of Lords Debates, 29 January 1828. Hansard Series II. Vol. 18. cc 4–35.; *Address to the King's Speech*. House of Commons Debates, 31 January 1828. Hansard Series II. Vol. 18 cc 69–83.

⁴¹⁷ George Canning külügyminiszter és miniszterelnök 1827 augusztásban meghalt. 1827 szeptembere és 1828 májusa között pedig ideiglenes kormányok követték egymást.

körökben is hamar egyértelművé vált, amelyet két naplóbejegyzés is alátámaszt. Mind a kettő Dorothea Lieven egy-egy megnyilvánulásához köthető. Az első esetben egy Lord Aberdeennel való beszélgetés, másik alkalommal pedig Esterházy Pál Antal londoni osztrák követtel⁴¹⁸ történt találkozás alkalmával tett az orosz hercegnő egyértelmű utalást a Foreign Office-ban végbement változásokra. Lord Aberdeenhez a következő szavakat intézte: „*Mindig örülök, ha látom (Önt), de nagyon sajnálom, hogy külügyminiszterként látom, mert osztráknak tartom magát és Oroszország ellenségének.*”⁴¹⁹ Esterházy Pálnak pedig szintén említést tett Aberdeen kinevezésének hátrányairól, amire az osztrák követ nemes egyszerűséggel a következő választ adta: „*Nos, kedvesem, mindenki várjon a sorára, megkapták a maguk miniszterét, most megkaptam a magamét.*”⁴²⁰ A szóban forgó jelenetek mindegyikét Lord Palmerston feljegyzései örökítették meg. A brit politika kedvezőtlen irányváltásáról adott hangot Lieven herceg szintén Lord Palmerstonnal folytatott beszélgetése alkalmával, amelyet a brit politikus egyik naplóbejegyzésében rögzített: „*Lieven azt mondta nekem ma, hogy (...) a herceg Oroszország iránt érzett ellenszenvé semmilyen mértékben nem enyhült és ő (maga) csökönyösebb, mint valaha.*”⁴²¹ Ugyanezt erősítette meg a londoni orosz követ Nesselrode-hoz intézett június 30-i jelentése.⁴²² A megváltozott körülményekre és a Lieven által jelzett tárgyalási nehézségekre való reagálásként a cár megerősítette londoni követét pozíciójában.⁴²³ A pétervári kabinet tehát eredendően úgy gondolta, hogy Lieven személyes tapasztalata jelen körülmények között is megfelelő háttérrel nyújt az angol partner Oroszország számára előnyös formában történő befolyásolására. Valóban meg volt ennek a lehetősége, Lieven azonban árnyaltabban szemlélte az újonnan kialakult viszonyokat. Saját helyzetéből adódóan napi szinten érzékelte a diplomáciai kontaktusok alkalmával megnyilvánuló brit hozzáállást. Különösképpen miután Oroszország 1828 áprilisában ténylegesen háborút deklarált és megindította törökországi hadjáratát. Lievennek egészen eddig a pontig Nagy-Britannia elvi szintű hozzájárulásának megszerzését kellett szorgalmaznia, az orosz–török

⁴¹⁸ Esterházy Pál 1815–1842 között teljesített szolgálatot Londonban. Tevékenységével kapcsolatban lásd: Hajnal István: Metternich és Esterházy. Századok. 1927. 1–3. sz. 2–44.; Rész Imre: Der Diplomat Paul III. Anton Esterházy (1786–1866). In: Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten, Mäzene. Hrsg. Perschy, Johann. Eisenstadt, 1995. 199–212.

⁴¹⁹ „*I am always glad to see you, but I am very sorry to see you Minister of Foreign Affairs, because I consider you Austrian and an enemy to Russia.*” Sunday, 8 June 1828. In: In: The Life of Henry John Temple, Viscount Palmerston with Selection from His Diaries and Correspondence. (Ed.) Bulwer, H. L. Vol. I. Leipzig, Bernhard Tauchnitz, 1871. 251–252.

⁴²⁰ „*Eh bien, mon cher, chacun à son tour, vous avez eu votre ministre, à présent j'ai le mien.*” In: Uo. 252.

⁴²¹ „*Lieven told me (...) that the duke's feelings of dislike to Russia have in no degree abated, and that he is just as impracticable as ever.*” Thursday, 12 June 1828. In: Uo. 253.

⁴²² Le prince de Lieven au comte de Nesselrode. Londres, 18/30 juin 1828. In: Lettres et papiers du chancelier comte de Nesselrode 1760–1850. Extraits de ses archives. Tom. VII. (1828–1829). (Compl.) Nesselrode, A. De. Paris, A Lahure, Imprimeur-Éditeur, [S. d.]. 40–41.

⁴²³ Сакун, 156.

fegyveres konfliktus kiteljesedésével azonban már új szempontok érvényesültek. Az elsődleges célkitűzés immáron Anglia szövetségben való megtartása és a háború során potenciálisan elérhető eredmények elfogadtatása volt. Mindkét feladat nagy nehézségek elé állította a herceget.

A Wellington kormány számára komoly dilemmát okozott Oroszország balkáni befolyásának újbóli megerősödése, valamint az orosz–török viszony átalakulása.⁴²⁴ A brit levéltári források mellett Esterházy Pál 1829. évi londoni jelentései is jó támpontot jelentenek. Több esetben számol be a brit kabinet Oroszország irányába megfogalmazott kritikáiról és az orosz hadjárat részleteiről, valamint hadi cselekményeiről.⁴²⁵ Különösképpen igaz volt ez az orosz–török béke előkészítésének hónapjaiban. Sir Robert Gordon konstantinápolyi brit követen keresztül próbálta a Wellington kormány tompítani az orosz győzelem jelentőségét, azáltal, hogy számára elfogadható feltételekre alapozza a béketárgyalásokat. Ezért Robert Gordon, Armand Charles Guilleminot francia követtel való konzultáció mellett, arról próbálta meggyőzni a Reis Efendit, hogy az Oroszországgal való kiegyezés alatt ragaszkodjon az 1827. július 6-i egyezményhez és annak tartalmához. A Foreign Office próbálkozása arra tett kísérletet, hogy az orosz–török háború kezelését visszaterelje a hármas szövetség kereteibe és annak ellenőrzése alá. Gordon pedig francia kollégájával igyekezett előkészíteni ennek hátterét. Lord Aberdeennek küldött 1829. augusztus 7-i jelentésében arról írt, hogy (...) *a Porta jelezte Anglia és Franciaország képviselőinek a londoni egyezményhez való ragaszkodását, hajlamát arra, hogy a tárgyalásokat ezen egyezmény alapján folytassa (...).*” Az orosz–török béke feltételeiként pedig a következő tételek betartására vállalna garanciát:

1. *Hogy gondoskodjon az akkermani szerződés teljes végrehajtásáról*
2. *Hogy megőrizze Oroszország kereskedelmi érdekeit és eleget tegyen a jogosan megalapozott kereskedelmi követeléseknek*
3. *Hogy a Fekete-tengeren való szabad hajózás egyenlő jogainak biztosítása révén megadja mindazon szükséges garanciákat, amelyek következetesek az Oszmán Birodalom területi függetlenségével.*⁴²⁶

⁴²⁴ Prince Esterházy. (...) entretien avec le Duc de Wellington (...) par le Cabinet du St. James à l'égard des stipulations du traité d'Adrianople et de sur conséquences. Londres, le 2 Novembre 1829. In: HHStA–DA vor 1848/S/AS. Großbritannien – DK. K186. Berichte Neumann, Esterhazy No. 42.; Prince Esterházy. Impression fâcheuse produite à St. Pétersbourg par les réflexions du Cabinet Brit(annique): sur le traité d'Adrianople. Londres, le 26 décembre 1829. In : Ibid. No. 46.

⁴²⁵ HHStA–DA vor 1848/S/AS. Großbritannien – DK. K185. Berichte Neumann, Esterházy; K186. Berichte Neumann, Esterhazy.

⁴²⁶ „(...) that the Porte had notified to the representatives of England and France it's adhesion to the Treaty of London, and it's disposition to continue the negotiation upon the basis of this Treaty (...)

1. – To carry the Treaty of Akkerman into complete execution

2. – To secure the commercial interests of Russia, and give satisfaction to those commercial claims which were founded on justice

Valójában a brit és török elképzelések jó irányba hatottak és több ponton is egyeztek a MID által tervezett koncepcióval. I. Miklós és külügyminisztériuma ugyanis nem kívánta maximálisan kiaknázni az Oszmán Birodalom fölött aratott egyértelmű győzelmét, hanem megfontolt és kevésbé látványos eredmények elfogadtatását tűzte ki céljául. Szintén Gordon számolt be külső forrásra hivatkozva arról, hogy „*Nincs megfontolás, amely rábírhatná Miklós Császárt arra, hogy eltérjen az elköteleződéstől, amelyet Berlinben tett, miszerint a legenyhébb feltételek alapján kössön békét a törökökkel (...).*”⁴²⁷ Az orosz diplomácia pedig tartotta magát ehhez az álláspontjához. Nem használta ki a helyzetet jelentősebb területgyarapodásra, ellenben olyan előnyöket garantált magának, mint a Duna-delta és a fekete-tengeri kaukázusi partvidék fölötti ellenőrzés joga. Súlyos területi veszteségeket a Portának nem kellett elszenvednie. Így gyakorlatilag érvényét veszítette az az egyébként igencsak aggályosnak tekinthető logika, hogy a Diván egy általa többszörösen megtagadott egyezmény⁴²⁸ pontjait veszi jogalapul egy javarészt általa generált és elveszített háború lezárásaként. Az orosz–török konfliktus viszonylatában tehát ez az attitűd nem bizonyult mérvadónak. Ellenben a londoni konvenció Konstantinápoly által történő elfogadása, ha nem is a drinápolyi békekötésben, de a görög ügy megoldásában komoly előrelépést jelentett, hiszen elhárult a balkáni konfliktus rendezésének gátját képező legfőbb akadály. A Porta enyhülésével lehetőség nyílt a görög önállóságról szóló érdemi diskurzusra, amely Lieven herceg és a Foreign Office között 1829 októberében elindult.⁴²⁹ Ehhez azonban szükség volt egy legyőzött és erejében bizonytalan⁴³⁰ Oszmán Birodalomra. A Dunai Fejedelemségek, valamint az oszmán problémák kezelésének orosz eszköze a fenti területek válságócainak felszámolása mellett az attól elkülönítve kezelt görög ügyet is előremozdította. A háború tehát közvetlen módon kihatott a szentpétervári diplomácia keleti kérdésen belül külön szeparált, ámde mégis szervesen összetartozó ügyeire.

A drinápolyi béke egyik fontos következménye volt a Duna-delta orosz fennhatóság alá kerülése. A probléma, amely ezzel kapcsolatban elsősorban a szövetségesek – főként Nagy-

3. – *To ensure by equitable stipulations the free navigation of the Black Sea, granting for it all the necessary guarantees, which were consistent with the territorial independence of the Ottoman Empire.*” Extract of a despatch from Sir Robert Gordon to the Earl of Aberdeen, dated Constantinople, 7 August 1829. In: Lieven Papers. Vol. XXX. Add MS 47263: 1821–1834.

⁴²⁷ „(...) no consideration would induce the Emperor Nicholas to depart from the engagement which he had taken at Berlin to make peace with the Turkish upon the most lenient conditions (...).” Copy of a despatch from Sir Robert Gordon to the Earl of Aberdeen, dated Constantinople, 8 August 1829. In: Uo.

⁴²⁸ Akkermani konvenció.

⁴²⁹ Seremet, 161.

⁴³⁰ A janicsárság 1826-os felszámolása és a török flottára mért 1827-es vereséget követően a birodalom hatékony katonai védelmének megszervezése komoly kihívást jelentett a Porta számára. Lásd: Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, Akadémia Kiadó, 1990. 175; Demeter Gábor: A szpáhiktól a tömeghadseregig – Adalékok az oszmán haderő 1826 utáni reformjának társadalmi-gazdasági hátteréhez. In: Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80. éves Palotás Emil tiszteletére. Budapest, L’Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Történe Tanszék, 2016. 106.

Britannia – részéről felmerült, az Orosz Birodalom szándékainak megítéléséhez köthető. London aggodalma Oroszország határának déli, illetve délnyugat irányba való kitolása miatt a korábbi orosz–török háborúra jellemző tendenciák alapján természetes reakciónak volt tekinthető. Ebben az esetben azonban a MID eleve elhatárolódott a területi expanzió háborús célként, illetve a fegyveres harcok befejeződését követően a háborús eredményként való kezelésétől,⁴³¹ amelynek valós voltát a békeszerződés tartalma szintén alátámasztotta. Az orosz diplomácia a gyakorlatában is ragaszkodott azon elvéhez, amely szerint az Oszmán Birodalom keleti (görög) válságának megoldásában vállalt szerepét és helyzetét nem kívánja kihasználni annak érdekében, hogy újabb területekhez jusson.⁴³² A pétervári protokollt aláíró felek ugyanis, ahogyan arra már korábban utaltunk, lemondanak minden fajta területi és gazdasági előnyszerzésről.⁴³³ Illetve egészen hasonló megfogalmazással találkozunk az 1827. év júliusában szignált nagyhatalmi együttműködés szövegében, annyi kiegészítéssel, hogy annak betartására immáron nem két, hanem három állam – Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország – kormánya vállalt kötelezettséget.⁴³⁴ Az orosz kinyilatkoztatások és az Oszmán Birodalom integritásának megőrzését szem előtt tartó szentpétervári politika visszafogottsága ellenére azonban mégsem volt teljesen összhangban korábban tett ígéreteivel. Annak ellenére ugyanis, hogy a lezárult háború nem volt expanzív és nem járt nagy léptékű területi gyarapodással, Oroszország gazdasági-politikai befolyása új területekre terjedt ki (Duna-delta, kaukázusi partvidék).⁴³⁵ Ebből a szempontból tekintve tehát az orosz fél nem tett maradéktalanul eleget a fenti jegyzőkönyvekben foglalt intencióknak.

Szintén hasonló konzekvenciák vonhatóak le a gazdasági előnyszerzés tekintetében. A béketárgyalások során fontos szempontként érvényesült a Duna vonalán zajló kereskedelem oszmán és orosz feltételeinek kedvező szinten tartása, amely mindkét birodalom számára kardinális kérdés volt. A pétervári kormányzat részben ezért ragaszkodott a Duna-delta – és ezáltal a Szulina-csatorna – fölötti ellenőrzési jog megszerzéséhez.⁴³⁶ A területi kérdésekkel és a dunai hajózással kapcsolatban megfogalmazott angol álláspont ismertetése miatt fontos kitérni a Foreign Office drinápolyi egyezményrel kapcsolatos visszajelzéseire. Ebben az egyik legsokatmondóbb forrásanyag Wellington miniszterelnök Lord Aberdeen külügyminiszterhez

⁴³¹ Док. 103. Мирный договор между Россией и Османской Империей, Адрианополь, 2 (14) сентября 1829 г. In: ВПР. Сер. II. т. 8 (16). Москва, 267.

⁴³² Jelavich, Barbara: Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878. Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 29–30.

⁴³³ Док. 153. Русско–английский протоколл о Греции. С.-Петербург, 23 Марта (4 апреля) 1826 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 450.

⁴³⁴ Treaty between His Majesty, His Most Christian Majesty, and the Emperor of Russia, for the Pacification of Greece. Signed at London, 6th July, 1827. In: TNA/PRO/FO 881/168. No. 2.

⁴³⁵ Док. 103. Мирный договор... 267.

⁴³⁶ Уо.

intézett részletes elemzése, amely az orosz–török béke pontjainak számba vétele mellett és a hatályos, érvényben lévő nemzetközi jogi egyezményekkel szoros összefüggésben elemezve fogalmazta meg a Balkán és a Közel-Kelet térségében újonnan kialakult helyzet rövid és hosszú távú konzekvenciáit.⁴³⁷ A brit kormányfő által taglalt egyik legfontosabb téma a Dunai Fejedelemségeket és ezzel párhuzamosan a hajózást, valamint az Oszmán Birodalmon belül történő orosz kereskedelmi tevékenységet érintő változás volt. Különösen heves reakciót keltett a szerződés azon rendelkezése, amely az orosz felségjelzéssel ellátott hajók vagy az orosz kereskedők által szállított portékák török területeken való szabad mozgása és értékesítése mellett az adott áruk átvizsgálásának kötelezettsége alól is mentesültek.⁴³⁸ További neuralgikus pontként emelte ki Wellington értekezésében úgyszintén ezen szakasznak a Fekete-tengerre vonatkozó rendelkezését, amelyben a Porta külön kötelezi magát a Fekete-tenger, valamint a Boszporusz és a Dardanellák átjárhatóságának garantálására és Oroszországnak a Földközi-tengerrel való szabad összeköttetésének megteremtésére a kizárólag a kereskedelmi célzattal közlekedő hajók számára.⁴³⁹

Az adott passzus brit oldalról érkező bírálatának hivatalos formája az 1829. október 29-i keltezésű memorandumban öltött formát.⁴⁴⁰ Ebben a brit miniszterelnök a probléma gyökerének nem elsősorban a szentpétervári kormányzat által kieszközölt előnyöket látta, hanem a szóban forgó határozatnak a többi hatalom kereskedelmi flottáira vonatkozó részleteit.⁴⁴¹ A londoni kabinet félelmeinek alapját az adta, hogy az idegen államok zászlója alatt közlekedő hajók jogait illetően a szerződés nem fektetett le tiszta és átlátható szabályokat. Tudniillik nem tárgyalta – sőt egyáltalában nem is tért ki annak a lehetőségére – hogy a fent említett jogok terén elszenvedett esetleges sérelmek alkalmával várható-e az Orosz Birodalom fellépése, hiszen a drinápolyi béke VII. cikkelyében benne foglalt jogkörök csorbulása esetében a cári udvar azokat ellenséges cselekménynek deklarálva megtorlást alkalmazhat a Portával szemben.⁴⁴² Nem világos azonban, hogy ez az eljárás mód a külföldi hatalmak hajói által elszenvedett sérelmek ügyében szintén alkalmazható-e Szentpétervár részről.⁴⁴³ Ezért

⁴³⁷ Memorandum. – Observation on the Treaty of Adrianople. London, 10th October 1829. In: Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington. Vol. VI. (Ed.) The Duke of Wellington. London, Albemarle Street, 1877. 212–219.

⁴³⁸ Док. 103. Мирный договор... 268.

⁴³⁹ Uo.

⁴⁴⁰ Memorandum Upon the Seventh Article of the Treaty of Adrianople, 29th October, 1829. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. VI. 268–271.

⁴⁴¹ Док. 103. Мирный договор между Россией и Османской Империей, Адрианополь, 2 (14) сентября 1829 г. ВПР. Сер. II. т. 8 (16). 268.

⁴⁴² Uo.

⁴⁴³ Memorandum Upon the Seventh Article of the Treaty of Adrianople, 29th October, 1829. In: In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. VI. 270.

Wellington herceg ebben a kontextusban látta az orosz–török egyezmény valódi veszélyét, amely akadályozhatja az Oszmán Birodalom szabad cselekvőképességét.

Valójában a legszembetűnőbb és figyelmeztető jelzés a brit diplomácia számára az az üzenet volt, amelyet az egész drinápolyi béke önmagában hordozott: Oroszország önállósította magát szövetségeseitől a keleti kérdés alakításában.⁴⁴⁴ Az angol külpolitika pedig új kihívás elé került. Ettől a ponttól kezdve arra kellett összpontosítania, hogy Nagy-Britannia a görög ügyet lezáró nagyhatalmi egyeztetéseket követően – pontosabban már azokkal párhuzamosan – egy határozottabb, retorikájában és cselekvőképességében aktívabb szerepet vállaljon fel. Annál is inkább, mivel az európai nagyhatalmi koncert többi tagja nem nyújtott számára támaszt Oroszország politikájának ellensúlyozásában.⁴⁴⁵

A drinápolyi békét követő időszak két diplomáciai aktusának bemutatásával képet kapunk az brit kormányzat(ok) Oroszországgal szembeni magatartásának az 1830-as évek egészére jellemzővé váló vonásairól. Az első ilyen példát az Ausztriával való hajózási és kereskedelmi egyezmény aláírása szolgáltatta. Lényegét tekintve Nagy-Britannia és Ausztria közös megállapodásban rendelkeztek a két állam egymás irányában alkalmazott kereskedelmi kedvezményeiről, amelyek elsősorban az export-import vonatkozásában tettek engedményeket. A londoni kabinet részéről külön gesztusként volt értékelhető, hogy a tengeren túli gyarmatok vonatkozásában – kiemelten kezelve ezek között az indiai tartományt – a bécsi kormányzat számára a britekéhez hasonló kiváltságok biztosítását helyezte kilátásba a helybeli kereskedelem lebonyolításában.⁴⁴⁶ A megállapodás egyrészt szorosabbra fűzte az angol–osztrák kapcsolatokat, másrészt egyértelműen reagált az orosz diplomácia 1828–1829-ben érzékelhető dinamizmusára. Az orosz–török béke aláírását követően mindössze két hónappal tető alá hozott megállapodás 1829. december 31-én került ratifikálásra.⁴⁴⁷ Az orosz diplomácia válaszára azonban majd csak egy évvel később, 1830 szeptemberében került sor.

Szentpétervár állásfoglalását Andrzej Josef Matuszewicz közvetítette Lord Aberdeen felé. A lengyel származású diplomata rendkívüli és meghatalmazott követként 1830-tól kezdve képviselte az orosz érdekeket a görög állam ügyéről értekező londoni konferencián.⁴⁴⁸ Az angol–osztrák egyezmény ügye a szentpétervári kabinet számára nem volt elhanyagolható tényező, ennek tanúbizonysága Matuszewicz 1830. szeptember 26-i ultimátuma, amelyben tájékoztatást várt a Foreign Office részéről a London és Bécs között ugyanezen év február

⁴⁴⁴ Ward – Gooch, 101.

⁴⁴⁵ Memorandum. – Observation on the Treaty of Adrianople. London, 10th October 1829. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. VI. 218.

⁴⁴⁶ Austria Convention on Navigation and Commerce. 31 December 1829. In: TNA/PRO/FO 94/35 – Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office. Ratification of Treaties.

⁴⁴⁷ Uo.

⁴⁴⁸ Satow, Ernest: A Guide to Diplomatic Practice. Vol. II. Cambridge, Cambridge University Press, 2011. 101.

elsejétől érvényben lévő megállapodás rendelkezéseit illetően. Lord Aberdeen hivatalos válaszlevelében ismertette az egyezmény részleteit, valamint annak a Jón-szigetekre kiterjedő szabályozását. Ugyanis a brit külügyminiszter Matuszewicz-nek szánt replikájából kiderült, az orosz követ elsősorban az érintett görög területek vonatkozásában törekedett információszerzésre, amely nem meglepő az önálló görög állam létrehozásának körülményeiről és feltételeiről zajló konzultációk időszakában.⁴⁴⁹

A szerződés szövegének értelmében a brit–osztrák egyezménnyel a két szerződő fél megerősítette az osztrák kormányzat számára a Jón-szigetekkel való kereskedelemre vonatkozóan tett korábbi engedményeket,⁴⁵⁰ amelyeket az adott területek brit protektorátus alá helyezéséről szóló 1815. november 5-én aláírt négyhatalmi szerződésben rögzítettek.⁴⁵¹ Ezen túlmenően azonban Ausztria nem részesült újabb kiváltságokban. A helyzet érdekes voltát az adta, hogy az orosz követtől érkezett ultimátum alapján az orosz kormányzat feltételezhetően szerette volna elérni, ha a szóban forgó rendelkezést a kereskedelmi célú orosz hajókra is kiterjesztenék. A Foreign Office vezetője azonban Matuszewicz-hez intézett válaszában hosszasan érvelt a mellett, hogy az Ausztriának adott kedvezmény valójában nem jelent új fejleményt a brit–orosz kapcsolatok vonatkozásában, hiszen az nem más, mint a másfél évtizeddel korábban aláírt egyezmény vonatkozó részének újbóli konstatálása. Mivel pedig 1815-ben Oroszország teljes mértékben támogatta a párizsi egyezmény erre vonatkozó tartalmát és akkor sem ragaszkodott annak kiszélesítéséhez, ezért a brit kabinet nem látja indokoltnak az orosz fél erre irányuló követelését.⁴⁵² Orosz részről ezen a ponton lezárásra került az ügy, amely nem eredményezett nagyobb mértékű konfliktust, mégis komoly jelzésértékkel bírt Szentpétervár számára. Ez a brit–orosz kapcsolat már nem ugyanaz, mint két évvel korábban, és ha eddig csak utalások történtek brit részről a koalíció felbomlására, annak szisztematikus végrehajtását London lassan, de annál biztosabban megkezdte. Oroszország balkáni befolyásának megerősödése olyan tényező volt, amely lehetetlenné tette a brit–orosz kapcsolatok változatlanóságát.

Összességében elmondható, hogy Szentpétervár a kettős problémakezelési stratégiájának eredményeképpen hatékonyan, külső nagyhatalom aktív bevonása nélkül és önálló cselekvőképességének megőrzése mellett érvényesítette érdekeit a közel-keleti és a kelet-

⁴⁴⁹ Draft, Count Matuszewicz Foreign Office, 29 September 1830. In: TNA/PRO/FO/65/189 – Foreign Office and Predecessors. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

⁴⁵⁰ Austria Convention on Navigation and Commerce. 31 December 1829. In: TNA/PRO/FO 94/35 – Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office. Ratification of Treaties.

⁴⁵¹ No. 426. 1815 г., октября 24-го (ноября 6-го). Трактат, заключенный в Париже между Россией и Англией относительно Ионических островов. In: Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. (Сост.) Мартенс, Ф. Ф. Санкт-Петербург, А. Бенке, 1895. 250-255.

⁴⁵² Draft, Count Matuszewic. Foreign Office, 29 September 1830. In: TNA/PRO/FO/65/189.

balkáni régióban, miközben hatékonyan reagált a görög ügyben változó szövetségi erőviszonyokra. Mindezekkel párhuzamosan azonban képtelen volt eredeti formájában fenntartani az angol–orosz szövetséget, mivel a mediátori szerepkörének elutasításával Szentpétervár nem engedett teret Londonnak a török és a perzsa kérdések rendezésében. Az orosz kríziskezelés 1827–1829 közötti módszerének fő konzekvenciája az eleve átmenetinek szánt brit–orosz koalíció működésképtelenségének realizálódása volt és az a felismerés, hogy a két állam képtelen a Balkán és a Kelet-Mediterráneum színterén hosszú távú érdekezésekre épülő politikát folytatni; a keleti kérdésben való brit–orosz partnerség pedig csak ad hoc jelleggel, alkalomszerűen volt képes működni.

Kitekintésként szükséges utalni a görög kérdés lezárására. A Görögországról szóló londoni konferencia a három nagyhatalom – Nagy-Britannia, Franciaország, valamint Oroszország – közös egyetértésében került megrendezésre. A görög állam határvonalának ügyében a brit kormányzat azt szorgalmazta, hogy a létrejövő állam annyi területtel rendelkezzen majd, amennyit a Portával szembeni fegyveres konfliktus során saját fennhatósága alá tudott vonni, London ugyanis továbbra sem tett le az Oszmán Birodalom⁴⁵³ fenntartásának brit igényéről. Ezért a Porta számára a lehető legkisebb veszteségekkel szeretne volna megkötni a török–görög kompromisszumot. Bár Nagy-Britannia kiállt a szuverén görög királyság megvalósítása mellett, az semmiképpen sem állt érdekében, hogy az új balkáni állam, amely orosz részről eleve nagy támogatással bírt, túl nagy kiterjedésű legyen. Ez az alternatíva ugyanis magában hordozná egy stratégiailag kiváló elhelyezkedésű, erős és orosz protektorátus alatt működő balkáni állam létrejöttének lehetőségét, amely egyúttal az Orosz Birodalom földközi-tengeri hídfőállása lehetne. Ezzel szemben állt a görög–török demarkációs vonalak meghatározásának másik alternatívája, a természetes határok orosz koncepciója. Végeredményben a görög állam határvonala az Aspropotamos–Zeitouni vonalon lett meghúzva (lásd: 4. számú térkép).⁴⁵⁴ A londoni tárgyalások alkalmával a területi kérdések rendezése mellett az új állam uralkodójának kérdése is vitát generált. Számos jelölt jöhetett szóba 1829-től kezdve, azonban a legesélyesebb és egyben a legtöbb dilemma alapját képező jelölt a Szász-

⁴⁵³ Lásd: Prince Esterházy. Entretien avec Lord Aberdeen (...) relatif à la conservation de l'Empire Ottoman; la Création d'un État grec (...). Londres, le 13 novembre 1829. In: HHStA–DA vor 1848/S/AS. Großbritannien – DK. K186. Berichte Neumann, Esterhazy. No. 43.

⁴⁵⁴ Fleming, D. C.: John Capodistrias and the Conference of London. Thessaloniki, Institute of Balkan Studies, 1970. 107.; A határbizottsági munkálatokhoz tartozó jelentésekre vonatkozóan lásd: TNA/PRO/FO 97/232 – Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Supplements to General Correspondence before 1906. Boundary Commission. 1832–1833.; a görög kérdésben alkotott protokollok tervezetei és azok végleges szövege megtalálhatóak: TNA/PRO/FO 97/231 – Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Supplements to General Correspondence before 1906. Greece. Protocols of Conferences in London. 1830–1832.; TNA/PRO/FO 97/234 – Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Supplements to General Correspondence before 1906. Austria. Communications from Prince Esterházy. Protocols of Conferences in London. 1833–1837.

Coburg családból származó Leopold herceg, akinek személye azért volt megosztó a szövetségesek számára, mivel Franciaország és Oroszország az angol kormány emberének tartotta őt, és úgy vélték a határkérdést követően most ismét a brit álláspont kerekedhet felül a döntéshozatalban.⁴⁵⁵ Végül a hosszas egyeztetések és a Leopold által a szövetségesek irányába állított feltételek teljesíthetlensége okán a herceg visszalépett a jelöltségtől, a nagyhatalmak megegyezése révén pedig a bajor uralkodóházból származó Ottó lett a Görög Királyság első uralkodója.

A londoni konferencia lezárta az 1821 óta húzódó balkáni konfliktust és átmenetileg békés viszonyokat teremtett a félszigeten. Mindazonáltal az angol–oroszl viszonylatban is egyfajta záró akkord volt: az általunk vizsgált periódusban – nem számítjuk ide a belga kérdést – ez volt az utolsó alkalom, amikor London és Szentpétervár nemzetközi ügyben egy közös platformra helyezkedett. A brit–oroszl szövetség dezintegrációs folyamatának egyik leghangsúlyosabb pontja az 1829. szeptember 14-én Drinápolyban aláírt orosz–török békeszerződés volt. Európa két vezető nagyhatalmának érdekegyeztetésen és a közös kontroll gyakorlásán alapuló kooperációjának tartós megőrzésére az Oszmán Birodalommal kapcsolatban kijelölt és alkalmazott politika kínált alternatívát, amely az ily módon formált koalíciós rendszer szilárdságának és egyben instabilitásának záloga is volt. Abban a pillanatban ugyanis, ahogyan a fellépés módjában az adott kabinetek részéről eltérés mutatkozott, a kölcsönös mérsékletesség elvén nyugvó társulás feltételei alapjaiban változtak meg. Az orosz–török háború és a drinápolyi béke ilyen helyzetet konstruált, amelyben Nagy-Britannia arra kényszerült, hogy az átalakulóban lévő nemzetközi viszonyok között újraértelmezze Oroszországgal való viszonyát.

⁴⁵⁵ Fleming. 136–138.

VII. AZ ANGOL–OROSZ ELLENTÉTEK GEOPOLITIKAI SZÍNTEREINEK VÁLTOZÁSAI 1829 UTÁN: A FEKETE-TENGER

VII/1. Oroszország helye és szerepe a Fekete-tenger térségében – történeti áttekintés

Az orosz külpolitikai és gazdasági érdekek regionális vetületeiben a Fekete-tenger térsége prioritással bíró területnek tekinthető. Az Orosz Birodalomhoz tartozó partszakaszok kiterjedése és a hozzájuk tartozó kikötővárosok száma a 18. századtól kezdve fokozatosan bővült. Az Oszmán Birodalommal vívott háborúk ezen a téren rendszerint eredményeket hoztak a szentpétervári kormányzat számára, amely lassan, de biztosan szilárd gazdasági befolyást alakított ki a Fekete-tenger északi, északkeleti és északnyugati térségében. Ez a terület az Odesszától Redout-Kaléig húzódó szakasz, amely négy nagy folyó torkolatvidékét öleli fel – a Dnyeszter, a Bug, a Dnyeper és a Kubány – kiegészülve az Azovi-tenger vidékével és a hozzá köthető Don folyóval, később pedig a Duna-deltával.⁴⁵⁶ A Fekete-tenger partvidékének meghódítása és birtokba vétele több évtizeden átívelve, szakaszosan zajlott. Az egyes területek meghódításának, majd pedig annexiójának folyamata rendszerint az Orosz Birodalom és a Porta közötti fegyveres konfliktus közvetlen eredményeként ment végbe, amely során az orosz fél a háborús győzelmeket geostratégiai szempontból előnyös módon tudta felhasználni. Az Oroszországhoz tartozó legfontosabb fekete-tengeri területek ilyen formában váltak a birodalom területének integráns részévé.

Az első fontos szerzemény Azov erődjének birtokba vétele volt, amelyre a 17–18. században több alkalommal is sor került,⁴⁵⁷ végérvényesen azonban majd az 1774-es békeszerződés ismerte el a kikötő és a hozzá tartozó erőd orosz kézre kerülését.⁴⁵⁸ A traktátum 20. cikkelye értelmében „Azov városa annak körzetével és határaival együtt (...) örökké az Orosz Birodalom birtokához tartozik.”⁴⁵⁹ Szintén az 1770-es évek sikeres és dinamikus

⁴⁵⁶ A terület később kiegészült a Duna-deltával. A Duna torkolatvidéke és az Odessza közé eső moldáviai területek azonban továbbra sem tartoztak Oroszországhoz. A fent említett partszakasz tehát 1829-től tényszerűen a Duna-deltát, valamint a Besszarábiától a Nyugat-Kaukázus középső területéig húzódó partszakaszt foglalta magába.

⁴⁵⁷ Azov a déli irányú orosz területi terjeszkedés fontos állomása volt, mivel a fekete-tengeri pozíciók megalapozásának első stratégiai állomása. Ennek megfelelően az erőd birtoklása Oroszország számára kiemelt jelentőséggel bírt. A település okkupálására első alkalommal I. (Nagy) Péter uralkodása alatt került sor, 1695-ben, amely akkor még nem járt tartós sikerrel. Azonban 1696-ban Oroszország átmenetileg fennhatóságot gyakorolt az erőd felett. Az 1739-es belgrádi szerződés ismét visszaszolgáltatta a várost, de az erődítmény nélkül, majd pedig a kücsük-kajnardzsi béke vonatkozó rendelkezéseinek megfelelően Azov hosszú távon a birodalom részévé vált. Lásd: Sashalmi Endre: Az orosz Balkán-politika vallási gyökereinek kérdéséhez: a nyikoni reformoktól a kücsük-kajnardzsi békéig (1774). In: Font Márta – Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól. [S. I.], Pannonica Kiadó, 2007. 222.; Heller, 313; 376.

⁴⁵⁸ Дружинина Е. И.: Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1955.

⁴⁵⁹ „Город Азов с уездом и с рубежами (...) вечно Российской империи принадлежать имеет.” Кючук-Кайнарджийский мирный договор между Россией и Турцией, 10 июля 1774 г. In: Под стягом России.

külpolitikájának eredménye volt Kherszon megszerzése 1778-ban, a Krími Kánság anektálása 1783-ban, majd pedig Kadjibej és térségének meghódítása 1792-ben. Ez utóbbi – a iași béke révén megszerzett terület – képezte az alapját az 1794-ben alapított új kikötővárosnak, Odesszának, amely a fekete-tengeri orosz kereskedem egyik meghatározó központjává fejlődött az 1810–1820-as években. A térség gazdasági fejlődésének pedig háttéréül szolgált az 1806–1812-es orosz–török háború után Oroszországhoz csatolt Besszarábia, valamint Új-Oroszország kormányzóságának megszervezése.⁴⁶⁰ Végül, de nem utolsó sorban még két területről kell említést tennünk: kereskedelmileg kevésbé lényeges, de stratégiaileg annál fontosabb funkcióval bírt az 1829-es drinápolyi szerződés alapján okkupált nyugat-kaukázusi partvidék, valamint az azzal szinte egy időben szintén orosz ellenőrzés alá vont Duna-delta.⁴⁶¹ Az Orosz Birodalom déli irányú terjeszkedése nem csupán az orosz külkereskedelem, hanem az egész fekete-tengeri régió gazdasági potenciáljának megerősödéséhez vezetett. A kereskedelmi forgalom mennyiségének eloszlása azonban közel sem volt egyformán arányos a vizsgált orosz területek egészén. A gazdasági szempontból prioritást élvező térségek közül a Dnyeszter-folyó torkolatvidéke, a Krím-félsziget és az Azovi-tenger partszakaszai voltak meghatározóak.

Az első helyen kétség kívül Odessza kikötője állt, amely a fekete-tengeri gabonakereskedelem központja volt. Ideális elhelyezkedésének köszönhetően mind a belső európai területek, mind pedig a Földközi-tengeren keresztül haladó szállítási útvonal szerves részét képezte, harmadik irányvonala pedig a transzkaukázusi régióra koncentrált a Brody–Odessza–Tiflisz útvonal használatának felerősödésével.⁴⁶² Hasonló funkcióval, ám csekélyebb jelentőséggel bírt Feodoszija és az Iszmail kikötője, utóbbi inkább csak alkalmasszerűen magas hozamával.⁴⁶³ Taganrog szintén fontos kereskedelmi lerakatnak bizonyult, ám a város elsődleges rendeltetése az Azovi-tenger térségének ellátására irányult. Taganrog gyakorlatilag összekötő kapocsként működött a Feket-tenger és a dél-oroszországi (illetve a belső-orosz)

Сборник архивных документов. 87. A szerződés 21. cikkelyének elmezésére vonatkozóan lásd: Дружинина Е. И.: Ключук-Кайнарджийский мир 1774 года. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1955. 282–286.

⁴⁶⁰ A folyamat komplexitásának alapos elemzését adja Victor Taki tanulmánya, amely az 1812-es bukaresti békében Oroszországnak ítélt Besszarábia, mint történeti és földrajzi régió megkonstruálásának és az ezzel párhuzamos megszerveződő Új Oroszország tartományba való integrálásának szisztémáját mutatja be. Lásd: Taki: 1812 and the Emergence of the Bessarabian Region: Province Building under Russian Imperial Rule. *Euxenios* 15/16. 2014. 9–19.

⁴⁶¹ Memorandum. Dates and Particulars on the Successive Territorial Acquisitions of Russia in Turkey and Persia and Khiva. Communicated by Mr. McNeil. 2 January 1836. In: TNA/PRO/FO/95/522/7 – Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Miscellanea, Series I. Supplementary Correspondence. Treaty Papers. 1834–1836.

⁴⁶² Hagemester, Jules de: *Memoire sur le commerce des ports de la nouvelle-Russie, de la Moldavie et de la Valachie*. Odessa – Simphéropol, D. Mieville, 1835. 173–174.

⁴⁶³ *Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube. Also an Official Report of the European Commerce of Russia, in 1835*. London, A. Schloss, Foreign Book and Print Seller, 1837. 41.

tartományok között (a térségre vonatkozóan lásd: 5. számú térkép).⁴⁶⁴ Jevpatorija, Kercs, Mariopul és Reni forgalmának aránya a fent megnevezett kikötővárosokéhoz képest csekélynek, bár nem elhanyagolhatónak tekinthető. A közölt adatok az 1826, 1827 és az 1828-as év import és export forgalmának feltételezhetően rubelben megadott adataira vonatkoznak.⁴⁶⁵ A dokumentum alapján minden tekintetben Odessza áll a lista élén, amely az első két megadott tárgyévben kiviteli rátáját tekintve magasan felülmúlta a behozatali arányt. Míg 1826-ban az import 7 429 000 rubelre tehető, az export mértéke elérte a 14 786 000 rubelt.⁴⁶⁶ Az 1827-es évben a behozott termékek összértéke 12 773 000 rubelre, a kivitel értéke pedig 20 380 000 rubelre nőtt.⁴⁶⁷ Az 1828-as adatok alapján ugyanakkor látványos visszaesés tapasztalható valamennyi kikötő forgalmában. Utóbbi tendencia alapvetően a megváltozott politikai légkör eredményének tekinthető: az újra kibontakozó orosz–török ellentétek és a két hatalom által vívott háború alatt a fekete-tengeri kereskedelem feltételei nem voltak problémamentesek. Ezt támasztja alá Jules de Hagemeister 1835-ből származó hivatalos jelentése, amely Új-Oroszország kormányzójának – Mihail Szemjonovics Voroncov grófnak – a megbízásából készült el azzal a céllal, hogy felmérje Moldva, Havasalföld és a délnyugati orosz területek gazdasági potenciálját.⁴⁶⁸ Az orosz megbízott ezért 1834-ben személyesen járta végig a Fekete-tenger északi partvidékének, az Azovi-tenger partvidékének, valamint a Duna és a Don torkolatának legfontosabb kikötőit.⁴⁶⁹ Hagemeister elemzésében – aki elsősorban Odessza forgalmának alakulását vizsgálta – egyértelműen utalt arra, hogy az 1828–1829-es év lényeges csökkenést eredményezett a kikötő kereskedelmében, a Fekete-tenger nyugati medencéjének hadi eseményekben való közvetlen érintettsége miatt pedig gyakorlatilag az egész térségben.⁴⁷⁰ „A háború alatt több mint 500 hajó lett eltérítve Konstantinápolynál saját fekete-tengeri úti céljuktól (...). Más szerencsétlenségek [is] elérték még Dél-Oroszországot

⁴⁶⁴ Hagemeister, 11–12.

⁴⁶⁵ A feltételes mód használatának oka, hogy a statisztikai jelentésben rögzített adatok mellett nem minden esetben van jelölve az értéket adó pénznem. Azonban számos esetben, amikor a szerző jelölte a pénznemet, jellemzően mindig rubelben adta meg a végösszegeket. Ezért valószínűsíthetően a dokumentum összeállítója ezen logika mentén haladva minden értéket rubel alapon adott meg.

⁴⁶⁶ Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube... 41.

⁴⁶⁷ Uo.

⁴⁶⁸ Memoire sur le commerce des ports de la nouvelle-Russie, de la Moldavie et de la Valachie par Jules de Hagemeister. Odessa – Simphéropol, D. Mieville, 1835. A mű bevezető szakasza azért is érdekes, mivel tartalmazza az eredeti cenzori engedélyt és Új-Oroszország kormányzójának, M. Sz. Voroncovnak a hivatalos megbízását, ami a beszámoló elkészítéséről szól. Voroncov gróf kormányzósága változást hozott Új-Oroszország és Besszarabia területeinek kezelésébe. 1823-as kinevezését követően ugyanis a két tartomány egy közös adminisztratív egységgé vált. Taki, 2014. 18–19.

⁴⁶⁹ Hagemeister, 3.

⁴⁷⁰ Uo. 22–23.

ezekben az években. Egymást követő hét éven át (1822, 1829) sáska felhők pusztították a mezőket és a szántóföldeket; és 1829. július 20-án Odesszában kitört a pestis (...).”⁴⁷¹

Az orosz felségjelzés alatt közlekedő kereskedelmi hajók tevékenységének oszmán akadályoztatását illetően nem ez volt az első alkalom. A korábbi évtizedek orosz–török konfliktusai kapcsán is volt példa az orosz szállítmányok Konstantinápolynál történő feltartóztatására.⁴⁷² A Porta részéről mindez az orosz–török konfliktuskezelés egyik kiegészítő eljárása volt. Az orosz hajók – pontosabban az orosz tulajdonban lévő hajók – forgalmának korlátozása és az orosz felségjelzésű hajók akadályoztatása azonban egymástól eltérő fogalmak, amelynek magyarázatát az orosz zászló alatt hajózó, de eredendően más nációhoz tartozó kereskedők gazdasági célú tevékenysége adja meg. A jelenség alapját az 1768–1774-es orosz–török háborút követően életbe lépett politikai-gazdasági változások képezték, amelyeknek legfontosabb momentuma az orosz kereskedelmi hajók Fekete-tengeren át történő szabad közlekedésének biztosítása volt. Az Oroszország számára külpolitikailag és gazdaságilag nagy előnyt jelentető jogkör elméleti garantálása ugyanakkor még mindig nem oldotta meg a Földközi-tengerre való kijutás gyakorlati problematikáját, ezért a Boszporusz és a Dardanellák átjárhatóságának feltételei és szabályozása továbbra is az orosz–török diplomáciai konzultációk tárgyát képezte. A kérdés tisztázása két további egyezmény megkötését vonta maga után: a szentpétervári és a konstantinápolyi kormányzat által parafált 1779-es szerződés értelmében a Fekete-tenger használatát kiterjesztették minden orosz felségjelzés alatt közlekedő hajóra. Az ajnali-(k)avaki kiegészítő egyezmény ratifikálta és egyben megerősítette a kücsük-kajnardzsi szerződésben foglaltakat.⁴⁷³ Továbbá kimondta, hogy „(...) a Fényes Oszmán Porta szabad átjárást enged a Fekete-tengerről a Fehérre, és a Fehérről a Feketére, azon orosz kereskedelmi hajók számára, amely méretét, alakját és elrendezését Konstantinápolyban és más oszmán baráti népek kikötőiben és hajóállomásain használják (...).”⁴⁷⁴ Mindemellett az 1783-as orosz–

⁴⁷¹ „Pendant la guerre, plus de 500 bâtiments furent successivement détournés, à Constantinople, de leur destination pour la mer Noire (...). D’autres malheurs atteignirent encore le midi de la Russie dans ces années: des nuées de sauterelles dévastèrent pendant 7 ans (1822,1829) consécutivement les champs et les prairies; le 20 Juillet 1829, la peste éclata à Odessa (...).” In: Uo. 23.

⁴⁷² Шеремет, В. И.: Русско–турецкая торговля и балканские земли (конец XVIII – первая половина XIX в.). Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы. Балканские исследования. Вып. 9. Москва, Наука, 1984. 77.

⁴⁷³ 14.851. Марта 10. Изъяснительная конвенция, заключенная между Россійскою Имперію и Портою Оттоманскою, на которую и взаимныя ратификаціи въ 24 день Июня сего жь года, между Полномочнымъ Ея Императорскаго Величества Министромъ и Чрезвычайнымъ Посланникомъ, Сгатскимъ Советникомъ Стахивымъ и Верховнымъ Визиримъ разменены. In: Полное собрание законов Россійской Имперіи. Собрание Первое (Товábbiakban: ПСЗРИ). 1649–1825 гг. Том XX. (СОСТ.) СПЕРАНСКИЙ, М. М. Санкт-Петербург, Тип. II Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1830. 800–805.

⁴⁷⁴ „(...) Блистательная Порта Оттоманская дозволяетъ свободный прходъ изъ Чернаго моря въ Бѣлое, а изъ Бѣлаго въ Черное, такимъ точно торговымъ Россійскимъ судамъ, каковой мѣры, формы и величины употребляютъ въ Константинополь и въ друдихъ Оттоманскихъ гаваняхъ и пристаняхъ другіе народы (...).” In: Uo. 803. Az idézetben található *Белое море – Fehér-tenger* kifejezés az Égei-tenger szinonimája, amely a bolgár és a török szóhasználat sajátossága. Utóbbi esetében azonban az *Akdeniz – Белое море* megnevezés a

török kereskedelmi egyezmény a tengerszorosok korlátlan, kereskedelmi célú használatának jogosultságát garantálta az Orosz Birodalom számára.⁴⁷⁵ Ezen kedvezmény birtoklása pedig idővel a többi európai nagyhatalom számára – Nagy Britannia, Franciaország, Poroszország, Ausztria és Hollandia – szintén lehetővé vált, legalábbis békeidőben.⁴⁷⁶

Ezt megelőzően azonban gyakran használták más államok hajói az orosz zászlókat saját gazdasági céljaik érdekében és még a 19. század első évtizedeiben is találunk példát ezen módszer továbbélésére. A konstantinápolyi kormányzat nem minden állam esetében biztosította a tengerszorosokon történő hajózás szabadságát, az csupán a vezető európai államok előjogának volt tekinthető. A megoldást az áthaladási engedéllyel rendelkező országok felségjelzésének alkalmazása jelentette, amelyek közül – nem kizárólagosan, de nagy arányban – az orosz zászló volt használatban.⁴⁷⁷ Különösen jellemző volt ez a görög tulajdonban lévő kereskedelmi hajókra, amelyek esetében a fenti eljárás az 1770–1780-as évektől kezdve egészen az 1820-as évek végéig bevett gyakorlatnak számított.⁴⁷⁸ Ezért amikor a korabeli gazdasági jelentések számadatait összegezzük, mindenképpen utalnunk kell arra, hogy a felségjelzés szerint meghatározott hajók létszáma az orosz hajók esetében tartalmazhat pontatlanságot, mivel nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy az oroszként elkönyvelt hajók valóban mind Oroszországhoz köthető kereskedők tulajdonát képezték-e.

A fekete-tengeri régióban a 19. század első felében különösen fontos szerepet kapott Odessza, amelyet II. Katalin egy 1794-es rendeletének megfelelően alapított meg a térségben. Előzménye az 1792-es egyezmény, amely a Dnyeszter torkolatvidékén Kadjibej korábbi tatár települést orosz fennhatóság alá vonta. Odessza kereskedelmi forgalmának dinamikus fejlődése jól visszatükrözhető a városon keresztül lezajló export-import tevékenység arányának növekedésében. Az 1832-ben közölt adatsorokból, amelyek az Odesszán átmenő kimenő és bejövő forgalom pénzértékét voltak hivatottak dokumentálni, jól kivehető, hogy az 1801–1815 közötti időszakban az export értéke jellemző módon meghaladja az importra fordított összeget, kiemelkedő különbség azonban nem tapasztalható.⁴⁷⁹ Az azt követő években ugyanakkor

Földközi-tenger egészére nem pedig annak egy részére utal. Lásd: Поспелов, Е.М.: Географические названия мира. Топонимический словарь. Отв. ред. Агеева, Р. А. Москва, Русские словари, 1998. 478.

⁴⁷⁵ Harlaftis, Gelina: A History of Greek-Owned Shipping. The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to Present Day. London, New York, Routledge, 1996. 6.; Kardasis, Vassilis: Diaspora Merchants in the Black Sea. The Greeks in Southern Russia, 1775–1861. New York, Oxford, Lexington Books, 2001. 109. Ezzel Oroszország a többi államhoz képest kiváltságos helyzetbe került.

⁴⁷⁶ Walter Kirchner: Studies in Russian–American Commerce: 1820–1860. In: Studien zur Geschichte Osteuropas, 19. Leiden, E. J. Brill, 1975. 118.

⁴⁷⁷ Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube (...), 16.; Kirchner, 118.

⁴⁷⁸ Harlaftis, 27.

⁴⁷⁹ Porte d'Odessa. Arrivages, importation et exportation de 1801 à 1829. In: [Terristoni]: Notes statistiques sur le littoral de la Mer Noire relatives à la géographie, à la population, à la navigation et au commerce. Vienne, De l'imprimerie de la Congrégation Méchitariste, 1832. 14.

látványosan megnő a kivitelből származó jövedelem. 1816-ban 4 036 000 rubel értékű import tevékenység mellett 57 252 000 rubel értékű export forgalom zajlott; 1817-ben pedig 4 770 000 rubelnyi behozatal mellé 52 716 000 rubelnyi kivitel társult.⁴⁸⁰ A számarányok 1818-tól kezdve mérsékelődnek, azonban a magas exportot eredményező tendencia továbbra is folytatódott. Látványos visszaesés – nem meglepő módon – az 1828-as évtől mutatkozott, amely az orosz–török háború kezdő éve volt. Fontos azonban megjegyezni, hogy az ekkor tapasztalt recesszió nem csupán a kiviteli arányokban, hanem általánosságban véve Odessza egész forgalmában tetten érhető volt.⁴⁸¹

Odessza fejlődése és gazdasági szerepének felértékelődése hosszú távon azt eredményezte, hogy a kikötőváros teljes mértékben átvette Kerszon korábbi feladatkörét⁴⁸² és magához vonzotta forgalmának jelentős részét, ezáltal a krími kikötő gazdasági potenciálja érzékelhetően redukálódott.⁴⁸³ A jelenség azonban a többi korábban vezető szerepet betöltő kikötő esetében is megfigyelhető. Míg a 18. század utolsó harmadában a legmeghatározóbb kikötővárosok jellemzően a Krím-félsziget déli területein és az Azovi-tenger bejáratánál, valamint annak partvidékén helyezkedtek el – mint például Feodoszija, Kerszon, Jevpatorija, Kercs és Taganrog⁴⁸⁴ – addig pár évtized alatt a súlypont a Fekete-tenger nyugati medencéjére összpontosult. Az átmenő forgalom tekintetében fokozatosan előtérbe kerülő Odessza városának gazdasági tevékenységét több uralkodói rendelet is befolyásolta. Ezek közül a legfontosabbak a szabad kereskedelmi kikötőként való működését szabályozó 1817-es és 1822-es cári manifesztumok voltak.⁴⁸⁵

A Fekete-tenger keleti partvidékén Azov és Redout-Kalé tekinthetőek fontosabb kereskedelmi leraktnak. Utóbbi a kaukázusi partvidék kikötői közül az egyetlen, amely nagyobb forgalmat bonyolított le, annak ellenére, hogy egy kis lélekszámmal bíró településként tartották számon.⁴⁸⁶ Ezen felül Sudjuk-Kalé, Anapa, Gelednyik és Szent Nyikolaj érdemelnek még említést. Sudjuk-Kalét a statisztikai leírások és beszámolók többnyire kisebb cserkesz

⁴⁸⁰ Uo. Bár a magas arány okai között mindenképpen meg kell említenünk a Tambora 18015-ös kitörését, amely tönkre tette az európai gabonatermést. Azonban a rendkívüli helyzettől függetlenül a pozitív tendencia folytatódott a következő években is.

⁴⁸¹ Uo.

⁴⁸² 1778-tól Kherszon kereskedelmi és katonai kikötőnek lett kijelölve az orosz kormányzat által. Főként az építőfa szállítás terén nyújtott lehetőségeket a Dnyeper torkolatvidékén elhelyezkedő város. Azonban kikötője nem volt alkalmas 6 lábnál nagyobb merülésű hajók fogadására, ezért a számára kijelölt funkciót sosem volt képes betölteni.

⁴⁸³ Hagemester, 5–6.

⁴⁸⁴ Шеремет, 1984. 76.

⁴⁸⁵ 26.792. Апреля 16. Манифест (1817). Об учреждении порто-франко в Одессе. In: ПСЗРИ. Том XXXIV. 208–211.; 29.068. Июня 9 (1822). Именно, данный Сенату. О новых правилах для Порто-франко в городе Одессе. In: ПСЗРИ. т. XXXVIII. 227–230.

⁴⁸⁶ Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube...40.

településként írják le, amely kereskedelmi forgalmát tekintve szintén jelentéktelen volt.⁴⁸⁷ Szintén ugyanez a helyzet áll Gelednyik és Szent Nyikolaj esetében. Anapát azonban mindenképpen kiemeli a sorból, hogy az 1820–1830-as években a kubanyi térség adminisztratív, politikai és – Eduard Taitbou de Marigny véleménye szerint – gazdasági-kereskedelmi súlypontja volt. Ezt támaszthatja alá az a tény is, hogy az 1831-ben a kaukázusi partszakaszon bevezetett orosz blokádi időszakában Anapa továbbra is a nemzetközi forgalom előtt nyitott, szabadon használható kikötőként funkcionált.⁴⁸⁸

A fekete-tengeri kereskedelem Európa számára ismeretlen volt az 1820-as évekig, sőt földrajzi szempontból is téves meghatározások léteztek a térséggel kapcsolatban.⁴⁸⁹ A Fekete-tenger kinyitásának és az európai kereskedelembé való bekapcsolódás aktív időszakának Jean Louis Van Regemorter az 1814-től 1861-ig tartó periódust számította. Konceptiójában úgy vélte, hogy 1813 előtt a fekete-tengeri régió Nyugattal való kapcsolata rendszertelennek és esetlegesnek tekinthető.⁴⁹⁰ Valódi fellendülés ezen a téren Új-Oroszország gazdasági tevékenységének élénkülésével és a tengerszorosok szabad átjárhatóságát szem előtt tartó nemzetközi politikai törekvések érvényre jutásával következett be az orosz diplomácia hatékony működése révén. Az orosz fekete-tengeri pozíciók megszilárdulásának egyik fontos gazdasági konzekvenciája az orosz gabonakereskedelem fellendülése volt.⁴⁹¹ Az exportra szánt gabona szállítási irányát tekintve pedig a fekete-tengeri útvonalak jelentősége fokozatosan nőtt.⁴⁹² A térség által lebonyolított kereskedelem mértéke és jelentősége pedig a 18–19. század fordulóján folyamatosan nőtt. Mindezt elősegítette Szentpétervár nyitott és gazdaságorientált külpolitikája, amely a vezető európai partnerekkel történő kereskedelmi együttműködésre alapozott, s amelynek hatékonysága érdekében II. Katalin kormányzata államközi szerződések egész sorát kötötte meg 1783–1793 között.⁴⁹³ Különösen fontosak voltak az Oszmán Birodalommal és Nagy-Britanniával kötött megállapodások, nem hiába a 18. század végén és többnyire a 19. század első felében ez a két állam volt az Orosz Birodalom legfontosabb kereskedelmi partnere. Ezt támasztja alá az Oroszország külgazdasági tevékenységének mértékét összegző 1835. évre vonatkozó beszámoló, amelyből az derül ki, hogy Nagy-Britannia

⁴⁸⁷ Notes statistiques sur le littoral de la Mer Noire... 7.

⁴⁸⁸ Count Nesselrode to the Earl of Durham. St. Petersburg, 27 April (9 May) 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. No. 29.

⁴⁸⁹ Hagemesiter, 1.

⁴⁹⁰ Van Regemorter, Jean-Louis: La Russie méridionale, la mer Noire et le commerce international de 1774 à 1861. In: Revue des études slaves. Tome 55. Fascicule 2. Comp. Čaadaev, P. Ja. Paris, 1983. 371–373.

⁴⁹¹ Kardases, 109–110.

⁴⁹² Farlie, S. E.: The Anglo–Russian Grain Trade 1815–1861. Dissertation. London, London School of Economics and Political Science, 1959. 32.

⁴⁹³ Kardases, 110.

és a Porta az export-import értékének mennyiségével szignifikánsan kitűnik a többi kontinentális állammal szemben.

RANGSOR	IMPORTORSZÁGOK	EXPORTORSZÁGOK
1.	Nagy-Britannia	Nagy-Britannia
2.	Oszmán Birodalom és Görögország	Oszmán Birodalom és Görögország
3.	Poroszország	Hanza városok
4.	Ausztria	Franciaország
5.	Hollandia	Ausztria
6.	Franciaország	Poroszország
7.	Hanza városok	Hollandia

1. számú ábra: Az orosz export és import célországainak rangsora (1835).⁴⁹⁴

Ami a táblázatban szereplő többi államot illeti, jól körvonalazható, hogy az orosz export és import irányában nincs differencia, a kivitel és a behozatal mértéke alapján meghatározott célországok listája⁴⁹⁵ fedi egymást és azok összetételében nem, csupán a sorrendben figyelhetünk meg változást.⁴⁹⁶

KERESKEDŐPARTNER	AZ OROSZ IMPORT MÉRTÉKE	AZ OROSZ EXPORT MÉRTÉKE	AZ OROSZ MÉRLEG
NAGY-BRITANNIA	71,360,613 rubel	90,293,377 rubel	+18,932,764 rubel
OSZMÁN BIRODALOM ÉS GÖRÖGORSZÁG	13,584,334 rubel	22,907,195 rubel	+9,322,861 rubel
HANZA VÁROSOK (LÜBECK, BRÉMA, HAMBURG)	26,414,483 rubel	6,137,587 rubel	-20,276,896 rubel
FRANCIAORSZÁG	14,437,944 rubel	8,820,921 rubel	-5,617,023 rubel
AUSZTRIA	11,589,997 rubel	10,952,587 rubel	-637,410 rubel
POROSZORSZÁG	9,416,080 rubel	11,253,223 rubel	+ 1,837,143 rubel
ITÁLIAI TERÜLETEK	4,689,552 rubel	3,438,647 rubel	-1,250,905 rubel

⁴⁹⁴ Adatok forrás: Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube...47–48.

⁴⁹⁵ A megállapítások kizárólag Oroszország Európa és az Oszmán Birodalom felé irányuló kereskedelmi tevékenységére vonatkoznak.

⁴⁹⁶ A 7 millió rubel alatti értékhatárokhoz tartozó államokat már nem vettük figyelembe.

HOLLANDIA	7,156,312 rubel	10,267,502 rubel	+ 3,111,190 rubel
SPANYOLORSZÁG ÉS PORTUGÁLIA	4,612,626 rubel	3,248,626 rubel	-1,364,000 rubel
SVÉDORSZÁG ÉS NORVÉGIA	4,196,622 rubel	3,534,419 rubel	- 662,203 rubel
DÁNIA	1,514,533 rubel	5,454,886 rubel	+ 3,940,353 rubel

2. számú ábra: Az Orosz Birodalom kiviteli és behozatali értéke az 1835. év alapján.⁴⁹⁷

Oroszország fekete-tengeri területszerzéseinek és gazdasági befolyásának rövid áttekintését azért tartottuk szükségesnek, mert az 1829-es drinápolyi egyezmény megkötésével és a görög ügy 1830-ban való lezárásával új korszak köszöntött be mind a keleti kérdés, mind pedig az angol–oroszl kapcsolatok relációjában. Az 1830-as évek cezúrát jelentenek mind a válság kezelés mechanizmusában, mind pedig a keleti kérdés és a két nagyhatalom immáron rivalizálásának térbeli koncentrálódásában. A görög és a balkáni régiók után az új geopolitikai szintér a Fekete-tenger keleti és nyugat medencéje lesz, az angol–oroszl külpolitika pedig a Közel-Kelet térsége mellett erre a területre exponálja magát.

VII/1. 2. A dunai régió és a Kaukázus térsége az 1830-as években*

A dunai régió, valamint a folyami hajózás technikai, gazdasági és diplomáciai problémaköre az 1840-es években a nemzetközi kapcsolatok egyik állandó tematikájává vált, amely elsősorban három állam viszonylatában jelentkezett neuralgikus kérdésként: Ausztria, Nagy-Britannia és Oroszország esetében. Bár a dunai hajózás és a Balkán, mint gazdasági érdekszféra előtérbe kerülése, felértékelődése alapvetően a 19. század közepéhez, illetve annak második feléhez köthető, a Duna és a Szulina-csatorna intenzívebb kereskedelmi célú használatával és a folyami hajózás szabályozásával kapcsolatos politikai viták forrása az 1830-as évekre eredeztethető vissza. Ez az az időszak, amikor az al-dunai szakasz és a fekete-tengeri kereskedelem nyújtotta lehetőségek összekapcsolásának igénye immáron nemzetközi szinten is formát öltött.

⁴⁹⁷ A táblázat alapjául szolgáló adatok a Journal de Saint Pétersbourg egyik 1836-ban publikált számában jelent meg, amely részletes elemzést adott Oroszország Európa államaival való kereskedelmének mértékéről. A jelentés eredeti változata nem áll ugyan rendelkezésre, azonban annak tartalmi kivonata megtalálható az 1837-ben közzétett gazdasági elemzésben. Forrás: Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube... 47–48.

* A drinápolyi béke és a Dunai Fejedelemségekre vonatkozó egyes részek tanulmány formájában megjelentek: Schrek Katalin: The Effects of Russia's Balkan Ambitions on the Policy of the British Diplomacy towards St Petersburg: The Piece of Adrianople and its Consequences (1829-1832). In: (Re)Discovering the Sources of Bulgarian and Hungarian History. (Eds.) Gábor Demeter – Penka Peykovska. Auxiliary Historical Disciplines. Vol. IX. Sofia-Budapest, 2015. 22–37.

Az Orosz Birodalom számára a Drinápolyban folytatott eredményes béketárgyalások után számos előnnyel bíró rendelkezés lépett érvénybe. Ezek közül talán az egyik legfontosabb a Dunai Fejedelemségek jogainak megerősítése, amely a cári udvar külpolitikájának konstans és meghatározó elemét alkotta. Az 1829-es orosz–török békeszerződés alapján a Dunai Fejedelemségek jogainak biztosítását Oroszország vállalta magára.⁴⁹⁸ Moldva és Havasalföld státuszának kérdése és belső politikai struktúrájának alakítása az orosz befolyásnak az adott térségben való mértékét is meghatározta. Ennek origó pontját a Fejedelemségek privilégiumainak az 1774-es kücsük-kajnardzsai,⁴⁹⁹ az 1792-es iasi⁵⁰⁰ és az 1812-es bukaresti békeszerződések,⁵⁰¹ valamint az 1802-es szultáni leirat,⁵⁰² továbbá az 1826-os akkermani konvenció⁵⁰³ képezték. Oroszország ezen szerződésekre alapozva fokozatosan nyert teret a Dunai Fejedelemségek belügyeinek alakításában.⁵⁰⁴ Példaként említhetjük Moldva és Havasalföld érdekképviselőinek kérdését, amelyet Oroszország mindenkor konstantinápolyi követének jogában állt ellátni. Bár az 1774-es orosz–török szerződés biztosította a Portánál mindkét tartomány számára az ideiglenes ügyvivőn keresztüli ortodox képviselőt, ugyanezen megállapodás egyben hasonló jogkörrel ruházta fel a cári udvar delegáltjaként a török fővárosban szolgáló követet is.⁵⁰⁵

A Dunai Fejedelemségeknek a fent említett nemzetközi egyezmények révén történő fokozatos jogbővítése tehát az orosz politika jól megkonstruált irányvonalának része volt. Az itt elért eredmények ugyanis nem csak a birodalom balkáni befolyási övezetének megszilárdítását, a Moldva és Havasalföld belügyei feletti kontroll lehetőségét, hanem az Oszmán Birodalom felé alkalmazható nemzetközi jogi hivatkozási alapok megteremtését kínálta Szentpétervár számára, akinek a térségbeli cselekvőképességet ennél is magasabb szintre majd Moldva és Havasalföld Szervezeti Statútumainak kiadásával emelte 1831–1832-

⁴⁹⁸ „Поелику княжество Молдавское и Валахское подчинили себя особыми капитуляциии верховной власти Блистательной Порты и поелику Россия приняла на себя ручательство в их благоденствии, то ныне сохраняются им все права, преимущества и выгоды, нарванные в тех каптуляциях или же в договорах, заключенных между обоими императорскими дворами, или, наконец, в хатти-шерифах, в разные времена изданных.” In: Док. 103. Мирный договор... 267.

⁴⁹⁹ Кючук-Кайнарджийский мирный договор между Россией и Турцией, 10 июля 1774 г. In: Под стягом России. Сборник архивных документов...78–92.

⁵⁰⁰ TNA/PRO/FO 352/61/5. – Abstract of Articles of Treaties between Russian and Turkey, – 1774–1849 –, subsisting April 4, 1854.

⁵⁰¹ Uo.

⁵⁰² A Hatti-serif értelmében rögzítették a hét évente történő fejedelmválasztást, egyúttal a fejedelem eltávolításának lehetőségét is, amely indokolt mulasztás esetén, a szultáni és az orosz udvar közös konszenzusaképpen, azok teljes egyetértésében kell végrehajtani. In: Uo. 15.

⁵⁰³ Uo.

⁵⁰⁴ Taki, Victor: Russian Protectorate in the Danubian Principality: Legacies of the Eastern Question in Contemporary Russo–Romanian Relations. In: The Russian–Ottoman Borderlands. The Eastern Question Reconsidered. (Ed.) Frary, Luicen J. – Kozelsky, Mara. Madison, The University of Wisconsin Press, 2014. 42.

⁵⁰⁵ TNA/PRO/FO 352/61/5.

ben.⁵⁰⁶ A Kelet-Balkán régió fölötti orosz befolyásgyakorlásnak még nagyobb hangsúlyt adott a gazdasági aspektus előtérbe kerülése. A Dunai Fejedelemségek gazdasági-stratégiai szerepének növekedésében nagymértékben szerepet játszott a Dunán való hajózás és kereskedelem teljes körű szabadságával való rendelkezés,⁵⁰⁷ amelynek következtében Moldva és Havasalföld a gabonatranszport szempontjából rendkívül fontos délkelet-európai útvonal meghatározó állomásaivá váltak, különösen a két Duna menti kereskedelmi lerakat – Brăila és Galați – felvirágzását követő időszakban.⁵⁰⁸

A Duna-probléma jelentkezése az adott periódusban kibontakozó angol–orosz nagyhatalmi ellentétekre is hatással volt. Oroszországnak a dunai hajózás vonatkozásában képviselt álláspontja ugyanis a kérdés mellőzésének stratégiáját vette alapul.⁵⁰⁹ Az orosz kormányzat magatartásának több oka volt. Az első tényező a Duna-delta birtoklásának szerepe az orosz külpolitikai folyamatok irányításában; a szentpétervári kabinet számára a folyó torkolatvidékének megszerzése mindenekelőtt a birodalom balkáni kulcspozícióinak stabilizálását és megerősítését jelentette, ennél fogva az orosz geopolitikai tervek fontos elemét alkotta. A terület geostratégiai szempontú felértékelődése azonban nem járt együtt a gazdasági potenciál kiaknázására való törekvéssel. A Fekete-tenger nyugati medencéjében zajló aktív külgazdasági folyamatok átértékelése és/vagy módosítása – vagyis a Duna-delta azokba történő beintegrálása – orosz részről nem volt napirenden. Éppen ellenkezőleg, Oroszország célja továbbra is Odessza térségben való gazdasági súlyának megőrzése volt, amelynek vezető szerepét Brăila és Galați dinamikus fejlődése, valamint hajóforgalmának fellendülése már eleve veszélyeztetett.⁵¹⁰ Ilyen feltételek mellett az al-dunai hajózás modern követelményrendszerének megteremtése és a csatornák megfelelő karban tartása további lendületet adott volna a Dunai Fejedelemségek folyami kikötőit és kereskedelmi lerakatait érintő progresszív folyamatoknak (a Duna-delta térségére vonatkozóan lásd: 6. számú térkép).

⁵⁰⁶ Florescu, Radu R.: Stratford Canning, Palmerston and the Wallachian Revolution of 1848. *The Journal of Modern History*. 1963. No. 3. 229.; Арш – Виноградов – Джападзе – Достян, 270.; Régault, E.: *Histoire politique et sociale des principautés danubiennes*. Paris, Paulin et le Chevalier, 1855. 166–186. Az autonómiával és a balkáni népek függetlenedési törekvéseivel kapcsolatban lásd: Достян, И. С. – Карасев, А. В. – Чуркина, И. В.: *Национально-освободительная борьба балканский народов как проявление кризиса Османской империи в 19 в. Революции и реформы на Балканах*. Бальканские исследования, 12. Москва, Наука, 1994. 5–20.

⁵⁰⁷ Moldva és Havasalföld számára ezt a jogot az 1829-es orosz–török béke V. cikkelye garantálta. In: Док. 103. Мирный договор... 267.

⁵⁰⁸ Ardeleanu, Constantin: Russian–British Rivalry Regarding Danube Navigation and the Origins of the Crimean War (1846–1853). *Journal of Mediterranean Studies*. 2010. No. 2. 165. Uő: The Navigation of the Lower Danube (1829–1853). *Transylvanian Review*. Vol. XXII. Supplement. 2013. No. 2. 230–241.; Demeter Gábor: A Balkán és az Oszmán Birodalom. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig. I. Kötet. Általános rész és Bulgária. Budapest, MTA Történettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014. 150.

⁵⁰⁹ Palotás Emil: A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg-Monarchia diplomáciájában 1856–1883. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 10.

⁵¹⁰ Demeter, 148.

Moldva és Havasalföld szabad és önálló kereskedelmi tevékenységre szintén az 1829-es szerződésben kapott jogot. Az 1828–1829-es orosz–török háborút lezáró szerződés emellett feloldotta az oszmán uralom alatt álló balkáni területek kereskedelmi monopóliumát, amely új helyzetet teremtett Délkelet-Európa gazdasági viszonyaiban.⁵¹¹ A pozitív irányú változások vizsgált időszaka 1829–1834/1835 közé esik. Az orosz–török szentpétervári egyezmény 1834 januárjában rendelkezett az orosz csapatok Dunai Fejedelemségekből történő kivonásáról, amelyek 1828 óta állomásoznak Moldva és Havasalföld területén. Ettől a ponttól kezdve élénk érdeklődés figyelhető meg brit részről a fejedelemségek és a Duna használata iránt. A brit gazdasági körök ennek megfelelően szerették volna saját szférájukba vonni a szóban forgó fejedelemségeket. Ez a törekvés a gazdasági szempontú megközelítés mellett Oroszország politikai előnszerzését volt hivatott kompenzálni, lévén, hogy a gazdasági összeköttetések kiépítésének első lépései a brit vállalkozói réteg képviselői mellett a londoni kabinet hivatalos diplomáciai képviseletén keresztül is zajlottak.

A Dunai Fejedelemségekkel való együttműködés úttörője a skót tulajdonú Bell and Anderson társaság volt, amely 1834-ben hozta létre bukaresti kirendeltségét.⁵¹² A Foreign Office ezzel párhuzamosan pedig igyekezett javítani kilátásait Moldvában és Havasalföldön egyaránt. A brit kormányzati körök szorgalmazására aktív párbeszéd indulhatott meg a dunai tartományok élén álló bojár vezetőkkel. A londoni kabinet ez irányú törekvéseihez R. G. Colquhoun bukaresti brit konzul tevékenység biztosított háttérrel.⁵¹³ Továbbá David Urquhart Bukarestben és Iaşiban teljesített 1835-ös missziója is ugyanebbe a folyamatba illeszkedett bele, küldetésének célja pedig a brit–moldvai–havasalföldi gazdasági és kereskedelmi együttműködés optimálisabb feltételeinek megteremtése volt.⁵¹⁴ Urquhart amúgy maga is a levantei és a fekete-tengeri államok brit gazdasági kapcsolatainak szükségességét demonstrálta, véleményét pedig ugyanebben az évben megjelent memorandumban részletesen is kifejtette.⁵¹⁵ A Dunai hajózásba való aktív bekapcsolódásának azonban voltak akadályai. A körülményeket megnehezítette az I. Miklós által kiadott 1836. február 7-i ukáz, amely az egészségügy szabályozás ürügyén vezetett be korlátozásokat a Szulina-csatorna használatára. A rendelet a Kommerceszkaja Gazeta hasábjain került kihirdetésre, de később a brit Portfolió című dokumentumgyűjteményben is említést tettek róla. A rendelkezés lényege, hogy az orosz kormányzat karantént állít fel a Szulina-csatorna bejáratánál. A karanténnak pedig két típusát

⁵¹¹ Lampe, J. R. – Jackson, M. R.: *Balkan Economic History, 1550–1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations*. Bloomington, Indiana University Press, 1982. 83.

⁵¹² Tappe, E. D.: *Bell and Anderson. A Scottish Partnership in Wallachia*. In: *Balkan Studies*. 1971. No. 2. 479.

⁵¹³ Florescu, Radu R.: *R. G. Colquhoun, Ion Câmpineanu and the Pro-Western Opposition in Wallachia, 1834–1840*. *The Slavonic and East European Review*. 1963. No. 97. 403–419.

⁵¹⁴ Ardeleanu.

⁵¹⁵ Uo.

különböztették meg: a Leti-szigetén létesített ellenőrző ponthoz sorolják azokat a hajókat, amelyek biztonságos kikötőből és rakománnyal érkeztek. Esetükben a feltartóztatás addig tart amíg, a legénység megfelelő iratokkal igazolja az orosz hatóságok számára, hogy fertőző betegségektől mentes a szállítmány. A másik állomáson, a Szent-György szigeten helyezik vesztégzár alá a feltételezhetően fertőzött területekről érkező hajókat.⁵¹⁶ Az ukáz nem szabályozta pontosan, hogy milyen kritériumok alapján döntenek arról, mely hajók kerülnek feltartóztatásra. Az eljárás azonban 1836 tavaszán életbe lépett és komoly hátráltatást jelentett a külföldi kereskedelmi hajók számára.

ÉV	ISMAIL	RENI	GALATI	BRĂILA
1830	84	35	193	57
1831	164	18	180	22
1832	156	17	451	61
1833	32	5	202	176
1834	37	2	166	185

3. ábra: A Szulina csatornán keresztül az adott kikötőkbe érkező hajók aránya⁵¹⁷

Ez azért is érdekes, mert Oroszország gyakorlatilag ugyanezt a módszert alkalmazta a nyugat-kaukázusi partvidék esetében is, azzal a különbséggel, hogy néhány kijelölt kereskedelmi lerakatot leszámítva Szentpétervár teljes blokádot vezetett be az északi partszakaszon. Feltehetően mindkét irányú intézkedés mögött politikai okok is húzódtak. A Duna-delta térségében bevezetett korlátozások részben a brit gazdasági befolyásszerzés akadályozását célozták meg, míg a Kaukázus ügye ekkor már túlmutatott a térségbe irányuló brit kereskedelem akadályoztatásán. Oroszország Kaukázusban zajló háborúja nem kapott különösebben nagy nemzetközi figyelmet. Köszönhetően ez részben annak is, hogy a szentpétervári kormányzat térségben való előrenyomulása nem volt új keletű dolog.⁵¹⁸ Lényegében azonban ezen a területen Oroszország a 18. század végéig nem tudott jelentősebb sikert elérni. Előrelépést a kücsük-kajnardzsi és az iasi béke eredményezett. Első lépésben a

⁵¹⁶ The Portfolio. A Collection of State Papers and other Documents and Correspondents, Historical, Diplomatic and Commercial. Vol. III. London, Frederic Shoberl, 1836. 65–67.; Коммерческая газета, вторник, февраля 18 дня, 1836 года. <https://vivaldi.nlr.ru/ap000000228/view#page=87> (Letöltve: 2015. 11. 08.)

⁵¹⁷ Hagemester, nincs oldalszámjelölés.

⁵¹⁸ Első kisebb területekre Oroszország a Tyerek folyó mentén tett szert még a 16. században. Lásd: Bennigsen Broxup, Marie: Introduction. Russia and the North Caucasus. In: (Eds.) Avtorkhanov, Abdurakhman – Bennigsen Broxup, Marie (et al.): The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World. London, Hurst and Company/Society for Central Asian Studies, 1992. 2.

Kubány menti területek egy része került orosz fennhatóság alá, majd 1792-ben az újabb Porta feletti győzelemmel Oroszország már az észak-kaukázusi területekkel gyarapodott, amely az Azovi-tengertől a Kubány folyóig húzódó síkságot foglalta magában. Ezt követően pedig a régió felé irányuló orosz külpolitika célja Cserkeszföld meghódítása és a Nyugat-Kaukázus birodalomhoz csatolása volt.⁵¹⁹

A meghódított kaukázusi területek konszolidációja és az új délkeleti irányú védelmi rendszer felállítása Oroszország hosszú távú berendezkedését vetítette előre. Az újabb terjeszkedési hullám Jermolov tábornok 1817. évi kaukázusi hadjáratával folytatódott és az 1820-as években konstanssá váltak a térségbe irányuló orosz katonai fellépések. A Nyugat-Kaukázus fölötti politikai befolyásának megteremtéséhez az 1829-es drinápolyi béke adott újabb lendületet és egyben a jogi háttérrel. Az orosz–török béke ugyanis lehetővé tette Oroszország számára a térség fölötti ellenőrzési jogának kiterjesztését (lásd: 7. számú térkép). A Kaukázus azonban nehéz terepnek bizonyult, a helyi törzsek ellenállása nagymértékben akadályozta és nehezítette az expanzió folyamatát. Részben erre vezethető vissza, hogy a térség meghódítása eltérő időszakokban eltérő intenzitással zajlott. Aktívabb orosz fellépésre az általunk vizsgálat alá vett időintervallumon belül az 1830-as évek elejétől került sor, amelynek részeként a pétervári kabinet 1831-től blokádot vezetett be a Gelednyiktől Szevasztopolig húzódó partszakaszon a helyi ellenállók elszigetelése érdekében.⁵²⁰ A kubanyi partvidék zár alá vételének célja az volt, hogy Oroszország ellenőrzése alá vonja az újonnan szerzett területet, és kontroll alatt tartsa a Fekete-tenger keleti partvidékének kereskedelmét. Utóbbi azt a célt is szolgálta, hogy a felkelő törzseket elszeparálja a külső kapcsolataik és támogatói bázisuk/forrásaik egy részétől – esetünkben például a cserkeszek küzdelmeit támogató brit segélyezésektől.

Bár Nagy-Britannia részéről sem az 1829-es, sem az 1831-es változások tekintetében nem érkezett hivatalos állásfoglalás, a Foreign Office folyamatosan informálódott a Nyugat-Kaukázus térségében zajló eseményekről. A külügyminisztérium ebben a kérdésben javarészt Lord Ponsonby konstantinápolyi brit követ és Jeames Yeames odesszai brit konzul jelentéseire hagyatkozhatott.⁵²¹ Angol részről a Nyugat-Kaukázusban érvényesülő orosz befolyás miatti aggodalom az 1830-as évek második felében erősödött meg. Ekkor ugyanis már az annexió lehetősége reális alternatívaként merülhetett fel. Lord Ponsonby 1834–1836 között keltezett

⁵¹⁹ Дегоев, В. В.: Кавказский вопрос в международных отношениях 30–60-х гг. XIX в. (Под. ред.) Киняпина, Н. С. Владикавказ, СОГУ, 1992.

⁵²⁰ Ingle, Harold: *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836–1844*. Berkeley, University of California Press, 1976. 62.; Puryear, Vernon John: *International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study in British Commercial Policy in the Levant 1834–1853*. [S. l.], Archon Books, 1969. 50.

⁵²¹ TNA/PRO/FO 97/344. Foreign Office and Predecessors. Political and Other Departments. Supplements to General Correspondence before 1906. Russia. Trade on East Coast of Circassia. Vol. 1.

jelentéseiben rendszeresen utal a cserkesz kérdés megoldatlanságára és a Szentpétervár részéről tanúsított expanzív magatartás veszélyeire. A konstantinápolyi követ Palmerstonnak küldött 1834. szeptember 16-i jelentésében részletezte a Cserkeszföld jelenlegi helyzetével kapcsolatban megfogalmazott álláspontját.⁵²² Ezzel összefüggésben vázolta saját koncepcióját. Ponsonby úgy vélte, a Fekete-tenger keleti partvidékének orosz fennhatóság alá vétele révén a szentpétervári kormányzat mintegy hatmillió lakosú tartománnyal szeretné területét gyarapítani, amely eljárás pedig az európai egyensúlyi politikával ellentétes lépésként értékelhető.⁵²³ Egy másik jelentésében pedig a követ az európai egyensúlyi rendszer fenyegetettségét hangsúlyozta. Ponsonby a következőképpen fogalmazott: „*Mindenki számára – aki bármilyenfajta ismerettel rendelkezik a keleti ügyekről – nyilvánvaló, hogy a cserkesz törzsek meghódítása és országuk birtoklása még több hatalmat ad Oroszországnak, mint amekkorát Lengyelország megdöntésével szerzett, és az így megnövelt hatalmat félelmetes módon az angol politikai és kereskedelmi érdekek kárára fogja felhasználni.*”⁵²⁴ Mindemellett nyomatékosította a Foreign Office vezetőjében, hogy „*(...) amennyiben Oroszország leigazza Cserkeszföldet, Törökország és Perzsia megvédelmezésének feladata tízszer olyan nehéz lesz. Bizonyos, hogy Cserkeszföld könnyedén megmenthető lenne Anglia révén (...) – talán a Brit Flotta Fekete-tengeren való pusztta megjelenése elegendő lenne erre a célra (...).*”⁵²⁵ Valamivel később, október 11-én keltezett beszámolójában pedig már egészen komor képet festett a kaukázusi helyzetről. Ponsonby arról számolt be, hogy az orosz kormányzat még abban az évben be kívánja fejezni a cserkesz területek meghódításának folyamatát és egyre kritikusabb hangnemben próbálta rábírnia a Foreign Office vezetőjét, hogy a Kaukázus ügyét a keleti kérdéssel egy lapon kezelje, és ennek megfelelően értékelje Oroszország térségben való előrenyomulásának valódi jelentőségét.⁵²⁶

E tekintetben a konstantinápolyi követ nagyobb rálátással közelített a problémához. Bár érvrendszerében elsősorban a helyi cserkesz népek iránti szimpátia és az Oszmán Birodalom kárára végrehajtott területi gyarapodás volt rendszerint napirenden, a tekintetben mégis nagyon fontosak Ponsonby intelmei, hogy Nagy-Britannia érdekei hosszú távon valóban komoly

⁵²² Ponsonby to Lord Palmerston. Therapia, September 16th, 1834. TNA/PRO/FO 97/344. No. 147.

⁵²³ Uo.

⁵²⁴ „*It is evident to all who know any thing of Eastern Affairs that the conquest of the Caucasus' tribes and the possession of their country will give more power to Russia than he has gained by the overthrow of Poland, and that the power so gained will operate formidably to the detriment of English interests, both practical and commercial.*” Ponsonby to Palmerston. Therapia, 11th October 1834. TNA/PRO/FO 97/344. No. 160.

⁵²⁵ „*(...) if Circassia be subdued by Russia, the task of protecting the independence of Turkey and Persia, will be rendered tenfold more difficult. It is certain that Circassia can be saved (...) with ease by England – perhaps the mere display of the British Flag in the Black Sea would be sufficient for the purpose (...).*” Ponsonby to Palmerston. Therapia, 7 January 1836. TNA/PRO/FO 97/344. No. 5.

⁵²⁶ Lord Ponsonby. Therapia, 11 October 1834. In: TNA/PRO/ FO 97/344. Russia. Trade on East Coast of Circassia. Vol. No. 160.

kockázatnak voltak kitéve. Nem telik el sok idő Lord Ponsonby levelei és a brit–oroszl kabinet valódi konfliktusai között, amelyek 1836–1838 között jelentkeztek a Vixen ügy, valamint Oroszlország Perzsl és Herat irányában mutatott ambíciói kapcsán. A kaukázusi orosz terjeszkedés és a Teheránnal ápolit szoros kapcsolat ugyanis előrevetítette a közép-ázsiai térség sebezhetőségének lényegét: „*Britannia kereskedelme korlátozott, és Töröklország, Perzsl és India (...) veszélyeztetett.*”⁵²⁷

A Fekete-tenger keleti partvidékének helyzete Oroszlország előrenyomulásával párhuzamosan Nagy-Britannia számára felértékelődött. Közép- és Dél-Kelet-Európa gazdasági piacként és élénkülő kereskedelmi régióként való elérésének lehetősége a Szulína-csatorna orosz kézre kerülésével csökkent. Ehhez társul még a cserkeszl, illetve a többi kaukázusi terület fokozatos orosz meghódítása, amelyet szintén negatív irányba ható tendenciaként értékel a brit kormány a politikai és gazdasági érdekeinek a transzkaukázusi térségben és Perzslában való érvényesülése szempontjából. Oroszlország kaukázusi térhódításában London a Közép-Ázslába irányuló külföldi szállítmányok szárazföldön történő továbbításának és ezzel együtt Perzslába való eljutásának potenciális lehetőségét látta. Az 1830-as évek közepéig nincs valós konfliktus Nagy-Britannia és Oroszlország között. Azonban a fejezetben elemzett és bemutatott folyamatok mind hozzájárulnak ahhoz, hogy 1836–1837-ben körvonalazódjon a brit–oroszl szembenállás.

VII/2. A brit ruszlófób irányzat térnyerése az 1830-as években: az orosz ellenségkép konstruálása és az orosz–törökl viszonyrendszer bírálata David Urquhart, John McNeill és Alison Archibald publicisztikáiban (1833–1839)*

Nagy-Britannia és Oroszlország között a keleti kérdésben formálódott együttműködés az 1830-as évek elejére felbomlott, amelyet a két állam közötti érdekellentétek eredményeztek. A London és Szentpétervár kapcsolatában érzékelhető feszültség brit részről a közvéleményen belül is éreztette hatását. A Szentpétervár és London együttműködését szorgalmazók táborával szemben álltak az oroszellenes irányvonal képviselői. Utóbbiak az úgynevezett ruszlófób vonal

⁵²⁷ „(...) *the commerce of Britain limited, and Turkey, Persia and India (...) endangered.*” Lord Ponsonby. *Therapia*, 16th September 1834. In: TNA/PRO/ FO 97/344. *Russia. Trade on East Coast of Circassia*. Vol. 1. No. 147.

* A fejezet David Urquhart publicisztikájára vonatkozó részei bővített változatban és tanulmány formájában megjelentek. Lásd: Schrek Katalin: Oroszlország és a Porta nagyhatalmi szerepének megítélése David Urquhart publicisztikájában (1833-1839). In: *Történelem és politika – régen és ma*. Modern Minerva Könyvek. VI. kötet. (Szerk.) Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián. Budapest, Heraldika Kiadó, 2013. 143–158.; *Evaluation of Russia’s and the Sublime Porte’s Great Power Status in David Urquhart’s Publicistic Work (1833–1839)*. In: *Shared Pasts in Central and Southeast Europe, 17th – 21th Centuries: Hungarian and Bulgarian Approaches*. (Eds.) Gábor Demeter – Penka Peykovska. *Auxiliary Historical Disciplines*. Vol. VIII. Sofia–Budapest, 2015. 56–71.

támogatói voltak, akik éles kritikát fogalmaztak meg nem csupán Oroszországgal szemben, hanem adott esetben az Orosz Birodalommal együttműködő vagy együttműködni kívánó politikai, gazdasági, társadalmi körökkel is. A Szentpétervár ellenében támasztott érvek mellett számos történeti argumentumot felsorakoztató írás született, amelyek legalább akkora arányban hivatkoznak a múlt politikátörténeti eseményeire, mint a jelenükben zajló nemzetközi folyamatok lehetséges hatásaira. A vitás kérdések sorában az egyik legmeghatározóbb probléma a brit kereskedelem és gazdaság jövője, amely minden esetben szoros kötelékben állt az Oszmán Birodalom stabilitásának tematikájával és az orosz–török kapcsolatokban megnyilvánuló tendenciák számukra aggasztó irányban történő elmozdulásával. Ugyan ezen a ponton konszenzus körvonalazódik az irányzat képviselőinek gondolkodásmódjában, az egyénekre szabott eszmeifuttatások azonban eltérő attribútumokat viselnek magukon.

Az 1830-as években kibontakozó oroszellenes közhangulatban, valamint a közvélemény formálásában nagy szerepe volt a sajtóorgánumnak. Ebből az aspektusból tekintve azonban nem csupán a napi-, illetve hetilapok befolyását szükséges kiemelni, hanem az információ közlés nyíltságának a politikum szférájában tapasztalható meglétét. Egészen konkrét példaként hozható fel erre a Foreign Office kötet együttesének publikálása, amely a British and Foreign State Papers sorozatban valósult meg. Továbbá a kevésbé hivatalos formában napvilágot látó Portfolio című kiadványsorozat, amely Nagy-Britannia és más államok külkapcsolatainak alkalmanként bizalmas dokumentációjába nyújtott betekintést. Különösképpen igaz volt ez Oroszország vonatkozásában. A kormányzati körökben nagy visszhangot kapott – feltételezhetően David Urquhart nevéhez kapcsolódó – kötetek szintén a közvélemény formálásának és részben az oroszellenes álláspont kinyilatkoztatásának eszközei voltak. Csakúgy, mint a skót származású diplomata számos publicisztikai alkotása, amelyek hasonló irányba igyekeztek terelni olvasóit.

Az Orosz Birodalommal szemben bírálatot megfogalmazó gondolkodók, politikusok és publicisták között ugyan Urquhart tekinthető a legmeghatározóbbnak, rajta túlmenően is érdemes azonban figyelmet fordítani a szintén a ruszofób irányzatba sorolható többi kortárs szerzőre, akiknek művei hozzájárultak az Orosz Birodalomról kialakult vagy kialakulóban lévő negatív angol látásmód formálódásához. Ide sorolhatjuk John McNeill és Alison Archibald munkásságát. A disszertáció ezen fejezete arra összpontosít, hogy a fent említett személyek tevékenységének bemutatása és elemzése révén képet formáljon az irányzat brit vonalának jellemzőiről, érvrendszerének meghatározó elemeiről és retorikájának fontos motívumairól.

Az Oroszországgal való együttműködés politikáját kritizálók sorában első helyen David Urquhartot (1805–1877) kell megemlítenünk, aki az 1830-as években az Oszmán Birodalomban teljesített szolgálatot. Konstantinápolyi tartózkodása és a Közel-Keleten tett

körutazásai eredményeképpen alapos ismereteket szerzett a térség politikai, gazdasági és társadalmi helyzetéről. A korszak aktuális konfliktusainak tekintetében megfogalmazott helyzetértékelései pedig számos esetben publikálásra kerültek. Az Oszmán Birodalom belső struktúrájának bemutatása mellett Urquhart írásai teljes képet adnak a Porta nemzetközi kapcsolatainak viszonyrendszeréről, amelyben Oroszország magatartásának értékelése hangsúlyos szerepet kapott. A keleti kérdés problémakörének vizsgálata a görög szabadságharc időszakában keltette fel Urquhart figyelmét, aki közvetlen részese volt az eseményeknek azáltal, hogy önkéntes katonai szolgálatot vállalt a törökök elleni katonai küzdelemben. Helyismerete és a térséggel kapcsolatban szerzett információi az 1830-as évek elején különösen értékesek voltak, így Urquhart képességeit felhasználva a Foreign Office diplomáciai missziókat indított, amelyek célja a balkáni régió általános társadalmi-gazdasági viszonyainak feltárása volt. Az 1832–1833-as egyiptomi válság idején a brit külügyi vezetés szorgalmazta az Oszmán Birodalom berendezkedésével és a vele szomszédos területek helyzetével kapcsolatos alaposabb ismeretszerzést, ezért 1832-ben Urquhart újabb megbízatást kapott egy nagy ívű tanulmányút megszervezésére.⁵²⁸ Az eredeti tervek alapján a megfigyelés a Balkán, a Közel-Kelet, valamint Közép-Ázsia egy részére is kiterjedt volna,⁵²⁹ végül azonban Urquhart módosított a koncepcióján és megfigyeléseit teljes egészében az Oszmán Birodalomra összpontosította.⁵³⁰

A török területeken töltött időszak inspirálta a *Turkey and its Sources (Törökország és forrásai, 1833)* című munkáját. Írásának középpontjába Törökország törvényhatósági és közigazgatási szerkezetének, illetve kereskedelmi rendszerének vizsgálatát állította. Urquhart úgy vélte, a Porta államberendezkedése válsághoz közeledik, amely kedvező esetben annak gyors megújulását, ellenkező helyzetben pedig megsemmisülését fogja eredményezni.⁵³¹ A változások jellege azonban nem csak az Oszmán Birodalom fejlődésének útját, hanem Oroszország közel-keleti ambícióinak kimenetelét is meghatározza majd.⁵³² A szerző Oroszország politikájának értelmezését Ausztria és Franciaország keleti kérdésben elfoglalt pozícióinak bemutatásával kapcsolta össze. Urquhart a bécsi kormányzat által Konstantinápoly vonatkozásában alkalmazott irányvonal vázolója során rávilágított arra, hogy bár Ausztria

⁵²⁸ Bolsover, G. H.: David Urquhart and the Eastern Question, 1833–37. A Study in Publicity and Diplomacy. The Journal of Modern History. 1936. No. 4. 446.

⁵²⁹ Puryear, 1969. 446.

⁵³⁰ Robinson, 45. Urquhart konstantinápolyi tartózkodása tartósnak bizonyult, az oszmán főváros brit követségi titkáráként 1835-1838 között teljesített szolgálatot és az ő tervezete képezte az alapját az 1838-ban megkötött balta-limáni kereskedelmi szerződésnek. The Treaty of Commerce with Turkey, 1838. In: Uo. 59–63; Convention of Commerce and Navigation between her Britannic Majesty and the Sultan of the Ottoman Empire. Signed at Balta Liman, near Constantinople, 16th August, 1838. In: Hertslet's Commercial Treaties. Vol. V. 506–512.; Robinson, 46.

⁵³¹ Urquhart, David: Turkey and its Sources. London, Saunders and Otley, 1833. 218.

⁵³² Uo.

magatartása a Portával szemben alapvetően kétértelmű, ez nem jelenti feltétlenül az orosz politika melletti elkötelezettségét. Sőt, valójában a lényegi kérdések tekintetében teljes mértékben ellenkezik Szentpétervárral.⁵³³ Mindez jogos meglátásként értékelhető, mivel a metternichi külpolitika – ahogyan arra a korábbi fejezetekben már utalást történt – a keleti kérdésben nem képviselt közös álláspontot orosz szövetségeseivel, a bécsi kabinet érdekei ebből a szempontból több azonosságot mutattak az Oszmán Birodalom integritását és a balkáni (valamint közel-keleti) status quo fenntartását szorgalmazó brit koncepcióval. Az osztrák elképzelés főbb elemeit Urquhart a görög szabadságharc példáján keresztül mutatta be. Ausztria célja ekkor ugyanis alapvetően az volt, hogy a Porta elég szilárd legyen az orosz ambíciók megfékezéséhez, viszont elég gyenge maradjon a Béccsel való függő viszony kialakításához.⁵³⁴ A két állam összehasonlítása során a szerző a következő megállapításokat tette: „(...) Oroszország egy nehezen kezelhető, de szilárd nemzet; Ausztria egy elmélet és egy rendszer, egy nemzet nélküli kormány. Hogyha a belső nyugalom megőrzéséhez szükséges energiák felszabadulnának, Ausztria (...) ellensúlyozhatná Oroszország törökországi befolyását.”⁵³⁵ Urquhart fontosnak tartotta megjegyezni, hogy bár az osztrák külpolitika erőfeszítései változatlanul ebbe az irányba mutatnak, a bécsi kormányzat nem tudja teljesen függetleníteni magát Oroszországtól, hiszen figyelembe kell vennie a közös érdekeket, amelyek szükségszerűen fenntartják a szóban forgó államok kötelékét. Urquhart véleménye szerint két olyan neuralgikus pont van, amely egyértelműen osztrák–orosz együttműködést követel. Az egyik a lengyel területek megtartásának igénye, míg a másik a „(...) Franciaország elveivel kapcsolatban felmerülő közös ellenszenv.”⁵³⁶ Utóbbi háttérben az 1830. évi forradalommal és Lajos Fülöp uralmával szemben álló konzervatív magatartás húzódott, amely mind Bécs, mind Szentpétervár részéről egyértelműen megnyilvánult.

Oroszország és Franciaország kapcsolatának elemzésekor Urquhart a két állam nagyhatalmi státuszából fakadó konfliktushelyzetekre összpontosított. A francia célkitűzések közül az észak-afrikai területek fölötti befolyás megszerzésének igényét hangsúlyozta. Ennek eszközeként szolgált Mohamed Ali önállósodási törekvéseinek támogatása. Párizs koncepciójában azonban Egyiptom megerősödése a kisebb észak-afrikai államok fölötti hatalmának kiterjesztését, nem pedig a Szíria, illetve Arábia irányába történő területszerzést jelentette.⁵³⁷ Az aktuálpolitikai eseményekre reagálva a szerző arra a következtetésre jutott,

⁵³³ Uo. 219.

⁵³⁴ Uo. 220–221.

⁵³⁵ „(...) Russia is an unwieldy, but a solid mass of nationality; Austria is a theory and a system – a government without a nation. If the energies required to maintain internal tranquillity were set free, Austrian influence would, at the very least, counterbalance that of Russia in Turkey.” In: Uo. 221.

⁵³⁶ „(...) common antipathy to the principles of France” In: Uo. 222–223.

⁵³⁷ Uo. 224–229.

hogy az első egyiptomi válság indukálta közvetlen veszély átmenetileg elhárult.⁵³⁸ Oroszország a győztes háborút követően mérsékletességet tanúsított és elhatárolódott a területszerzés igényétől.⁵³⁹ Urquhart azonban megjegyezte, hogy Szentpétervár az adott körülmények között is maximálisan kiaknázza az 1833-as krízis nyújtotta lehetőségeket, amely az unkiar-iszkeleszi szerződésre vonatkozó egyértelmű utalásként értelmezhető.

A keleti kérdéssel kapcsolatban megfogalmazott gondolatmenetét két évvel később megjelent *England and Russia (Anglia és Oroszország, 1835)* című pamfletjében fűzte tovább. Urquhart ekkor már a konstantinápolyi brit követ – Lord Ponsonby – első titkárának feladatkörét látta el.⁵⁴⁰ Értekezésének lényeges eleme az európai nagyhatalmak közötti küzdelem, amelynek legfontosabb színtereként egyértelműen a Keletet határozta meg. Véleménye szerint a rivális államok között húzódó feszültségek levezetésének kulcsa az Oszmán Birodalom, amelynek fennmaradása „nem csupán egy az európai kérdések között, hanem a legfőbb.”⁵⁴¹ Munkájában komoly figyelmet szentelt Anglia és Oroszország nagyhatalmi pozíciójának, valamint a két állam egymással való viszonyának elemzésére. Anglia lehetőségeinek mérlegelésekor fontosnak tartotta kiemelni a londoni és a párizsi kabinet között fennálló érdekazonosságokat. Mind Nagy-Britannia, mind Franciaország alapvetően a Porta integritásának megőrzését szorgalmazta, éppen ezért Urquhart egy szoros angol–francia szövetség létrehozásának indítványával állt elő. Franciaország és Oroszország között ugyanis olyan elvi-politikai ellentétek húzódnak, amelyek lehetetlenné teszik a két állam tartós együttműködését.⁵⁴²

Anglia vonatkozásában a gazdasági érdekek védelme kapott nagy hangsúlyt. Urquhart szerint Oroszország konstantinápolyi befolyásának növelése a brit kereskedelem kontinensről történő kiszorításának hatékony eszköze, amely összességében Anglia nagyhatalmi pozíciójának meggyengüléséhez vezet. Ezen törekvéseihez Oroszország támaszra fog lelteni szövetségeseiben, akik mind nyugati, mind keleti politikájukat teljes mértékben Szentpétervárhoz igazítják.⁵⁴³ Az egyetlen reális megoldást Anglia és Franciaország védekező pozíciójának felvételében látta. London és Párizs közös erővel szembe fordíthatná Oroszországgal az oszmán tömeget és nem utolsó sorban semlegessé tehetné Szentpétervár európai partnereit. A koalíciós együttműködést Urquhart egy közös fekete-tengeri akció keretein belül képzelte megvalósulni. Stratégiai szempontból elengedhetetlennek tartotta az

⁵³⁸ Uo. 236.

⁵³⁹ Schroder, 728.; Ormos – Majoros, 71.

⁵⁴⁰ Official Appointments and Notices. The Times. Saturday, September 26, 1835. 4.

⁵⁴¹ „(...) is not only a European question, but that it is a chief among them.” In: Urquhart, David: England and Russia. London, James Ridgway and Sons, 1835. 115.

⁵⁴² Uo. 117–120.

⁵⁴³ Uo. 127.

angol–francia szövetséges flottának adott térségben való jelenlétét, hiszen ilyen feltételek mellett Konstantinápoly orosz bevétele lehetetlen vállalkozásnak bizonyulna.⁵⁴⁴ A javaslat egybevágott Lord Ponsonby elképzelésével, mivel a konstantinápolyi brit követ szintén ugyanebben az időszakban indítványozta a Foreign Office-nak a régióba irányuló katonai erődemonstrációt, azzal a különbséggel, hogy az konkrétan Oroszország nyugat-kaukázusi térszerzésének feltartóztatását célozta volna meg.⁵⁴⁵ Ezen a ponton érdemes kiemelni, hogy az Urquhart és gyakorlatilag Ponsonby által megfogalmazott külpolitikai irányvonal szembehelyezkedett az angol kormány hivatalos koncepciójával. Bár Mohamed Ali törekvései teret engedtek az orosz érdekek érvényesítésének, London számára legalább akkora gondot okozott a párizsi kabinet észak-afrikai pozícióinak fokozatos megerősödése. Ebből adódóan Palmerston komoly fenntartásokkal viseltetett a Franciaországgal történő kooperációt illetően.⁵⁴⁶

Munkájában Urquhart komoly kritikát fogalmazott meg az angol kabinet által képviselt külpolitikai irányvonalat illetően. Az első egyiptomi válság időszakában ugyanis a Grey kormány passzív szemlélőként követte az eseményeket. Ezen álláspontjához pedig még akkor is ragaszkodott, amikor a Porta hivatalos jegyzékben kérte Nagy-Britannia támogatását.⁵⁴⁷ Az 1832–1833-as krízis tekintetében a londoni kabinet döntését befolyásoló legfontosabb tényezők között bel- és külpolitikai problémák egyaránt szerepeltek.⁵⁴⁸ Palmerston egyik alsóházi felszólalásában a Porta támogatásának mellőzését a brit hadiflotta Északi-tenger, Hollandia és Portugália térségében való leterheltségével indokolta.⁵⁴⁹ Az esettel kapcsolatban Urquhart megjegyezte, hogy a törökök „(...) olyan nemzethez folyamodnak (...) amely folyamatosan aggasztó közönyösséget (...) tanúsított a Törökországgal való kapcsolatában (...).”⁵⁵⁰

⁵⁴⁴ Uo. 138.

⁵⁴⁵ Lord Ponsonby jelentései. In: TNA/PRO/ FO 97/344. Russia. Trade on East Coast of Circassia. Vol. 1.

⁵⁴⁶ Ormos – Majoros, 72.

⁵⁴⁷ Baker, R. L. – Palmerston, Viscount: Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi. The English Historical Review. 169 (1928). 85.

⁵⁴⁸ Frederick, Stanley: The Turco–Egyptian Question in the Relations of England, France and Russia, 1832–1842. Urbana, University of Illinois, 1924. 16.; Az 1830-as évek komoly válsághelyzetet teremtettek az Ibériai-félszigeten. Az 1826-tól kezdődő portugál és az 1833-ban kirobbant spanyol polgárháború során Nagy-Britannia komoly energiákat mozgósított az abszolutista berendezkedést pártolók táborának visszaszorítására. Erre vonatkozóan lásd: Schroder, 720–726.

⁵⁴⁹ „(...) it would have been impossible to have sent to the Mediterranean such a squadron as would have served the purpose of the Porte, and at the same time have comported with the naval dignity of this country.” In: Foreign Affairs. House of Commons Debates, 28 August 1833. Hansard Series III. Vol. 20. cc. 899–901.; Az Oszmán Birodalom fenntartásának prioritása megkövetelte az orosz fegyveres erők alkalmazását. Szentpétervár azonban tisztában volt azzal, hogy London beleegyezése nélkül mindez nem hajtható végre. Ezért Nesselrode előzetes jegyzékben tájékoztatta az angol kabinetet a tervezett lépések megtételéről, egyúttal jelezte, hogy a pétérvári kormányzat szívesen venné Nagy-Britannia együttműködését. Lásd: Uo.

⁵⁵⁰ „(...) appeal to a nation that had chiefly contributed to the independence of Greece (...) to a nation that had so constantly evinced a disheartening apathy and facility of delusion in its relations with Turkey (...).” In: Urquhart, 1835. 138.

Urquhart 1835-ös művére adott válaszként látott napvilágot Richard Cobden *Russia. A Cure for the Russo-Phobia (Oroszország. Gyógyír a ruszofóbiára, 1836)* című pamfletje. A befolyásos manchesteri üzletembert munkájának megírásában az angol sajtó hasábjain egyre markánsabban érzékelhető oroszellenes nézőpont átformálásnak szándéka vezette.⁵⁵¹ Cobden liberális gondolkodásmódjából adódóan mind a Palmerston által képviselt külpolitikai irányelvet, mind az oroszellenes álláspontra helyezkedők koncepcióját bírálta.⁵⁵² Saját elképzelésének kiindulási pontját a benemavatkozás elvéhez való ragaszkodás képezte.⁵⁵³ Cobden esszéjében arra törekedett, hogy megcáfolja a szentpétervári kormányzat ellen – részben Urquhart által – felsorakoztatott érveket. Véleménye szerint Oroszország törökországi hódítása nem járna súlyosabb következményekkel, mint a Finn-öbölben való terjeszkedése.⁵⁵⁴ A Boszporusz és a Dardanellák orosz kézre kerülésével Konstantinápoly nagyarányú és gyors fejlődését prognosztizálta, amely révén a város a civilizált Európa szerves részét képezné.⁵⁵⁵

Cobden egyrészt erre a civilizációs haladásra, másrészt Szentpétervár érvényben lévő kereskedelmi politikájára hivatkozva utasította vissza az angol érdekek sérelmének valós lehetőségét. Szerinte Oroszországban olyan gazdasági-társadalmi átalakulás zajlik⁵⁵⁶, amely a gazdaság terén pozitív hatásokat eredményez, az angol iparcikkek importjának korlátozása végett életbe léptetett törvények pedig az orosz ipar fejlődőképességének legfőbb bizonyítékául szolgálnak.⁵⁵⁷ Cobden úgy vélte, Konstantinápoly esetleges megszállását követően, Oroszország továbbra is fenntartaná a szabad hajózás rendszerét. Abban az esetben ugyanis, ha lezárná a szorosakat a többi állam kereskedelmi flottája előtt, megfosztaná magát a külföldi nyersanyag import java részétől. Azok hiányában pedig saját gazdasága válna életképtelenné. Gondolatmenetének lezárásaként Cobden megjegyezte, hogy *„Bárhol, ahol egy ország számára kedvező a külkereskedelem – legyen az az Egyesült Államok, Oroszország, Hollandia, Kína vagy Brazília – teljesen biztosak lehetünk abban, hogy Anglia nagyobb hasznot szerez annak forgalmából, mint bármely más állam; és ugyanez a szabály fog érvényesülni a világkereskedelem növekedésének tekintetében [a világ] bármely szegletében is menjen az*

⁵⁵¹ „(...) to destroy the privileges of the nobles, by rising up a middle class precisely in the same way by which our own Plantagenets countervailed the powers of the barons.” In: Richard Cobden: *Russia*. In: *The Political Writing of Richard Cobden*. Vol. I. London, William Ridgway, 1867. 163

⁵⁵² Uo. 332–333.

⁵⁵³ Uo. 329–335.

⁵⁵⁴ Uo. 183.

⁵⁵⁵ Uo.

⁵⁵⁶ Uo. 186.

⁵⁵⁷ Uo. 187.

végbe (...). Ebből aztán az következik, hogy a kereskedelemben nincs tere az Oroszországtól való félelemnek.”⁵⁵⁸

David Urquhart utolsó vizsgált munkája az 1838-ban publikált *The Spirit of the East (A Kelet szelleme)* című monográfiája. A szerző alapvető célkitűzése a keleti utazásai során szerzett tapasztalatainak összegzése volt. Nagy ívű írásában Urquhart a köztörténeti események mellett nagy hangsúlyt fektetett az Oszmán Birodalom intézményrendszerének és belső társadalmi viszonyainak rendkívüli alapossággal történő bemutatására. Korábbi műveihez képest kevesebb figyelmet fordított a nemzetközi kapcsolatok alakulásának vizsgálatára, egy rövid fejezetben azonban részletes áttekintést adott a görög ügy lezárásának tekinthető 1830. február 3-i londoni jegyzőkönyv rendelkezéseiről. Urquhart szerint a protokoll a Kelet pacifikálásának szilárd kiindulási pontjaként szolgálhatott volna.⁵⁵⁹ Azonban az eredeti koncepciót módosító indítványok elfogadásával a nagyhatalmak gyakorlatilag eldobták maguktól ennek lehetőségét. A korlátozott szuverenitással rendelkező állam helyett egy teljesen önálló Görögországot hoztak létre, aminek viszont egyenes következménye volt a természetes határvonalakról és az állam hatékonyabb védelméről történő lemondás.⁵⁶⁰

Végül Urquhart Anglia és Oroszország rivalizálásának elméleti szintű vizsgálatára tett kísérletet. Véleménye szerint, amikor ellentétes érdekű hatalmak állnak szemtől szembe, ugyanazon ambícióktól vezérelve, az egyik félnek – a béke fenntartása érdekében – engednie kell. Amennyiben ez megtörténik, az érintett állam arra fog törekedni, hogy riválisával közös szerződésben rögzítve hangolják össze tevékenységüket. Ez a szövetség a gyakorlatban „(...) akár Oroszország ambícióját áldozná fel Anglia túlsúlya érdekében, akár Anglia ambícióit Oroszország érdekében (...)”⁵⁶¹ óhatatlanul a másik fél pozíciójának bizonyos fokú csökkenését eredményezné. Abban az esetben, ha ez a mérleg a valóságban Szentpétervár javára billen, az London lehetőségeinek korlátozása mellett az orosz külpolitikához való teljes idomulást vonná maga után.⁵⁶² Urquhart ennek megelőzése végett szorgalmazta a Kelettel kapcsolatos hatékony ismeretszerzés előmozdítását, amely az angol–orosz viszonyrendszer alakulásának kulcsfontosságú elemét képezhetné.⁵⁶³

⁵⁵⁸ „Whenever a country is found to favour foreign commerce, whether it be the United States, Russia, Holland, China, or Brazil (...) it may infallibly be assumed, that England partakes more largely of the advantages of that traffic than any other state; and the same rule will continue to apply to the increase of the commerce of the world, in whatever quarter it may be (...). It follows, then, that, with reference to trade, there can be no ground of apprehension from Russia.” In: Uo. 190.

⁵⁵⁹ Urquhart, David: *The Spirit of the East. Illustrated in a Journal of Travels Through Roumeli During an Eventful Period.* London, Henry Colburn, 1838. 146.

⁵⁶⁰ Uo. 147.

⁵⁶¹ „(...) either the ambition of Russia was sacrificed to the preponderance of England, or the power of England was rendered available for the projects of Russia (...).” In: Uo.

⁵⁶² Uo. 147–148.

⁵⁶³ Uo. 148.

Urquhart publicisztikái mellett szót kell ejtenünk politikai célzatú kiadói tevékenységéről is. A leghíresebb munkája a Portfolio című sorozat, amely 1835–1836 között jelent meg összesen hat kötetben. A Portfolio hasonlóan az évente megjelenő British and Foreign State Papers-hez dokumentum-gyűjteményként funkcionált és az angol–oros diplomáciai kapcsolatok szempontjából releváns iratokat, levelezéseket közölt.⁵⁶⁴ A két kiadványsorozat közötti fő különbség abban állt, hogy míg a British and Foreign State Papers a Foreign Office hivatalos kiadványaként a külügyminisztérium vezetősége által ellenőrzött és szelektált információkat tett közzé, addig a Portfolio a diszkrétan kezelt kormányközi levélváltásokat is bátran publikálta. Ráadásul a megszerzett diplomáciai anyagok forrása külön dilemmát okozott a brit külügyminisztériumnak, egyes feltételezések alapján ugyanis úgy vélték, hogy a zömében orosz dokumentumokat Urquhart az emigráns lengyel kormánnyal való kapcsolatain keresztül szerezte meg. A másik problémás pont a brit kabinet számára az volt, hogy bár a sorozat közreadása nagy eséllyel Urquharthoz volt köthető⁵⁶⁵, akinek ellenzéki munkássága ismeretes volt a kormány előtt, valójában nem tudták rábizonyítani a Portfolio kiadásának és a diplomáciai anyagok kiszivárogtatásának tényét.

A továbbiakban két szerző kerül bemutatásra, akiknek művei szintén hozzájárultak az Orosz Birodalomról a korszakban kialakult rendkívül negatív angol kép megteremtéséhez. Az első John McNeill (1795–1883), aki nem meglepő módon – Urquharthoz hasonlóan – szintén diplomata karriert futott be. Esetükben azonban nem ez az egyetlen közös pont. A két személy életpályájának origóját ugyanis elsősorban a skót származás képezte. Bár ezt az információt alapvetően nem szükséges túlértékelni, mindenképpen érdemes megjegyezni a tényt, miszerint az oroszellenes magatartás – amely a vizsgált korszakban sokszor egybe esett a brit kormányzat hivatalos külpolitikai vonalának bírálatával – egyben egyfajta ellenzékiiséget is jelképezhetett, amely aspektusból tekintve a nemzetiség kérdése adott esetben érdekesebb színezetet ölthet.⁵⁶⁶

John McNeill elemzés tárgyává tett munkájának címe *Progress and Present Position of Russia in the East (Oroszország fejlődése és jelenlegi helyzete Keleten, 1836)*. Az esszé első alkalommal 1836-ban került publikálásra, annak soron következő második kiadása pedig két évvel később látott napvilágot. Az időbeni eltérés ugyan nem vesz el semmit az értekezés korabeli aktualitásából, mindazonáltal fontos kiemelni, hogy az 1836–1838 közé eső időszak

⁵⁶⁴ Puryear, 1969, 25–26.; Notes of Conversations with the Duke of Wellington... 134–135.; A Journal of the Reign of Queen Victoria from... 117–118.

⁵⁶⁵ Puryear, 1969, 25–26.; Notes of Conversations with the Duke of Wellington, 1831–1851. (Ed.) Stanhope, Phillip Henry. London, John Murray, 1889. 134–135.; A Journal of the Reign of Queen Victoria from 1837–1852. Vol. I. The Greville Memoirs. Part II. (Ed.) Greville, Charles C. F. London, Logmans, Green and Co. 1885. 117–118.

⁵⁶⁶ Ugyanez elmondható Alison Archibald és az ugyanebben a tematikában később publikáló Lord Ponsonby esetében is. Előbbi szintén skót, utóbbi pedig ír származású.

az angol–orosz kapcsolatok relációjában bőven tartogatott érdekes fordulatokat. Többek között ekkoriban kezdett beérni Oroszország Herat irányában folytatott kapcsolatépítése,⁵⁶⁷ amely az orosz–perzsa viszony új alapokra történő fektetésének előkészítését volt hivatott szolgálni. Nem véletlen tehát, ha a szerző, aki ugyan művének eredeti szövegén nem hajtott végre változtatásokat, a második kiadás tekintetében már bevezető fejezetet is írt, amelyben a korszak aktuális eseményéire tesz konkrét utalásokat. A kiadási dátumok vonatkozásában további érdekes momentumnak tekinthető, hogy McNeill az első kötet megjelenésének évében kapta meg Teheránba való kinevezését a helyi brit követség különleges megbízottjaként, amely posztot – némi megszakítással⁵⁶⁸ ugyan, de – egészen 1842-ig birtokolt.⁵⁶⁹ A szóban forgó munka megírásakor pedig eleve kellő politikai tapasztalatokkal rendelkezett, hiszen azt megelőzően éveket töltött a Perzsa Birodalomban a Kelet Indiai Társaság hivatalos perzsa követségének tagjaként.⁵⁷⁰

A *Progress and Present Position of Russia (...)* egyik legfontosabb jellemzője, hogy megfigyeléseket tesz Oroszország nagyhatalmi státuszára és státuszának alakulására vonatkozóan. Ebből a szempontból nem tapasztalható markáns eltérés McNeill és Urquhart gondolatvezetésében. Ugyanazok a reflexiók figyelhetők meg az Oszmán Birodalom külső- és belső instabilitásának ábrázolása, valamint az azt generáló ok-okozati összefüggések bemutatása során. Szintén fontos érvként jelenik meg Szentpétervár szükségszerű ellensúlyozásának igazolásában a brit gazdaság és potenciál gyengülésének folyamatos tendenciája, amely egyenes arányban áll az orosz kormányzat állam raison központú külpolitikájának rendkívüli aktivitásával a Közel-Kelet és immáron Közép-Ázsia régiójában. Ezek az észrevételek azonban sokszor inkább általános érvényű megállapításként hatnak, mintsem az egyéni tapasztalásból adódó vélemény kinyilatkoztatásaként.

Maga az esszé szerkezetét tekintve egy többnyire kronológiai rendben haladó értekezés, amely Oroszország külpolitikájának átfogó bemutatására tesz kísérletet a nagyhatalommá válás időszakának kezdetétől egészen az 1830-as évekig. A történelmi áttekintésében a szerző kiemelt figyelmet szentel I. (Nagy) Péter és II. Katalin uralkodásának periódusára, valamint a

⁵⁶⁷ 1837-ben Perzsia ostromolni kezdte Herat városát, amit a britek segítettek megtartani. Oroszország könnyen kihasználhatta volna az alkalmat, hogy a Perzsa Birodalmat megsegitve növelje hatalmát a közép-ázsiai térségben, de Nesselrode ezt nem támogatta. Erre vonatkozóan lásd: Lobanov–Rostovsky, A.: *Russia and Asia*. New York, McMillan, 1933. 115–117.

⁵⁶⁸ 1839. január 4-től 1841. október 11-ig átmenetileg nem tartózkodott Perzsiában. Lásd: *British Diplomatic Representatives, 1789–1852*. (Ed.) Bindoff, S. T. – Malcolm–Smith, E. F. – Webster, C. K. Camden Third Series. Vol. L. London, London Offices of the Royal Historical Society, 1934. 86.

⁵⁶⁹ Jones, Raymond A.: *The British Diplomatic Service, 1815–1914*. Waterloo, Wilfrid Laurier University Press, 1983. 202.

⁵⁷⁰ *Dictionary of National Biography*. (Ed.) Lee, Sidney. Vol. XXXV. New York, London, MacMillan and Co., 1893. 249.

hozzájuk köthető területszerző törekvések és hadjáratok ismertetésére. Ezen a téren McNeill munkája tehát alapvetően nem nyújt új perspektívát, ellenben rendkívül részletes és adat gazdag írásról beszélhetünk. Külön pozitívum az orosz–perzsa viszony 1820-as években való változásainak részletes bemutatása, amely jó alapot nyújt Oroszország közel-keleti ambícióinak elemzéséhez,⁵⁷¹ továbbá a zárófejezetek analízáló jellege, amely támpontot ad a szentpétervári politika McNeill által feltételezett és egyben reálisnak tűnő látásmódjához. A szerző szerint az Orosz Birodalom külpolitikájának egyik legfontosabb tényezője a számára stratégiaileg fontos államok esetében – ebben a kontextusban Perzsia és a Porta – hogy: „(...) fenntartsa a meglévő kormányzatokat, de megakadályozza azok erőssé válását, és hogy befolyást gyakoroljon a gyengeségük felett (...). Arra törekszik, hogy természetes uralkodóik révén irányítsa a nemzeteket, amíg elérkezik az idő, hogy még formálisabb módon a saját területeihez csatolja őket.”⁵⁷² Kulcsfontosságú elemként kezeli továbbá, hogy ezáltal „(...) nincs szükség összecsapásra; és ha nincs összecsapás más hatalmak számára nincs meg a közbelépés lehetősége.”⁵⁷³

Teherán és Konstantinápoly helyzetének vizsgálata során az egyik fő alkotóelem a két birodalom sorsának kölcsönös, mintegy törvényszerű módon történő egymásra hatása. McNeill ennek a motívumnak a kibontásával kívánta példázni a szentpétervári kormányzat által folytatott külpolitika veszélyét, amelynek nagyobb ívű következményeit taglalva a következő megállapításra jutott: „A perzsa erőforrások Oroszország kezében elegendőek lennének ahhoz, hogy semlegesítse a szultán teljes megmaradt hatalmát Ázsiában; Törökország erőforrásainak Oroszország által történő kontroll alatt tartása [pedig] megrázkódtatás nélkül terítené le Perzsiát.”⁵⁷⁴ Az orosz külpolitikai magatartás tekintetében a szerző nem támaszkodik egy-egy konkrét cél vagy szándék rögzítésére. McNeill véleménye szerint ugyanis az indíttatás és a módszer érdemben nem befolyásolja a végeredményt, amelynek bekövetkezését a szerző evidenciaként kezelte: „(...) vitathatatlan tény, hogy [Oroszország] fokozatosan haladt és halad előre Perzsia és Törökország alávetésében, és ha azok az országok magukra vannak hagyva, sem fizikai erejükből (...) sem erkölcsi bártorságból nem képesek ellenállni a

⁵⁷¹ „(...) to maintain the existing Governments, but to prevent them from acquiring strength; and to press her influence upon their weakness (...) She seeks to govern the nations through their natural rulers, till the time shall have arrived for annexing them more formally to her own dominions.” In: McNeill, John: Progress and Present Position of Russia in the East. London, Albermarle Street, 1836. 98–102.

⁵⁷² Uo. 122.

⁵⁷³ „(...) no collision need take place; and if there is no collision there is no opportunity for other powers to interpose.” In: Uo.

⁵⁷⁴ „The resources of Persia in the hands of Russia would suffice to neutralize the whole remaining power of the Sultan in Asia; and the control of the resources of Turkey by Russia, would lay Persia prostrate without a blow.” In: Uo. 124.

befolyásának.”⁵⁷⁵ Az új szempont McNeill látásmódjában az orosz területi és politikai befolyásszerzés kapcsán az európai nagyhatalmak beavatkozási lehetőségének felvetése. A jogi alapot ehhez a szerző a napóleoni érával való párhuzamban keresi, amely az európai béke és rend megbomlását Franciaország aránytalan expanziójával indokolta. A kontinentális egyensúly megbomlása pedig a cselekvőképes államok aktivitását vonta maga után. McNeill – az elmúlt fél évszázadban végbemenő terjeszkedés mértéke miatt Oroszország esetében – ugyanezt a tendenciát látta megvalósulni. Azzal a markáns különbséggel, hogy Európa államai a fent említett folyamatnak egyszerű szemlélői, akik nem mutatnak ellenkezést a cári birodalom határ kiterjesztésének konstans jellegével.

Hasonló álláspontot fogalmazott meg Alison Archibald (1792–1867) *The Decline of Turkey (Törökország hanyatlása, 1833)* című esszéjében, azzal a különbséggel, hogy nem a nagyhatalmak általánosságban megfigyelhető tehetetlenségére és inaktivitására összpontosított, hanem egészen konkrétan Nagy-Britannia felelősségét emelte ki. Bírálata a fennálló angol kormányzatra, tágabb értelemben véve pedig az egész belpolitikai viszonyrendszerre vetítette, amely lehetetlenné tette a birodalmi külpolitika hatékony és érdekközpontú fellépését a nemzetközi kapcsolatok átalakulásának egy fontos időszakában. Az 1830-as évekre kialakult helyzet pedig Oroszország számára kedvező eredményeket hozott. Archibald a külpolitikai attitűd mellett a whig kormány belügyekre összpontosító stratégiáját és a reformtörekvések prioritását tartotta a Brit Birodalom számára Oroszországgal szemben leginkább hátráltató tényezőnek: *„Röviden, minden azt hirdeti, hogy Nagy-Britannia külső súlya és külföldi jelentősége elveszett, és hogy a Reform Bill átvitele valójában a Brit Birodalom halálos ítélete volt. Az oroszok Konstantinápolyban vannak! – a fenyegetések, Anglia esedezése egyformán figyelmen kívül vannak hagyva és a tengerek uralkodója engedi, hogy két éven belül egy másodhatalom rangjára ereszkedjen.”*⁵⁷⁶ Egy másik ponton pedig az Oszmán Birodalom hanyatlásának okait taglalva egészen nyíltan értekezett a londoni kabinet mulasztásáról, amely az Oroszországgal való együttműködésen alapulva 1827-ben a török–egyiptomi flotta megsemmisüléséhez vezetett. Írásának másik fontos aspektusa az Oroszországról való elmélkedésének jellege. Egészen pontosan az a szimbólumrendszer, amelyet Szentpétervár ambícióinak bemutatása során alkalmaz. A korábban felvázolt munkák közös attribútuma volt,

⁵⁷⁵ „(...) the fact undoubtedley is, that Russia has been, and continues to be, progressively advancing towards the subjugation of Persia and Turkey, and that those countries, if left to themselves, have neither the physical strength to repel her aggressions, nor (...) the moral courage to resist her influence.” In: Uo. 123.

⁵⁷⁶ „Everything, in short, announces that the external weight and foreign importance of Great Britain are lost; and that the passing of the Reform Bill has truly been the death-warrant of the British Empire. The Russians are at Constantinople! – the menaces, the entreaties of England are alike disregarded; and the ruler of the seas has submitted in two years to descend to the rank of a second-rate power.” In: In: Archibald, Alison: *The Decline of Turkey*. In: *Essays, Political, Historical and Miscellaneous*. Vol. II. London, Balckwood and Sons, 1850. 452–453.

hogy a cári külpolitika megítélése során kritikus szemléletmódot alkalmaztak ugyan, azonban szóhasználatukban továbbra is a politikai és diplomáciai sztenderdnek megfelelő kifejezéseket alkalmazták. Ezzel szemben Archibald munkája alapvetően a retorikus elemekre épített és a „*Moszkovita sas*” kifejezést a kelet-európai nagyhatalom állandó szinonimájaként használva egy rendkívül elfogult és negatív képet konstruált meg.

Végül Eduard Taitbout de Marigny *Voyages en Circassie (Cserkeszföldi utazások, 1829;1835;1836)* című művéről szükséges említést tenni.* A három alkalommal napvilágot látott munka a fentebb bemutatott írásokhoz képest több szempontból is egyedinek, sőt már-már kirívónak számít. Ennek oka egyrészt a szerző francia származása, amely eleve nem rendelné őt a brit ruszofób politikai irányzat elemzésének tárgyává, másrészt pedig a cserkeszföldi utazások leírásának alapvetően oroszbarát hangvétele. Utóbbi nem meglepő, ha áttekintést kapunk Marigny pályafutásának kezdeteiről: 1813-tól kezdve az Orosz Birodalom alkalmazásában állt,⁵⁷⁷ 1818-ban pedig a Kaukázus nyugati partvidékére irányuló kereskedelmi expedíció vezetője volt; 1821-től azonban már az Egyesült Németalföldi Királyság Fekete-tenger térségébe delegált konzuljaként tevékenykedett.

Marigny az 1810-es és az 1820-as évek fordulóján három nagyobb utazást tett a Fekete-tenger észak-nyugati térségében. A Cserkeszföldről szóló munkájában ezeket a hosszabb-rövidebb tartózkodásokat írta le rendkívüli részletességgel, érdekes és értékes információkat nyújtva ezáltal a Kaukázus adott régiójának gazdasági, politikai és társadalmi összetételéről. Műve azonban nem egy nagy ívű átfogó szintézis, hanem inkább a szerző utazási tapasztalatainak naplószerű dokumentálása, amely – ahogyan azt már fentebb is említettük – nem köthető az oroszellenes politikai gondolkodásmód egyetlen jellemző vonásához sem. Marigny munkája mégis az 1830-as évek derekán kibontakozó brit ruszofób irányzat⁵⁷⁸ részévé vált. Írásának különlegessége, amely egyben az oroszellenes vonalhoz történő kötődésének magyarázatául szolgál, a többszöri kiadásának körülményeiben keresendő. Ebben az esetben tehát elsősorban nem maga a megírt mű, hanem annak publikálása mögött húzódó motivációk játszottak fontos szerepet.

A *Cserkeszföldi utazások* első megjelenésére 1829-ben került sor Párizsban. A francia nyelvű kiadás azonban nem önálló műként, hanem Jan Potocki nagyobb terjedelmű

* A Marignyra vonatkozó elemzés egyes részei tanulmány formájában is megjelentek: Schrek Katalin: „Travels in Circassia” Eduard Taitbout de Marigny’s Records About the West Coast Region of the Black Sea. In: Műhelytanulmányok 3. Rejuvenating Scholarship. Collection of Graduate School Studies in History. (Eds.) Péter Forisek – Katalin Schrek – Ákos Szendrei. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2015. 76–85.

⁵⁷⁷ Literature and Travel Exploration. An Encyclopedia. (Ed.) Speake, Jennifer. New York, Taylor and Francis Books, 2003. 200.

⁵⁷⁸ Ерофеев, Н. А.: Туманный Альбион. Англия и англичане глазами русских. 1825–1853. гг. Москва, 1982. 271–279.

monográfiájának részeként került közlésre.⁵⁷⁹ A *Cserkeszföldi utazásokat* másodsorra Odesszában és Szimferopolban adták ki az 1836-os évben.⁵⁸⁰ A kötet szintén francia nyelvű, de ezúttal már orosz kiadás, amely konkrét célokat volt hivatott szolgálni. A kormányzati támogatással történő publikálást egyrészt a Kaukázus iránti általános érdeklődés növekedése, másrészt pedig az orosz külpolitikai célok társadalmi bázisának megalapozása indukálta. A két tényező evidens módon összefüggést mutatott egymással. A területi gyarapodás, a déli határ menti térségek és az azzal szomszédos tartományok kezelésének kérdésében az orosz kabinet álláspontja a terjeszkedés folyamatának szinten tartása volt. Az 1810-es években indult katonai fellépés ennek megfelelően a következő évtizedekben tovább folytatódott.⁵⁸¹ Ennek tükrében kiemelt szerepe volt a nyugati partvidék birtokba vételének, amely részben Oroszország déli tartományainak kereskedelmi érdekeit és igényeit szolgálta.⁵⁸² Az önmagában sok ellentétet magában hordozó orosz–cserkesz viszony alapvetően kettős természetű volt: miközben Szentpétervár nem kevés energiát fektetett a Nyugat-Kaukázus – elsősorban a partvidék – lakosságával való gazdasági kapcsolatrendszer kiépítésére, a helyiek orosz politikai befolyással szemben érzett ellenszenvé miatt a kormányzat a gazdasági és diplomáciai eszközök mellett a fegyveres fellépés eszközét egyaránt alkalmazta. Ez a módszer az 1820-as évek végétől még határozottabb formát öltött. Nem véletlen tehát, hogy a Kaukázus, mint tematika idővel az orosz társadalmi és irodalmi diskurzus tárgyává lett.⁵⁸³

Marigny művének harmadik kiadása az orosz változat megjelenését követően alig egy évvel került nyomdába.⁵⁸⁴ Az 1837-es verzió angol nyelven íródott és számos formai és tartalmi jegye alapján – az előzőekhez képest – kuriózumnak számított. Az eredeti nyelvezet a fordítás révén eleve eltért az első és a második kiadástól. Még fontosabb azonban, hogy egyfajta összegző kötetnek tekinthető abból a szempontból, hogy magában foglalta az első két verzió jellegzetes vonásait. Ez azt jelenti, hogy az angol mű az eredeti szöveg fordítása, amely azonban tartalmazza az odesszai-szimferopoli kiadásból az orosz cenzúra következtében hiányzó részeket, csakúgy, mint a szintén orosz részről a szövegbe illesztett betoldásokat. Mindkét

⁵⁷⁹ Jean Potocki: *Voyage dans les steps D'Astrakhan et du Caucase*. Vol. I–II. Paris, 1829.

⁵⁸⁰ *Voyages en Circassie par le Chevalier Taitbout de Marigny*. Odessa et Simphéropol, 1836.

⁵⁸¹ Савельев, А. Е.: Кавказская война 1817–1864 гг. в исторической науке. Вопросы истории. 2 (2011). 161–165.

⁵⁸² Смирнов, Н. А.: Политика России на Кавказе XVI–XIX. веках. Москва, Издательство социально – экономической литературы, 1958. 179.

⁵⁸³ Layton, Susan: The Creation of an Imaginative Caucasian Geography. *Slavic Review*. 3 (1986). 470–485.; Speake, 197–199.

⁵⁸⁴ Marigny, Eduard Taitbout de: *Travels in Circassia. Three Voyages in th Black Sea to the Coast of Circassia*. London, 1837.

esetben pontos jelöléssel és magyarázatokkal ellátott jegyzetapparátus jelzi az eredeti szöveghez képest eltérő részeket, ami támpontot ad a munka alaposabb elemzéséhez.⁵⁸⁵

A brit közlés ugyanakkor már az orosz-ellenesség jegyeit is magán hordozta, kritikai bevezetője részletesen taglalta az orosz verzió hibáit és fontos üzenete volt a kötet záró szakaszának, amely több – a cserkesz kérdéshez és a függetlenségi harcokhoz kapcsolódó – dokumentumot tartalmazott, propagandisztikus jelleggel. A szóban forgó iratok között található a cserkesz függetlenséget deklaráló nyilatkozat, amelynek forrásaként a már említett Portfolio című dokumentumgyűjtemény első kötete lett megjelölve.⁵⁸⁶ Az európai udvarokhoz intézett függetlenségi nyilatkozat lényegében egy a cserkesz ügy megoldása érdekében tett felhívás, amely összegzi a cserkeszföldiek Oroszország ellenében folytatott felkelésének lényegi elemeit.⁵⁸⁷ A második melléklet egy levél, amely hasonló stílusban és tartalommal íródott. Azzal a különbséggel, hogy Anglia álláspontja és magatartása állt az elemzés és a bíráló középontjában. A lényegi mondanivaló azonban nem változott: Londonnak nem áll módjában Oroszország ellen cselekedni, ezért a cserkeszek támogatására angol részről nincs lehetőség. A dokumentumközlések egyértelmű utalásként értelmezhetőek Oroszország cserkesz politikájára, amely az 1836–1837-es Vixen ügy napirendre kerülése révén az angol–oros diplomáciai tárgyalások és a brit közvélemény által folytatott diskurzus részét vált. Ettől a ponttól kezdve pedig a kaukázusi nép küzdelmének középpontba emelése a ruszofób politikai érvelés és gondolkodás újabb eszközeként szolgált.

VII/3. A Vixen konfliktus diplomáciai háttere*

Az előző fejezetben bemutatásra kerülő tendencia gyakorlati példája az Északnyugat-Kaukázus partvidékén történt incidens, a Vixen-konfliktus (1836–1837). Ezen ügy angol és orosz diplomáciai hátterének bemutatásával, mintegy esettanulmányként szeretném prezentálni a két állam hol mérsékeltebb, hol aktívabb formát öltő szembenállását. Továbbá maga az eset az 1820-as évekhez képest átalakult válságkezelési mechanizmus jellegzetességeinek áttekintésére is lehetőséget kínál. A korábbi évtized átmeneti együttműködésére jellemző konszenzuseresés és kölcsönös kompromisszum készség érvényesült/érvényesülhetett-e az 1830-as évek

⁵⁸⁵ The Spectator, 3 June 1837. 16. (<http://archive.spectator.co.uk/article/3rd-june-1837/17/marignys---black-sea-a-nd-circassia>, letöltve: 2015. június 20.).

⁵⁸⁶ Marigny, 1837. 291–303.

⁵⁸⁷ Declaration of Circassian Independence, Addressed to the Courts of Europe. In: Marigny, 293.; The Portfolio, or a Collection of State Papers etc. Illustrative of the History of our Times. Vol. I. London, 1836. 187–195.

* Az alfejezet egy bővebb tanulmány formájában megjelent: Great Power Clashes in the Caucasus Region. Examination of the Vixen Conflict (1836) Based on the British Archives. Öt kontinens folyóirat. Az ELTE Új- és jelenkori egyetemes történeti tanszék tudományos közleményei. 2013/1 (2014). 215–228.

megváltozott nemzetközi viszonyrendszerében? És a határozott (brit) fellépés vagy a visszafogott (orosz) külpolitikai aktivitás metódusának alkalmazása bizonyult-e célravezetőbbnek a konfliktus feloldásában?

A Vixen-affér alapjául szolgáló ügy eredetileg nem volt diplomáciai jellegű; a kereskedelmi szféra civil résztvevőinek tevékenysége nyomán megindított orosz hatósági vizsgálat rutineljárásnak volt tekinthető, amely kizárólag a szóban forgó brit kereskedelmi társaság hajójának tulajdonosait és legénységét érintette. Az eset tényszerű leírása a következő: a Bell and Anderson nevezetű skót kereskedelmi társaság egy hajója 1836. november végén a kereskedelmi korlátozások alá vont cserkesz partok mentén több alkalommal is felkeltette az orosz hatóságok figyelmét.⁵⁸⁸ Pár napos megfigyelést követően pedig a hajót, annak rakományát és legénységét a Sudjuk Kale kikötőben őrizetbe vették, majd pedig Gelednyiken át Szevasztopolba szállították.⁵⁸⁹ A Vixen szállítmányát lefoglalták, az angol legénységet pedig Odesszában helyezték el.⁵⁹⁰

James Yeames odesszai brit konzul december 12-én kapott tájékoztatást az eseményekről közvetlenül James Belltől, aki nem csupán a szóban forgó hajó egyik tulajdonosa, hanem az események közvetlen érintettje is volt.⁵⁹¹ Az általa leírt információkat továbbította az odesszai konzul először Lord Ponsonby⁵⁹² konstantinápolyi, majd pedig pár nap késéssel Lord Durham pétervári brit követnek.⁵⁹³ Az ügymenet második szakaszában az említett diplomáciai képviselők részéről jelentések érkeztek a Foreign Office-ba, amelyekre alapozva Lord Palmerston értékelte a kialakult helyzetet. Az említett beszámolók közül a pétervári orosz követ jelentései voltak a leginkább meghatározóak, hiszen Lord Durham közvetlen összeköttetésben állt a MID-del, a Karl Nesselrode-val folytatott 1837. január 7-i konzultációját követő jelentésében pedig arra az álláspontra helyezkedett, miszerint az ügy az angol kabinet részéről nem kíván komolyabb fellépést.⁵⁹⁴ Durham ugyanezen leveléhez teljes terjedelmében csatolta a pétervári kabinetnek az adott kérdésben megfogalmazott álláspontját, amelyet a Journal de St.-Pétersbourg 1836. december 31./január 12-i számában tettek közzé. A közlemény szerint a skót hajó célja a helyi, cserkesz törzsekkel való kereskedelem lebonyolítása volt. Rakományát

⁵⁸⁸ Journal de St. Pétersbourg, 31 Décembre (12 Janvier) 1836. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. Papers Relating to the Seizure and Confiscation of the Vixen by the Russian Government. No. 14.

⁵⁸⁹ Ingle, 64.

⁵⁹⁰ Uo. 64–65.

⁵⁹¹ Mr. James Bell to Mr Consul General Yeames. Theodosia, 12 December 1836. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. Enclosure 2 in No. 11.

⁵⁹² Mr. Consul General Yeames to Lord Ponsonby. Odessa, 20 December 1836. In: Uo. No. Enclosure 1 in No. 11.

⁵⁹³ Mr. Consul General Yeames to the Earl of Durham. Odessa, 22 December 1836. In: Uo. No. 13.

⁵⁹⁴ The Earl of Durham to Viscount Palmerston. St. Petersburg, 12 January 12 1837. In: Uo. No. 14.

pedig sószállítmány képezte, amely az orosz vám- és kereskedelmi szabályozása szerint tiltólistás terméknek számított.

A brit hajó lefoglalása önmagában sem volt kirívó esemény. A térségében számos alkalommal került sor hasonló intézkedésre az orosz hatóságok részéről, ha jogtalan kereskedelmi cselekményt tapasztaltak. Az eljárás mód pedig nem volt ismeretlen a Foreign Office számára sem, hiszen pár hónappal korábban már volt egy ugyanilyen eset. 1836 júliusában Lord Ponsonby adott hírt a Lord Charles Spencer nevezetű brit tulajdonú hajó lefoglalásáról ugyanebben a térségben. Bár a konstantinápolyi brit követ saját maga jogsértőnek tekintette a műveletet, az nem keltette fel sem a Foreign Office, sem a MID figyelmét.⁵⁹⁵ Valójában a Vixen és a Lord Charles Spencer lefoglalásának körülményeiben nem volt különbség, ezért Lord Durham és Nesselrode joggal feltételezhette, hogy az ügy az általános diplomáciai tájékoztatáson túl nem igényel további egyeztetéseket. Mivel azonban a Foreign Office bővebb felvilágosítást kért az ügyről, az orosz kormányzat tiszta helyzetet kívánt teremteni és részletesen vázolta a szóban forgó terület státuszát, valamint az 1831 óta érvényben lévő rendelkezések tartalmát. A további félreértések elkerülése végett pedig ismertette és egyben megerősítette azokat az egészségügyi- és vámrendelkezéseket, amelyeket az 1831 októberében és az 1836 szeptemberében A. P. Butyenyev konstantinápolyi orosz követ által körbeküldött körlevélben ismertettek a külföldi hatalmak helyi képviselőivel. Az angol kormány mindennek ellenére ragaszkodott ahhoz a véleményhez, miszerint a Vixen jogszerűtlen lefoglalása okán keletkezett anyagi károk megtérítéséért a pétervári kormánynak kell vállalnia a felelősséget.⁵⁹⁶ Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy a Foreign Office fellépése kizárólag a Vixen-ügyre vonatkozott. A Lord Charles Spencerre nem terjesztették ki ezt az igényt, sőt, semmilyen szinten nem vonták be a júliusi ügyet az aktuális diplomáciai diskurzusba.

A helyzetet még inkább bonyolította, hogy a szentpétervári angol követ és az orosz külügyminiszter is a követelések mérséklésére próbálta ösztönözni a brit külügyi vezetést. Utóbbi pedig minden eszközzel igyekezett igazolni a Vixen-ügy esetében az orosz kormány korrektségét és a hatóságok törvényes fellépését. A Nesselrode által kiadott hivatalos indoklás szerint *„A hajó azért került lefoglalásra, mert tiltott termékekből álló rakománnyal a fedélzetén belépett egy a drinápolyi béke óta Oroszországhoz tartozó kikötőbe és abból a célból ment oda, hogy tiltott kereskedelmet folytasson; az orosz szabályozások (...) pedig megtiltják, hogy a külföldi hajók olyan kikötőbe lépjenek, ahol sem vámház, sem vesztegzár nincs létesítve;*

⁵⁹⁵ Lord Ponsonby to Viscount Palmerston. Constantinople, 7th July 1836. In: TNA/PRO/FO 97/344. No. 5.

⁵⁹⁶ Ingle, 66–67.

*másrészről a csekély távolságra lévő Anapa kikötője nyitva állt (...).*⁵⁹⁷ A hajó kapitányát és tulajdonosát ezen körülményekre hivatkozva csempésznek nyilvánították és ennek megfelelően folytatták le velük szemben a hivatalos eljárást.⁵⁹⁸ A pétervári kormányzat azonban a helyzet kezelésében méltányosságot gyakorolt és komoly diplomáciai gesztust tett London irányába azáltal, hogy a vádlottakat I. Miklós uralkodói kegyelemben részesítette, engedélyezte azok Konstantinápolyba távozását, az utazás költségeit pedig maga az uralkodó állta.⁵⁹⁹

VII/3.1. Az angol kabinet reakciója

Míg Szentpétervár részéről tehát a válságkezelés mérsékelt jellegű formája volt tapasztalható, a londoni kabinetet egyfajta kettős magatartás jellemezte. Az angol kormány a fejleményektől függetlenül ragaszkodott az orosz ügymenet törvénytelen jellegének bizonyításához. Lord Palmerston ennek igazolásához a blokád fennállásának megkérdőjelezését vette alapul. Érvelése pedig két dologra szorítkozott. Az első, hogy elismerte a szóban forgó területen érvényben lévő orosz vámszabályozásokat, ugyanakkor tagadta a blokád létezését. Ez egyben azt is jelentette, hogy az 1831 óta érvényben lévő kereskedelmi szigorításokat a külügyminiszter nem tekintette a kereskedelmi zárlat fogalmával egyenértékűnek. Másrészről annak ellenére, hogy Palmerston tagadta a blokád tényét, mégis szükségesnek érezte hangsúlyozni, hogy Oroszország nem alkalmazhat ilyen eljárást a Kaukázus nyugati partvidékén, mert a bár a térség fölötti fennhatósága a drinápolyi béke alapján nem vitatható el, az nem vonatkozik egész Cserkeszföldre, így azon terület kereskedelmének akadályoztatására nincs joga.⁶⁰⁰ Nagy-Britannia részéről a legnagyobb problémát valójában az okozta, hogy a Szentpétervár által tett szigorításokat a szabad kereskedelmet befolyásoló intézkedéseként kezelték, amelyek alapvetően sértették a brit gazdasági érdekeket.⁶⁰¹ Ezt a véleményt legvilágosabban Lord Durham fogalmazta meg egy korábbi incidens kapcsán. A szentpétervári követ ebben a tekintetben arra az álláspontra helyezkedett, hogy egy államnak sincs jogában korlátozni más államok kereskedelmét, olyan területen, amely nem tartozik teljes joghatósága

⁵⁹⁷ „*La confiscation de ce navire a eu lieu, parce qu'il est entré avec une cargaison de contrebande dans un port appartenant à la Russie, en vertu du Traité d'Andrinople, et qu'il s'y est introduit dans le but de se livrer à un trafic prohibé; tandis que les réglemens Russes, (...) interdisent aux bâtimens étrangers l'entrée de ce port, où il n'y a ni douane ni quarantine, et leur ouvrent en revanche, à peu de distance de là, le port d'Anapa (...).*” Count Nesselrode to the Earl of Durham. St. Petersburg, 27 April (9 May) 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. No. 29.

⁵⁹⁸ Daly, 123.

⁵⁹⁹ Uo. 124.

⁶⁰⁰ Palmerston to Greville. 3 February 1837. In: *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston with Selections from his Diaries and Correspondence*. Vol. II. (Ed.) Bulwer, H. L. New Burlington Street, London, 1871. 248–249.

⁶⁰¹ Érdemes megemlíteni, hogy szintén az 1836-os évben lépett életbe a Duna-delta egy adott szakaszára vonatkozó vesztégzár rendelet, amelyet brit részről ugyancsak a szabad gazdasági tevékenység akadályozásaként fogtak fel. Lásd: Ardeleanu, 2010. 166.

alá, ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy nemzetközi jogi szempontból más a helyzet, ha a szóban forgó terület okkupáció alatt áll.⁶⁰² Márpedig a kaukázusi-partvidék az orosz–török szerződés alapján immáron az Orosz Birodalom uralma alatt állt. Más kérdés, hogy a belső kaukázusi területek státusza eltérő megítélés alá esett, hiszen erre a régióra még a pétervári kormányzat egyelőre nem kiterjesztette ki befolyását, bár meghódítása fokozatosan zajlott. Palmerstonnak az egész cserkesz térségre való hivatkozása éppen ezért irreleváns, mivel a terület nem képezte jelen ügy konkrét tárgyát.

A blokád kérdésével kapcsolatban a brit külügy már korábban sem fogalmazott egyértelműen. A Vixen-ügyben érintett Bell and Anderson társaság a Kaukázus térségében történő kereskedelmi tevékenység feltételeivel kapcsolatban már korábban szeretett volna információt szerezni. Ahogyan arra az 1836. május 25-én továbbított levelükben is utaltak, a vállalatnak lehetősége nyílt a Havasalfölddel történő szorosabb gazdasági kapcsolat kiépítésére, a társaság ugyanis koncessziót kapott a helyi sóbányák kitermelésére és az áru továbbadására. A lehetőség tehát adott volt, azonban az ígéretesnek tűnő vállalkozás beindításához pontos ismeretekre volt szükség a térség politikai és gazdasági állapotáról. A tulajdonosok eredeti elképzelése alapján a só rakományokat a Fekete-tenger keleti partvidékén értékesítették volna, amely részben magában foglalná a vélt vagy valós blokád által érintett területeket. Az elgondolásnak a terület közelsége mellett az ottani lakosság piaci felvevőképessége adott realitást. Ezen gondolatmenetre alapozva George Bell Lord Palmerstonhoz intézett levelében tájékoztatást kért a szóban forgó terület jelenlegi státuszáról.⁶⁰³ A hivatalos válasz nem szolgáltat egyértelmű információval a partvidék állapotára vonatkozóan.⁶⁰⁴ A külügyminisztérium csak hónapokkal később konkretizálta álláspontját, miszerint nincs a brit kormánynak hivatalosan tudomása arról, hogy az Orosz Birodalom blokádot vezetett volna be a cserkesz partvidéken.⁶⁰⁵ Érdekes momentum, hogy Palmerston később a Vixen-ügy kapcsán kirobbant parlamenti vita során ugyanezen dokumentumokra hivatkozva fogja elutasítani a londoni kabinetet ért vádakát, miszerint a kormányzat ösztönzést nyújtott volna a kaukázusi blokád megtörésének kísérletéhez.

A Bell and Anderson cég nemzetközi tevékenységével kapcsolatban nem ez volt az első politikai-diplomáciai affér. A társaság az 1830-as évek elejétől kezdve igyekezett kihasználni a Moldva és Havasalföld fejedelemségeiben meginduló pozitív gazdasági folyamatokat és első

⁶⁰² Lord Durham Draft. 29 February 1836. In: TNA/PRO/FO/97/344. No. 13.

⁶⁰³ Messrs. George Bell and Co. to Viscount Palmerston. Mitre Chambers, Fenchurch Street, 25 May 1836. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. No. 1.

⁶⁰⁴ The Honourable W. Fox Strangways to Messrs. George Bell and Co. Foreign Office, 30 May 1836. In: Uo. No. 2.

⁶⁰⁵ Lord Palmerston, 17 March 1837. In: Hansard Series III. Vol. 37. cc. 631–637.

között használták ki az 1829-es orosz–török béke biztosította szabadkereskedelmi engedményt. A kelet-balkáni piac lehetőségeinek kiaknázására a skót vállalat 1833–1834-ben megalapította az első brit kereskedőházat, amely kizárólagos koncesszióval bírt a hazai exporttermékek Havasalföldön való értékesítésére.⁶⁰⁶ „*Már van egy angol ház, amely a londoni M. Bell-é, aki ezen erdősségek kitermelésére folyamodik, és aki az ő ügynökén M. Andersonon keresztül alapította (azt) Bukarestben (...).*”⁶⁰⁷ A kezdeti lépéseket követően a Bell and Anderson társaság hamarosan a pénzügyi szférában is szerette volna képviseltetni magát és 1836-ban már egy bukaresti pénzintézet létrehozását tervezték. Időközben azonban a kereskedelmi vállalkozásuk körül finanszírozási problémák adódtak. A felelősséget Anderson vállalta magára, csődeljárást indítottak ellene, vagyonát pedig zárolták. Ám ennek ellenére a társaság megpróbálta áruszállítási tevékenységét tovább folytatni, amelyet azonban már a hatóságok akadályoztak meg. Diplomáciai szintre akkor emelkedett az ügy, amikor a procedúra részeként korlátozták a cégtulajdonosok Dunai Fejedelemségekből történő szabad kiutazását.⁶⁰⁸ A Bell and Anderson társaság gazdasági háttere és tevékenysége tehát közel sem problémáktól mentes.

VII/3.2. Az orosz álláspont és 1831-es körlevél problematikája

A blokád és az orosz körlevél létezésének kérdéséhez, illetve alaposabb megértéshez nélkülözhetetlen az angol és az orosz kormányzat retorikájának, valamint fogalomhasználatának bemutatása, amely útmutatásul szolgálhat a fenti levélváltásban tapasztalható viszontagságokhoz. A cserkesz partvidék zár alá vétele ugyanis sem London, sem Szentpétervár számára nem volt elfogadott tény. Oroszország az érintett területeken alkalmazott intézkedéseket az érvényben lévő vám- és kereskedelmi szabályozás bizonyos pontjainak törvényileg hatályos módon történt szigorításaként kezelte. Mindezen változtatásokhoz kapcsolódóan pedig teljes körű tájékoztatást adott a konstantinápolyi orosz követen keresztül. Butyenev 1836. szeptember 13-i keltezésű jelentését mind a Porta, mind pedig az európai nagyhatalmak helyi delegáltjainak eljuttatta: „*Enyém az udvarom által rám ruházott megtiszteltetés, hogy az 1831-es év folyamán, nevezetesen a szeptember 30/október 12.-i közleménynek megfelelően ismertessem a külföldi nagyhatalmak konstantinápolyi képviselőivel a kormányom által korábban – a Fekete-tenger Oroszországhoz tartozó keleti partvidékét látogató külföldi hajók tekintetében – bevezetett intézkedéseket, amelyeknek kettős célja, hogy*

⁶⁰⁶ Tappe, 480.

⁶⁰⁷ „*Il y a déjà une maison anglaise, celle de M. Bell, de Londres, qui se livre à l'exploitation de ces bois et qui, par le moyen de son agent M. Anderson, établi à Bucharest (...).*” Lásd: DLXXX. București, 1835, 16 August. In: Documente Privitoare La Istoria Românilor Culese De Eudoxiu De Hurmuzaki. Vol. XVII. Correspondență Diplomatică și Rapoarte Consulare Franceze (1825–1846). București, Academiei Române, 1913. 512.

⁶⁰⁸ Tappe, 480–481.

megvédelmezze a partokat a fertőzés megjelenésétől és ugyanezen partokat megóvjá a csempészettől.”⁶⁰⁹ Majd hozzátette: „*Most (...) a birodalmi kormányzat szükséges éberséggel lesz a létező szabályozások szigorú betartására és utasított engem arra, hogy ismételjem meg a korábban ez ügyben tett nyilatkozatot.*”⁶¹⁰ A fenti forrásrészlet alapján az orosz fél teljesen egyértelműen utalt az öt évvel korábbi jegyzék létezésére és az abban foglalt rendelkezések érvényességének folytatólagosságára. Ehhez a momentumhoz a Vixenről zajló tárgyalások alatt Nesselrode mindvégig konzekvens módon ragaszkodott. A fenti indoklás és az orosz külügyminiszter magatartásának korrekt voltát támasztja alá John Henry Mandeville Palmerstonnak címzett 1831. október 26-i jelentése, amely megerősítette a bevezetett korlátozásokat, egyúttal pedig tartalmazta Butyenyev jegyzékét, amelyben az orosz követ – a pétervári kabinet utasításainak eleget téve – tájékoztatott a külföldi hajókat és azok kereskedelmi tevékenységét érintő szabályozásokról.⁶¹¹ A dokumentum tehát eljutott az angol kormányzathoz, sőt később bekerült a Vixen ügy anyagait és levelezéseit összesítő dokumentumgyűjteménybe is, amelyet a House of Commons és a House of Lords tagjainak informálására adtak közre 1837-ben.⁶¹²

Mindennek tükrében kell vizsgálni a brit kabinet álláspontja mögött húzódó tényezőket. A Bell and Anderson vállalat és a Foreign Office között lezajló levélváltás, valamint az orosz jegyzék tartalmának ismeretében bizonyos fokú ellentmondás tapasztalható London részéről. Nehezen lehet elvitatni a tényt, miszerint a brit kabinetnek a Charles Grey (1830–1834), később pedig a Lord Melbourne vezette whig kormány ideje alatt is (1835–1841) tudomása volt a pétervári intézkedésekről, továbbá a Cserkeszföld irányában alkalmazott orosz politika jellegéről és eszközeiről. Érdekes módon azonban az angol külügyi képviselők mégsem voltak teljesen tisztában a fejleményekkel.⁶¹³ Ami pedig a brit politikai körök retorikájának kétoldalúságát leginkább prezentálja, az a blokád kifejezés permanens használatában ragadható

⁶⁰⁹ „*Dans le courant de l'année 1831, et nommément par une communication du 30 Septembre/12 Octobre de la dite année, j'avais eu l'honneur, d'après les ordres de ma Cour, de faire part à Messieurs les Représentans de Puissances Etrangères à Constantinople, des dispositions que le Gouvernement Impérial avait adoptées dès lors relativement à la fréquentation des côtes orientales de la Mer Noir, appartenant à la Russie, par les navires étrangers, dans le double but de préserver ces côtes contre l'introduction de la contagion, et d'empêcher le commerce de contrebande sur ces mêmes côtes.*” M. de Bouténéff to Lord Ponsonby, Buyukdéré, le 1 (13) Septembre 1836. In: TNA/PRO/FO 352/61/3. Enclosure 1 in No. 7.

⁶¹⁰ „*Maintenant (...) le Gouvernement Impérial s'est vu appelé à renforcer la surveillance nécessaire pour la stricte observation des réglemens existans, et vient de m'enjoindre de renouveler les communications précédentes sur cet objet.*” In: Uo.

⁶¹¹ Mr. Mandeville to Viscount Palmerston. Therapia, 31 October 1831. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. Further Papers (B) Relating to the Seizure and Confiscation of the Vixen by the Russian Government. A Mandevillenek megküldött orosz jegyzékre később Ponsonby is hivatkozott. Erre vonatkozóan lásd: Ponsonby to Palmerston, 21 September 1836. In: TNA/PRO/FO/977/344. No. 160.

⁶¹² TNA/PRO/FO/352/61/3. Further Papers (B) Relating to the Seizure and Confiscation of the Vixen by the Russian Government

⁶¹³ Lord Ponsonby to Viscount Palmerston. Therapia 28 October 1836. In: Uo. No. 8.; Mr. Consul General James Yeames to Lord Ponsonby. Odessa, 20 December 1836. In: Uo. Enclosure 1 in No. 11.

meg egy olyan jelenség/állapot leírására, amely jellemző jegyeiben részben egyezhet a fogalommal, azonban elméleti és jogi értelemben semmiképpen sem azonos vele. Oroszország 1831-ben ugyanis nem deklarált blokád a Fekete-tenger keleti medencéjében, ebből adódóan a diplomácia szintjén sem használták ezt a kifejezést. Ellenben az angol dokumentumokban rendszeresen előfordul a szó önmagában, illetve sok esetben a szigorított törvényi szabályozások szinonimájaként. Ez a fajta következetlenség vagy csúsztatás pedig azt eredményezte, hogy látszólag a londoni vezetés egy olyan blokád fennállásának jogszerűtlensége ellen emelt szót, amely orosz szemszögből nézve hivatalosan soha nem is létezett.

VII/3.3. A brit sajtóvélemény és közvetlen hatása az angol–orosz kapcsolatokra

A közvélemény hatásának és a Vixen-ügyre gyakorolt befolyásának kérdése több aspektusból közelíthető meg. Egyrészt a vezető sajtóorgánumok reprezentációjának szempontjából, amely általánosságban utalhat az események bemutatásának módjára. Másrészt pedig egy-egy konkrét személy – jelen esetben David Urquhart – publicisztikai tevékenységének perspektívájából. A diplomáciai affér tekintetében angol részről az egyik első nem hivatalos reakció a *Morning Chronicle* 1836. december 20-i cikke volt, amelyre a *Journal de St.-Pétersbourg* számában megjelent közlemény is utalt. A két periodika – nem meglepő módon – az adott események teljesen különböző interpretációját képviselte, amely mind tartalmi, mind stílusbeli szempontból markáns különbséget mutatott. Az angol lap véleménye szerint a Vixen célja az volt, hogy „(...) *feloldja a törvénytelen és kalóz blokád, amelyet Oroszország létesített Cserkeszföld partjainál (...).*”⁶¹⁴ Hasonló álláspontra helyezkedett a *The Times* és más angol lap is, amely szintén tényként közölte, hogy a szóban forgó a hajó szállítmányának jelentős részét ágyú és lőpor alkotta.⁶¹⁵

Szentpétervárnak az ügy során tanúsított visszafogott politikája ezen a ponton is tetten érhető. Az orosz kabinet ugyanis mindvégig kerülte a Vixen valódi céljainak feszegetését és a konfliktus vonatkozásában csupán a kereskedelmi szabályozások megszegésének problematikájára helyezte a hangsúlyt. Ennek két fontos oka volt: egyrészt Nesselrode ezáltal igyekezett tompítani a Nagy-Britannia és Oroszország között kialakult feszültséget, másrészt

⁶¹⁴ „(...) *to raise the illegal and piratical blockade established by Russia on the coast of Circassia (...).*” In: *The Morning Chronicle*, 20 December 1836.

⁶¹⁵ Uo.; *The Times*, 22 December 1836.; *Morning Post*, 21 December 1836.; *London Standard*, 20 December 1836. Ezen állítást később a Vixen tulajdonostársai nyilatkozatban cáfolták meg: *Morning Post*, 7 February 1837.

pedig evidens módon nem kívánta a Kaukázusban zajló eseményeket a nemzetközi politika színterére emelni.⁶¹⁶

A Vixen-ügy szempontjából fontos kitérni David Urquhart szerepére is, aki bírálta a kormányt, amiért nem tett azonnali és hatékony lépéseket a Vixen elfogatását követően és több ízben utalt rá, hogy Palmerston magatartása összeegyeztethetetlen Nagy-Britannia érdekeivel.⁶¹⁷ Markáns véleményformálása részben az ügyben való személyes érintettségére vezethető vissza. Urquhart kapcsolatrendszere révén ugyanis folyamatosan összeköttetésben állt a cserkesz felkelőkkel, akik feltételezhetően ígéretet kaptak tőle az angol kormány jövőbeli segítségnyújtására vonatkozóan. A helyzetet tovább bonyolította, hogy valószínűleg Urquhart – és részben Ponsonby – biztatására indította el a Bell And Anderson társaság hajóját a Kaukázus keleti partjai felé.⁶¹⁸ Ezt támaszthatja alá George Bell egyik levele, amelyben – név nélkül ugyan, de – utal David Urquhartra, aki Konstantinápolyból küldött jelentéseiben beszámolt a Cserkeszföldön tett látogatásáról. Az ottani tapasztalatok részletezésekor pedig külön kiemelte, hogy a Fekete-tenger adott partszakaszain nem érzékelt orosz fennhatóságot.⁶¹⁹ Mind a londoni, mind pedig a szentpétervári kabinetnek⁶²⁰ voltak információi Urquhart korábbi tevékenységéről és Palmerston is jelezte, hogy komoly aggályai vannak Urquhart alkalmazásával kapcsolatban. Lemondatásának⁶²¹ feltételeit azonban éppen a Vixen konfliktus teremtette meg, amelynek Parlament elé terjesztését ő maga javasolta.⁶²²

VII/3.4. A konfliktus lezárása és az orosz diplomácia mértéktartása

Az angol–orosz nézeteltérés erőteljes sajtóvisszhangja miatt az ügy valóban be is került a House of Commons 1837. március 17-i ülésének napirendi pontjai közé.⁶²³ Bár érdemes megemlíteni, hogy már pár héttel korábban is történt felszólalás az ügygel kapcsolatban.⁶²⁴ Az érintett képviselők részletes beszámolót kértek Palmerstontól a londoni kabinet külpolitikai

⁶¹⁶ Bolsover, 1936/a. 465.

⁶¹⁷ Ingle, 69.

⁶¹⁸ Bolsover, 1936/a. 463–464.; Florescu, 1997. 280.

⁶¹⁹ Mr. George Bell to John Backhouse, Esq., Mitre Chambers, Fenchurch Street, 20 February 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. No. 19.

⁶²⁰ Дешеша русского посла в Вене Татишева вице-канцлеру Нессельроде, 2 мая (19 апреля) 1837 г. Красный архив, № 5 (102). 1940. (http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/Incident_Viksen/text2.htm, letöltve: 2014. június 3.)

⁶²¹ Letters Relating to David Urquhart Recall From Constantinople (1837). In: BCHCC/DURQ/BOX II/I C8.; Robinson, 58.; King, Charles.: *Imaging Circassia. David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism.* The Russian Review. 2007. No. 66. 247.

⁶²² Puryear, 1969. 69.

⁶²³ The Vixen – Treaty of Adrianople. House of Commons Debates, 17 March 1837. Hansard, Series III. Vol. 37. cc. 621–656.

⁶²⁴ The Case of the Vixen. House of Commons Debates, 6 February 1837. Hansard, Series III. Vol. 36. cc. 133–134.

koncepciójáról és megkérdőjelezték az angol kormányzat ügyben való érintettségének jellegét.⁶²⁵ Palmerston a Bell and Anderson társasággal történt levélváltásokra utalva ugyan sikerrel hártotta a kabinetet ért vádakát, a külügyminiszternek azonban szembesülnie kellett a ténnyel, hogy a Vixen-ügy túlnőtt a Foreign Office befolyásán. Éppen ezért arra törekedett, hogy rövid úton pontot tegyen a Szentpétervárral való nézeteltérés végére. Palmerston 1837. április 19-én Lord Durhamhez intézett levelében kijelentette, hogy Nagy-Britannia kormányának nyomatékosan fel kell lépnie minden Oroszország által alkalmazott és a Fekete-tenger keleti partvidékének kereskedelmét korlátozó intézkedések ellen, ugyanakkor London hajlandóságot mutat arra, hogy hivatalosan is elismerje Szentpétervárnak a Sujduk Kale – öböl birtoklására irányuló törvényes jogát.⁶²⁶ A brit diplomácia által generált helyzet idején Nesselorde Butyenyev konstantinápolyi orosz követhoz intézett levelében a következő instrukciókat határozta meg: *„Oroszország méltósága és biztonsága érdekében elsősorban két feltétel (teljesülése) szükséges. 1. Nem engedni, hogy Anglia elvitassa a Vixen elkobzásának törvényességét. 2. Érvényben hagyni saját döntésünket a Vixen elkobzásáról azért, hogy ezen cselekedet szigora elrettentsen más – a Bell vállalatéhoz hasonló – angol hajókat (az olyan) kísérletektől, amelynek ő maga is áldozata lett.”*⁶²⁷ Az ekkor meghatározott irányelv maradt az orosz koncepció alapja egészen a konfliktus lezárásáig.

A Palmerstonnal való egyeztetést követően Lord Durham arra kérte az orosz külügyminisztert, hogy ismét terjessze a Vixen-ügyét a pétervári kormányzat elé.⁶²⁸ Az orosz külügyminiszter 1837. május 9-i válaszában ismételten megerősítette a tényt, hogy a Vixen-ügyet az orosz kormány a vámszabályok egyszerű megsértésének és nem pedig az orosz–cserkesz konfliktusba történő beavatkozási kísérletnek tekinti.⁶²⁹ Pár héttel később már a brit enyhülés jelei is megmutatkoztak. Nesselrode Pozzo di Borgo londoni orosz követhoz küldött

⁶²⁵ The Vixen – Treaty of Adrianople. House of Commons Debates, 17 March 1837. Hansard, Series III. Vol. 37. cc. 621–656.

⁶²⁶ Bolsover, 464–465.

⁶²⁷ „В интересах своего достоинства и безопасности Россия должна, главным образом, соблюдать два условия: 1. Не позволять Англии оспаривать законность захвата «Виксена». 2. Оставить в силе свое решение о конфискации «Виксена», чтобы этим актом строгости отвадить других английских арматоров от попыток, подобных предприятию Белля, жертвой которой он стал сам.” Депеша вице-канцлера Нессельроде русскому послу в Константинополе Бутеневу, 11 апреля (30 марта) 1837 г. Текст воспроизведен по изданию: Англо–русский инцидент со шхунной "Виксен" (1836–1837 гг.). Красный архив, № 5 (102). 1940. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/Incident_Viksen/text2.htm (Letöltve: 2014. június 3.).

⁶²⁸ The Earl of Durham to Count Nesselrode. St. Petersburg, 6 May 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. Enclosure 1 in No. 28.

⁶²⁹ Count Nesselrode to the Earl of Durham. St. Petersburg, 9 May 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. Enclosure 2 in No. 28.; Нота вице-канцлера Нессельроде английскому послу в Петербурге Дюрэму. 9 мая (24 апреля) 1837 г. Текст воспроизведен по изданию: Англо–русский инцидент со шхунной "Виксен" (1836–1837 гг.). Красный архив, № 5 (102). 1940. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/Incident_Viksen/text2.htm (Letöltve: 2014. június 3.)

tájékoztatásában a következő fejleményekről számolt be: (...) *Nagy-Britannia királyának kormánya – az én április 27-i (május 9-i) jegyzékemben ismertetett okoknál fogva – nem rendelkezik elegendő indítékkal ahhoz, hogy kétségbe vonja Oroszágnak a Vixen Sudjuk Kale-öbölben (történt) elfogatására és lefoglalására való jogát, és nem áll szándékukban semmilyen további igényt támasztani az őrizetbe vett hajóval kapcsolatban.*”⁶³⁰

A diplomáciai nézeteltérés záró akkordja Palmerston nyilatkozata volt, miszerint kormányának nincs további követelése Oroszországgal szemben a Vixen elfogatása kapcsán.⁶³¹ A kölcsönös engedmények megnyugtatóan hatottak a két állam vezetésére lehetővé téve a Vixen-affér diplomáciai úton történő megoldását. Az 1836–1837-es konfliktus vonatkozásában tetten érhetőek a Nagy-Britannia és Oroszország válságkezelési módszereiben tapasztalható eltérő és azonos vonások, amelyeket azonban nagymértékben befolyásolt az ügyben érintett kaukázusi régió helyzetének speciális jellege. A londoni kormányzat részéről kezdetben tapasztalható határozott fellépéshez paradox módon visszafogott külpolitikai aktivitás kapcsolódott. Szintén ugyanezen metódus figyelhető meg Szentpétervár esetében azzal a markáns különbséggel, hogy az orosz tárgyalópartner már az első konzultációk alkalmával is egyfajta visszafogott irányvonalat képviselt. Palmerstonnak a Vixen-kérdésben megfogalmazott sajátos külpolitikája a brit érdekek szempontjából végül sikeresnek bizonyult, hiszen Anglia tekintélyének megőrzése mellett biztosította a békés úton történő rendezés lehetőségének fenntartását. Összességében tehát elmondható, hogy a Vixen-ügy békés lezárása az angol–orosz álláspontok kölcsönös kompromisszumokon alapuló összehangolásának eredménye volt.

⁶³⁰ „(...) правительство его величества короля великобританского не имеет достаточно мотива для того, чтобы подвергать сомнению право России на захват и конфискацию «Виксена» в порте Суджук-кале, на основании причин, изложенных в моей ноте от 27 апреля, и потому не намерено в дальнейшем предъявлять никаких претензий по поводу задержания этого судна.” Из депеши вице-канцлера Нессельроде русскому послу в Лондоне Поццо-ди-Борго. 3 июня (22 мая) 1837 г. In.: Уо.

⁶³¹ Viscount Palmerston to the Earl of Durham. Foreign Office, 23 May 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. No. 30.

VIII. A GEOPOLITIKAI SZÍNTEREK VÁLTOZÁSAI 1829 UTÁN: A KÖZEL-KELET – AZ EGYIPTOMI VÁLSÁGOK IDŐSZAKA

Az első és a második egyiptomi válság érdekes és fontos szegmensét alkotja a keleti kérdés problémakörének, disszertációm témájának szempontjából azonban mégis kissé marginális helyet foglal el. Ennek oka abban rejlik, hogy valójában sem az 1832–1833-as, sem pedig az 1838–1839-es egyiptomi–török konfrontáció esetében nem került sor Nagy-Britannia és Oroszország közvetlen és egyidejű beavatkozására, vagy pedig a két államnak az adott ügyekben való konkrét együttműködésére, esetleg polémiájára. Az 1830-as évek közel-keleti eseményei természetesen hatottak a két állam nemzetközi viszonyaira, de azok inkább közvetett módon, utólag fejtették ki impresszióikat. Az első válság esetében Oroszország tekinthető domináns félnek, aki segítő jobbot nyújtott az Oszmán Birodalomnak a Mohamed Alival szembeni küzdelemhez. Szentpétervár támogatása és a két állam átmeneti kooperációja pedig az 1833. évi unkiar-iszkeleszi szerződésben öltött formát. A második konfliktus részben kezelője és részben kiváltó oka ellenben már maga Nagy-Britannia volt. Az 1838-as baltalimani kereskedelmi konvenció széles körű előnyöket biztosított a brit kereskedők és nyersanyag felvásárlók számára az Oszmán Birodalom teljes területén.⁶³² Ebben az esetben a brit-oszmán gazdasági kiegyezés váltotta ki Egyiptom újabb ellenszegülését és az anatóliai területek ellen indított második hadjáratát.

Az egyiptomi válságok közvetlen előzményei a görög szabadságharc időszakából eredeznek. Az 1824–1827 közötti egyiptomi intervenció komoly segítséget jelentett a Moreában harcoló oszmán haderő számára. Az Ibrahim pasa által elért katonai eredmények azonban a kompenzáció igényét is felélesztették Mohamed Ali helytartóban, aki a görög ügyben vállalt katonai támogatásért cserébe területszerzési ígéreteket kapott a Portától. Ezek azonban nem kerültek teljesítésre. Az 1827 és 1832 között kibontakozott területi vita köztörténeti hátterére jelen fejezetben nem kívánunk kitérni, csupán utalni szerettünk volna a konfliktust generáló egyik⁶³³ fő tényezőre. Az első válság során, a Porta oldalán meglévő orosz katonai-politikai szubvenció ideiglenesen elegendőnek bizonyult az egyiptomi törekvések mérséklésére és a kütahyai béke megkötésére.⁶³⁴ A fegyvernyugvás azonban csak időszakos volt.

⁶³² Киняпина, Н. С.: Внешняя политика России первой половины века. Москва, Государственное Издательство, 1963. 218–219.

⁶³³ Az oszmán–egyiptomi ellentétet az egyiptomi területszerzésre irányuló török ígérek mellett a közvetlenül a görög ügyben való részvétel során a brit–francia–orosz koalíciótól elszenvedett vereség és annak vonzataként jelentkező súlyos katonai veszteségek (a török–egyiptomi flotta szinte teljes megsemmisülése) is súlyosbították, amelyekért a Porta szintén nem kívánt felelősséget vállalni. Illetve további motivációként említhetjük még Mohamed Ali önálló Egyiptom koncepcióját és egy egységes arab birodalom megteremtésére irányuló elképzelését is. Erre vonatkozóan lásd: Matuz, 176.; Ormos – Majoros, 70–71.; Киняпина, 170–171.

⁶³⁴ Matuz József, 177.

Az angol–oroszc kapcsolatok viszonyrendszerében az első egyiptomi válság az 1833-as egyezmény tükrében hozott változást. A szerződés ugyanis szorosabbá fűzte a Szentpétervár és Konstantinápoly közötti együttműködést, miközben még jobban megerősítette Oroszország helyzetét a Fekete-tenger, valamint a Kelet-Mediterráneum térségében és még inkább kihangsúlyozta a Porta alárendelt szerepének jellegét a két keleti nagyhatalom kapcsolatrendszerében. A kölcsönös védelmi egyezmény révén Oroszország katonai védelmet biztosított az Oszmán Birodalomnak egy újabb egyiptomi támadás esetére; ő maga pedig megerősítette védelmét a Fekete-tenger térségében, azáltal, hogy a Porta hozzájárult a Boszporusz és a Dardanellák lezárásához, abban az esetben, ha szövetségét külső katonai veszély fenyegetné.⁶³⁵ A mindkét fél számára kedvező feltételeket nyújtó szerződés kizárólagos együttműködést jelentett, tehát a többi európai nagyhatalom – lévén, hogy semmilyen formában nem vettek részt a konfliktus rendezésében – nem lettek részesei ennek az egyezménynek és evidens módon nem is lettek bevonva annak előtárgyalásaiba. Az orosz–török szövetség megkötéséről az európai hatalmak már kész tényként értesültek, amely két nyugat-európai állam politikai magatartásában hozott változást, ez a két állam pedig nem más, mint Nagy-Britannia és Franciaország. A párizsi és a londoni kabinet alapvetően különbözött a keleti kérdéshez köthető külpolitikai célkitűzéseikben és az egyiptomi kérdés megítélésében. Az unkiár-iszkeleszi egyezmény azonban egy olyan közös pontot jelentett, amely alapján a brit és a francia diplomácia egy platformra tudott helyezkedni. A közös nevező pedig az orosz-ellenesség volt, amely az 1833-as egyezmény elleni hivatalos tiltakozásban öltött formát.⁶³⁶ A Foreign Office külpolitikája ismét átalakult és Oroszország számára kedvezőtlen irányt vett.

A korábbi fejezetekben már részletesebben említést tettünk arról, hogy George Canning halálát követően – a Wellington–Aberdeen érától kezdve – az angol–oroszc kapcsolatok fokozatosan negatív irányba tolódtak, amelyben nagy szerepe volt a korábbi oroszbarát külpolitikát elutasító brit politikai erők hatalomra jutásának. Azonban a konzervatív Wellington kormányt váltó Grey adminisztráció sem mutatott enyhébb magatartást Oroszországot illetően, így az 1828-tól tapasztalható tendencia 1833-ig (sőt valójában 1841-ig) fennmaradt. Ugyanez a folyamat éppen ellenkezőleg hatott a MID külpolitikájára. Az orosz külügyminisztérium az

⁶³⁵ Treaty between Russia and Turkey Signed at Constantinople. 26 June (8 July) 1833. In: TNA/PRO/FO 65/216. Az egyezmény tartalmát Lieven követ prezentálta a Foreign Office-nak 1834. január 16-án. Ez az időpont meglehetősen nagy csúszásnak tűnik, mivel már 1833. júliusában 11-i parlamenti ülésen is szó esett az Oroszország és a Porta között létrejött egyezmény. Palmerston a kérdésre miszerint „(...) valóban kötött-e támadási és védelmi egyezmény Oroszország és Törökország között?” („... there really had been concluded a treaty offensive and defensive between Russia and Turkey?”) az angol külügyminiszter még nem tudott egyértelmű választ adni, mivel az információ már a birtokukban volt, de az aláírt dokumentum hitelesített változata még nem rendelkezésükre. Lásd: Hansard Parliamentary Debates. House of Commons Debates. 24 August 1833. Vol. 20. cc. 873–875.

⁶³⁶ Георгиев, В. А.: Внешняя политика России на Ближнем востоке. В конце 30- начале 40-х годов в. Москва, Издательство Московского Университета, 1975. 66.

angol részről érzékelt elutasítás számos formáját tapasztalta meg az 1830-as évek első felében. A legszembetűnőbb eset a mindennapi diplomáciai kapcsolattartásban jelentkező probléma volt, amely évekre megnehezítette a London és Szentpétervár közötti érdemi kommunikációt. Mielőtt a konkrét diplomáciai affér részleteit ismertetnénk, fontos felvázolnunk azon körülményeket, amelyek az első egyiptomi válság idején inaktivitásra ösztönözték a Foreign Office-t.

Nagy-Britannia döntésének hátterében bel- és külpolitikai tényezők egyaránt szerepet játszottak. A Charles Grey vezette liberális kormány minden eszközt megragadott választási ígéreteinek betartására és a társadalmi-politikai reformok végrehajtására, amelynek szerves részét képezte az aránytalan választási rendszer átformálása. A londoni kabinet nehéz időszakot élt át, hiszen a szegénykérdés és a „*rothadt körzetek*” problémájának megoldása olyan intézkedéseket követelt meg, amelyeknek parlamenti elfogadtatása komoly vitákat generált a konzervatív ellenzékkel. A nemzetközi ügyek vonatkozásában szintén több válsággóc kezelésében kellett Londonnak helytállnia: az 1830-as forradalmi hullám indukálta belga önállósodási folyamat és az ehhez kapcsolódó nemzetközi konferencia lebonyolítása, a karlista háborúk, valamint a latin-amerikai spanyol és portugál gyarmatok kérdése bonyolult és komplex ügyeknek bizonyultak, amelyekben a st. james-i kabinetnek mindenekelőtt Franciaországgal kellett dűlőre jutnia és a párizsi ambíciókat féken tartania.

Az egyiptomi válságot a Foreign Office folyamatosan figyelemmel kísérte, de érdemi beavatkozást – sem politikai, sem katonai úton – nem kívánt végrehajtani. A nyugati-európai lekötöttségei mellett a Lord Palmerston irányította külügy azt a szempontot is figyelembe vette, hogy az angolok közbenjárása milyen válaszreakciókat generálhat az orosz diplomáciában.⁶³⁷ Nem szeretett volna olyan nemzetközi szituációt teremteni, amiben Szentpétervár szükségesnek ítélné meg a MID fellépését. Ebben a stratégiájában Bécs és Párizs a maga sajátos módján segítségére volt, mivel más-más okoktól vezérleve ugyan, de egyikőjük sem támogatta Egyiptom függetlenedését és a külső beavatkozással történő békekötést.

Franciaország magatartása azonban némi magyarázatra szorul, mivel a korábbi években éppen a francia kormányzat volt az, amely felkarolta és pártfogolta Mohamed Ali elképzeléseit. A Franciaország és Egyiptom közötti hagyományosan jó kapcsolat Mohamed Ali hatalomra kerülése után alakult ki. Uralkodása első éviben több alkalommal is a francia irányvonalat képviselő bej mellé állt a brit politikát támogatókkal szemben, és határozottan fellépett a brit flotta 1807-es egyiptomi expedícióinak alkalmával.⁶³⁸ Nagy-Britanniára Mohamed Ali ezekben

⁶³⁷ Киняпина, 172.

⁶³⁸ Benke, 318.

az években inkább aggresszorként, mintsem nagyhatalmi pártfogóként vagy szövetségesként tekintett.

Az 1820-as években Egyiptomba áramló francia tőke, valamint a hadsereg- és az állam modernizációjához nyújtott politikai és szakmai támogatás jelentős mértékben hozzájárult az oszmán tartomány belső viszonyaink javításához és gazdasági, társadalmi berendezkedésének fejlődéséhez. A Mohamed Ali⁶³⁹ által elindított újjátások az Oszmán Birodalom egyik legfejlettebb és gazdasági szempontból prosperáló tartományává tették Egyiptomot. A folyamat 1808-ban az agrárreformmal vette kezdetét,⁶⁴⁰ és a hadsereg átstrukturálásával folytatódott 1815 után. Az egyiptomi hadsereg alapját képező albán zsoldos egységek helyére a pasa jól képzett, modern típusú haderőt szeretett volna létrehozni, amely alkalmas az állam védelmére és területszerzési terveinek megvalósítására. Az új hadsereget Mohamed Ali a Nizám-i Dzsedíd keretein belül hozta létre,⁶⁴¹ az „új rendszer” felépítésében pedig külföldi szakértők segítségét kérte.⁶⁴² A haderő korszerűsítésére, valamint a katonai képzési rendszer kiépítésére francia tiszteket és szakembereket⁶⁴³ vette igénybe, akiknek jelentős része a Bourbon restaurációt követően telepedett le Egyiptomban.⁶⁴⁴ A hadseregfejlesztésben kialakított struktúra a napóleoni hadszervezet szabályzatát követte és a közigazgatás, valamint az államapparátus megreformálása során szintén a francia modell került átvételre.⁶⁴⁵ Háttérfejlesztésként Mohamed Ali neki látott a hazai hadiipar feltételeinek megteremtéséhez,⁶⁴⁶ amely mellett az ipar többi szektora is (textil-, cukor-, olajgyártás) kiemelt állami támogatást kapott.⁶⁴⁷

Egyiptom gyakorlatilag önálló államként működött, adminisztratív szinten és adózási kötelezettsége révén azonban még mindig az Oszmán Birodalom része volt. Egyiptom modernizálásának időszakában Mohamed Ali a belső átalakításra, valamint a hadsereg és a flotta fejlesztésére összpontosított. Ezekben az években Egyiptom és a Porta között nem voltak nagyobb összeütközések. Ennek oka abban rejlett, hogy Mohamed Ali úgy vélte, az egyiptomi tartomány birodalmon belüli helyzete kedvezőnek tekinthető, hiszen a Konstantinápolyinak való

⁶³⁹ Mohamed Ali 1805-ben került Egyiptom élére.

⁶⁴⁰ Ormos – Majoros, 70.

⁶⁴¹ Ahogyan erre J. C. Hurewitz is felhívja a figyelmet a Nizam-i Dzsedíd terminus, amelyet elsősorban III. Szelim szultán hadseregreformjának elnevezéseként szokás használni, ugyanúgy alkalmazható Mohamed Ali hasonló intézkedés-sorozatára is, mivel gyakorlatilag mindkét esetben ugyanazt az elnevezést használták. Lásd: Hurewitz, J. C.: The Beginnings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis. Middle East Journal. 1968. No. 2. 145.

⁶⁴² Uo.

⁶⁴³ Angol és itáliai szakemberek is részt vettek a folyamatban.

⁶⁴⁴ Benke, 319–321.

⁶⁴⁵ Uo.

⁶⁴⁶ Dunn, John: Egypt's Nineteenth-Century Armaments Industry. The Journal of Military History. 1997. No. 2. 235–236.

⁶⁴⁷ Benke, 320. Az ipar fejlődésével kapcsolatban lásd részletesebben: Batou, Jean: L'Égypte de Muhammad-Ali Pouvoir politique et développement économique. Annales. Histoire, Sciences Sociales. 1991. No. 2. 401–428.

alárendeltség fennartása mellett is jelentős mozgástere van a kormányzati ügyek terén. A Portával való békés viszonyt a reformok időszaka alatt végig fenntartotta. Idővel pedig az egyiptomi haderő már katonai potenciált és támogatást jelentett a központi török kormánynak. Az önálló arab állam megteremtésének gondolata mindazonáltal Mohamed Ali koncepciójának alaptétele volt, amelyben a párizsi kabinet biztosította számára a külső támogatást.

A francia külpolitika hosszú távú célkitűzései közé tartozott az észak-afrikai térségben való terjeszkedés, amelyre már a 18–19. század fordulóján is voltak kísérletek, komolyabb sikereket azonban Franciaország az 1830-as években tudott felmutatni. A francia gyarmati rendszer felélesztésének és újbóli kiterjesztésének terve pedig az éppen regnáló kormányzatok politikai beállítottságától függetlenül érvényes maradt. A regionális hatalomkiterjesztés első tényleges eredményét Algériában sikerült elérni. A X. Károly uralkodása alatt megteremtett ultraroyalista kormányzás az 1820-as évek második felében belpolitikai ellentéteket szült. Az uralkodó igényeit kiszolgáló konzervatív kormányzat emblemikus figurája – Jules de Polignac herceg – 1829–1830 között miniszterelnök, egyben a francia külügyminisztérium vezetője volt, aki nagy figyelmet fordított az észak-afrikai és a közel-keleti régióra. A francia külügy elsősorban Algéria francia gyarmattá válására koncentrált, de a hosszabb távú folyamat részeként számolt Egyiptom megerősödésével, önállósodásával és akár az Oszmán Birodalom felosztásának gondolatával is.⁶⁴⁸ Algír megszállására 1830 júliusában került sor, ezt követően pedig megindult Algéria francia fennhatóság alá vonása, amely azonban már Lajos Fülöp uralkodása alatt ment végbe.⁶⁴⁹ Az észak-afrikai hódítással szinte párhuzamosan zajló belpolitikai hatalmváltás nem okozott törést a francia gyarmatosítási folyamatban. Sőt, a polgárkirályság időszakában még inkább felkarolták Algéria ügyét és az Egyiptommal való tartós együttműködés alternatíváját.

Franciaország azonban, annak ellenére, hogy szoros kötelékek fűzték Egyiptomhoz, az 1832-ben kirobbant válságban nem állt Mohamed Ali mellé. A francia diplomácia ellentmondásos helyzetbe került, amelyben a párizsi kabinet kihátrált egy geostratégiai szempontból fontos közel-keleti szövetséges mögül, akinek a Portával szembeni győzelme Franciaország pozícióját erősítette volna a térségben. A döntésben nagy szerepe volt a reálpolitikai megfontolásoknak: Párizs számára ugyanis egyértelmű volt, hogy az Oszmán

⁶⁴⁸ 1829-ben Jules de Polignac és Richemont tábornok is saját koncepciót dolgozott ki az Oszmán Birodalom felosztására. A közös motívum mindkét tervezet esetében az volt, hogy az oszmán fennhatóság alatt álló területek Nagy-Britannia, Ausztria, valamint Oroszország közötti elosztásáért cserébe Franciaország európai területeken kapna kárpótlást, egészen konkrétan Luxemburg és Belgium birtoklásával. Lásd: Djuvara, 387–392.

⁶⁴⁹ Driault, Édouard: La question d'orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sévres 1920. Paris, Libraire Félix Alcan, 1921. 318.

Birodalommal szembeni nyílt konfliktus felvállalása ellenreakciókat váltana ki az európai nagyhatalmak részéről, különösképpen London és Szentpétervár oldaláról.⁶⁵⁰ A megszereshető előnyök pedig nagy eséllyel nem lesznek elegendőek ahhoz, hogy kompenzálják a brit és orosz részről várható fellépés negatív következményeit. Ezért a francia külügyi vezetés az európai partnerei mellé állt a keleti válság megítélésében és nem támogatta Mohamed Ali Porta elleni fellépését, valamint önállósági törekvését.

Oroszország az európai szövetségesekkel összehasonlításban merőben más attitűdöt alkalmazott azáltal, hogy már 1832-ben a Porta melletti kiállásáról tett tanúbizonyságot. Támogatásának nyílt felvállalása pedig meg is hozta a várt eredményt, az unkiar-iszkeleszi egyezmény addig példátlan védelmi-stratégiai és geopolitikai előnyhöz jutatta az Orosz Birodalmat anélkül, hogy hadseregének az egyiptomi erők elleni bevetésére valójában sor került volna. Fegyveres összeütközéstől mentes, tiszta diplomáciai győzelem volt ez Szentpétervár számára, amely adott helyzetben a Portának szintén előnyére vált.

Oroszország és a Porta kapcsolatának szorosabbá válása mellett Nesselrode az európai szövetségeseivel való viszonyában is előrelépést tudott felmutatni. Közvetlenül az unkiar-iszkeleszi szerződés aláírását követően a MID tárgyalásokba kezdett Ausztriával és Poroszországgal a korábban kialakított kelet-európai nagyhatalmi társulás felélesztésére. A szent szövetségi időszakot idéző kezdeményezés Bécsben és Berlinben kedvező fogadtatásra talált, 1833 szeptemberében pedig létrejött a münchengräzi egyezmény, amely a három kelet-európai nagyhatalom közös együttműködését volt hivatott deklarálni. Továbbá rögzítette az Oszmán Birodalom helyzetét érintő közös álláspontot, ennek értelmében mindhárom állam a Porta hatalmának és a birodalom integritásának a megőrzése mellett foglalt állást. Ezzel a diplomáciai aktussal a szentpétervári kormányzatnak két célja volt: egyrészt, hogy megerősítse közép-kelet-európai szövetséges kapcsolatait és a térségben való befolyását; másrészt pedig, hogy biztosítsa az orosz–török egyezmény legitimitását. Azzal ugyanis, hogy a két német állammal közös véleményt alakított ki a török kérdésben, a MID gyakorlatilag azt érte el, hogy Bécs és Berlin egyaránt jóváhagyja Oroszország keleti politikáját; London pedig kevésbé hatékonyan tud fellépni az orosz politikai térnyerés ellenében.

A megváltozott körülmények között Oroszország továbbra is szerette volna fenntartani a jó kapcsolatot Londonnal. Ám angol részről a passzív ellenállás taktikája került előtérbe az orosz ügyeket illetően. Ez azt jelentette, hogy a Foreign Office formálisan fenntartotta a szövetséges kapcsolatot a cári udvarral, mégis a brit fél tárgyalási gesztusai és az általa generált diplomáciai afférok révén egyértelmű jelzéseket adott a MID irányában való bizalomvesztés

⁶⁵⁰ Киняпина, 172.

demonstrálására. Határozott példája volt ennek az 1832–1834 között húzódó követ küldési procedúra.

Lord Haystesbury szentpétervári brit követ egészségügyi állapotára hivatkozva 1832-ben visszahívását kérte a Foreign Office-tól.* A megszokott ügymenet alapvetően nem okozott volna fennakadást a két állam kapcsolattartásában, hiszen Nesselrode és az orosz külügyminisztérium evidenciaként kezelte, hogy Lord Heystesbury helyére a brit kormány hamarosan új személyt jelöl ki, ahogy arra már számos alkalommal volt példa. Precedensértékét azzal vívta ki magának a helyzet, hogy a küldő fél által delegált diplomata fogadását a MID visszautasította, a pétervári követség élére ugyanis a Charles Grey vezette kabinet Lord Palmerstonnal egyetértésben Stratford Canninget nevezte meg.⁶⁵¹ A jelölt személye elméletben tökéletesen alkalmas lett volna feladatának ellátására, hiszen az Oszmán Birodalom fővárosában két alkalommal is – 1809–1812, valamint 1825–1827 között – teljesített missziót. Így egyaránt komoly tapasztalattal és ismereti háttérrel bírt a keleti kérdés, az orosz–török viszony, valamint a brit–török kapcsolatok relációjában. Mindez azonban nagy dilemmát okozott az orosz udvar számára.⁶⁵² Stratford Canning nagy hátránya éppen a fent említett érdemeiből fakadt. Az orosz külügyminiszter és a hivatalos diplomáciai testület, az uralkodóval együtt ugyanis már jól ismerte a brit követ képességeit az 1820-as évek közepén kifejtett orosz-ellenes tevékenységéből adódóan. Így amikor a cári udvarnak reagálnia kellett a Foreign Office megkeresésére, a jelölttel kapcsolatban felmerülő aggályok miatt I. Miklós elutasította annak fogadását.

Az angol diplomácia határozottabb magatartását jelezte, hogy Palmerston az orosz visszajelzéseket követően sem volt hajlandó változtatni a döntésén és a MID részéről érkező kompromisszum javaslatokat rendre elutasította.⁶⁵³ A megegyezés elhúzódása odáig vezetett, hogy Nagy-Britannia képviselő nélkül maradt Szentpéterváron és ez az állapot egészen 1835-ig állt fenn. A brit politikai és gazdasági érdekek szempontjából olyannyira fontos orosz kapcsolat tehát meglazulni látszott. Annál is inkább, hiszen 1834-re az orosz kormányzat – látván a Grey kabinet hajthatatlanságát – végül úgy döntött, hogy két év hiábavaló egyezkedés után nincs más lehetősége, mint hogy visszarendelje Londonból az orosz követet.⁶⁵⁴ Lieven

* A követváltás kérdésének problematikája egy korábbi tanulmány részeként megjelent: Schrek Katalin: The Effects of Russia's Balkan Ambitions on the Policy of the British Diplomacy towards St Petersburg: The Piece of Adrianople and its Consequences (1829-1832). In: (Re)Discovering the Sources of Bulgarian and Hungarian History. (Eds.) Gábor Demeter – Penka Peykovska. Auxiliary Historical Disciplines. Vol. IX. Sofia-Budapest, 2015. 22–37.

⁶⁵¹ Jones, 39.

⁶⁵² Потемкин, В. П. (Отв. ред.), История дипломатии. Т. 1. Библиотека внешней политики. Москва, Государственное социально-экономическое издательство, 1941, 418.; Lane-Poole, 20.

⁶⁵³ Hyde, H. Montgomery: Princess Lieven, London, George G. Harp and Co. Ltd., 1938. 208–210.; Потемкин, 418.

⁶⁵⁴ Hyde, 210.

hazahívása különösen nehéz döntés volt, hiszen a herceg több mint két évtizede szolgált az angol fővárosban, munkájával pedig mind brit, mind pedig orosz részről maximálisan meg voltak elégedve. A döntéskényszerbe sodort szentpétervári udvar így ideiglenesen képviselő nélkül maradt Londonban. Palmerston rendkívüli makacosságának és kitartásának bizonyítéka, hogy a Foreign Office akkor sem kínált elfogadható alternatívát, amikor szembesült Lieven elutazásának tényével. A brit külügyminiszter hajthatatlansága nyomán kialakult patthelyzet pedig már parlamenti körökben is magyarázatot követelt. Marquess of Londonderry 1834. május 27-i felszólalásában a miniszterelnöknek szegezte a kérdést, miszerint „(...) *miért nem lett Őfelsége képviselőjeként a Szentpétervárról visszahívott követünkkel egyenlő rangú (személy) küldve abba az udvarba.*”⁶⁵⁵ Lieven személyével kapcsolatban pedig azt hangsúlyozta, hogy „(...) *senki sem volt nála alkalmasabb megfelelően ellátni a fáradságos és felelősségteljes hivatalt, amit betöltött.*”⁶⁵⁶ Válaszában Grey miniszterelnök nem adott érdemi magyarázatot a helyzet tisztására, azonban mégis gesztust tett az orosz követ pozitív értékelése révén. Szerinte „(...) *senki sem érezhet nagyobb sajnálatot nála a jelen körülmény miatt. (...) volt lehetősége megismerni mennyi előnyt jelentett itt az ő [Lieven] jelenléte.*”⁶⁵⁷ Szintén érdemes említést tenni Dorothea Lieven Lady Cowperhez intézett 1834. október 7-i leveléről, amelyben a hercegnő némi iróniával és sértődöttséggel utalt hazaküldetésük körülményeire: „*Azt hiszem a két országunk kapcsolata már jó alapokon van. Lord P(almerston) akadálynak találta a férjemet. Biztosíthatlak róla – és mindenkinek ugyanezt mondom – hogy legalább (amiatt) boldog vagyok, hogy visszahívásunk a közügyek javára vált.*”⁶⁵⁸ A bejegyzés egyértelművé tette Palmerston ügyben való felelősségét. Végül a diplomáciai patthelyzetnek egyetlen megoldása volt, ha valamelyik fél enged az álláspontjából. Ebben a tekintetben a MID részéről mutatkozott nagyobb kompromisszum készség, amely Lieven visszahívását követően pár hónappal szerette volna végérvényesen lezárni a Londonnal való vitát és Pozzo di Borgo korábbi párizsi orosz követet küldte Londonba. Az orosz gesztus elérte célját, Lord Durham személyében ugyanis új követ érkezett Szentpétervárra, mindezt azonban már csak 1835 év elején került sor. Nagy eséllyel feltételezhetjük, hogy az enyhülésben komoly szerepe volt Lord Palmerston átmeneti távozásának a külügyminisztérium éléről. Távolléte (1834. november –

⁶⁵⁵ „(...) *why, our Ambassador having been recalled from the Court of St. Petersburg, another of equal rank was not sent as the representative of his Majesty at that Court.*” The Russian Ambassador. In: House of Lords Debates, 27 May 1834. Hansard Series III. Vol. 23. cc. 1351.

⁶⁵⁶ „*No one (...) was more competent adequately to discharge the duties of the laborious and responsible office he filled.*” In: Uo.

⁶⁵⁷ „(...) *no one could feel more regret at the circumstance than he did (...) he had had opportunities of knowing how much advantage attended his presence here.*” In: Uo.

⁶⁵⁸ „*I think the relationship of our two countries is now on good basis. Lord P. found my husband a stumbling-block. I can assure you – and i am telling everyone the same thing – that at least I am happy that public affairs should have benefited by our recall.*” Princess Lieven to Lady Cowper. Charko-Sélo, 7th October 1834. In: Sudley, 55.

1835. április) kétségkívül egybe esett a brit–oroszl diplomáciai kapcsolatok helyreállításának időszakával, amely immáron a Lord Melbourne által alakított új kormány tevékenységéhez köthető.

Az angol–oroszl viszonyrendszer a hagyományos reprezentációs kereteken belül normalizálódott, Nagy-Britannia és Oroszlország azonban nem tekinthetőek valódi politikai szövetségesnek. Az 1825 óta tartó együttműködés 1830 után darabjaira hullott. A folyamat okait áttekintve arra a következtetésre juthatunk, hogy a kooperáció felbomlására nagymértékben hatottak Oroszlország külpolitikai sikerei, amelyek elsősorban a közép-kelet-európai és balkáni pozícióit voltak hivatottak megerősíteni. A birodalom stratégiájában azonban nem volt cél a brit–oroszl szövetség megszakítása, mitöbbl, a MID a Portával szemben elért eredményei mellett a Londonnal való nexus fenntartásában látta külpolitikájának stabil bázisát, amely segítségére lehet a közel-keleti ügyek formálásában. Nesselrode hosszú távú koncepciója tehát a brit–oroszl koalíció megörzésével és a közös ügyekben való konszenzus-teremtéssel operált. Szentpétervár rendkívül aktív fellépése a Dunai Fejedelemségekben, a Kaukázus térségében és a közel-keleti ügyekben azonban éppen ellentétes reflexeket váltott ki a Foreign Office-ból, amely intő jelként értelmezte Oroszlország katonai és politikai lépéseit mindhárom geopolitikai régióban és inkább riválisként, mintsem segítő partnerként tekintett a cári udvarra. Ezen pedig az 1838-ban kirobbant második egyiptomi válság sem változtatott, annak ellenére, hogy mindkét állam tagja lett a Mohamed Ali ellen fellépő nagyhatalmi társulásnak.

A Porta és Egyiptom közötti újabb háborús konfliktus alappillére ismételtén Mohamed Ali önállósodási törekvése volt, a konfliktus generálásához pedig ürügyet a brit–török baltalimáni kereskedelemi szerződés aláírása biztosított. A Porta és a londoni kormányzat közötti megállapodás értelmében „*Őfelsége alattvalóinak, vagy azok ügynökeinek minden termékre (akár belső kereskedelem vagy export céljából), engedélyezett a vásárlás az oszmán domíniumokon (...).*”⁶⁵⁹ A rendelkezés a mezőgazdasági terményektől kezdve a gyárilag előállított termékekig kivétel nélkül mindenre vonatkozott. A fő hangsúly a nyersanyagfelvásárláson volt, amely esetében nagy előrelépést jelentett a brit kereskedők számára, hogy közvetlenül a termelőkkel bonyolíthatják le a felvásárlást.⁶⁶⁰ Továbbá „*(...) a Fényes Porta hivatalosan kötelezi magát minden mezőgazdasági terményre vagy kivétel nélkül bármely más termékre vonatkozó monopóliumok eltörlésére (...).*”⁶⁶¹ E tekintetben a szerződés

⁶⁵⁹ „*The subjects of Her Britannic Majesty, or their agents, shall be permitted to purchase, at all places at the Ottoman Dominions (whether for the purpose of internal trade or exportation) all articles (...).*” In: *Treaties Between Turkey and Foreign Powers, 1535–1855.* (Comp.) Foreign Office. London, Harrison and Sons, 1855. 277.

⁶⁶⁰ Benke, 334.

⁶⁶¹ „*The Sublime Porte formally engages to abolish all the monopolies of agricultural produce, or of any other articles whatsoever (...).*” In: *Treaties Between Turkey and Other Powers (...),* 277.

nagyon egyértelműen fogalmazott és külön kitért a tartományi helytartók által kiadott engedélyek megszüntetésére is. Ez azt jelentette, hogy a brit kereskedőknek jogukban állt bármilyen felvásárlást folytatni a helyi tartományi vezetés engedélye nélkül. A rendelet betartása minden helytartó számára kötelező érvényű volt, abban az esetben pedig, ha mégis külön engedély kérésére köteleznék a brit állampolgárokat, a Porta azt az egyezmény megsértésének tekinti, továbbá „(...) azonnal és szigorúan meg fogja büntetni az ehhez hasonló köteleességszegésben bűnös vezíreket és hivatalnokokat (...).”⁶⁶² Nyomatékosították továbbá, hogy a szerződésben foglalt pontok az Oszmán Birodalom minden területére – így Egyiptomra – egyaránt vonatkoznak.⁶⁶³

Mohamed Ali számára a balta-limáni szerződés gazdasági és politikai szempontból egyaránt hátrányos volt. Az egyiptomi állam által koordinált kereskedelmi folyamatokba való külső beavatkozás a tartomány Portától való függőségét hangsúlyozta, amelyet valójában Mohamed Ali addigra jóformán csupán formálisnak tekintett. Az egyiptomi ügyekben történő ilyen szintű beavatkozást a helytartó már nem tűrte meg. Mohamed Ali sérelmének másik kardinális pontja, hogy bár a brit–egyiptomi kapcsolatok gazdasági szinten tartósak voltak, de a helytartó alapjában véve nem szimpatizált a londoni kormánnyal. Az egyiptomi befolyásszerzésért zajló angol–francia vetélkedésben hagyományosan a párizsi kabinetet támogatta. A szerződés révén biztosított privilégiumok ellenben egyértelműen Londont hozták volna előnyösebb helyzetbe. Ráadásul a brit–egyiptomi kapcsolatok ez idő tájt, amúgy sem mondhatóak problémamentesnek, mivel a pasa rendre elzárkózott a brit javaslatoktól és elutasította a Szezi-csatorna megépítésének és az Orontésztől Bászráig vezető víziút kialakításának tervét.⁶⁶⁴ London részéről tehát a szerződés nem csupán gazdasági előnyszerzést, hanem Mohamed Ali hatalmának és presztízsének gyengítését célozta.⁶⁶⁵ Annál is inkább, mivel a balta-limáni szerződés létrejöttét megelőzően pár hónappal a pasa megerősítette hatalmát a szír területeken és 1838 májusában deklarálni kívánta Egyiptom, valamint Szíria függetlenségét, amely szintén negatív fejleményt jelentett volna a Foreign Office számára.⁶⁶⁶ Ezért a külügyi vezetés úgy vélte, hogy a brit–török egyezmény – legalábbis gazdasági téren – egyfajta korlátot jelent majd Mohamed Alinak. A brit diplomácia várakozásaival ellentétben azonban az egyezménynek nem volt visszatartó ereje – éppen ellenkezőleg – a török–egyiptomi konfliktus kiújulásának gyújtópontjává vált, mivel Mohamed Alit megerősítette elszakadási

⁶⁶² „(...) shall immediately punish with severity any Vizirs and other Officers who shall have been guilty of such misconduct.” In: Uo.

⁶⁶³ Uo. 278.

⁶⁶⁴ Benke, 334.

⁶⁶⁵ Schroeder, 1996. 736.

⁶⁶⁶ Uo.; Ward–Gooch, 170.

tervének végrehajtásában, a Porta pedig abban a tévhitben lépett be az újabb háborúba, hogy Nagy-Britannia nagyhatalami támogatását élvezzi.⁶⁶⁷ II. Mahmud 1839. június 7-én lázadónak nyilvánította Mohamed Alit és meghirdette az Egyiptom elleni háborút.⁶⁶⁸

Franciaország magatartása ezúttal határozottabb volt, mint az első egyiptomi válság esetében. A párizsi kabinet Mohamedi Ali kormányzatának fő támogatója maradt azután is, hogy a török–egyiptomi válság és Egyiptom függetlenségének kérdése nemzetközi szintre emelkedett. A háborús helyzet kialakulását követően a francia külügy figyelemmel kísérte a nagyhatalmak részéről érkező visszajelzéseket és tárgyalt a formálódóban lévő megegyezésről, amely az ügyben való közös fellépést volt hivatott előkészíteni. Azonban a diplomáciai manőverezésekkel és egyeztetésekkel párhuzamosan a párizsi kabinet kitartott Mohamed Ali támogatása mellett. Ez idő tájt a Nicolas-Jean Soult miniszterelnök és Émile Desages⁶⁶⁹ által kidolgozott külpolitikai stratégia érvényesült, amely bizonyos szinten ellentmondásosnak tűnhetett, mivel Egyiptom és a vezető európai államok között próbált egyensúlyozni az által, hogy részben igazodott a nemzetközi kezdeményezésekhez, részben pedig elhatárolódott a nagyhatalmi együttműködés gondolatától.⁶⁷⁰ Majd miután 1840 márciusától Adolphe Thiers vette át a kormány és a külügyminisztérium irányítását – Lajos Fülöp véleményével összhangban – Franciaország még határozottabban állt ki Egyiptom mellett.

A létrejött koalíció diplomáciatörténeti hátterének feltárása és Franciaország kívülállásának vizsgálata külön kutatási téma lehetne, ezért annak részleteibe nem bocsátkozunk. Lényegében a négy nagyhatalom – Nagy-Britannia, Ausztria, Poroszország és Oroszország – Oszmán Birodalom melletti közös fellépéséről van szó, amely nyomást gyakorolt Egyiptomra, és amelyből Franciaország a fentebb említett politikai vonalvezetésének eredményeképpen végül kiharadt.⁶⁷¹ A közös fellépés fő szorgalmazója Lord Palmerston volt, aki kettős céllal igyekezett elképzelését végrehajtani: 1. hogy megszilárdítsa a Porta helyzetét; 2. hogy kiküszöbölje Oroszország katonai segítségnyújtásának lehetőségét. Ebben az elképzelésben fontos szerep jutott Ausztriának, amely Oroszországgal szemben az angol diplomácia támasza és az angol külügyminiszter által tervezett bécsi nemzetközi konferencia házigazdája lett volna.⁶⁷² Az Oszmán Birodalom védelmét szem előtt tartó közös nyilatkozattételben Szentpétervár is részt akart venni. Azonban – amellet, hogy Oroszország együttműködési szándékáról tett tanúbizonyságot – kategorikusan elutasította a bécsi

⁶⁶⁷ Schoreder, 1996. 736.

⁶⁶⁸ Driault, 145.

⁶⁶⁹ A francia külügyminisztérium politikai igazgatója. Schroeder, 1996. 736.

⁶⁷⁰ Schroeder, 1996. 736–737.

⁶⁷¹ Ormos – Majoros, 73.

⁶⁷² Schroeder, 1996. 737.

konferencián való részvételt. Ennek oka abban rejlett, hogy bár a MID egyet értett az Egyiptom elleni kollektív fellépés gondolatával, de nem támogatta az indítványt, hogy egy angol–francia flotta vonuljon fel a tengersizorsoknál; és nem szimpatizált Metternich politikai stratégiájával sem. Utóbbi tekintetében az jelentett gondot, hogy az osztrák kancellár mielőtt támogatni kezdte volna Palmerston javaslatát, nem tárgyalta előzetesen az orosz szövetségeseivel, amelyet I. Miklós cár a münchengräzi egyezmény megszegésének tekintett.⁶⁷³

Mind Oroszország, mind pedig Nagy-Britannia részéről fontos volt a válság megoldása, amelynek első feltétele, hogy a Porta szüntesse be az Egyiptommal való különtárgyalásokat. A török–egyiptomi egyeztetéseknek különösen nagy tétje volt. Ibrahim pasa csapatai 1839. június 24-én Nezibnél elsöprő győzelmet arattak, pár nappal később pedig II. Mahmud szultán váratlanul meghalt. Utóda, a fiatal és tapasztalatlan Abdül-Medzsid lett (1839–1861). A vereség és a hirtelen jött trónváltás nehézségei mellett az oszmán kormányzat helyzetét még egy további tényező súlyosbította: az Ahmed Fevzi pasa vezette tengeri haderő 1839 júliusában Egyiptom oldalára állt.⁶⁷⁴ Az események hatására Abdül-Medzsid tárgyalásokba bocsátkozott Mohamed Alival, a nagyhatalmak pedig tartottak tőle, hogy a béke irányába mutató egyeztetések meghozhatják Egyiptom számára a kívánt függetlenséget és az általa megszerzett területek fölötti korlátlan uralmat. Egy ilyen fordulat mind brit, mind orosz szemszögből nézve kedvezőtlen lett volna, mivel a két nagyhatalom közel-keleti politikájában még mindig nagyobb realitása volt a gyenge és jól irányítható Oszmán Birodalom fenntartásának, mint egy újonnan létrejövő, erős és független arab állam támogatásának.

A következő lépés a négy nagyhatalom egyiptomi helytartóhoz intézett ultimátuma volt 1840. július 5-én. Ebben a londoni, bécsi, berlini és szeptérvári kormányzat elismerte Mohamed Ali uralmát Egyiptomban és Palesztínában, azzal a feltételel, hogy a többi terület – kiváltképpen Szíria – visszakerül a szultán fennhatósága alá.⁶⁷⁵ Mohamed Ali egészen addig visszautasította a feltételeket, amíg maga mellett tudta Franciaországot. A társult hatalmak azonban nem engedtek a követeléseikből és a párizsi kormányzat meghátrálásra kényszerült a nagyhatalmi összefogással szemben, a személycserével járó⁶⁷⁶ külpolitikai fordulat pedig az egyiptomi erőket is visszavonulásra ösztönözte.⁶⁷⁷

A közel-keleti válság egy új probléma megoldásának igényét hozta felszínre: az oszmán tengersizorsok ügyét. A Boszporusz és a Dardanellák használatára vonatkozóan az unkiar-iszkeleszi szerződés világos szabályokat fektetett le. Mivel azonban a traktátum egyértelmű

⁶⁷³ Uo. 738.

⁶⁷⁴ Benke, 334.

⁶⁷⁵ Ormos – Majoros, 73.

⁶⁷⁶ Adolphe Thierst leváltását követően a külügyek élére François Guizot került. Schroeder, 1996. 750.

⁶⁷⁷ Ormos – Majoros, 74.

katonai előnyt biztosított az Orosz Birodalom számára, a Mediterráneum keleti medencéjének ellenőrzésében részt vevő Nagy-Britannia és Franciaország közös érdeke volt az orosz–török kizárólagosság feloldása. Ezt a célt volt hivatott szolgálni a Londonban 1840-ben megkezdődött tárgyalássorozat, amely az 1841. július 13-i a Dardanella-egyezmény megkötésével zárult. Az új szabályozás értelmében a nagyhatalmak nem folytathatnak egyoldalú tárgyalásokat a tengerszoros hanszálatának ügyében. Ez gyakorlatilag kizárta annak lehetőség, hogy egy újabb unkiár-iszkeleszihez hasonló kizárólagos megállapodás születhessen.⁶⁷⁸ Másrésztől a londoni konvenció kimondta, hogy a békében a Porta nem engedi más államok flottáját áthajózni a Boszporuszon és a Dardanellákon.⁶⁷⁹ A konferencia alaposabb diplomáciatörténeti bemutatására szintén nem térünk ki, mivel ez a kérdéskör már túlmutat az általunk meghatározott témán és időkereten, másrésztől pedig a kérdés összetettsége és a források hiánya sem teszi lehetővé annak részletes elemzését. Számunkra abból a szempontból fontos, hogy a második egyiptomi válság a pentarchia nemzetközi együttműködése és a brit–orosz kapcsolatok szempontjából új fejezetet nyitott. Az angol–orosz viszonyrendszerben a keleti krízis sem tudott már olyan helyzetet eredményezni, hogy újra életbe lépjenek az 1826-os mechanizmusok. Bár volt közös párbeszéd Anglia és Oroszország között, az inkább volt egy általánosabb – az európai nagyhatalmi rendszeren belüli – együttműködés, mint tényleges angol–orosz politikai szövetség. Mindazonáltal az 1841-es megállapodás brit részről sikert hozott, hiszen Palmerston külpolitikájának egyik fő célkitűzése, hogy hatályon kívül helyezze az 1833-as orosz–török védelmi szerződést, sikerrel járt.⁶⁸⁰ Az orosz diplomácia azonban a londoni konvenció létrejöttét nem értékelte vereségként, hanem az unkiár-iszkeleszi egyezményről való lemondást egy hosszú távon kedvezőbb és békésebb feltételeket biztosító kompromisszumként tekintették, amely beleillett a Nesselrode-féle visszafogott, angolbarát politikai irányvonalba.⁶⁸¹

A válság évei az Oszmán Birodalom belpolitikájában is új szakaszt nyitottak meg. Abdül-Medzsid szultán – apja munkáját folytatva – 1839. november 3-i rendeletében új reformokat vezetett be. A Gülhánei Hatt-i Seríf a polgári átalakulás irányába ható intézkedés-sorozat volt. A szultáni leirat főbb pontjai között szerepelt a becsület, az élet és a tulajdon védelme, a modernizált adórendszer és arányosított teherviselés, vallási hovatartozástól független jogegyenlőség, nyíltabb és átláthatóbb igazságszolgáltatás, általános és meghatározott időre szóló hadkötelezettség bevezetése.⁶⁸² Bár a szultán abszolút hatalmának korlátozásában még

⁶⁷⁸ Георгиев, 182.

⁶⁷⁹ Uo. 183.

⁶⁸⁰ Uo. 184.

⁶⁸¹ Schroeder, 737–738.

⁶⁸² Bailey, 195.; Matuz, 179–180.

nem történtek lépések, mégis fordulópont ez a Porta számára. Az 1839-es Hatt-i Seríffal vette kezdetét ugyanis a Tanzimát, vagyis a nagy újjászervezés korszaka, amely a következő évtizedekben számos előremutató változást eredményezett az Oszmán Birodalom gazdasági-társadalmi viszonyaiban. A központi kormányzat érzéklete a modernizációs folyamatok végrehajtásának szükségességét, amely nem csupán a belső problémák felszámolása, hanem a Porta nemzetközi hatalmi erőterben elfoglalt helyének és szerepének megőrzése miatt szintén fontos volt. Külső és belső gyengését az 1830-as évek válságai többszörösen igazolták. A konstantinápolyi kormányzat a birodalom integritását veszélyesztető helyzetekben pedig rendszerint külső politikai és/vagy katonai segítségnyújtásra szorult. Míg az 1820-as évek görög válságában ez a támasz a Mohamed Ali vezette Egyiptom volt, addig a következő évtizedben éppen a török vazallus állam ellensúlyozására az európai koncert tagjaira kellett támaszkodnia. A Porta azonban a nehézségek ellenére mindvégig megőrizte aktív cselekvőképességét és a keleti kérdés, valamint a hozzá kapcsolódó problémahalmazok kezelésének állandó és meghatározó tényezője maradt.

IX. KITEKINTÉS A BRIT–OROSZ ÉRDEKELLENTÉTEK KÖZÉP-ÁZSIAI RÉGIÓJÁRA

Bár a dolgozat témájának fő vezérfonalától elkanyarodunk, egy rövid kitekintés erejéig mégis fontos kitérni arra, hogy a keleti kérdés mentén kialakuló brit–orosz nagyhatalmi rivalizálás az 1830-as évek végére hogyan eszkalálódott újabb területekre, túlhaladva immáron a keleti kérdés kereteit és átvezetve minket a század második felében kibontakozó „nagy játszma” (*Great Game*) problematikájára. Az 1835 utáni brit–orosz vetélkedés egyik meghatározó geopolitikai színtere lett Herat és a szélesebb értelemben vett afgán térség. A régió fölötti befolyásszerzés ambíciója, valamint Nagy-Britannia és Oroszország konfrontációjának gyökerei egészen az 1830-as évek közepéig vezethetőek vissza, amikor az Oszmán Birodalom szomszédságában terjeszkedni próbáló Perzsa állam Herat fejedelemségének annektálásával kívánta helyzetét stabilizálni a térségben. A folyamat azonban mind angol, mind orosz részről egyaránt politikai beavatkozást vont maga után, amely London és Szentpétervár kapcsolatában 1837–1838-ban újabb nézeteltérést eredményezett. A teheráni kormányzat ugyanis ekkorra szánta el magát a Herat ellen irányuló területszerző háborúra.

Az afgán térség politikai heterogenitása és a kis fejedelemségek kiszolgáltatottsága okán a Perzsa Birodalom és India közé ékelődött terület az expanzió lehetséges irányává vált, nem csupán Teherán, hanem Szentpétervár számára is. Oroszország élénk érdeklődést mutatott a közép-ázsiai államok iránt, de az azok meghódítását célzó külpolitikai tervek majd csupán az 1860–1870-es években realizálódtak, és a krími háború lezárásáig az Oszmán Birodalom által ellenőrzött területek mellett Afganisztán csupán másodlagos geopolitikai színtér maradt. A tárgyalt időszakban a herati, kabuli, kandahári és pesavari kánságok a perzsa térhódítás relációjában, annak potenciális alanyaiként kerültek a figyelem középpontjába. A felsorolt államok valódi értéke pedig a rajtuk keresztül vonuló kereskedelmi utakban rejtett, amelyek Indiával teremtettek közvetlen gazdasági összeköttetést.⁶⁸³ Ugyanezen érv miatt volt a Foreign Office számára kulcsfontosságú a négy kánság függetlenségének megőrzése és idegen fennhatóság alá kerülésének megóvása. Abban az esetben pedig, ha mégis sor kerülne a szuverén fejedelemségek felszámolására, nem mindegy, hogy azt melyik állam – a Perzsa Birodalom vagy Oroszország – hajtja végre. Lényegében London ez irányú aggodalma okozta a fő dilemmát és az 1838-as diplomáciai affér kiváltó okát. Oroszország ugyanis ez idő tájt szorosabbra fűzte külkapcsolatait Perzsiával és az általa bekebelezni kívánt Herattal is.

Az orosz–perzsa vonal erősödése vélhetően azt a félelmet erősítette fel a Foreign Office-ban, hogy a Portával megkötött unkiár-iszkeleszi egyezmény után Oroszország a közel-keleti

⁶⁸³ Habberton, William: *Anglo–Russian Relations Concerning Afghanistan 1837–1907*. Urbana, The University of Illinois, 1937. 11.

társég másik nagyhatalmával szintén számára kedvező és kölcsönös védelmi szerződést ír alá, kikölkentve ezáltal Nagy-Britanniát a Teheránnal több, mint húsz éve fennálló szövetségi társulásból. Az 1814-ben aláírt dokumentum értelmében ugyanis a Perzsa Birodalom semlegességet vállalt és nem engedte saját területein átvonulni olyan államok hadseregeit, amelyek ellenséges viszonyban állnak Angliával.⁶⁸⁴

A perzsa sah 1837-ben állt elő a herati hadjárat tervével. Az orosz külügyminiszter pedig előzetesen biztosította a Foreign Office vezetőjét arról, hogy abban az esetben, ha a teheráni kormányzat valóban megindítja a területszerző háborúját az afgán fejedelemség ellen, Oroszország nem fogja ebben támogatni. A vitás helyzetet az teremtette London és Szentpétervár között, hogy egyes hírforrásokra alapozva a brit külügy azt állította, hogy I. O. Szimonyics gróf teheráni követ misszója során az orosz kabinet támogatásáról biztosította a perzsa uralkodót.⁶⁸⁵ Az afgán helyzetet elemző feldolgozásában William Habberton arra az álláspontra jutott, hogy a rendelkezésre álló források alapján valóban nem lehet tisztán látni az 1837-es eseményeket, mivel azok egymásnak ellentmondóak. A MID állásfoglalása és az orosz delegált tevékenysége kapcsán felmerülő hírek valóban nagy kontrasztot mutattak. Az általunk vizsgált időszak angol–orosz kapcsolattörténetében pedig láthattunk már példát arra, amikor egy követ szembe ment saját kormányának utasításával – lásd Lord Strangford példáját. Lehetséges, hogy Oroszország és a perzsa–afgán háború ügyében hasonló mulasztás történt Szimonyics gróf részéről, mint 1825 őszén a szentpétervári brit követ esetében. A brit közbenjárás és az orosz mentegetőzés mindazonáltal hatástalan maradt. A perzsa hadsereg 1837 novemberében megindította Herat elleni háborúját.⁶⁸⁶

A közép-ázsiai állam függetlensége azonban olyan neuralgikus pontnak bizonyult, amely a brit diplomácia aktivizálódása mellett már fegyveres beavatkozást vont maga után. Az elmúlt két évtized angol válságkezelési módszereiben kizárólag egy alkalommal és akkor is közös nagyhatalmi koalícióban került sor fegyveres intervencióra. Ezért a herati háborúba való brit beavatkozás olyan kiemelt eseménynek számított, amely rávilágított a brit külpolitikai gondolkodásmód egyik fő mozgatórugójára: a brit tökéérdekeltségek és India védelmének létfontosságára. Mint ahogyan Sir Henry Ellis teheráni brit követ egy 1837-es jelentésében megfogalmazta: „*Afganisztánra úgy kell tekinteni, mint az Indiai Birodalmunk határvidékére (...)*”,⁶⁸⁷ ennél fogva az afgán térség fenyegetettsége egyenlőséget mutat a brit koronagyarmat veszélyeztetettségével, amely azonnali és szükséges katonai beavatkozást sürgetett.

⁶⁸⁴ Definitive Treaty with Persia, concluded at Tehran. 25th November 1814. In: Treaties with Persia. Presented to both Houses of Parliament by Her Majesty's Command. London, Harrison and Son, 1839.

⁶⁸⁵ Habberton, 13–14.

⁶⁸⁶ Uo.

⁶⁸⁷ „*Afghanistan must be considered as frontier to our Indian Empire (...)*.” Idézei: Uo. 12.

A brit lépés orosz vonalon hasonló, ám kisebb volumenű reakciót váltott ki. A MID egy expedíciós hadjáratot indított a Hívai Kánságba, hivatalosan azért, hogy az ott jogtalanul fogva tartott orosz állampolgárokat kiszabadítsa.⁶⁸⁸ Az orosz csapat elindítására a britek kabuli intervenciója alatt került sor és éles bírálatot kapott a Foreign Office részéről, amely készen mutatkozott a szomszédos államba is hadjáratot vezényelni, ha a Hívai Kánság önállósága forog kockán.⁶⁸⁹ Nagy-Britannia tehát kész volt erőt mutatni Oroszországgal szemben, ha a tét India geostratégiai védelmének megtartása volt. Bár az ügyből nem lett komolyabb konfliktus, mivel a brit és az orosz csapatok között nem került sor összecsapásra, ennek a mozzanatnak mégis számottevő jelentősége van: ez volt az első olyan alkalom, amikor valóban realitása mutatkozott annak, hogy Nagy-Britannia és az Orosz Birodalom már nem csupán diplomáciai fórumokon, hanem a hadszíntéren is képesek lennének megütközni. A tétek megemlése pedig azért nem okozott nagyobb dilemmát most már a brit kabinet számára sem, mert egy Európán kívüli térségről volt szó.

A helyzet feloldásában szerepe volt a Nesselrode által Nagy-Britannia irányában foganatosított mértéktartó külpolitikának, amelyet az 1837-es Vixen-konfliktus vonatkozásában már alkalmazott. Az expedíciós csapatokat még Orenburgból visszahívták, a londoni kabinet pedig az orosz gesztust látván visszafogottabb hangnemre váltott.⁶⁹⁰ Az angolok herati háborúja 1842-ben ért véget, a brit csapatok ekkor vonultak ki a térségből.⁶⁹¹ A brit–orosz affér még a válsághelyzet kialakulását megelőző pillanatban véget ért, de jelzésértékű volt, hogy a két fél közötti diplomáciai viták vagy nézeteltérések most először jutottak el a közvetlen fegyveres összecsapás előszobájába. Az új helyzet és az új geopolitikai régió pedig hosszú távon konstans feszültséget és nézetkülönbséget szült a két – immáron visszafordíthatatlanul – riválissá vált nagyhatalom között.

⁶⁸⁸ Habberton, 20.

⁶⁸⁹ Уо. 21.; Орлик, 1995. 250.

⁶⁹⁰ Habberton, 21.

⁶⁹¹ Уо. 21–22.

X. KONKLÚZIÓ

A dolgozatban arra vállalkoztunk, hogy képet adjunk Nagy-Britannia és Oroszország keleti kérdésben alkalmazott válságkezelési mechanizmusainak jellegéről, azok módszertanáról és a kríziskezelés formáját meghatározó tényezőkről. A vizsgálatok alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy a két európai nagyhatalom konfliktuskezelési attitűdjében időszakosan elkülöníthető tendenciák figyelhetők meg. Ezeken a trendeken vagy irányvonalakon belül pedig eltérő eljárásmodok körvonalazódtak. A nemzetközi konfliktusok tekintetében foganatosított elvek, koncepciók és külpolitikai stratégiák közötti különbségek nem csupán periodikusan, hanem geopolitikai színterekre tagoltan is eltérést mutatnak. Ennek alapján Nagy-Britannia és az Orosz Birodalom válságkezelési módszereinek karaktere térben és időben determinálható. Az időbeli keret, vagyis az 1821–1838 közötti időszak két nagyobb etapra bontható: az 1821–1830-ig és az 1830–1838-ig terjedő periódusra. A kronológiai felosztás ugyanakkor szoros összefüggést mutat a konfliktusok regionális elhelyezkedésében. Mivel három geopolitikai régió: 1. Balkán; 2. Fekete-tenger (amely magában foglalta a Kelet-Balkán és a Kaukázus területeit) és a 3. Közel-Kelet (valamint érintőlegesen a közép-ázsiai térség) érintettsége is ugyanezen intervallumokhoz rendelhető. 1821–1830 között a Balkán, míg 1830–1838 között egymással párhuzamosan a Fekete-tenger és a Közel-Kelet térsége vált a nagyhatalmi konfliktuskezelés színterévé. A Foreign Office és a MID külpolitikája, valamint helyzetmegoldási képessége ezen területek nemzetközi kapcsolatok viszonyrendszerében betöltött helyzetéhez és a helyi politikai viszonyokhoz igazodtak. A földrajzi tényező mellett az adott államok válságkezelési mechanizmusaira és külpolitikai elképzeléseire azonban külső és belső faktorok szintén hatással voltak.

Utóbbi kategóriájába tartoznak a belpolitikai tényezők, amelyek Nagy-Britannia esetében 1815–1822 között, valamint az 1830-as évek elejének reformidőszakában; míg Oroszország tekintetében az 1825 november-decemberi trónváltás és a dekabrista felkelés következményeképpen érdemben befolyásolták a szóban forgó nagyhatalmak külpolitikáját. Bár összességében a belpolitika a vizsgált évtizedekben nem gyakorolt folyamatos impressziót a Foreign Office és a MID munkájára, a keleti kérdés válságkezelésének adott szakaszaiban mindenképpen számításba kellett venni a fenti eseményeket. A belügyek mellett a belső politikaformáló tényezők közé sorolható még Nagy-Britannia és Oroszország gazdasági orientációja. Nagy-Britannia számára a levantei kereskedelem, valamint az indiai koronagyarmatával való összeköttetésének garantálása a külügyek formálásában alapvetően gazdaság centrikus szemléletmód érvényesítését követelte meg, a Foreign Office ennek megfelelően a brit gazdasági érdekeltségek mentén dolgozta ki a keleti kérdésben és az Oszmán

Birodalomban alkalmazott politikáját. A szentpétervári kormányzat gazdasági prioritását Oroszország déli tartományainak a földközi-tengeri kereskedelembé való bekapcsolásának igénye és az Oszmán Birodalom határain belüli orosz gazdasági tevékenység intenzitásának növelése képezte. Bár ezen folyamatok érintőlegesen említésre kerültek, a dolgozat diplomáciatörténeti jellege miatt a gazdasági folyamatok részletes elemzésére nem került sor.

A válságkezelési mechanizmusok jellegét meghatározó belső tényezők harmadik eleme a politikaformáló személyek attitűdje volt: ennek kapcsán brit oldalon a hivatalban lévő külügyminiszterek egyéni gondolkodásmódja és keleti kérdésben megfogalmazott koncepciója került megvilágításra George Canning, Wellington herceg és Lord Palmerston esetében; míg orosz kontextusban a birodalom nemzetközi kapcsolatait meghatározó főszereplők maguk az uralkodók – I. Sándor és I. Miklós – voltak, azzal a kitételrel, hogy sajátos véleményük és külpolitikai stratégiájuk kiépítésében a MID külügyi apparátusa komoly háttérmunkát végzett. A brit külügyminiszterek külpolitikai gondolkodásmódja két fő típusra bontható: az Oroszországgal való kapcsolatot *kooperatív alapokra helyező* koncepció, ami a kívánt brit külpolitikai és külgazdasági célok elérése érdekében átmeneti és szükségszerű együttműködés kialakítására törekedett a Szentpétervári kabinettel. Ebben az esetben maga az orosz szövetség a problémamegoldás egyik eszközeként jelent meg. A másik alternatívát pedig éppen ellenkezőleg az *Oroszországgal szembeni ellensúly* megerősítése és a keleti kérdésben megnyilvánuló orosz politikai ambíciók/és vagy válságkezelési módszerek hatásainak kiegyenlítése képezte. Erre hozható fel példaként az 1828–1829-es orosz–török háború utáni időszak, amikor a londoni kormányzat az Orosz Birodalom által elért sikerek hatására korábbi szövetségesi kötelekeinek fokozatos felszámolására és az orosz befolyás növekedés Balkán térségben történő kompenzálására törekedett. A két elmélet közötti cezúrát az 1827–1828-as év képezte. Az azt megelőző időszak Canning-féle politikája az orosz-barát; míg a Wellington herceg és a Lord Palmerston nevével jelzett időszak az orosz-ellenes külpolitikai magatartás jegyeit viselte magán. Az Oroszországgal való kapcsolat jellege pedig a válságkezelés brit módszertanát is átformálta. A keleti kérdésben való közös fellépés és konszenzusra törekvés helyett *a szeparált probléma megoldás* kerül előtérbe, vagyis 1830 után mindkét állam a maga politikai stratégiájának megfelelően alakította keleti politikáját.

Az orosz diplomácia jellegére hatással volt az orosz uralkodók, I. Sándor és I. Miklós gondolkodásmódja. Nagy-Britannia irányában képviselt politikájukban azonban nem tapasztalhatóak éles váltások. Az *angol-orientált* attitűdjéhez a MID konzekvens módon ragaszkodott az 1820–1830-as évek folyamán, függetlenül a brit részről 1828 után megfigyelhető távolságtartástól. Oroszország keleti kérdésben elért sikerei mellett ugyanis ragaszkodott a brit politikai és ezáltal a gazdasági összeköttetések fenntartásához,

amelyeknek meglétét nem akarta nagyobb nemzetközi konfliktus révén kockáztatni. Az orosz külpolitika angol viszonylatban és a keleti kérdés vonatkozásában alkalmazott teóriája ennél fogva *a mérsékletesség* elvére épült.

A problémakezelést befolyásoló külső faktorok között mindenekelőtt az európai nagyhatalmi szisztéma keretein belül kialakult szövetséges rendszer(ek) változó feltételeihez való alkalmazkodás érdemel említést. A Négyes Szövetség és a Szent Szövetség keretein belül létrejött nemzetközi együttműködés a kongresszusi rendszer működtetése mellett sem volt képes a konfliktuskezelés terén egységes és a vezető nagyhatalmak számára elfogadható opciót kínálni sem az európai ügyek, sem pedig a keleti kérdés tekintetében. Utóbbi esetében pedig különösen nehézé tette az 1821 után kialakuló válsághelyzetek kezelését az a momentum, hogy az 1814–1815-ben új alapokra fektetett *kontinentális egyensúlyi rendszert* a hanyatló *Oszmán Birodalom nemzetközi helyzetének és belső problémáinak* – amelyek a 18–19. század fordulójától kezdve a Porta hatalma ellen irányuló fegyveres nemzetiségi mozgalmak szervezésében realizálódott (lásd első és második szerb felkelés; görög felkelés/szabadságharc) – *figyelembe vétele nélkül alakították ki*. Mivel a keleti kérdés egyáltalán nem képezte a bécsi kongresszus egyeztetéseinek tárgyát, ezért az 1820-as évektől jelentkező konfliktusok kezelésében nem mutatkozott összhang, vagy bármilyen közös irányelv. A keleti kérdés európai rendezésben való mellőzésével egy olyan hatalmi tényező maradt ki a kontinentális béke megteremtésének folyamatából, amely a Balkán, valamint a Fekete-tenger és a Földközi-tenger gazdasági-politikai status quo-jának őrzője volt. A regionális ügyekben érintett nagyhatalmak ezért *a kollektív (vagy konszenzus alapú) keleti politika* hiányában önálló érdekérvényesítési stratégiák és válságrendezési eszközök révén kezelték a keleti kérdés ügyeit. A metódus legmarkánsabban Nagy-Britannia és Oroszország tekintetében figyelhető meg – ennek során pedig London és Szentpétervár módszereikben eltérő, eszköztárukban azonban hasonló elemeket felsorakoztató válságkezelési mechanizmusokat működtetett.

Az eszközök tekintetében három fő típust különítettünk el, a *benemavatkozás elvét*, a *diplomáciai úton történő tárgyalást*, valamint a *közbeavatkozás* két altípusát: a *közvetítést (mediációt)* és *fegyveres intervenciót*. Annak ellenére, hogy ez a két kategória élesen elkülönül egymástól a békés egyeztetésektől a katonai fellépésig vezető folyamat egyes szakaszai sokkal árnyaltabb képet mutattak. Különösen igaz ez az 1820-as évek keleti konfliktusára, amely a balkáni geopolitikai színtérre összpontosult. A görög ügy kezdeti szakaszában a nagyhatalmi passzivitás dominált, majd 1824–1825 között a diplomáciai úton történő rendezés lehetősége került előtérbe, amely az angol–orosz együttműködés kialakulásával parallel módon öltött formát. London és Szentpétervár az 1826-os protokoll megkötésével igyekezett biztosítani a válság békés úton – nagyhatalmi közvetítés révén – történő kezelésének lehetőségét. A brit–

oros–oszmán egyeztetések kudarca és a Moreában zajló török–egyiptomi hadjárat eredményei azonban más megoldás keresésére ösztönözte a két szövetséges államot. Az újra gondolt és megerősített koalíció pedig 1827-ben új szintre emelte a konfliktus kezelését, amely már a katonai kényszerítés erejét alkalmazta.

A Fekete-tenger és a Közel-Kelet térségének estében más jellegű kríziskezelések figyelhetők meg. A közös angol–orosz problémamegoldás lehetősége elveszítette realitását, mivel a két nagyhatalom között a görög ügy utolsó fázisában felszínre kerültek azok a geopolitikai ellentétek, amelyek – a vizsgált időszak keretein belül – kizárták London és Szentpétervár keleti kérdésben történő további együttműködését. A konfrontáció forrása az Oszmán Birodalommal szembeni eltérő brit–orosz politikai irányvonalban gyökerezett. Oroszország befolyásának növekedése a Balkánon és a Kaukázus térségében az 1828–1829-es orosz–török háborút követően azt demonstrálta Nagy-Britannia számára, hogy az Orosz Birodalom angol szövetségesétől függetlenül is kész aktívan fellépni adott konfliktusokban, illetve, hogy a brit–orosz koalíció fenntartása nem jelent visszatartó erőt az Oszmán Birodalom felé irányuló orosz befolyás- és területszerző ambíciók vonatkozásában. Az 1830-as évek válságkezelésében ezért immáron *az egyéni cselekvés és az egyéni helyzetkezelés* valósult meg a Foreign Office és a MID részéről, az ebben az időszakban jelentkező válsággócok, vagy vitás pontok pedig nem emelkedtek nemzetközi diplomáciai fórumra.

A Nagy-Britannia és Oroszország közötti súrlódások a Kaukázus és a közép-ázsiai térségben mutatkoztak meg leginkább. A vitás helyzetek kezelése azonban mindvégig megmaradt a tárgyalásos módszer keretein belül. Szentpétervár esetében a diplomáciai megoldás mellé – a fentebb már említett okokból adódóan – egyfajta visszafogott attitűd társult, míg az angol külügyi vezetés stílusában és eljárás módjában a korábbi évtizedhez képest érdemi változás figyelhető meg. A Vixen-affér és az afgán fejedelemségek ügyében alkalmazott határozottabb fellépés nem csupán a brit külpolitika új tendenciáját, hanem a közép-ázsiai régió szerepének felértékelődését is előre vetítette. Oroszországnak a térségbe irányuló lassú, de folyamatos expanziója és India stratégiai védelmének kérdése pedig hosszú távon olyan ütköző pontot jelentett, amely évtizedekre meghatározta London és Szentpétervár kapcsolatát.

XI. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

THE NATIONAL ARCHIVES/PUBLIC RECORD OFFICE (LONDON)

TNA/PRO/FO/32	Foreign Office: Political and Other Departments: General Correspondence before 1906, Greece. Vols.: 16. (1829–1832); 64. (1836)
TNA/PRO/FO/65	Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire. Vols.: 121–169. (1820–1827); 175–176. (1828); 183. (1829); 189–190. (1830–1831); 193–195. (1831); 204. (1832); 211. (1833); 216. (1834); 221–238. (1836–1837).
TNA/PRO/94/35	Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Ratifications of Treaties Country: Austria Convention: commerce and navigation.
TNA/PRO/FO 95/522/7	Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Miscellanea, Series I. Supplementary Correspondence. Treaty Papers. 1834–1836.
TNA/PRO/FO/97/231	Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Supplements to General Correspondence before 1906. Greece - Protocols of Conferences in London (1830–1832).
TNA/PRO/FO/97/232	Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Supplements to General Correspondence before 1906. Greece - Boundary Commission (1832–1833).
TNA/PRO/FO 97/234	Communications from Prince Esterházy. Protocols of Conferences in London (1833–1837).
TNA/PRO/FO/97/344	Foreign Office and Predecessors. Political and Other Departments. Supplements to General Correspondence before 1906. Russia. Trade on East Coast of Circassia. Vol. 1.
TNA/PRO/FO/181	Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Embassy and Consulates, Union of Soviet Socialist Republics (formerly Russian Empire): General Correspondence. Vols.: 40. (1820–1828); 41. (1820–1825); 65. (1825); 68. (1826); 71. (1826–1834); 80. (1829–1837); 121.; 122.; 123.; 125.; 126.; 127.; 128.;
TNAP/PRO/FO 183/1	Foreign Office: Consulate and Legation, Russian Empire: Registers of Correspondence. To Foreign Office. (1834–1838).
TNA/PRO/FO 195	Foreign Office: Embassy and Consulates, Turkey (formerly Ottoman Empire): General Correspondence. Vols.: 91. (1831); 92. (1831–1832).
TNA/PRO/FO 352	Stratford Cannig Papers. Correspondence and Papers. Folios: 9B; 9C; 10 B; 11; 13A; 19B; 21B; 61/3–5.
TNA/PRO/FO/352/65/5	Abstracts of Articles of Treaties between Russia and Turkey (1774 – 1849) Subsisting April 4, 1854.

TNA/PRO/FO 881

Foreign Office: Confidential Print.

- 138 – GREECE: Mediation. Turkey and Greece. 1827.
- 165 – GREECE & RUSSIA: Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826.
- 168 – GREECE: List of Papers. Pacification. Protocols. Treaty. July 1827.
- 510 – RUSSIA & TURKEY: Report. Frontiers of Russia and Turkey, and Georgia and Caucasus. 1836–1837.
- 1065 – PERSIA AND RUSSIA: Treaty. Commercial, with Russia. 1828.
- 1173 – RUSSIA: Correspondence. Affairs of Greece previous to Treaty of July 6, 1827. 1823–1827.

BRITISH LIBRARY MANUSCRIPT COLLECTION (LONDON)

Add MS 47261. A–B

Lieven Papers. Vols. XXVII–XXVIII. Correspondence with George Canning Statemen. (1816–1827).

- B. Vol. XXVIII. Nov. 1825–1827.

Add MS 47263

Lieven Papers. Vol. XXX (ff. 212). (1) Letters from George Hamilton-Gordon, 4th Earl of Aberdeen; 1821–1830. ff. 1–47. (2) Correspondence with Henry John Temple, 3rd Viscount Palmerston; 1829–1834. 1821–1834.

BALLIOL COLLEGE HISTORICAL COLLECTIONS CENTRE, OXFORD

BCHCC/DUP/IB

Greece: 1826–1836.

BCHCC/DUP/IC

Turkey and the East: 1832–1876. Fols.: IC1; IC4; IC5; IC8 (1832–1837).

ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV, HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV (BÉCS)

Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 – Staatenabteilungen/Außerdeutsche Staaten

A. Großbritannien – Diplomatischen Korrespondenz

K 185

Berichte (Neumann, Esterhazy) (1829.01–1829.07)

K 186

Berichte (Neumann, Esterhazy) (1829.08–1829.12)

K 187 | Weisungen an Esterhazy (1829.01–1829.06)

B. Türkei VI – Diplomatischen Akten (1635–1848)

K 17 | Orientalische Angelegenheiten (1823–1841)
K 147 | Orientalische Angelegenheiten (1769–1839)

PUBLIKÁLT FORRÁSOK

ARCHIBALD, ALISON: The Decline of Turkey. In: Essays, Political, Historical and Miscellaneous. Vol. II. London, Balckwood and Sons, 1850.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПР) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. I. т. 2. Москва, Наука, 1961.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПР) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 1 (9). Москва, Наука, 1974.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПР) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 4 (12). Москва, Наука, 1980.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПР) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 5 (13). Москва, Наука, 1982.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПР) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 6 (14). Москва, Наука, 1985.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПР) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 7 (15). Москва, Наука, 1992.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПР) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 8 (16). Москва, Наука, 1995.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПР) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 9 (17). Москва, Наука, 2005.

British and foreign State Papers. 1820–1821. Vol. 8. (Comp.) Foreign Office. London, James Harrison and Sons, 1830.

British and foreign State Papers. 1821–1822. Vol. 9. (Comp.) Foreign Office. London, James Harrison and Sons, 1829.

CHATEAUBRIAND, M. DE: The Congress of Verona. Comprising a Portion of Memoirs of His Own Times. Vol. I. London, Richard Bentley, New Burlington Street, 1838.

[CHODZKO, LEONARD JAKOB BOREJKO] COMTE D'ANGE BERG: Le Congrès de Vienne et les traités de 1815. Tome IV. Paris, Amyot Éditeur des Archives Diplomatiques, 1864.

COBDEN, RICHARD: Russia. In: *The Political Writing of Richard Cobden*. Vol. I. London, William Ridgway, 1867. 155–354.

Correspondence, Despatches and other Papers of Viscount Castlereagh Second Marquess of Londonderry. Vol. 11. (ED.) VANE, CHARLES WILLIAM. London, John Murray, Albemarle Street, 1853.

Correspondence Relating to Persia. London, T. R. Harrison, 1841.

The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston with Selections from his Diaries and Correspondence. Vol. II. (ED.) BULWER, H. L. New Burlington Street, London, 1871.

The Treaty of Commerce with Turkey, 1838. Convention of Commerce and Navigation between her Britannic Majesty and the Sultan of the Ottoman Empire. Signed at Balta Liman, near Constantinople, 16th August, 1838. In: *Hertslet's Commercial Treaties*. Vol. V. 506–512.

A Journal of the Reign of Queen Victoria from 1837–1852. Vol. I. The Greville Memoirs. Part II. (ED.) GEVILLE, CHARLES C. F. London, Logmans, Green and Co. 1885.

HAGEMEISTER, JULES DE: *Memoire sur le commerce des ports de la nouvelle-Russie, de la Moldavie et de la Valachie*. Odessa – Simphéropol, D. Mieville, 1835.

Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube. Also an Official Report of the European Commerce of Russia, in 1835. London, A. Schloss, Foreign Book and Print Seller, 1837.

Hansard Parliamentary Debates. House of Lords Debates. Series III. Vol. 18.

Hansard Parliamentary Debates. House of Commons Debates. Series III. Vol. 19.

Hansard Parliamentary Debates. House of Commons Debates. Series III. Vol. 20.

Hansard Parliamentary Debates. House of Commons Debates. Series III. Vol. 36.

Hansard Parliamentary Debates. House of Commons Debates. Series III. Vol. 37.

Коммерческая газета, 1836. (<https://vivaldi.nlr.ru>)

Текст воспроизведен по изданию: *Англо–русский инцидент со шхуной "Виксен" (1836–1837 гг.)*. Красный архив, № 5 (102). 1940.

LANE-POOLE, STANLEY: *The Life of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Startford de Redcliffe*. Vol. I. London: Longman, Green and Co. 1888.

MARIGNY, EDUARD TAITBOUT DE: *Travels in Circassia. Three Voyages in th Black Sea to the Coast of Circassia*. London, 1837.

MARIGNY, EDUARD TAITBOUT DE: *Voyages en Circassie. Odessa et Simphéropol*, 1836.

МАРТЕНС, Ф. Ф.: *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Трактаты с Австрией. Том. IV. 1815–1849*. Санкт-Петербург, Типография Министерства Путей Сообщения, 1878.

МАРТЕНС, Ф. Ф.: Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Т. 11. Трактаты с Англией. 1801–1831. Санкт-Петербург, А. Бенке, 1895.

МАРТЕНС, Ф. Ф.: Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Т. 12. Трактаты с Англией. 1832–1895. Санкт-Петербург, А. Бенке, 1898.

MCNEILL, JOHN: Progress and Present Position of Russia in the East. London, Abermarle Street, 1836.

Mémoires, documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich, chancelier de cour et d'état. Tome III–IV. (PUBL.) LE PRINCE RICHARD DE METTERNICH. Paris, E. Plon et Cie, 1881. 574.

MIKHAILOWITCH, DUC NICOLAS: Le Empereur Alexandr Ier. Essai D'Étude Historique. Tom. II. Grand. St. Petersburg, Manufacture des Papiers de l'État, 1912.

Letteres et papiers du chancelier comte de Nesselrode 1760–1850. Extraits de ses archives. Tom. VII. (1828–1829), COMPLIÉ PAR LE: NESSELRODE, A. DE. Paris, A Lahure, Imprimeur-Éditeur, (s. d.).

Papers Relative to the Affairs of Greece. London, J. Harrison and Son., 1830.

POTOCKI, JEAN: Voyage dans les steps D'Astrakhan et du Caucase. Vol. I–II. Paris, 1829.

PROKESCH-OSTEN, ANTON VON: Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung der Hellenischen Königreiches, aus diplomatischen standpunkte. B. IV. Wien, Carl Gerold's Sohn, 1861.

The Portfolio, or a Collection of State Papers etc. Illustrative of the History of Our Times. Vol. I–VI. London, James Ridgway and Sons – Frederic Shoberl, 1836–1837.

The Private Letters of Princess Lieven to Prince Metternich. (ED.) QUENNELL, PETER. New York, E. P. Dutton & CO., INC., 1938.

Mémoires, documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich, chancelier de cour et d'état. Tome III. (PUBL.) METTERNICH, LE PRINCE RICHARD DE. Paris, E. Plon et Cie, 1881.

PROKESCH-OSTEN VON, AUGUST FREIHERRN: Geschichte des abfalls der Griechen vom türkischen reiche im jahre 1821 und der gründung des hellenischen königreiches. Aus diplomatischem Standpunkte. Band III. Wien, Carl Gerold's Sohn, 1867.

Под стягом России: Сборник архивных документов. (СОСТ.) САЗОНОВ, А. А. – ГЕРАСИМОВА, Г. Н. – ГЛУШКОВА, О. А. – КИСТЕРЕВ, С. Н. Москва, Русская книга, 1992. 78–92.

Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. 1649–1825 гг. Том XXXII; XXXIV; XXXVIII. (СОСТ.) СПЕРАНСКИЙ, М. М. Санкт-Петербург, Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830.

SCHIAMANN, THEODOR: *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I. Bd. I.* Berlin, Druck und Verlag von Georg Reimer, 1904. pp. 608–610.

Recueil de documents relatifs a la Russie. Pour la plupart secrets et inédits utiles a consulter dans la crise actuelle. Paris, 1854.

Notes of Conversations with the Duke of Wellington, 1831–1851. (ED.) STANHOPE, PHILLIP HENRY. London, John Murray, 1889.

George Canning and His Times. (ED.) STAPLETON, EDWARD J. London, John W. Parker and Son, 1859.

Some Official Correspondence of George Canning. Vol. I. (ED.) STAPLETON, EDWARD J. London, Longman, Green and CO., 1887.

Correspondence of Princess Lieven and Earl Grey. Vol. I. 1824 to 1830. (ED.) STRANGE, GUY LE. London, Richard Bentley and Son, 1890.

The Lieven–Palmerston Correspondence, 1828–1856. (ED.) SUDLEY, LORD. London, Ablemarle Street, 1943.

The Unpublished Diary and political Sketches of Princess Lieven. Together with Some of Her Letters. (ED.) TEMPERLEY, HAROLD. London, Johnathan Cape Ltd., 1925.

Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington. Vol. III – IV. (ED.) THE DUKE OF WELLINGTON. London, Albemarle Street, 1871.

Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington. Vol. VI. (ED.) THE DUKE OF WELLINGTON. London, Albemarle Street, 1877.

The Morning Chronicle, 1836.

The Spectator, 1837.

The Times, 1835–1838.

Treaties with Persia. London, J. Harrison and Son, [1839].

URQUHART, DAVID: *England and Russia.* London, James Ridgway and Sons, 1835.

URQUHART, DAVID: *Foreign Policy And Commerce. Speeches Delivered at a Dinner Given by The Commercial Comunity of Glasgow to Daivd Urquhart.* London, H. Hooper, 1838.

URQUHART, DAVID: *The Spirit of the East. Illustrated in a Journal of Travels Through Roumeli During an Eventful Period.* London, Henry Colburn, 1838.

URQUHART, DAVID: *Turkey and its Sources.* London, Saunders and Otley, 1833.

Correspondence, Despatches and other Papers of Viscount Castlereagh Second Marquess of Londonderry. Vol. 11. (ED.) VANE, CHARLES WILLIAM. London, John Murray, Albemarle Street, 1853.

XII. FELHASZNÁLT IRODALOM

MONOGRÁFIÁK

АРШ, Г. Л.: Россия и борьба Греции за освобождение: от Екатерины до Николая. Москва, Индрик, 2013.

Международные отношения на Балканах 1815–1830. (РЕД.) АРШ, Г. Л. – ВИНОГРАДОВ, В. Н. – ДЖАПАДЗЕ, Э. А. – ДОСТЯН, И. С. Москва, Наука, 1983.

ANDERSON, M. S.: The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations, London, Macmillan, 1966.

BAILEY, FRANK EDGAR: British Policy and the Turkish Reform Movement. A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826–1853. Cambridge, Harvard University Press, 1942.

BARETT, THOMAS M.: At the Edge of Empire. The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier, 1700–1860. Boulder, Colorado, Westview Press, 1999.

BEBESI GYÖRGY: A roszaktag kolosszus bukása. Oroszország története a 19. században, 1801–1914. Pécs, PTE BTK MOSZT, 2011.

BENKE JÓZSEF: Az arabok története. Budapest, Kouth Könyvkiadó, 1987.

BEW, JOHN: Castlereagh. Enlisghtmen, War and Tyranny. London, Quercus, 2011.

BITIS, ALEXANDER: Russia and the Eastern Question. Army, Government and Society 1815–1833. Oxford, University Press, 2006.

БОГДАНОВИЧ, МОДЕСТ ИВАНОВИЧ: История царствования императора Александра I и России в его время. Том VI. Санкт-Петербург, Тип. Ф. Сушинского, 1871.

BRIDGE, F. N. – BULLEN, R.: Great Powers and European State System 1814–1914. London (etc.), Longman, 2005.

British Diplomatic Representatives, 1789–1852. (ED.) BINDOFF; S. T. – MALCOLM–SMITH, E. F. – WEBSTER, C. K. Camden Third Series. Vol. L. London, London Offices of the Royal Historical Society, 1934.

BUCHMANN, BERTRAND MICHAEL: Militär, Diplomatie, Politik. Österreich und Europa von 1815 bis 1835. Europäische Hochschulschriften III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Bd. 498. Frankfurt am Main, Verlag Peter Lang GmbH, 1991.

СМИРНОВ, Н. А.: Политика России на Кавказе XVI–XIX. веках. Москва, Издательство социально – экономической литературы, 1958.

CRAWLEY, W. C.: The Question of the Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East, 1821–1833. Cambridge, University Press, 1930.

CROMWELL, J. L.: A Russian Princess in London and Paris, 1785–1857, London, McFarland and Company, 2007.

- DAKIN, DOUGLAS: *The Greek Struggle for Independence, 1821–1833*. Berkely, University of California Press, 1973.
- DALY, JOHN C. K.: *Russian Seapower and the Eastern Question 1827–1841*. Annapolis, Naval Institute Press, 1991.
- ДЕБИДУР, АНТОНИН: *Дипломатическая история Европы от Венского конгресса до Берлинского конгресса, 1814–1878*. т. I. Москва, Государственное издательство иностранной литературы, 1947.
- ДЕГОЕВ, В.В.: *Кавказский вопрос в международных отношениях 30–60-х гг. XIX в.* (Под ред.) Киниапина, Н. С. Владикавказ, СОГУ, 1992.
- ДЕГОЕВ, В. В.: *Внешняя политика России и международные системы: 1700–1918 гг.* (2004). Москва, РОССПЭН, 2004.
- DEMETER GÁBOR: *A Balkán és az Oszmán Birodalom. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig. I. Kötet. Általános rész és Bulgária*. Budapest, MTA Történettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.
- DEMETER GÁBOR: *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912–1913)*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2007.
- DIÓSZEGI ISTVÁN: *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest, História, 1994.
- ДОСТЯН, И. С.: *Формирование национальных независимых государств на Балканах: конец XVIII-70-е годы XIX в.* Москва, Наука 1986.
- ДОСТЯН, И. С. – КАРАСЕВ, А. В. – ЧУРКИНА, И. В.: *Национально-освободительная борьба балканский народов как проявление кризиса Османской империи в 19 в. Революции и реформы на Балканах. Бальканские исследования, 12*. Москва, Наука, 1994.
- ДОСТЯН, И. С.: *Россия и балканский вопрос. Из истории русско–балканских политических связей в первой трети XIX в.* Москва, Наука, 1972.
- DRIAULT, ÉDOUARD: *La question d’orient depuis ses origines jusqu’a l paix de Sévres 1920*. Paris, Libraire Félix Alcan, 1921.
- ДРУЖИНИНА Е. И.: *Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года*. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1955.
- ЕРОФЕЕВ, Н. А.: *Туманный Альбион. Англия и англичане глазами русских. 1825–1853. гг.* Москва, Наука, 1982.
- ФАДЕЕВ, А. В.: *Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века*. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1958.
- ФАДЕЕВ, А. В.: *Россия и Кавказ первой трети XIX в.* Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1960.
- FLEMING, D. C.: *John Capodistrias and the Conference of London*. Thessaloniki, Institute of Balkan Studies, 1970.

FLORESCU, RADU R.: *The Struggle Against Russia in the Roman Principalities. A Problem in Anglo–Turkish Diplomacy, 1821–1854.* Iași, The Center for Romanian Studies, 1997.

FREDERICK, STANLEY: *The Turco–Egyptian Question in the Relations of England, France and Russia, 1832–1842.* Urbana, University of Illinois, 1924.

ГЕОРГИЕВ, В. А.: *Внешняя политика России на Ближнем востоке. В конце 30- начале 40-х годов в.* Москва, Издательство Московского Университета, 1975.

GRIBBLE, FRANCIS: *Emperor and Mystic. The Life of Alexander I of Russia.* New York, Literary Licensing, 2009.

GRIMSTED, PATRICIA KENNEDY: *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and Th Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825.* Berkely, University of California, 1969.

HABBERTON, WILLIAM: *Anglo–Russian Relations Concerning Afghanistan 1837–1907.* Urbana, The University of Illinois, 1937.

HARLAFTIS, GELINA: *A History of Greek-Owned Shipping. The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to Present Day.* London, New York, Routledge, 1996.

HARTLEY, JANET M.: *Alexander I.* New York, Adison Wesley Longman, 1994.

HELLER, MIHAIL: *Orosz történelem. I. kötet.* Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

HYDE, H. MONTGOMERY: *Princess Lieven,* London, George G. Harp and Co. Ltd., 1938.

INGLE, HARLOD N.: *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836–1844.* Berkeley, University of California Press, 1976.

ISAMBERT, GASTON: *L'indépendance grecque et l'Europe.* Paris, Ouvrage Couronné par l'Académie Francaise, 1900.

JELAVICH, BARBARA: *A Balkán története. I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

JELAVICH, BARBARA: *Russia's Balkan Entanglements. 1806–1914.* Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

JELAVICH, BARBARA – JELAVICH, CHARLES: *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920.* Washington, University of Washington Press, 1977.

JELAVICH, BARBARA: *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878.* Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

JELAVICH, BARBARA: *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814–1918.* Chicago, Rand McMillan & Company, 1969.

JOHNSON, ROBERT: *British Imperialism.* New York, Palgrave MacMillan, 2003.

JONES, RAYMOND: *The British Diplomatic Service, 1815–1914.* Waterloo, Wilfrid Laurier University Press, 1983.

- KARDASIS, VASSILIS: *Diaspora Merchants in the Black Sea. The Greeks in Southern Russia, 1775-1861.* New York, Oxford, Lexington Books, 2001.
- КИНЯПИНА, Н. С.: *Внешняя политика России первой половины века.* Москва, Государственное Издательство, 1963.
- KIRCHNER, WALTER: *Studies in Russian–American Commerce: 1820–1860. Studien zur Geschichte Osteuropas, 19.* Leiden: E. J. Brill, 1975.
- KISSINGER, HENRY ALFRED: *Diplomácia.* Budapest, Panem, 2008.
- КЛЕЙМАН, Г. А.: *Армия и реформы. Османский опыт модернизации.* Москва, Наука, 1989.
- KOLLMANN, NANCY SHIELDS: *The Russian Empire 1450–1801.* Oxford, Oxford University Press, 2017.
- KOSÁRY DOMOKOS: *A történelem veszedelmei: Írások Európáról és Magyarországról.* Budapest, Magvető Kiadó, 1987.
- LAMPE, J. R. – JACKSON, M. R.: *Balkan Economic History, 1550–1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations.* Bloomington, Indiana University Press, 1982. 83.
- LANE–POOLE, STANLEY: *The Life of the Right Honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe. Vol. I.* London, Longmans, Green and Co., 1888.
- LAYTON, SUSAN: *Russian Literature and Empire. Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy.* Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- Dictionary of National Biography. (ED.) LEE, SIDNEY. Vol. XXXV. New York, London, MacMillen and Co., 1893.
- MARRIOTT, J. A. R.: *Anglo–Russian Relations 1689–1943.* London, Methuen and Co. Ltd. 1944.
- MARRIOTT, J. A. R.: *The Eastern Question. A Historical Study in European Diplomacy.* Oxford, Clarendon Press, 1917.
- MATUZ JÓZSEF: *Az Oszmán Birodalom története.* Budapest, Akadémia Kiadó, 1990.
- МИХАЙЛОВИЧ, ДУК НИКОЛАС: *Le Empereur Alexandr Ier. Essai D'Étude Historique. Tom. II. Grand. St.Petersbourg, Manufacture des Papiers de l'État, 1912.*
- Россия и черноморские проливы (XVIII–XX столетия). (Отв. ред.) НЕЖИНСКИЙ, Л. Н. - ИГНАТЬЕВ, А. В. Москва, Международные отношения, 1999.
- NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *Romanovok.* Budapest, Pannonica, 2002.
- ОРЛИК, О. В.: *История внешней политики России. т. 1.* Москва, Международные отношения, 1999.

История внешней политики России. Первая половина XIX века. От войн России против Наполеона до Парижского мира 1856 г. (Отв. Ред.) ОРЛИК, О. В. Москва, Международные отношения, 1995.

ОРЛИК, О. В.: Россия в международных отношениях 1815–1829. От Венского конгресса до Адрианопольского мира, Москва, Наука, 1998.

ОРЛОВ, А. А.: Союз Петербурга и Лондона. Российско–британские отношения в эпоху наполеоновских войн. Москва, 2013.

ORMOS MÁRIA – MAJOROS ISTVÁN: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1914. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

ORTAYLI, ÍLBER: Az Oszmán Birodalom leghosszabb évszázada. Máriabesenyő – Gödöllő, Attraktor, 2004.

PALOTÁS EMIL: A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg- Monarchia diplomáciájában 1856–1883. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 10.

История дипломатии. Т. 1. Библиотека внешней политики. (Отв. Ред.) ПОТЕМКИН, В. П. Москва, Государственное социально-экономическое издательство, 1941.

ПОСПЕЛОВ, Е.М.: Географические названия мира. Топонимический словарь. Отв. ред. Агеева, Р. А. Москва, Русские словари, 1998.

PURYEAR, VERNON JOHN: England, Russia and the Straits Question. Berkely, University of California Press, 1931.

PURYEAR, VERNON JOHN: International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study in British Commercial Policy in the Levant 1834–1853. [S. I.], Archon Books, 1969.

RÉGNAULT, E.: Histoire politique et sociale des principautés danubiennes. Paris, Paulin et le Chevalier, 1855.

ROBINSON, GERTRUDE: David Urquhart. Some Chapters in the Life of a Victorian Knight – Errant of Justice and Liberty. Oxford, Basil Blackwell, 1920.

ROIDER, KARL A.: Austria's Eastern Question, 1700–1790. New Jersey, Princeton University Press, 1982.

RODOGNO, DAVID: Against Massacre. Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914, Princetown, University Press, 2011.

РОМАНОВ НИКОЛАЙ МИХАЙЛОВИЧ: Император Александр I. Опыт исторического исследования. Том I–II. Санкт-Петербург, Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1912.

SATOW, ERNEST: A Guide to Diplomatic Practice. Vol. II. Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

- SCHROEDER, PAUL: *Metternich Diplomacy at it's Zenith, 1820–1823*. Austin, University of Texas Press, 1962.
- SCHROEDER, PAUL: *Transformation of European politics 1763–1848*. Oxford, Clarendon Press, 1994.
- SEMENTOWSKI-KURILO, NIKOLAI: *Alexander I.: Rausch und Einkehr einer Seele*. Zürich, Scientia, 1939.
- ШЕРЕМЕТ, В. И.: *Турция и Адрианопольский мир 1829 г. Из истории восточного вопроса*, Москва, Издаеудство наула главная редакция восточнщй литерфтуры, 1975.
- SETON–WATSON, HUGH: *The Russian Empire 1801–1917*. Oxford, Clarendon Press, 1967.
- ШИЛЬДЕР, НИКОЛАЙ КАРЛОВИЧ: *Император Александр Первый. Его жизнь и царствование. Том IV*. Санкт-Петербург, Тип. А.С. Суворина, 1897.
- ШПАРО, О. Б.: *Освобождение Греции и Россия (1821–1829)*. Москва, Мысль, 1965.
- STAPLETON, A. G.: *George Canning and His Times*. London: John W. Parker and Son. 1859.
- СМИРНОВ, Н. А.: *Политика России на Кавказе XVI–XIX. веках*. Москва, Издательство социально – экономической литературы, 1958.
- Literature and Travel Exploration. An Encyclopedia*. (ED.) SPEAKE, JENNIFER. New York, Taylor and Francis Books, 2003.
- ТАНЬШИНА, Н. П.: *Княгиня Ливен. Любовь, политика, дипломатия*, Москва, КМК, 2009.
- TEMPERLEY, HAROLD: *Life of George Canning*. James Finch & CO., Ltd., London, 1905.
- TSYGANKOV, ANDREI P.: *Russia and the West from Alexander to Putin. Honour in International Relations*. Camebridge, Camebridge University Press, 2012.
- YAMADA, NORIHITO: *George Canning and the Concert of Europe, September 1822 – July 1824*. PhD Thesis. London, London School of Economics and Political Science, 2004. <http://etheses.lse.ac.uk/2562/1/U615511.pdf> (Letöltve: 2016. 08. 01.)
- Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919. Vol. II*. (EDS.) WARD, A. W. – GOOCH, G. P. Cambridge, University Press, 1923.
- ZAMOYSKI, ADAM: *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016.
- The Cambridge Modern History. The Restoration. Vol. 10*. (EDS.) WARD, A. W. – PROTHERO, G. W. – LEATHES, STANLEY. New York, The Macmillan Company, 1907.

TANULMÁNYOK

ARDELEANU, CONSTANTIN: The Navigation of the Lower Danube (1829–1853). *Transylvanian Review*. Vol. XXII. Supplement. 2013. No. 2. 230–241.

ARDELEANU, CONSTANTIN: The Opening and Development of the Black Sea for International Trade and Shipping (1774–1853). *Euxeios. Governance and Culture in the Black Sea Region. Nations, Nation-States and Politics in the Black Sea*. 2014/14. 30–52. http://www.gce.unisg.ch/~media/internet/content/dateien/instituteundcenters/gce/euxeios/euxeios%2014_2014.pdf.

ARDELEANU, CONSTANTIN: British Military Mission to the Near East, Russia and the Danubian Principalities. *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, t. XLVIII, 2011. 101–116.

BAKER, R. L. – PALMERSTON, VISCOUNT: Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi. *The English Historical Review*. 169 (1928). 83–89.

BATOU, JEAN: L'Égypte de Muhammad-'Ali Pouvoir politique et développement économique. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 1991. No. 2. 401–428.

BODNÁR ERZSÉBET: A fekete-tengeri szorosok problémája az orosz külpolitikában, 1799–1833. In: *Európa perifériáján*. (Szerk.) Bene Krisztián. *MOSZT Könyvek 8*. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2015. 75–93.

BODNÁR ERZSÉBET: A keleti kérdés és az orosz Balkán-politika 1815-ig. in: *Életünk Kelet-Európa*. *Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára*. Budapest, Pannonica, 2003. 47–51.

BODNÁR ERZSÉBET: A keleti kérdés és a fekete-tengeri szorosok geopolitikai és gazdasági aspektusai az orosz külpolitikában, 1774–1841. In: *Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XLIV*. *Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára*. Eger, Redigunt, 2017. 333–343.

BODNÁR ERZSÉBET: Elmaradottság és haladás. Az orosz állam átalakításának programja és a reformpolitika eredményei a 19. század első évtizedében. *Történeti Tanulmányok XVIII*. 2010. 67–83.

BODNÁR ERZSÉBET: Francia–orosz tárgyalások az Oszmán Birodalom felosztásáról. In: (Szerk.) Szvák Gyula: *A mi ruszisztikánk*. *Tanulmányok a 20/25. évfordulóra*. Budapest, Russica Pannonica, 2015. 164–182.

BODNÁR ERZSÉBET: I. Sándor és az európai egység eszméje. Elképzelés és valóság. *A Szent Szövetség*. In: (Szerk.) Uő: *Oroszország a 18–19. században*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2000. 56–72.

BODNÁR ERZSÉBET: Oroszország déli törekvései és a fekete-tengeri szorosok problémája (1700–1774). In: *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves*. (Szerk.) Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. 35–45.

BODNÁR ERZSÉBET: Oroszország keleti törekvései, 1792–1830. A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. (Szerk.) Árvay Viktor – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2005. 65–77.

BODNÁR ERZSÉBET: Orosz kormányzati reformtörekvések és a reformpolitika eredményei (1801–1811). In: (Szerk.) Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István (et. al.): Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010. 69–80.

BODNÁR ERZSÉBET: Régi és új vonások az orosz külpolitikában 1801–1825. In: „A francia história hazai nagykövete”. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Debrecen, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, 2013. 175–188.

BENNIGSEN BROXUP, MARIE: Introduction. Russia and the North Caucasus. In: (Eds.) Avtorkhanov, Abdurakhman – Bennigsen Broxup, Marie (et al.): The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World. London, Hurst and Company/Society for Central Asian Studies, 1992.

BOLSOVER, G. H.: David Urquhart and the Eastern Question, 1833–37. A Study in Publicity and Diplomacy. *The Journal of Modern History*. 1936. No. 4. 444–467.

BOLSOVER, G. H.: Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834. *The English Historical Review*. 1936. No. 202. 237–256.

САВЕЛЬЕВ, А. Е.: Кавказская война 1817–1864 гг. в исторической науке. Вопросы истории. 2011. No. 2. 161–165.

CRAWLEY, C. W.: Anglo–Russian Relations 1815–1840. *Cambridge Historical Journal*. 1929. No. 1. 47–73.

C. W. CRAWLEY: John Capodistrias and the Greeks before 1821. *Cambridge Historical Journal*. 1957. No. 2. 162–182

DAVIS, RICHARD W.: Wellington and the "Open Question". The Issue of Catholic Emancipation, 1821–1829. *Albion. A Quarterly Journal Concerned with British Studies*. 1997. No. 1. 39–55.

DELFINER, HENRY: Alexander I, The Holy Alliance and Clemens Metternich, *East European Quarterly*. 2003. No. 2. 127–150.

Demeter Gábor: A szpáhiktól a tömeghadseregig – Adalékok az oszmán haderő 1826 utáni reformjának társadalmi-gazdasági hátteréhez. In: Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80. éves Palotás Emil tiszteletére. Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Történeti Tanszék, 2016. 105–114.

DUNN, JOHN: Egypt's Nineteenth-Century Armaments Industry. *The Journal of Military History*. 1997. No. 2. 231–254.

FILIPPOV SZERGEJ: Az orosz autokrácia és a reformok. In: (Szerk.) Frank Tibor: Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. 93–108.

- FLORESCU, RADU R.: Stratford Canning, Palmerston and the Wallachian Revolution of 1848. *The Journal of Modern History*. 1963. No. 3. 227–244.
- FRARY, LUCIAN J.: Salves of the Sultan. Russian Ransoming of Christian Captives during the Greek Revolution, 1821–1830. In: *Russian–Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered*. (Ed.) Frary, Lucian J. – Kozelsky, Mara. Madison, University of Wisconsin Press, 2014. 101–130.
- GREEN, J. E. S.: Wellington and the Congress of Verona, 1822. *The English Historical Review*. 1920. No. 138. 200–211.
- GRIMSTED, P. K.: Capodistrias and a "New Order" for Restoration Europe: The "Liberal Ideas" of a Russian Foreign Minister, 1814–1822. *The Journal of Modern History*. 1968. No. 2. 166–192.
- HAJNAL ISTVÁN: Metternich és Esterházy. *Századok*. 1927. 1–3. sz. 2–44.
- HARTLEY, J. M.: Is Russia Part of Europe? Russian Perceptions of Europe in the Reign of Alexander I. *Cahiers du Monde russe et soviétique*. 1992. No. 4. 369–386.
- HUREWITZ, J. C.: The Beginnings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis. *Middle East Journal*. 1968. No. 2. 144–158.
- LAYTON, SUSAN: The Creation of an Imaginative Caucasian Geography. *Slavic Review*. 1986. No. 3. 470–485.
- KING, CHARLES: Imaging Circassia. David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism. *The Russian Review*. 2007. No. 66. 238–255.
- KLUCSEVSZKIJ, V. O.: Előadások az orosz történelemről. In: *Az orosz történelem egyetemessége és különlegessége. Fejlődés-tanulmányok*. Budapest, ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1982. 73–82.
- LACKLAND, H. M.: Wellington at Verona. *The English Historical Review*. 1920. No. 140. 574–580.
- NAROTCHNITZKI, A. L.: La diplomatie russe et la préparation de la conférence de Saint-Pétersbourg sur la Grèce en 1824. In: *Les relations gréco-russes pendant la domination turque et la guerre d'indépendance grecque*. Institute for Balkan Studies. Vol. 198. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1983. 87–97.
- PROUSIS, THEOPHILUS C.: British Embassy Reports on the Greek Uprising in 1821–1822. War of Independence or War of Religion? History Faculty Publication, University of Florida. UNF Digital Commons.
http://digitalcommons.unf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=ahis_facpub
- PROUSIS, THEOPHILUS C.: „Dreadful Scenes of Carnage on Both Sides”. The Stratford Files and the Eastern Crisis of 1821–1822. In *Russian–Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered*. (Eds.) Frary, Lucian J. – Kozelsky, Mara. Madison, University of Wisconsin Press, 2014. 73–99.

- RAGSDALE, HUGH: Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project. *The Slavonic and East European Review*. 1988, No. 1. 91–117.
- RESS IMRE: Der Diplomat Paul III. Anton Esterházy (1786–1866). In: *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten, Mäzene*. Hrsg. Perschy, Johann. Eisenstadt, 1995. 199–212.
- RODKEY, FREDERICK STANLEY: Conversations on Anglo–Russian Relations in 1838. *The English Historical Review*. 1935. No. 197. 120–123.
- SASHALMI ENDRE: Az orosz Balkán-politika vallási gyökereinek kérdéséhez: a nyikoni reformoktól a kücsük-kajnardzsi békéig (1774). In: *Font Márta – Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól*. [S. 1.], Pannonica Kiadó, 2007. 215–228.
- ШЕРЕМЕТ, В. И.: Русско–турецкая торговля и балканские земли (конец XVIII – первая половина XIX в.). Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы. *Балканские исследования*. Вып. 9. Москва, Наука, 1984. 74–86.
- STRAKHOVSKY, LEONID I.: Alexander I's Death and Destiny. *American Slavic and East European Review*. 1945. No. 1/2. 33–50
- SCHREK KATALIN: Az angol orosz szövetségkötés diplomáciai háttere (1804–1805). In: (Szerk.) Bene Krisztián: *Európa perifériáján. Jubileumi kötet*. MOSZT Könyvek 8. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2015. 45–58.
- САКУН, О. Ф.: Деятельность российского посла Х. А. Ливена и его супруги Д. Х. Ливен в Лондоне. 1812–1834 годы. *Новая и новейшая истории*. 2006. No. 6. 142–161.
- TAKI, VICTOR: 1812 and the Emergence of the Bessarabian Region: Province-Building under Russian Imperial Rule. *Euxeinos*. 2014. No. 15/16. 9–19.
- TAKI, VICTOR: Russian Protectorate in the Danubian Principality: Legacies of the Eastern Question in Contemporary Russo–Romanian Relations. In: *The Russian–Ottoman Borderlands. The Eastern Question Reconsidered*. (Ed.) Frary, Luicen J. – Kozelsky, Mara. Madison, The University of Wisconsin Press, 2014. 35–72.
- TAPPE, E. D.: Bell and Anderson. A Scottish Partnership in Wallachia. In: *Balkan Studies*. 1971. No. 2. 479–484.
- TEMPERLEY, HAROLD: Princess Lieven and the Protocol of 4 April 1826. *The English Historical Review*. 1924. No. 153. 55–78.
- TEMPERLEY, HAROLD: The Foreign Policy of Canning, 1820-1827. In: *The Cambridge History of British Foreign Policy*. Vol. II. (Ed.) Ward – Gooch. Cambridge, University Press, 1923. 51–119.
- VAN REGEMORTER, JEAN-LOUIS: La Russie méridionale, la mer Noire et le commerce international de 1774 à 1861. In: *Revue des études slaves*. Tome 55. Fascicule 2. Comp. Čaadaev, P. Ja. Paris, 1983. 371–373.
- WEBSTER, CHARLES: Urquhart, Ponsonby and Palmerston. *The English Historical Review*. 1947. No. 244. 327–351.

*Az irodalomjegyzék listájában a dolgozat megírásához közvetlenül használt és a szövegben lehivatkozott szakirodalmak szerepelnek. A téma historiográfiai hátterének bemutatása során a hivatkozott munkák között említésre kerültek olyan monográfiák, amelyek ugyan a történetírói háttér ismertetéséhez elengedhetetlenek bizonyultak, jelen kutatási téma feldolgozásához azonban nem járultak hozzá érdemben. Ezeket a munkákat az irodalomjegyzék nem tartalmazza, azok bibliográfiai leírásai a vonatkozó fejezet lábjegyzeteiben találhatóak.

KIEGÉSZÍTÉS

(A SZERZŐ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI)

ISMERTETÉSEK

1. Lucien J. Frary: Russian interest in nineteenth-century Thessaloniki (Orosz érdekeltségek a XIX. századi Thesszalonikiben). *Mediterranean Historical Review*. 2008. No. 1. 15–33. = *Klió*. 2010. 3. szám. 31–35.
2. Viktor Taki: In search of true monarchy: Montesquieu, Speranskii, Karamzin and the Politics of Reform in Early Nineteenth-Century Russia (Montesquieu, Szperanszkij, Karamzin és a XIX. század eleji orosz reformpolitika). *European Historical Review – Revue européenne d’histoire*. 2009. No. 1. 125–149. = *Klió*. 2011. 2. szám. 87–92.
3. Bethlen Gábor Egyházpolitikája (Konferencia – jelentés). *Debreceni Szemle*. 2013. 4. szám. 211–216.
4. Békeszerződések és megállapodások Közép- és Kelet-Európa új és legújabb kori történetében (XVII–XX. század). Konferencia-jelentés. *Debreceni Szemle*. 2016. 1. szám. 84–87.
5. Российско–венгерская конференция «Мирные договоры и соглашения в Новой и новейшей истории Центральной и Восточной Европы, XVII–XX вв.». *Журнал Славяноведение*. 2015. No. 4. 113–115.
6. Szvák Gyula (Szerk.): A mi ruszisztikánk: tanulmányok a 20/25. évfordulóra. *Ruszisztikai Könyvek XL*. Budapest, *Russica Pannonicana*. = *Slavica*. 2016. No. 45. 2016. 197–201. (Angol nyelvű).
7. A mi Ruszisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra. *Debreceni Szemle*. 2017. 1. szám. 131–134.

TANULMÁNYOK

1. Az orosz külpolitika változásai I. Sándor uralkodásának korai szakaszában (1801–1805). In: (Szerk.) Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián: *Történelmi emlékezet és identitás*. *Modern Minerva Könyvek V*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2012. 33–44.
2. Oroszország keleti politikája I. Sándor uralkodásának utolsó szakaszában (1821–1825). In: (Szerk.) Barta Róbert – Kerepeszki Róbert – Szendrei Ákos: *Hallgatói Műhelytanulmányok 1*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2012. 62–73.
3. Oroszország és a Porta nagyhatalmi szerepének megítélése David Urquhart publicisztikájában (1833–1839). In: (Szerk.) Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián: *Történelem és politika – régen és ma*. *Modern Minerva Könyvek*. VI. kötet. Budapest, Heraldika Kiadó, 2013. 143–158.

4. Angol–orosz együttműködés a görög ügyben: a pétervári protokoll (1826) diplomáciai háttere. In: (Szerk.) Kálai Sándor: *Juvenilia*. V. Debreceni Bölcsész Diákkörösök Antológiája. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 282–292.
5. Wellington herceg pétervári missziójának (1826) diplomáciai aspektusai. In: (Szerk.) Csiszár Imre – Kórmíves Péter: *Tavaszi Szél Konferenciakötet*. III. Kötet. Debrecen, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2014. 335–342.
6. Anglo–Russian Mechanisms for Crisis Management in the First Period of the Greek Cause (1821–1826). *Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica – Történeti Tanulmányok* 2014. XXII. szám. 142–158.
7. The Question of the Anglo–Russian Cooperation at the Negotiations in Seaford. Count K. A. Lieven’s Intermediary Role in the Solution of the Eastern Crisis in 1825–1826. In: (Ed.) Gyula Szvák: *Альтернативы, переломные пункты и смены режима в истории России/Alternatives, Turning Points and Regime Changes in Russian History and Culture*. *Rusisztika Könyvek XLI*. Budapest, *Russica Pannonica*, 2015. 159–167.
8. Great Power Clashes in the Caucasus Region. Examination of the Vixen Conflict (1836) Based on the British Archives. *Öt kontinens. Az ELTE Új- és jelenkori egyetemes történeti tanszék tudományos közleményei*. 2013. 1. szám. 215–228.
9. K. A. Lieven herceg diplomáciai tevékenységének vizsgálata a brit levéltári források alapján. *Kritische Zeiten*. 2014. 3–4. szám. 79–95.
10. Az angol orosz szövetségkötés diplomáciai háttere (1804–1805). In: (Szerk.) Bene Krisztián: *Európa periferiáján. Jubileumi kötet*. *MOSZT Könyvek 8*. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2015. 45–58.
11. Evaluation of Russia’s and the Sublime Porte’s Great Power Status in David Urquhart’s Publicistic Work (1833–1839). In: (Eds.) Gábor Demeter – Penka Peykovska: *Shared Pasts in Central and Southeast Europe, 17th – 21th Centuries: Hungarian and Bulgarian Approaches. Auxiliary Historical Disciplines*. Vol. VIII. Sofia–Budapest, Bulgarian Academy of Sciences Institute of History – Hungarian Academy of Sciences Institute of History, 2015. 56–71.
12. The Effects of Russia’s Balkan Ambitions on the Policy of the British Diplomacy towards St. Petersburg: The Piece of Adrianople and its Consequences (1829–1832). In: (Eds.) Gábor Demeter – Penka Peykovska: *(Re)Discovering the Sources of Bulgarian and Hungarian History. Auxiliary Historical Disciplines*. Vol. IX. Sofia–Budapest, Bulgarian Academy of Sciences Institute of History – Hungarian Academy of Sciences Institute of History, 2015. 22–37.
13. „Travels in Circassia” Eduard Taitbout de Marigny’s Records About the West Coast Region of the Black Sea. In: (Eds.) Péter Forisek – Katalin Schrek – Ákos Szendrei: *Műhelytanulmányok 3. Rejuvenating Scholarship. Collection of Graduate School Studies in History*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2015. 76–85.
14. Трактовка эпохи Священного союза в венгерской историографии (1867–1990). In: (Отв. ред.) Узенёва Е. С. *Славянский мир в третьем тысячелетии. Соглашение (соглашение), договор, компромисс в истории, языках и культуре славянских народов*. Москва, Институт славяноведения Российской академии наук, 2016. 92–101.

15. Az Orosz Birodalom déli határvédelme a 18. század végén. In: (Szerk.) Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János: „Őrzők, vigyázatok!” Határvédelem, határőrizet, határvadászok – a középkortól napjainkig. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 163–176.

EGYÉB (SZERKESZTÉSEK, ÖSSZEÁLLÍTÁSOK)

1. Papp Imre publikációs listája. In: (Szerk.) Bárány Attila, Györkös Attila, Pallai László: „A francia história hazai nagykövete”. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Debrecen: Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, 2013. 287–294.

2. Műhelytanulmányok 3. – Rejuvenating Scholarship. Collection of Graduate School Studies in History. (Eds.) Péter Forisek – Katalin Schrek – Ákos Szendrei. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2015.

XIII. ΤΕΡΚΕΡΕΚ

- Dáciai ütközőállam (Moldva, Havasalföld és Besszarábia)
- Görög/Bizánci Birodalom (orosz protektorátus alatt)
- Habsburg Birodalomnak szánt nyugat-balkáni területek (Isztria, Dalmácia, Kotori-öböl)
- Velencei fennhatóság alá kerülő birtokok (Peloponnészosz, Kréta, Ciprus)

1. számú térkép: II. Katalin görög terve (1782–1783)

- Keleti-görög fejedelemség
- Nyugati-görög fejedelemség
- Déli-görög fejedelemség
- Kimaradt területek
- Görög szigetvilág (szigetcsoportokra bontva)

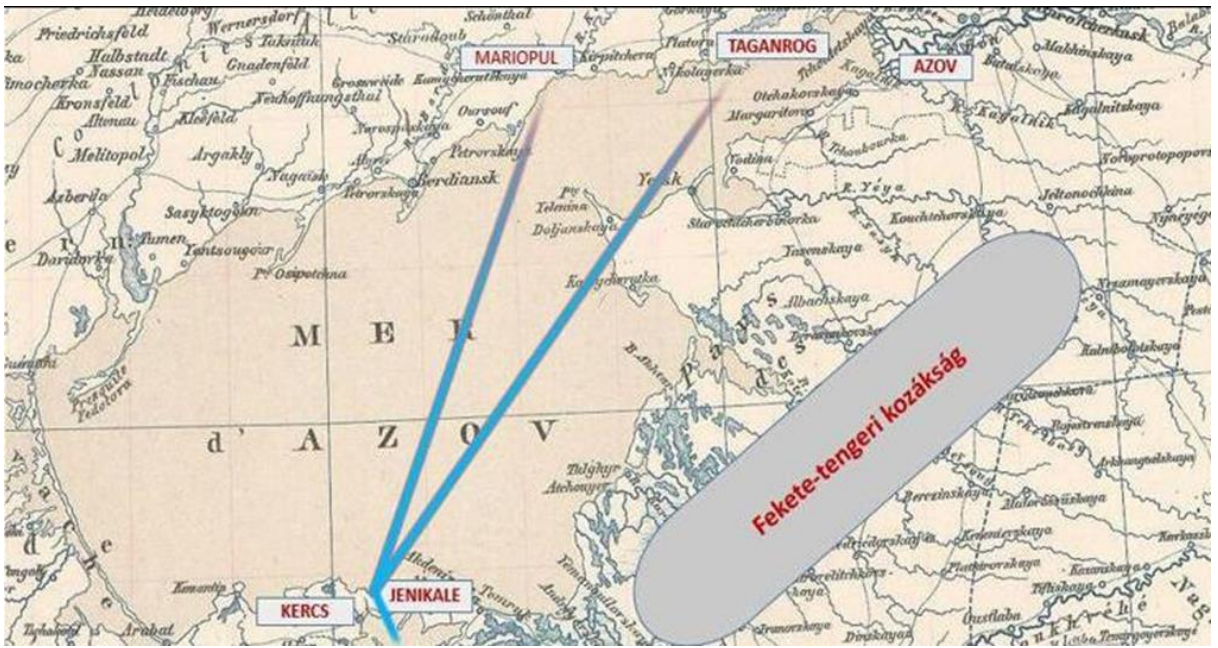
2. számú térkép: Nesselrode-féle görög terv (1824)

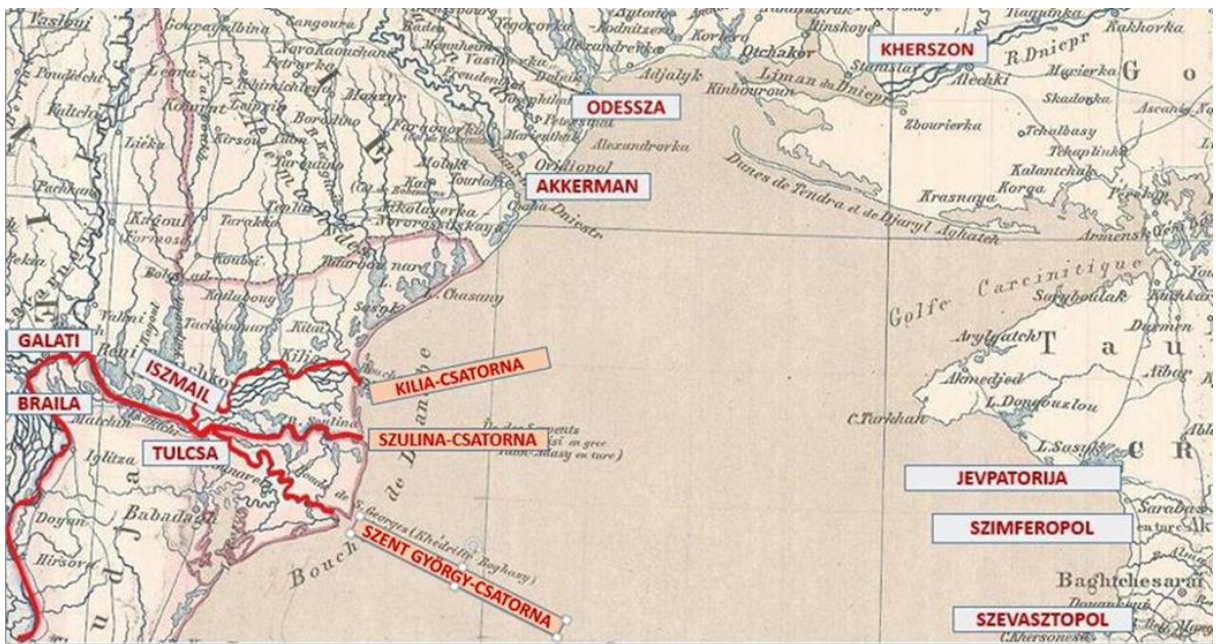
3. számú térkép: Oroszország terjeszkedése a Kaukázusban az Oszmán Birodalom és a Perzsa Birodalom irányában 1800–1864 között

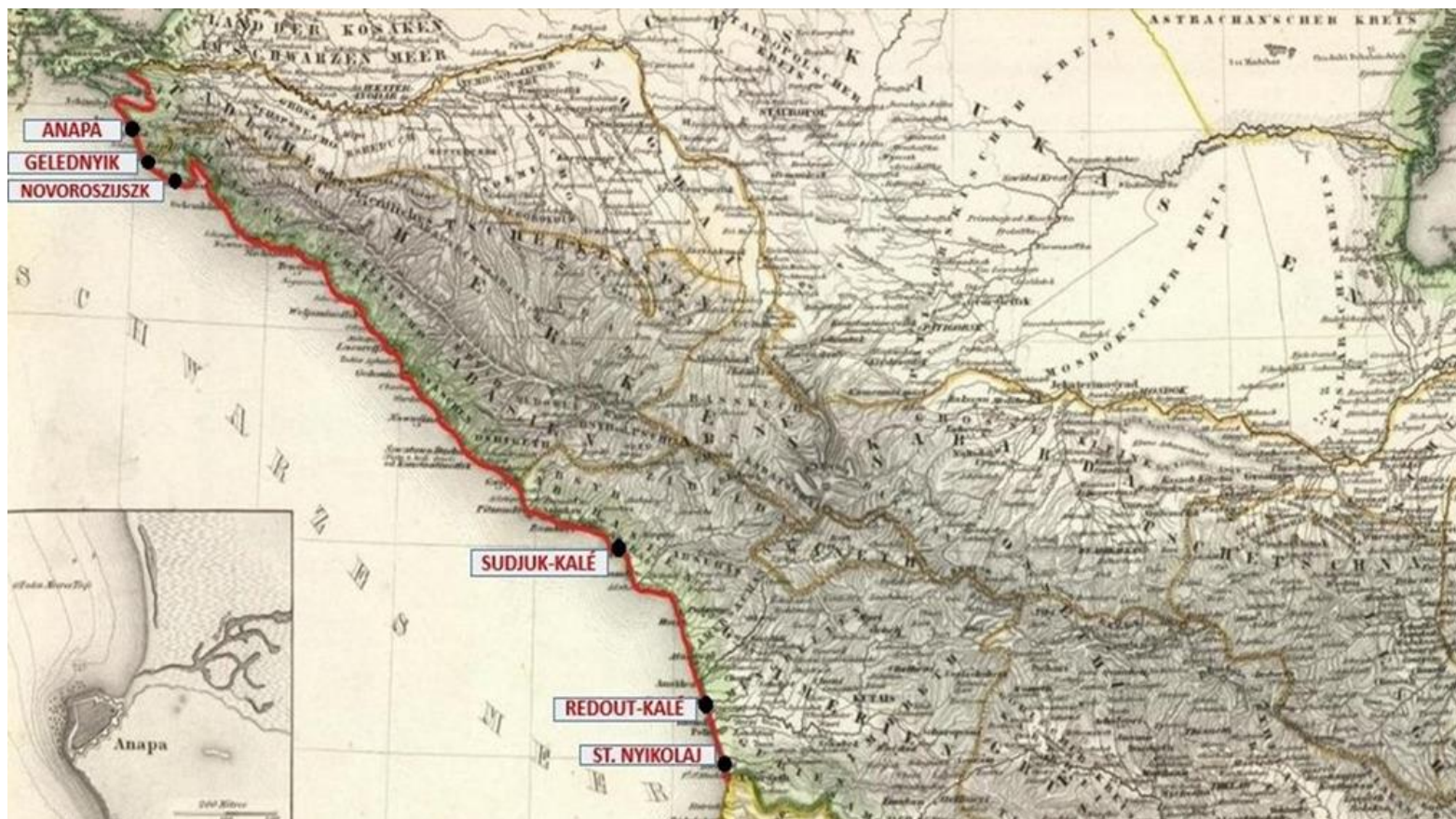
4. számú térkép: A Görög Királyság határai 1830-ban

5. számú térkép: Azovi tenger főbb kereskedelmi kikötői és szállítási útvonalai

6. számú térkép: A Duna-delta és a Krim-félsziget nyugati partvidéke.

7. számú térkép: A nyugat-kaukázusi partszakasz orosz fennhatóság alatt 1829-től

TÉRKÉPEK FORRÁSA

- 1. számú térkép:** Vaktérkép alapján készült saját szerkesztésű térkép. Az eredeti vaktérkép forrása: http://d-maps.com/carte.php?num_car=3124&lang=en (Letöltve: 2017. július 15.).
- 2. számú térkép:** Vaktérkép alapján készült saját szerkesztésű térkép. Az eredeti vaktérkép forrása: http://d-maps.com/carte.php?num_car=25146&lang=en (Letöltve: 2017. július 6.).
- 3. számú térkép:** A térkép forrása: Присоединение Кавказа в 1800–1864 гг. http://xn--b1aaibpv0aet4h1a.xn--p1ai/forums/uploads/gallery/album_19/gallery_4_19_526588.jpg (Letöltve: 2017. július 30.).
- 4. számú térkép:** The Boundary of Greece Following Independence. In: George Cochrane. Wanderings in Greece. Vol 1. London: Henry Colburn, 1837. Kings Collections – Special Collection Exhibition – Rare Books Collection. Item number: DF725.C66) <http://www.kingscollections.org/exhibitions/specialcollections/greece/british-involvement-in-the-war/megali-idea>. (Letöltve: 2017. július 3.).
- 5. számú térkép:** Heinrich Kieper eredeti térképe alapján saját szerkesztés. Forrás: Kiepert, Heinrich, 1818–1899. Carte générale de l'Empire Ottoman en Europe et en Asie. Berlin, D. Reimer, 1867. <http://pi.lib.uchicago.edu/1001/cat/bib/7716734>. (University of Chicago Library Catalog. Letöltve: 2017. július 2.).
- 6. számú térkép:** Heinrich Kiepert eredeti térképe alapján készült saját szerkesztésű térkép. Forrás: Kiepert, Heinrich, 1818–1899. Carte générale de l'Empire Ottoman en Europe et en Asie. Berlin: D. Reimer, 1867. <http://pi.lib.uchicago.edu/1001/cat/bib/7716734> (University of Chicago Library Catalog. Letöltve: 2017. július 2.).
- 7. számú térkép:** Christian Bakken eredeti térképe alapján saját szerkesztés. A térkép forrása: Christian Bakken: Map of the North Caucasus (1845). <https://apps.cndls.georgetown.edu/projects/borders/items/show/315>. (Letöltve: 2017. július 3.).

XIV. ABSZTRAKT

Az Oszmán Birodalomhoz kötődő keleti kérdés a 19. századi diplomáciatörténet egyik meghatározó problémahalmaza volt, amely eltérő időszakokban eltérő mértékben, de mégis konstans módon a nagyhatalmi politika szerves részét képezte. A keleti kérdésen belül több válság alakult ki a század első felében, amelyeknek állandó nagyhatalmi tényezője Nagy-Britannia és Oroszország voltak. Bár az 1820–1830-as évek keleti ügyeiben más vezető európai államok – Franciaország és Ausztria – szintén meghatározó szerepet játszottak, London és Szentpétervár válságkezelési mechanizmusokban való részvétele kiemelt jelentőséggel bírt az adott korszakban. A két állam ugyanis az Oszmán Birodalomban kialakuló krízishelyzetek kezelésének aktív részese volt, szerepvállalásuk pedig az egymáshoz való viszonyukat alapjaiban határozta meg.

A részben a keleti kérdés mentén formálódó angol–oroszl kapcsolatokra az együttműködés és vetélkedés kettősége jellemző az 1821–1838 közötti időszakban. A keleti kérdés egyes aspektusait tekintve szükséges volt Nagy-Britannia és Oroszország együttműködése (lásd görög ügy); a kooperáció azonban felszínre hozta a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségben történő gazdasági-politikai befolyásszerzésre irányuló kölcsönös igényt, amely a st.-jamesi kabinet és a cári kormányzat közötti érdekellentétek fő forrását képezték. A dolgozat célkitűzése az volt, hogy bemutassa Nagy-Britannia és Oroszország keleti kérdéshez köthető válságkezelési koncepcióit; az adott ügyek tekintetében megvalósuló közös együttműködés és/vagy szembenállás jellegét; a Foreign Office és az Oroszl Külügyminisztérium – Minyisztyersztva Inosztrannih Gyel (MID) külügyi stratégiáját formáló külső és belső tényezőket.

A konfliktuskezelésben alkalmazott eszközök a békés tárgyalásoktól a fegyveres intervencióig terjedően kerültek bemutatásra. Az adott válságok vagy diplomáciai ügyek brit és orosz oldalról történő kezelése pedig geopolitikai régiókra bontva lett megvizsgálva, mivel a disszertáció egyik fő tézise az volt, hogy térségenként eltérés figyelhető meg a Nagy-Britannia és Oroszország által alkalmazott problémamegoldás eszközeiben. Ennek megfelelően a keleti kérdés konfliktusgócai szerint három nagy területi egység különíthető el: a Balkán, a Fekete-tenger és a Közel-Kelet térsége. A balkáni régió tekintetében az önálló görög állam kérdése; a fekete-tengeri régióban a Dunai Fejedelemségek ügye, az orosz–török konfliktus, továbbá Oroszország nyugat-kaukázusi expanziója; míg a Közel-Kelet esetében az egyiptomi válságok és érintőlegesen a Perzsa Birodalom, valamint a Herati Fejedelemség közötti háborús konfliktus került tárgyalásra.

XV. SUMMARY

The Eastern Question linked with the Ottoman Empire was one of the significant issues of the 19th century diplomatic history, which in different periods to a different extent, but constantly kept functioning as an integral part of the Great Power policy of the century. Several crises developed during the first half of the century as part of the Eastern Question, the constant Great Power participants of which were Great Britain and Russia. Although in the Eastern affairs of the 1820s and 1830s other leading European states, such as France and Austria had played a decisive role as well, the participation of London and St Petersburg in the mechanisms of crisis management was of outstanding significance for the period. Namely, the two states played an active role in the management of the crises occurring in the Ottoman Empire, while the role they had taken in it had fundamentally defined their interrelations.

The Anglo–Russian relations that were forming around the Eastern Question could be characterized by the duality of cooperation and competition between 1821 and 1838. Regarding certain aspects of the Eastern Question the interoperability of Great Britain and Russia was regarded to be necessary (for instance the Greek Cause), however, this collaboration has revealed their mutual interest to gain power over the Eastern Mediterranean and the Middle East, which was the main reason for the clashes between the Court of St James’s and the Tsar’s Government. The main objective of the paper was to present the crisis management concepts of Great Britain and Russia related to the Eastern Question; to present the character of their cooperation and/or confrontation regarding the common issues; as well as the external and internal factors that formed the foreign affairs strategy of the Foreign Office and the MID.

Their ways in conflict management ranged from peaceful negotiations to armed interventions, while the management of the given crises and diplomatic affairs by the British and Russian side was examined by geopolitical regions, since one of the main premises of this dissertation was that clear differences can be observed in Great Britain’s and Russia’s problem solving in different regions. Accordingly, the centres of conflict of the Eastern Question may be classified in three major regional units: the Balkans, the Black Sea Region and the Middle East. In the Balkan region the question of the independent Greek state; in the Black Sea region the cause of the Danubian Principalities, the Russo–Turkish conflict, as well as Russia’s expansion to the Western Caucasus; while in the Middle East the Egyptian crises and marginally the war conflict between the Persian Empire and the Herat Principality were the main subjects of analysis.